

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2021

Cilt/Volume : 7

Sayı/Number : 12

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL/YEAR: 2021 CİLT/VOLUME: 7 SAYI/NUMBER: 12

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by

Prof. Dr. Mehmet OKUR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖRLER / EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadi ve İdarî Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. David McDONALD**
☞ University of Wisconsin / USA
Prof. Dr. Dilek BEYAZLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
Prof. Dr. Haşim KARPUZ
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet OKUR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat ARSLAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
☞ Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. R. SHUKUROV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Süleyman ERKAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali ASKER
☞ Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Coşkun ERZÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU
☞ Ovidius University of Constanța / ROMANIA
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN
☞ University of Oslo / NORWAY
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ
☞ Paris- INALCO / FRANCE
Prof. Dr. Feridun EMECEN
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
Prof. Dr. Nedim İPEK
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Osman KARATAY
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN
☞ Rutgers University / USA
Prof. Dr. Selçuk URAL
☞ Kafkas Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Sergey P. KARPOV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Sezai BALCI
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Serkan DEMİREL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Şahin DOĞAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU
☞ Bülent Ecevit Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Veysel USTA
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU**
☞ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR**
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Gökhan COŞKUN**
☞ Dumlupınar Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail AKBAL**
☞ Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Mesut ÇAPA**
☞ Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer METİN**
☞ Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN**
☞ Akdeniz Üniversitesi
- Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Ali ASKER**
☞ Karabük Üniversitesi
- Doç. Dr. Ali Ata YİĞİT**
☞ Giresun Üniversitesi
- Doç. Dr. Celil BOZKURT**
☞ Düzce Üniversitesi
- Doç. Dr. Erkan ALKOÇ**
☞ Mersin Üniversitesi

- Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK**
☞ Dokuz Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU**
☞ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Doç. Dr. Mustafa AÇA**
☞ İzmir Demokrasi Üniversitesi
- Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA**
☞ Trabzon Üniversitesi
- Doç. Dr. Sacit OĞUZ**
☞ Mustafa Kemal Üniversitesi
- Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL**
☞ İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Şennur ŞENEL**
☞ Gazi Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN**
☞ Ardahan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ**
☞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin KARADENİZ**
☞ Giresun Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Rüstem MÜRSELOĞLU**
☞ İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Selda GEYİK YILDIRIM**
☞ Kafkas Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

“Etik Kurul Kararı” gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

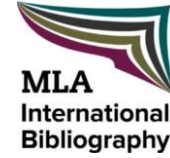

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2021 CİLT / VOLUME: 7 SAYI / NUMBER: 12

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is an international peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published twice in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon /Turkey*

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com
karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Haziran / June 2021, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / *Karadeniz Technical University Printing Office*

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Cengiz ÖZGÜN

Afgan Göçmen Profili Üzerine Bir Araştırma: Trabzon Örneği 1-17
A Research on Afghan Immigrants's Profile: Case Study for Trabzon

Akın TEMUR - Gözde YENİAY

Samsun Müzesi'nden Bir Grup Amphora 19-37
A Group of Amphoras from the Samsun Museum

Berkay SEÇUK - Yılmaz SEÇİM

5 Yıldızlı Şehir Otellerinde Çalışan Aşçıların Karadeniz Mutfağı Üzerine Bilgileri ve Uygulama Düzeylerinin Belirlenmesi; Bursa Örneği 39-58
Determining the Knowledge and Application Levels of the Chefs Working in 5-Star City Hotels regarding the Black Sea Cuisine; Example of Bursa

Kemal SAYLAN

Bazı Seyyah ve Araştırmacıların Gümüşhane Şehrinin Kuruluşuyla İlgili İddialarına Dair Eleştiriler 59-74
Criticism of Some Travelers and Researchers' Claims Regarding the Establishment of Gumushane City

İbrahim KAMİL - Emine ALPAY

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Romanya ve Kuzey Dobruca Sorunu (1877-1878) 75-93
Romania and Northern Dobruja Problem in the Ottoman-Russian War (1877-1878)

Ayşegül KUŞ - Gülbadi ALAN

John F. Baddeley'in Ahıska'ya İlişkin Gözlemleri Üzerine Bir Değerlendirme 95-106
An Evaluation upon the Observations of John. F. Baddeley Relating to Ahıska

Esat AKTAŞ

Çorum Sancağında Salgın Hastalıklar (1894-1914) 107-123
Epidemics in Çorum Sanjak (1894-1914)

Cemal SEZER

Bolu Sancağında Frengi (1912-1918) 125-139
Syphilis in Bolu Sanjak (1912-1918)

Mehmet OKUR - Abdullah BERK

Amerikan Basınında Pontus Rum Propagandası (1914-1921) 141-157
Pontus Greek Propaganda in the U.S. Press

Ali BAŞARAN

Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Yeltsin Döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz, 1992-2000 159-179
Black Sea in Turkey and Russian Federation Relations in Yeltsin's Era According to News and Comment Collection of Moscow Office of Press Counsellor, 1992-2000

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Özgün, Cengiz, “Afgan Göçmen Profili Üzerine Bir Araştırma: Trabzon Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.1-17.
DOI: 10.31765/karen.889071

Bu çalışma için Avrasya Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 09.06.2020 tarih ve 2020/03 sayılı yazıyla etik kurul izni alınmıştır.
Ethics committee approval was obtained for this study from the Ethics Committee of Avrasya University with the letter dated 09.06.2020 and numbered 2020/03.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Gelişim Üniversitesi İİSBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
İstanbul/TÜRKİYE
✉ cengizozgun86@gmail.com
ORCID : 0000-0002-5224-7457

Anahtar Kelimeler: Göç, Afgan Göçmen, Trabzon, Düzensiz Göçmen, Göç İstatistikleri

Keywords: Migration, Afghan Immigrants, Trabzon, Irregular Migrant, Migration Statistics

AFGAN GÖÇMEN PROFİLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: TRABZON ÖRNEĞİ *

Cengiz ÖZGÜN**

Öz: Çatışmalar, şiddet ve göçlerle dolu yaklaşık 42 yılı geride bırakan Afganistan, dünyada sığınmacıların ana kaynak ülkelerinden biri olarak Suriye'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) verilerine göre 2019 yılı itibariyle yaklaşık 2,6 milyon kişi ülke içinde yaşadığı yeri değiştirmek durumunda kalmışken, 2,7 milyon kişi de ülkesini terk etmeye zorlanmıştır. Avrupa'ya göç rotası üzerinde bulunan Türkiye de Afgan göçmenler için zorunlu güzergah olmaya devam etmektedir.

Afgan göçmenler bağlamında göç alan bir konumda olan Trabzon, son yıllarda giderek artan bir Afgan nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Trabzon İl Göç İdaresi'ne resmi olarak kayıtlı Afganların sayısı yaklaşık 4000'dir. Ancak kayıt dışı Afganlarla birlikte bu sayının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Bu çalışma aracılığıyla, Trabzon'da bulunan Afgan göçmenlerin demografik profilinin elde edilmesi; göçmenlerin yolculukları sırası ve sonrasındaki travmatik hikayelerinin öğrenilmesi; göçmenlerin istihdam durumlarının tespit edilmesi; Afgan göçmenlerin Trabzon'da yerli nüfus ile sosyal içerilme ve dışlanmaya yönelik algılarının tespiti; eğitim durumlarının ve Türkçe bilgilerinin tespiti; sağlık durumlarının belirlenmesi; çocuklarının eğitim sorunlarının tespit edilmesi ve geleceğe ilişkin düşüncelerinin öğrenilmesi planlanmıştır.

A RESEARCH ON AFGHAN IMMIGRANTS'S PROFILE: CASE STUDY FOR TRABZON

Abstract: Having for about 42 years of clashes, violations and immigration movements, Afghanistan, following Syria, has the second largest refugee population in the world. According to UNHCR data, it is estimated that about 2.6 million people internally displaced at the end of 2019, while 2.7 million of others were exposed to be refugees. By being on the migration route to the Europe, Turkey is still on the road of Afghan migrants.

Trabzon seems to host gradually increasing Afghan immigrant population for a few years. In accordance with data issued by the local immigration office (Trabzon İl Göç İdaresi), around 4000 Af-

Geliş Tarihi / Received Date: 01.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.06.2021

ghans have been resettled in Trabzon. However, the real figures are estimated to be higher than the official one.

This survey has been conducted to collect data regarding a satisfactory knowledge of immigrants. The focus of the survey was placed upon the subjects such as educational background, family reunification, safety, health, asylum process, eco-

nomie (dis)advantages, the financial backing during their journey to Turkey and governmental or local welfare system(s) assisting them. Furthermore, their Turkish language skills, and inclusionary and exclusionary issues with local people are focused. The factsheet illustrates the results of interviews with Afghans migrant population during 2019-2020 in Trabzon.

Giriş

Göç olgusu, insanlık tarihi kadar eskidir. Savaşlar, iç karışıklıklar, baskılar, doğal afetler, daha iyi bir yaşam arzusu gibi değişik birçok etken göçe neden olabilmektedir. Zorunlu bir nedenden dolayı meydana gelen göçler, çözümlenmesi güç sorunlar haline gelebilmektedir. Günümüzde Irak, Afganistan, Suriye gibi ülkelerde yaşanan savaşlar ve iç karışıklıklar, komşu ülkeler başta olmak üzere tüm dünyayı etkilemektedir. Türkiye de göçlerin sebep olduğu sorunlardan etkilenen ülkeler arasındadır.

Gelişen teknoloji ve ulaşım ağlarının, toplumların göç hareketlerini de etkilediğini kabul etmek gerekir. Castles ve Miller¹ göç hareketlerindeki bu değişimi, günümüzde göçün küreselleşmesi ve hızlanması şeklinde açıklamaktadır. Afganistan vatandaşlarının, gelişmiş ülkelerdeki yaşam koşullarını yakından izleyebilme imkânının olması, ülkesindeki çatışmalardan, savaş koşullarından kaçıp daha iyi bir yaşama ulaşma isteği, göç edenlerin sayısını artırmaktadır. Afganlılar da yaklaşık 42 yıldır, ülkelerinden göç etmektedirler. Türkiye, Afgan göçmenlerin özellikle Avrupa'ya göç etmelerinde transit yol üzerinde bulunmaktadır.

Ülkelerinden göç eden insanların, göç öncesi, göç esnası ve göç sonrasında olumlu ve olumsuz birçok olayla karşılaşması muhtemeldir. Bu kapsamda Afgan göçmenlerin; demografik profilinin ortaya konulması, yaşadıkları hikayelerin öğrenilmesi, ekonomik, sosyal ve toplumsal durumlarının tespit edilmesi, Türkiye'nin yaşadığı sorunlara çözüm üretilebilmesi açısından önem taşımaktadır.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Göç terimi, TDK Sözlüğünde² isim haliyle; “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlanmaktadır”.

Dünyada geçtiğimiz on yılda en az 100 milyon insan çeşitli nedenlerle (sosyal, siyasi, ekonomik, etnik, dinsel vs.) doğdukları ve yaşadıkları yerleri bırakarak ya kendi ülkelerinin sınırları dâhilindeki ya da sınırların ötesindeki farklı coğrafyalara kaçmak zorunda bırakılmıştır (Global Trends, Forced, 2020). Birleşmiş Milletler'e göre 2019 yılı sonu itibarıyla, yaklaşık üçte ikisi göçmen işçilerden oluşan tahmini göçmen sayısı 272 milyondur.³ Görünen o ki dünya nüfusunun %3,5'i göçmen statüsündeyken, geriye kalan büyük çoğunluğu (%96,5) hâlâ doğdukları bölgelerde yaşamaya devam etmektedirler. Ne var ki uluslararası göçün, öngörülemez olaylardan (savaşlar, çatışmalar, ekonomik krizler ya da çeşitli istikrarsızlıklar) ve uzun dönemli eğilimlerden (nüfus değişimleri, ekonomik gelişim, iletişim teknolojileri, ulaşım olanakları vs.) gelecekte ne yönde etkileneceğini ya da nasıl bir ivme kazanacağını bugünden tahmin etmek imkânsızdır⁴. Örneğin, 1993 ve 2018 yılları arasında küresel düzeyde yerinden edilen göçmen sayısı üç kattan fazla artarak 21,4 milyondan 70,8 milyona yükselirken, aynı dönemde

¹ Castles ve Miller, 2008: 12.

² TDK Güncel Türkçe Sözlüğü 2021.

³ World Social Report 2020: 3.

⁴ World Migration Report 2020: 2.

ülke içi göçmen sayısı yaklaşık on kat artarak 4,2 milyondan 41,3 milyona yükselmiştir. İç savaş ve çatışmalar, yaşanan bu göç dalgalarının temel nedeni olmuştur. Öyle ki 2018 yılında dünyadaki bütün mültecilerin %57'si iç savaş ve çatışmaların yaşandığı üç ülkeden -Afganistan, Suriye ve Güney Sudan- gelmiştir.⁵

Göç, “küresel düzeyde toplumsal ve ekonomik dönüşümler içeren bir olgudur”.⁶ Kutsal kitaplar ve efsanelerde önem atfedilen göçleri, Kavimler Göçünü, Haçlı Seferlerini, göç yollarındaki Türklerin Anadolu'ya gelerek üç kıtaya yayılan bir imparatorluğa dönüşmesini, Afrika'nın yerinden edilerek köleleştirilmesini ve Amerika ve Avustralya gibi yeni dünyalarda yeni ülkelerin kurulmasını, iki dünya savaşında yaşanan zorunlu göçleri, savaş sonrası döneme damgasını vuran işçi göçlerini vs. göz önüne aldığımızda, denilebilir ki dünya tarihi aslında bir anlamda göçler tarihidir. Castles ve Miller'in⁷ belirttiği gibi, “makro, mikro ve ara yapılar göç sürecinde birbirleri içine geçerler ve aralarında net bir ayırım çizgisi yoktur. Tek başına hiçbir sebep insanların neden kendi ülkelerinden ayrılıp başka bir ülkeye yerleşmeye karar verdiklerini tatminkâr bir şekilde açıklayamaz”. Bu nedendir ki rakamlar ve grafiklerle ortaya konulan göçle ilgili ölçek değişikliklerini nedenleriyle anlamak kadar, yeni eğilimleri, değişen demografik yapıları, ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel sonuçları (ekonomik, siyasal, kültürel, psikolojik vs.) anlamak da oldukça önemlidir. Göç olgusunu her yönüyle (insan, toplum, doğa, politik ve ekonomik sistem) anlamak, bölgesel, ülkesel ve küresel analizlerin objektif bir zeminde yapılmasını mümkün kılarak, alınması gereken önlemler düzeyinde geleceği daha iyi planlamanın ve aktörler arasındaki bölgesel ve küresel işbirliğinin güçlendirilmesinin önünü açacaktır.

2. Tarihsel Arka Plan

Türkiye, coğrafi, tarihsel ve kültürel konumu itibarıyla son birkaç on yılda küresel göç dalgalarında önemli merkezlerden bir haline gelmiştir. Asya ve Afrika kıtalarının Avrupa'ya açılan kapısı konumunda olması, ekonomik ve politik istikrarsızlıkların, savaşların ve çeşitli çatışmaların yaşandığı ülkelerle sınırdaş olması ya da bu olumsuzlukların yaşandığı bazı ülkelerle tarihi ve kültürel bağlarının olması Türkiye'yi “birçok farklı ülkeden zorunlu nedenlerle (iç savaş, işgal, ağır ekonomik koşullar vd.) göç etmek durumunda kalan göçmen gruplara (sığınmacı, mülteci, düzensiz göçmen) ev sahipliği yapmak”⁸ durumunda bırakmıştır. Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bulunması, başka bir deyişle küresel eşitsizliğin her iki yakasına komşu olması onun, bir yandan düzensiz göçmenler tarafından transit güzergâh olarak görülmesine, bir yandan da hedef ülke olarak tercih edilmesine yol açmıştır.

Bilindiği üzere düzensiz göçmen “bir göçmenin, bir devletin egemenliği altındaki bir ülkede, o devletin izni olmaksızın bulunmasını ifade etmektedir”.⁹ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün, yakalananların transit ülke ya da hedef ülke tercihlerinden bağımsız olarak, düzensiz göçmenlerle ilgili istatistiklerine bakıldığında Afgan göçmenlerin, Suriye'den ilk göç dalgasının başladığı 2011 yılından itibaren 2020 yılına kadar bariz bir sayısal üstünlüğe sahip oldukları göze çarpmaktadır.¹⁰ 2014-2020 yılları arasında yakalanan 325.229 Suriyeli düzensiz göçmene karşın, aynı dönemde yakalanan Afgan göçmen sayısı 477.227 kişidir. Sadece 2019 yılında yakalanan 454.662 düzensiz göçmenin 201.437'sinin Afgan olması¹¹ (yaklaşık %44) Türkiye'de Afgan göçmenler üzerine yapılan çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

Genel olarak göç olgusu, Afganistan tarihinde istikrar kazanmış nadir olgulardan biridir. Bu özelliği ile her ne kadar sayısal üstünlüğü Suriye'ye devretse de Afganistan bugün istatistikler

⁵ Migration Outlook 2020: 3.

⁶ 2020 Dünya Göç Raporu: 7.

⁷ Castles ve Miller, 2008: 39.

⁸ Altıntaş, 2018.

⁹ Üstübici, 2018: 19.

¹⁰ Düzensiz Göç İstatistikleri 2014-2021.

¹¹ Düzensiz Göç İstatistikleri 2014-2021.

üzerinde değerlendirildiğinde dünyanın ana mülteci kaynağı ülkelerinden biri olarak yerini hâlâ muhafaza etmektedir. Afganların göç tecrübeleri ile ülkenin tarihî deneyimleri arasında dikkat çeken paralellikler de söz konusudur.¹² Afganistan'dan İran, Pakistan, Türkiye ve diğer ülkelere doğru dışa göçün ilk ve en büyük dalgası 1979 yılında başlayan Sovyet işgali ile gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş döneminde, büyük güçlerce Afganistan topraklarında yürütülen ideolojik rekabet, bölge ülkelerinin de müdahil olduğu etnik gruplaşmaları ve vekâlet savaşlarının ajanlarına dönüşen bu grupların aralarında kıyasıya çatışmalarını da beraberinde getirmiştir.¹³ Sovyet müdahalesinin ardından, 18 milyonluk Afganistan'da nüfusun yaklaşık üçte biri ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. İlk olarak, Pakistan ve Afganistan vatandaşları arasındaki sosyal ağlar, akrabalık bağları, ekonomik bağlantılar göç yolundaki Afganların Pakistan'a geçişini kolaylaştırmada yardımcı olmuştur. 1990 yılı itibarıyla Pakistan'a 3,3 milyon ve İran'a 3,1 milyon insan sığınmıştır.¹⁴ Afganistan'da ikinci dış göç dalgasının nedeni ise, 1994 yılında Kandahar'da ortaya çıkarak özellikle Peştun kabileleri arasında hızla yayılan ve 1998 yılında ülkenin hemen hemen tamamını kontrol altına alan Taliban yönetimidir. İdeolojik eğitimini Pakistan medreselerinde alan Peştun kökenli Afgan İslami din adamları ve öğrenciler tarafından oluşturulan Taliban, ülkenin tamamını kuşatan bir yönetimle İslam'ın genelde Arap coğrafyasında görülen radikal yorumuna dayalı bir devlet ve yönetim yapısı tesis etmiştir.¹⁵ Ülke içindeki Taliban tehdidi nedeniyle 1990-2000 yılları arasında, 155.000 Afgan, Avrupa Birliği ülkelerine sığınmacı olarak başvuruda bulunmuştur.¹⁶ 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından yönetilen koalisyon güçleri ile Taliban arasındaki savaş, üçüncü göç dalgasına sebep olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihindeki terörist saldırılar ve Afganistan'ın El Kaide isimli terörist ağının merkezi haline gelmesi, uluslararası toplumun Afganistan'a karşı dikkatinin artmasına yol açmıştır.¹⁷ Bugün, Afganistan coğrafyası iç karışıklıkları, politik ve ekonomik istikrarsızlıklarıyla halen çatışmalı bir bölge olmaya devam etmektedir. Bu kaotik ortam, ülke içinde yaşayan insanların göç etmesine ve hayatta kalabilmek için başka ülkelere sığınmasına sebep olmaktadır. 2017 itibarıyla en büyük ikinci mülteci nüfusuna sahip olan Afganların büyük çoğunluğuna Pakistan ve İran ev sahipliği yapmaktadır.¹⁸ Türkiye de gerek hedef ülke gerekse de transit ülke rolüyle, doğrudan Afganistan üzerinden ya da ikincil göç hareketiyle¹⁹ (genellikle İran ve Pakistan'dan) gelen önemli sayıda Afgan göçmene ev sahipliği yapmaktadır.

Ne var ki ev sahibi ülkeler tarafından evlerini terk etmek durumunda kalan bu insanlara "açılan kapılar kadar açılan bu kapıların ardında nasıl bir yaşam sürdüklerinin resmedilmesi de ele alınması gereken kritik konular arasındadır".²⁰ Medyada, sosyal medyada ve toplumsal araştırmalarda açıkça görüldüğü ve bilimsel bulgularla da tartışmasız biçimde ortaya koyulduğu üzere, yeni bir ülkede, yeni bir kültürde ve yeni insanlar arasında yaşamaya zorlanmış olan mülteci, sığınmacı ve düzensiz göçmenler geçici ya da daimi olarak kalacakları yerlerde ciddi ekonomik ve sosyokültürel sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Her şeyden önce göç edenler ev sahibi toplumla uyum sorunları yaşamaktadırlar. Özellikle hedef ülkede kabul görülmeme ve dışlanma süreçleri sıklıkla deneyimlenmektedir. Ayrıca göç ile gelen nüfusun gıda, konut, istihdam, sosyal yaşam ve kültür üzerinde yaptığı veya yapabileceği etkinin payı da

¹² Yıldırım, 2018: 131.

¹³ Aras ve Toktaş, 2008: 47.

¹⁴ Castles ve Miller, 2008: 247.

¹⁵ Aras ve Toktaş, 2008: 49.

¹⁶ Castles ve Miller, 2008: 248.

¹⁷ Castles ve Miller, 2008: 248.

¹⁸ Global Trends, 2017.

¹⁹ BM Göç Terimleri Sözlüğü, No:31, 2021. Sözlükte ikincil göç (secondary migration); "ev sahibi ülkedeki göçmenin esas olarak ikamet ettiği topluluktan ayrılarak ev sahibi ülke içindeki veya üçüncü ülkeye yönelik hareketi olarak tanımlanmaktadır." İkincil göç olarak adlandırılan sığınmacıların ülkeden ülkeye geçmesi, ilk ayak bastıkları ülkelere çıkarak kaçak olarak farklı ülkelere gitmesi, AB ülkelerini sınırlarında ilave kontrol tedbirleri almaya zorlamaktadır.

²⁰ Yıldırım, 2018: 130.

oldukça büyüktür.²¹ Bu kapsamda Türkiye’de bulunan Afgan göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerdeki sosyal, ekonomik ve psikolojik durumlarının belirlenmesine yönelik verilerin elde edilmesi oldukça önemlidir.

3. Çalışma Hakkında

Bu çalışma, 2015-2020 yılları arasında Türkiye’ye gelen Afgan göçmenlerden yaklaşık 4.000 kişinin Trabzon’a yerleştiği verisinden hareketle yürütülmüştür. Trabzon Valiliği İl Göç İdaresi Müdürlüğü ve ilgili derneklerle yapılan işbirliği sonucu, 1 Ekim 2019 ve 15 Şubat 2020 tarihleri arasında Trabzon’daki ikamet eden Afgan göçmenlerden 102 kişinin katıldığı bir saha çalışması yapılmıştır. Elde edilen sonuç ve yapılan analizlerin ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütlerinin göçmenlerle ilgili ortaya koydukları kısa ve uzun dönemli planlamalarına katkıda bulunabileceği öngörülmüştür.

Bu çalışmada, Trabzon’a yerleşen Afgan göçmenlerin sosyal ve ekonomik durumlarının yanı sıra göç deneyimleri, göç öncesi, göç esnası ve göç sonrası belirli olaylar karşısındaki kişisel algıları araştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan anket çalışması ile göçmenlerin yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir seviyeleri, öğrenim durumları gibi demografik ve sosyal özelliklerine ilişkin sonuçlar incelenmiştir. Ayrıca ülkelerinden ayrılmalarına neden olan faktörler ile bu süreçte yaşadıkları sorunlara ilişkin istatistikler kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

4. Literatür Taraması

Afgan göçmenlerin Türkiye’ye göç hareketleri, uzun soluklu ve tarihsel bir arka planı içerdiğinden, bu konuda yazılmış birçok eser bulunabilir. Bunlardan bir kısmı incelenerek bu çalışmanın fikri alt yapısının oluşturulmasında faydalanılmıştır.

Ökten²² zorunlu göç sonucu Şanlıurfa iline bağlı Ceylanpınar ilçesine gelen Afgan göçmenlerinin ilçe halkıyla olan ilişkilerini analiz etmektedir. Nicel ve nitel araştırma tekniklerinin birlikte kullanıldığı çalışmada, öncelikle köyde yaşayan hane halkı reislerine anket uygulanmış ve derinlemesine görüşme, odak grup görüşmesi gibi yöntemlerle araştırma sonuçları genişletilmiştir. Araştırma sonuçları yerli ve mülteci iki grubun kolay kaynaşmadığını ve kaynaşma yönünde iki tarafın da istekli davranmadığını göstermektedir.

Özservet²³ Afgan Türklerinin ulusötesi kentleşmeye ilişkin ağlarını değerlendirerek, sosyal, kültürel ve ekonomik mekânla olan ilişkilerini analiz etmektedir. İstanbul ili Zeytinburnu ilçesinde uygulanan çalışmada Afgan Türkleri ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmış ve Zeytinburnu’nun göçmen nüfusundan oluşmasından dolayı göçmenlerin, göç süreci sonrasında Afganistan’ı kendi vatanları gibi algılamadıkları, Zeytinburnu ilçesine adaptasyonlarının oldukça kolay olduğu görülmüştür.

Yıldırım²⁴ Kars ilinde yaşayan Afgan göçmenlerin yaşam koşullarını, ihtiyaçlarını ve bu süreçte yaşadıkları sorunlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler neticesinde, Afgan mültecilerin daha iyi şartlarda yaşamlarına devam edebilmek için çıktıkları göç yolculuklarında tekrar yoksullukla karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Göç edenlerin yaşamlarında savaş ve tehdit unsurları azalmış olsa da yoksullukla mücadeleleri devam etmektedir.

Bozok ve Bozok²⁵ İstanbul Beykoz Karasu Mahallesi’nde ikamet eden refakatsiz Afgan göçmen çocukların yaşam mücadelelerini ele almaktadır. Çalışma, Afgan göçmen çocuklar ve Karasu

²¹ Demirhan ve Aslan, 2015: 24.

²² Ökten, 2012.

²³ Özservet, 2013.

²⁴ Yıldırım, 2018.

²⁵ Bozok ve Bozok, 2018.

Mahallesi'nin sakinleri ile gerçekleştirilen mülakatlardan oluşmakta ve sonuçlar, Afganistan'da devam eden savaşın varlığını ve bu sebeple oluşan zorlu hayat koşullarını göstermektedir. Buna rağmen, refakatsiz göçmen çocukların savaş ve çatışmalardan kaçmak için değil, daha çok bilinçli ve istekli bir şekilde göç ettikleri, ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Doğan²⁶ Trabzon'da yaşayan Afgan göçmenlerin tecrübeleri ve bu süreçte yaşadıkları sorunları üzerinde durmaktadır. Nitel araştırma kullanılarak yapılan bu çalışmada, Trabzon'da ikamet eden göçmenler ile bireysel görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonuçları göçmenlerin çoğunlukla ülkelerinde devam eden savaş sebebiyle göç ettiklerini göstermektedir. Bu süreçte göçmenler, Pakistan ve İran üzerinden yasadışı yollarla Türkiye'ye gelmektedirler. Trabzon'da ikamet eden göçmenlere ortalama altı aylık bir süre içerisinde sığınmacı kimliği verilmektedir. Bu süre uzadıkça, göçmenlerin sağlık, barınma, eğitim ve istihdam gibi konularda yaşadıkları sorunlar da artmaktadır.

Alakuş ve Uzan²⁷ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) ve uluslararası kuruluşların istatistiki verileri aracılığı ile Türkiye'ye gelen Afganistan uyruklu düzensiz göçmenlerin, insan ticareti mağduru olma potansiyelini açıklamaya çalışmışlardır. Güncel istatistiksel veriler 2014 yılı sonrasında yakalanan düzensiz göçmen sayısının arttığını ve göçmenlerin Türkiye'yi, ekonomik ve sosyal şartların kendi ülkelerine göre daha iyi olmasından dolayı seçtiklerini göstermektedir. Veriler, 2017 yılı itibarıyla Türkiye'ye gelen Afgan düzensiz göçmenlerin insan ticareti mağduru olma potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir. 2018 yılı ve sonrasında ise, BMMYK'ya iltica başvurusu yapan göçmen sayısının GİGM'ye göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Güler²⁸ Afganistan'dan göç eden ve Uşak il merkezine yerleşen göçmenlerin ekonomik hayata katılma biçimlerini araştırmıştır. Nitel araştırma yöntemine dayanan bu çalışmada kartopu tekniği kullanılarak Afgan göçmenler ve göçmenlerle ilgilenen resmi kurum ve sivil toplum kuruluşu çalışanlarıyla görüşmeler yapılmıştır. Buna göre, Uşak'ta yaşayan Afgan göçmenlerinin, Afganistan'da yaşanan savaştan ziyade, ekonomik sorunlar nedeniyle göç ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. İşgücü piyasasındaki düşük ücretler ve zorlu yaşam koşulları, Afganlıların yaşadıkları sorunların başında gelmektedir.

UNHCR, Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in January 2016²⁹ isimli ilk çalışma; 2016 yılının 15-31 Ocak tarihleri arasında iki Yunan adasına (Sakız ve Midilli) gelen 192 Afgan göçmenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %55'i çatışma ve şiddet olayları nedeniyle ülkeleri terk etmek zorunda kaldıklarını belirtirken, %19 gibi yüksek bir orandaki katılımcı daha önce hiç Afganistan'da bulunmadığını dile getirmiştir. Katılımcıların %95'i Türkiye geçmişine sahipken, %3'ü Türkiye-Yunanistan sınırından daha önce de geçme giriminde bulunduğunu dile getirmiştir.

UNHCR, Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in February 2016³⁰ isimli ikinci çalışma; 2016 yılının 1-29 Şubat tarihleri arasında üç Yunan adasına (Sakız, Midilli ve Sisam) gelen 779 Afgan göçmenle yapılan görüşmeyi kapsamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %12'si daha önce hiç Afganistan'da bulunmamışken, %80'i göç nedeni olarak çatıma ve şiddet olaylarını ileri sürmüştür. Yine katılımcıların %70'i Yunan adalarında son bulan yolculuklarından önce çatışmalar ve şiddet olayları nedeniyle ülkelerinde yer değiştirmek zorunda kaldıklarını bildirmiştir. Türkiye açısından önem arz eden bir diğer sonuca göre, katılımcıların yaklaşık %98'i bu göç yolculuklarında kısa ya da uzun dönemli olarak Türkiye'de bulunmuşlardır.

²⁶ Doğan, 2019.

²⁷ Alakuş ve Uzan, 2020.

²⁸ Güler, 2020.

²⁹ UNHCR, Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in January 2016, 2016.

³⁰ UNHCR, Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in February 2016, 2016.

UNHCR, Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in March 2016³¹ isimli üçüncü çalışma ise ilki 2016 Ocak ayında başlayan ve ardı ardına üç ay tekrarlanan proje kapsamındaki çalışmanın sonuncusudur. 2016 yılının 1-31 Mart tarihleri arasında üç Yunan adasına (Sakız, Midilli ve Sisam) gelen 592 Afgan göçmenin katılımıyla yürütülmüştür. Temel bulgulara göre bu tarihlerde Yunan adalarına gelen Afgan göçmen katılımcılarının %55'i, yolculuk öncesinde ülkedeki çatışma ve şiddet olayları nedeniyle iç göçe maruz bırakılmışlardır. Aynı şekilde katılımcıların %75'i ülkelerinden ayrılma nedeni olarak çatışma ve şiddet olaylarını gerekçe olarak bildirmiştir. Katılımcıların %14'ü daha önce hiç Afganistan'da bulunmadığını ifade ederken, %96'sı Türkiye'den geçiş yapmış ve yine %10'u daha önce de Türkiye-Yunanistan sınırından geçme girişiminde bulunduğunu belirtmiştir.

Bu çalışma, kesitsel ve tanımlayıcı bir çalışma olması bakımından yukarıda belirtilen Türkçe çalışmalarla ortak özellikler içermektedir. Bununla birlikte çalışmanın çıkış noktası, BMMYK'nin ilki 2016 Ocak ayında başlayan ve ardı ardına üç ay tekrarlanan Yunan Adalarına Gelen Afganların Profili çalışmasıdır. Çıkış noktası ve elde edilen sonuç ve analizler bakımından yukarıda belirtilen Türkçe çalışmalardan farklılaşmaktadır.

5. Metod

Bu çalışma Trabzon'da yaşayan 102 Afgan göçmenle bire bir anket tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcının birim analizi olarak kullanılmasına bağlı şekilde metodolojiyi belirleyen yol ve usuller düzenlenmiştir. Metodun amacı mümkün olduğunca fazla sayıda Afgan göçmenle görüşüp, elde edilen verileri görüşülemeyen diğer Afgan göçmenlerini de temsil edebilecek şekilde irdeleyebilmek ve sonuçlar çıkartabilmektir. Trabzon'da yaşayan Afgan göçmenlerin konumunu anlayabilmek için, örneklem seçiminde yaş ve cinsiyete bağlı hareket edilerek ihtiyaç duyulan veriler toplanmış ve konunun amacına uygun şekilde analiz edilmiştir Çalışmaya, Trabzon Valiliği İl Göç İdaresi Müdürlüğü ve Afganistan Hazaraları Kültür ve Dayanışma Derneğinin önemli katkıları olmuştur.

Çalışma için Avrasya Üniversitesi Etik Kurulundan 09/06/2020 tarihli ve 2020/03 sayılı yazıyla etik kurul izni alınmıştır. Tablolarda işaret edilen ve resmedilen araştırma sonuçları 2019-2020 arası tarihlerde Trabzon'daki Afgan göçmenleri temsil etmektedir. Anket formlarının uygulanması sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesinde, SPSS 22.00 paket programından yararlanılmış ve frekans analizi yardımıyla yorumlanarak, Trabzon'da yaşayan Afgan göçmenlere ait genel bir değerlendirme ortaya konulması hedeflenmiştir.

6. Çalışmanın Sınırlılıkları

Yapılan alan çalışmasında sadece Afgan göçmenlere odaklanılmıştır. 2019-2020 yılı boyunca Trabzon'un merkezinde değişik mahallelerde yaşayan Afgan göçmenlerle yapılan mülakatlar değerlendirilmiş ve sonuçlar çıkartılmıştır. Başlangıçta 200 erkek ve 200 kadın olmak üzere toplam 400 Afgan göçmen ile anket yapılması planlanmıştır. Ancak göçmen gruplara yönelik yapılan etkinliklere genelde aynı kişilerin katılması, 12 Mart 2020 tarihinden itibaren korona virüs salgınından dolayı faaliyetlerde kısıtlamaya gidilmesi, planlanan sayıda anket yapılmasını engellemiştir. Ekim 2019 - Kasım 2020 döneminde Afgan göçmenlerle yapılan anketlerden 52 erkek ve 50 kadın olmak üzere 102 adedi değerlendirmeye alınmıştır. Türkçe bilmeyen Afgan göçmenler için anket soruları Farsçaya çevrilmiştir. Özellikle Afgan toplumunun kültürel algılamasından kaynaklı olarak kadınlara ulaşılmakta zorluklarla karşılaşmıştır. Bu sorun, Türk asıllı İranlı bir kadın öğretim üyesi aracılığı ile giderilmiştir.

İnsanlar, çok çeşitli, çok yönlü ve karmaşık etkenler nedeniyle yer değiştirmektedirler. Bu sebeplerden dolayı ülkelerini terk eden kişiler, uluslararası hukuk çerçevesinde, bu çalışmada

³¹ UNHCR, Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in March 2016, 2016.

göçmen olarak tanımlanmış, mülteci, sığınmacı gibi hukuki terimlerin tarihsel ve kavramsal açıklamasına yer verilmemiştir.

7. Bulgular

Bu çalışmada, Trabzon'da bulunan Afgan göçmenlerin demografik, sosyal ve ekonomik profilleri çıkarılmış ve sınırlı olarak psikososyal durumları araştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan anket çalışması ile göçmenlerin yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir seviyeleri, öğrenim durumları gibi demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar incelendikten sonra, ülkelerinden ayrılmalarına neden olan faktörler ile bu süreçte yaşadıkları sorunlara ilişkin istatistikler kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir.

7.1. Güvenilirlik Analizi

Öncelikle, göçmenlerin ülkelerinden ayrılmalarına neden olan faktörler ile bu süreçte yaşadıkları sorunları belirlemeye yönelik hazırlanan anket sorularına güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Anket soruları ile elde edilen güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, faktör güvenilirliğinin ($\alpha=0,864$) oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha (α)	Değişken Sayısı
,864	128

7.2. Frekans Analizi

Tablo 2'de katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans analizi sonuçları verilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılanların %49'u kadın, %51'i erkek göçmenlerden oluşmaktadır. Benzer şekilde, katılımcıların %53'ü bekâr olduklarını belirtirken, %47'si ise evli olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarısından fazlasının (%52) ekonomik açıdan alt gelir grubunu oluşturduğu görülmüştür. Bununla birlikte %32'si göreceli yoksulluk sınırına yakınken, 2000 TL'den yukarı gelir grubunun oranı, katılımcıların sadece %16'sını meydana getirmektedir. Afgan göçmenlerinin yaş grupları incelendiğinde, ülkemize en çok 18-25 yaş aralığında göç edenlerin olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunu 26-35 yaş arasındaki göçmenler takip etmektedir.

Tablo 2. Demografik Özelliklere İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	50	49
	Erkek	52	51
Medeni Durum	Bekar	54	53
	Evli	48	47
Yaş	65 ve üzeri	2	2
	46-65	5	5
	36-45	13	13
	26-35	32	31
	18-25	41	40
	18 ve altı	9	9
Gelir Düzeyi	4001 TL ve üzeri	5	5
	3501- 4000 arası	0	0
	2001-3500 arası	11	11
	1001-2000 arası	33	32
	1000 TL ve altı	53	52
Öğrenim Durumu	Üniversite	26	25
	Lise ve dengi	22	21

	Ortaöğretim	20	20
	İlköğretim	11	11
	Okur-yazar	15	15
	Okur-yazar değil	8	8

Çalışmaya katılan Afgan göçmenlerin öğrenim durumlarına ilişkin istatistikler de Tablo 2’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre, Afgan göçmenlerin yaklaşık %11’i ilköğretim mezunu olduklarını belirtirken, %15’inin okur-yazar olduğu ancak %8’inin hiç okur-yazar olmadığı gözlemlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların yaklaşık üçte birinin oldukça düşük eğitim seviyesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların %20’si orta öğretim mezunu, %25’i ise üniversite mezunu olduklarını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak, her dört Afgan göçmeninden biri yükseköğrenim seviyesinde eğitim görmüş olup, geri kalanı ise daha alt seviyede eğitim görmüşlerdir. Hiç eğitim görmeyenlerin veya çok az eğitim görmüş olanların oranı, toplam göçmen nüfusunun üçte birini meydana getirmektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranının ise %8 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Göç Etme Nedenlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Afganistan’dan Ayrılma Sebebi	Sağlık	3	2
	Ayrımcılık	15	15
	İşkence	16	16
	Farklı Şiddet Türleri	9	9
	Eğitim	8	8
	Ekonomik	10	10
	Çatışma	41	40
Çatışma ve Şiddet	Afganistan’da hiç bulunmadım	13	13
	Çatışma/şiddet nedeniyle yer değiştirmedim	4	4
	Çatışma/şiddet nedeniyle yer değiştirdim	85	83

Tablo 3’te Afganistan’dan Türkiye’ye göç eden mültecilerin göç etme nedenlerine ilişkin frekans analiz sonuçları yer almaktadır. Buna göre, Türkiye’ye mülteci olarak gelen ve Trabzon’a yerleşen Afgan göçmenlerin %40’ı çatışma ve şiddet nedeniyle Afganistan’dan ayrılırken, %15’i ayrımcılık, %16’sı ise işkence nedeniyle ayrılmışlardır. Çatışma ve şiddet nedeniyle Trabzon’a göç eden katılımcıların ise yaklaşık her on kişiden sekizi (%83), iç savaşa maruz kaldıklarını ve bu savaşın yol açtığı sonuçlardan etkilenmemek amacıyla ülkelerinden kaçtıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Göçmenlerin İş Hayatına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Afganistan’da Çalıştıkları Sektör	İnşaat	6	6
	Sanat	17	17
	Gıda	8	8
	Hizmet	6	6
	Ulaşım	3	3
	Üretim	6	6
	Güvenlik	0	0
	Sağlık	1	1
	Eğitim	33	32
	Tarım	22	21

Trabzon'da Çalışma Durumu	İşsiz	49	48
	Ev hanımı	18	18
	Öğrenci	17	16
	Çalışıyor	18	18

Tablo 4'te göçmenlerin iş hayatlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar gösterilmektedir. Açıklanan veriler, göçmenlerin Afganistan'da farklı sektörlerde çalışarak geçimini sağladıklarını göstermektedir. Katılımcıların yarısından fazlası, göç etmeden önce daha çok eğitim (%32) ve tarım (%21) sahasında çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çalışan nüfusun yaklaşık beşte biri ise zanaat alanında faaliyet yürütmektedir. Göçmenlerin öncesinde en az inşaat, ulaşım ve sağlık sektöründe çalıştıkları görülmektedir. Trabzon'a göç eden Afgan nüfusunun neredeyse yarısının ise Trabzon'da çalışmadığı, sadece %18'inin çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların %16'sı eğitim hayatlarına devam ederken, %18'i ise ev hanımı olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5. Yolculuk Sürecine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Türkiye'ye hangi yollar- dan geldiniz?	Afganistan-Türkiye	9	9
	Afganistan-İran-Türkiye	56	55
	Afganistan-Pakistan-İran-Türkiye	10	10
	İran-Türkiye	27	26
Türkiye'ye kimlerle gel- diniz?	Çekirdek aile	52	51
	Geniş aile	11	11
	Arkadaş/Meslektaş	3	3
	Yalnız	36	35
Yolculuğunuzu kim fi- nanse etti?	Aile Dostları	27	26
	Mal varlığı	32	31
	Birikim	14	14
	Aile	17	17
	Yolculuk süresince çalışarak	12	12
Yolculuk ile ilgili bilgi- lere hangi kaynaklardan ulaştınız?	Mobil uygulama	5	5
	Sosyal medya	12	12
	Daha önce gelenlerle irtibata geçerek	22	21
	Türkiye'deki arkadaş ve aile üyeleri	17	17
	Yol arkadaşları	13	13
	İnsan kaçakçıları	33	32
Yolculuk esnasında sal- dırı	Saldırıya tanık oldum	12	12
	Saldırıya maruz kaldım	9	9
	Saldırıya maruz kalmadım ve tanık olmadım	81	79

Tablo 5'te Afgan göçmenlerin yolculuk sürecine ilişkin frekans analizi sonuçları verilmektedir. Tablo 5 incelendiğinde, Afganistan'dan Türkiye'ye göç edenlerin %91'inin İran üzerinden geldikleri görülmüştür. Afganistan'dan ülkemize direkt gelenlerin oranı son derece düşük olup (%9), yaklaşık tüm göç edenlerin onda birini teşkil etmektedir. Sonuç olarak, Afgan göçmenlerinden her on kişiden dokuzunun İran üzerinden ülkemize geldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 5, aynı zamanda Afgan göçmenlerin %51'inin Türkiye'ye çekirdek ailesiyle birlikte geldiklerini göstermektedir. Bu oran, Türkiye'ye göç edenlerin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, göç edenlerin %35'i Türkiye'ye yalnız gelirken, %11'i akrabalarıyla birlikte gelmişlerdir. Göçmenlikte esas rolü aile ve akrabalar oynamaktadır. Göçmenlik sürecine birlikte karar verilmekte ve birlikte yola çıkılmaktadır. Arkadaşlarıyla yola çıkıp Türkiye'ye ulaşanların oranı ise oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Afgan göçmenlerin ülkemize dönük

yolculuklarının finanse edilmesinde ise, en büyük oranı mevcut mal varlıklarının satılması (%31) ve geniş bir aile çevresinden yardım alınması (26%) rol oynamaktadır. Çekirdek aile kaynaklarına dayanarak yolculuğa ait masrafların karşılanmasında oran son derece düşük olduğu, hatta İran'da elde edilen birikimle aynı oranda olduğu görülmektedir. Çekirdek aile yerine, göçmenlikle ilgili planların yapılmasında ve mali masrafların karşılanmasıyla ilgili planların düzenlenmesinde aşiret dayanışması göze çarpmaktadır. Tablo 5'te verilen istatistiklere dayanarak, Afgan göçmenler arasında aşiret bağlarının en önemli sosyal dayanışma örgütlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'ye göçmenlik süreci ile ilgili gerekli bilgilere ulaşılan kaynaklara bakıldığında ise, Afgan göçmenlerin bu bilgilere %32 oranla insan kaçakçılarından, %21 oranla daha önceden ülkemize gelmiş Afgan göçmenlerden ulaştıkları görülmektedir. Sosyal medya ve yol arkadaşlarının oranı ise toplam göç edenlerin bilgiye ulaşmada kullandıkları kaynakların yaklaşık %25'ini oluşturmaktadır. Türkiye'ye yolculuk esnasında saldırıya tanık olanların veya maruz kalanların oranının ise %20 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, göç edenlerin yaklaşık %80'i yolculuk esnasında ne saldırıya maruz kalmıştır ne de herhangi bir çatışma veya saldırıyla yüzleşmiştir. Bu sonuçlara göre, Afganistan'dan İran'a ve İran'dan da Türkiye'ye yapılan yolculuğun nispeten güvenli bir ortamda gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 6. Türkiye'yi Seçme Nedenlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Türkiye'yi seçme nedeni	Sosyal refah sistemi	3	3
	Afgan gruplar	1	1
	Ekonomik	5	5
	İyi karşılanmış olmak	5	5
	İnsan haklarına önem vermesi	29	28
	Yasal süreçlerin hızlı ve kısa olması	20	19
	Ailemin bir kısmının Türkiye'de olması	9	9
	Eğitim	18	18
	Seçmedim	12	12
Trabzon'u seçme nedeni	Sosyal refah sistemi	3	3
	Afgan gruplar	6	6
	Ekonomik	3	3
	İnsan haklarına önem vermesi	6	6
	Yasal süreçlerin hızlı ve kısa olması	8	8
	Ailemin bir kısmının Türkiye'de olması	22	21
	Eğitim	10	10
	Yetkililerin yönlendirmesi ile	44	43

Afgan göçmenlerin Türkiye'yi seçme nedenlerine ilişkin istatistikler, Tablo 6'da sunulmuştur. Afganistan göçmenlerinin İran'dan Türkiye'ye gelmelerinin en önemli sebebinin %28 oranla Türkiye'nin insan haklarına önem vermesi olduğu görülmüştür. Türkiye'de yasal süreçlerin onların beklentilerini karşılayacak seviyede olması, hukuki mevzuatlarının fazla bekletilmeden kısa sürede çözülmesi, Afgan göçmenlerin Türkiye'yi seçmelerinin ikinci önemli sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Afganlar arasında gelecekle ilgili belirsizlikleri azaltmakta ve Türkiye'yi cazip hale getirmektedir. Bir diğer önemli sebep ise, Türkiye'nin eğitim imkânlarından kolayca yararlanıyor olmalarıdır. Son olarak, Türkiye'ye daha önce göç eden Afgan gruplarının (%1) ve sosyal refah sisteminin (%3) etkisinin oldukça az olduğu görülmektedir. Ayrıca, göçmenlerin %12'si Türkiye'yi kendi istekleri ile seçmediklerini belirtmişlerdir. Bu durum, ailelerinin daha önce Türkiye'ye yerleştikleri için Türkiye'yi tercih etmek durumunda kaldıklarını göstermekle birlikte, yolculukla ilgili bilgileri insan kaçakçılarından almaları sebebiyle onlara tabi olduklarına da işaret etmektedir. Tablo 6, Afgan göçmenlerin Trabzon'u tercih etmelerine neden olan faktörlerle ilgili istatistikleri de vermektedir. Buna göre,

Afgan göçmenlerin Trabzon'a yerleşmelerinin en önemli nedeninin Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri tarafından yönlendirilmeleri ve Trabzon'a yerleşmeleri için teşvikte bulunmaları (%43) olduğu belirlenmiştir. Göçmenlerin Trabzon'a yerleşme kararında aile üyelerinden bazılarının daha önceden Trabzon'da olmasının da payı (%21) diğerlerine oranla daha fazladır. Trabzon'a yerleşimde yasal süreçlerin hızlı ve kolay olmasının (%8) ya da ekonomik nedenlerin (%3) oranının oldukça düşük olduğu ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Tablo 7. Göçmenlerin Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Trabzon'da yaşamaktan memnunsunuz?	Memnunum	31	30
	Memnun değilim	33	32
	Emin değilim	28	28
	Hiç düşünmedim	10	10
Trabzon'da yaşanan sorunlar	Parasal destek	6	6
	Para transferi ile ilgili yardım	1	1
	Hukuki yardım	6	6
	Psiko-sosyal destek	10	10
	İletişim olanakları	7	7
	Çocuklar için güvenli alan	4	4
	Kadınlar için güvenli alan	2	2
	Kendi dilimde bilgilendirme	12	11
	Sağlık desteği	6	6
	Battaniye/Uyku tulumu	9	9
	Elektrik	4	4
	Su, temizlik, hijyen (WASH)	7	7
	Yiyecek	8	8
	Barınma	20	19
Trabzon'da saldırı/taciz	Trabzon'da saldırı veya tacize maruz kaldım	11	11
	Trabzon'da saldırı veya tacize tanık oldum	8	8
	Trabzon'da saldırı veya tacize tanık olmadım ve maruz kalmadım	83	81
Türkçe bilme düzeyi	Okur-yazarım	17	17
	Anadil seviyesinde konuşabiliyorum	6	6
	Konuşulanların çoğunu anlıyorum	22	21
	Konuşulanların bazılarını anlıyorum	25	24
	Konuşulanların çok azını anlıyorum	15	15
Hiç bilmiyorum	17	17	

Tablo 7, Afgan göçmenlerin Trabzon'da yaşadıkları sorunlara ilişkin analiz sonuçlarını içermektedir. Öncelikle Trabzon'a göç edenlerin bu şehirde yaşamaktan dolayı duydukları memnuniyete ilişkin sonuçlar verilmiştir. Bu sonuçlara göre, Trabzon'da yaşayan Afgan göçmenlerin sadece %30'u memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Bu göçmenlerin yaşadıkları sorunlara bakıldığında, Trabzon'da en çok barınma sorunu yaşadıkları görülmektedir (%19). Bu sorunu, %11 oranında kendi dillerinde bilgilendirilme sorunu ve %10 oranında psikososyal desteklerle ilgili sorunlar takip etmektedir. Trabzon'a Afganistan'dan göç edenlerin katıldıkları anket sonuçlarına göre, katılımcılar Trabzon'da en az sorunu para transferi konusunda yaşamışlardır. Her yüz kişiden sekizi (%8) de yiyecek sıkıntısı çekmekte olup, bu sorunun genel nüfus içindeki oranı oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. Trabzon'da yaşayan Afgan göçmenlerin %19'unun yaşadıkları bir diğer sorun ise, saldırı ya da taciz olayına maruz kalmış veya tanık olmuş olmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmenlerin %81'i hiçbir saldırıya maruz kalmamış veya herhangi bir saldırıya tanık olmamıştır. Bununla birlikte, Afgan göçmenlerinin

Türkçe'yi bilme düzeyleri çok büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmamaktadır. Tablo 7, Trabzon'a göç etmeyi tercih eden Afgan göçmenlerinin Türkçe'yi ne düzeyde bildiklerine dair analiz sonuçlarını da içermektedir. Bu sonuçlara göre, Afgan göçmenleri arasında Türkçe'yi hiç anlamayanların oranı göçmenlerin yaklaşık %12'sini teşkil etmekte olup, katılımcıların %60'ı az da olsa Türkçe'yi konuşmakta veya konuşulanları anlamaktadır. Anadil seviyesinde konuşanların oranı %6 iken, okur-yazar olanların oranının ise %12 olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Alınan Destekler ve Yardımlara İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Hangi kurumlardan sosyal yardım alıyorsunuz?	Belediye	20	20
	Valilik	17	17
	Vakıf	9	9
	Dernek	56	54
İlk geldiğinizde Türkiye Cumhuriyeti'nden Aldığınız Destekler	Parasal destek	8	7
	Para transferi ile ilgili yardım	1	1
	Hukuki yardım	0	0
	Psiko-sosyal destek	5	5
	İletişim olanakları	1	1
	Çocuklar için güvenli alan	1	1
	Kadınlar için güvenli alan	1	1
	Kendi dilimde bilgilendirme	12	12
	Medikal	13	13
	Battaniye/Uyku tulumu	9	9
	Elektrik	1	1
	Su, temizlik, hijyen (WASH)	9	9
	Yiyecek	28	27
	Barınma	13	13

Türkiye'ye ulaşan Afgan göçmenlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nden aldıkları desteklere ait istatistiksel sonuçlar Tablo 8'de gösterilmektedir. Bu verilere göre, Trabzon'daki Afgan göçmenlerin yarısından fazlası (%54) derneklerden sosyal yardım aldıklarını ifade etmişlerdir. Göçmenlerin %46'sı ise valilik gibi devlet kurumlarından, vakıflardan ve belediyelerden yardım almaktadırlar. Afgan göçmenler %27 oranla en çok yiyecek desteği aldıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, hukuki yardım ya da çocuklar ve kadınlar için yeterli bir yardım almaları bile, kendilerine gerektiği durumlarda medikal yardım sağlanmış (%13), barınma ihtiyaçları giderilmiş (%13) ve battaniye, uyku tulumu gibi malzemeler (%9) ile temizlik malzemeleri (%9) temin edilmiştir. Bunlar dışında Afgan göçmenler kendi dillerinde bilgilendirilmiş (%12) ve gerektiği hallerde de parasal destek (%7) ve psikososyal destek (%5) sağlanmıştır.

Tablo 9. Göçmenlerin Sağlık Durumlarına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Trabzon'da yaşarken ölümlü kayıp yaşadınız mı?	Evet	8	8
	Hayır	94	92
Size sağlanan sağlık hizmetini yeterli görüyor musunuz?	Evet	31	30
	Hayır	71	70
Düzenli bir sağlık hizmeti alıyor musunuz?	Evet	39	38
	Hayır	63	62
Hanenizde yaşayan engelli ya da bakıma muhtaç biri var mı?	Evet	10	10
	Hayır	92	90
Ailenizde kronik bir hastalığı olan var mı?	Evet	26	25
	Hayır	76	75

Tablo 9, Afgan göçmenlerin sağlık durumlarına ilişkin bazı istatistikleri göstermektedir. Buna göre, Afgan göçmenler arasında ailesinde bakıma muhtaç ve engelli bulunanların oranı %10'dur. Göçmenlerin %25'i ailesinde kronik hastalığa sahip kişilerin olduğunu belirtmişlerdir. Her beş kişiden ikisi düzenli olarak sağlık hizmetlerinden yararlanırken, her on kişiden yedisi sağlık hizmetlerini yeterince iyi bulmamaktadır. Göçmenler arasında düzenli bir sağlık hizmeti alanların oranı ise %38'dir. Sonuç olarak, göçmenlerin yüksek oranda ciddi sağlık problemleri yaşamadıkları ancak kendilerine sunulan sağlık hizmetlerini de yeterli görmedikleri tespit edilmiştir.

Tablo 10. Göçmenlerin Türkiye'den Göç Durumlarına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
TC vatandaşlığına geçmek istiyor musunuz?	Evet	35	34
	Hayır	67	66
Türkiye'de kalmayı düşünüyor musunuz?	Evet	27	26
	Hayır	75	74

Türkiye'ye gelen Afgan göçmenlerin Türkiye'den göç durumlarına ilişkin frekans analizi sonuçları Tablo 10'da gösterilmektedir. Afgan göçmenlerden %74'ü Türkiye'de kalmayı düşünmemekte, yaklaşık %34'ü ise Türk vatandaşlığına geçmek istemektedir.

Tablo 11. Göçmenler İçin Türkiye'deki Eğitime İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Eğitim-Öğretim sürecini tamamlayan çocuklarınızın geleceği hakkında umutlu musunuz?	Evet	72	71
	Hayır	30	29
Türkiye'de eğitim gören çocuklarınız var mı?	Evet	43	42
	Hayır	59	58

Tablo 11, Afgan göçmenlerin çocuklarının Türkiye'deki eğitimine ve eğitim ile ilgili düşüncelerine ilişkin istatistiksel sonuçları vermektedir. Afgan göçmenlerin %58'sinin çocukları Türkiye'de eğitim görmekle birlikte, Afgan göçmenlerin % 71'i Türkiye'de eğitim alan çocuklarının geleceğine güvenle bakmaktadır. Eğitim hususunda gelecekle ilgili güvensizliğe kapılanların oranı ise katılımcıların yaklaşık üçte birini (%29) oluşturmaktadır.

Tartışma/Sonuç

Afgan göçmenlerin geniş aile biçimindeki geleneksel sosyal örgütlenmelere sahip olmaları; gelecekle ilgili kararları aşiret seviyesinde yapılan görüşmelere göre almaları³² genel kabulü üzerine ulaşılan sonuçlar şu şekilde belirtilebilir. Aşiret ilişkileri gelecekle ilgili alınan kararların ve planların finanse edilmesinde hâlâ merkezi bir rol oynamaktadır.

Üniversite eğitim seviyesi düşük olan ve aralarında önemli oranda hiç eğitim almamış ya da çok az almış kişilerin bulunduğu Afgan göçmenler, Türkiye'ye genelde İran üzerinden ulaşmaktadırlar. Türkiye'yi seçmelerinin başlıca nedenleri; Türkiye'nin Batıya açılan görece daha kolay bir kapı olması, İran'a göre insan hakları konusunda daha iyi şartlara sahip olması, Türkiye'de kolayca oturma alabilmeleri ve hukuki sorunlarını çözebilmeleridir.

Saha araştırmasında göçmen topluluğunun önemli oranlarda özellikle sağlık, eğitim ve istihdam sorunlarının olduğu ortaya çıkmıştır. Daha çok dernekler, vakıflar, merkezi yönetim temsilcilikleri ve yerel yönetimler üzerinden çeşitli temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmakla birlikte, bir kısmı da eğitim ve tarım sahasında istihdam sağlayarak geçimini sürdürmektedir.

³² Keskin, 2020: 66.

Afganistan'da yaklaşık kırk iki yıldır devam eden iç karışıklıklar, ülkenin sık sık büyük güçler tarafından işgale uğraması ve büyük kentlerin modernleşmiş şehirlere özgü gelişmiş bir alt yapıya sahip olmamasından dolayı, kırsal nüfusun önemli bir bölümü şehirlere göç etmek yerine başka ülkelere, özellikle Pakistan ve İran'a ve bunların bir kısmı da ya doğrudan ya da ilk duraklarından sonra Türkiye'ye göç etmektedirler.

Afgan göçmenler arasında Türkiye'nin önemli bir seçenek olarak algılanmasının nedenleri, Türkiye'de İran ve Pakistan'a nazaran hukuki işlem ve süreçlerin daha kolay yürümesi, kültürel benzerlikler ve Türkiye'nin seçenekler arasında insan hakları anlamında Batıya daha yakın olması şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte, bulguların da açıkça ortaya koyduğu üzere, bu sayılan özellikleri Türkiye'nin göçmenler açısından potansiyel bir nihai durak olarak görülebilmesi gibi aynı zamanda stratejik bir ara istasyon olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Nitekim, Türkiye Afgan göçmenlerle ilgili hukuki sorunların çözülmesinde ve onların sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında İran ve Pakistan'a nazaran çok daha ileride olmasına rağmen, bulgularda da ortaya koyulduğu üzere göçmenlerin önemli bir bölümü Türkiye'yi Batıya yolculuğun bir ara istasyonu olarak görmektedir.

Trabzon'daki Afgan göçmenler üzerine yapılan bu çalışma, genelde göçmenliğe ve özelde ise Trabzon'da bulunan Afgan göçmenlerine özgü farklı sorunları, şikayetleri, beklentileri ele almıştır. Araştırma verileri sağlıktan eğitime, işsizlikten çalışma koşullarına kadar çok karmaşık sorunları ortaya koymasının yanı sıra, Türkiye'ye göç edenlerin önemli bir kısmının başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın değişik ülkelerine gitmek istediğini göstermiştir.

Bu çalışma ile yerel düzeydeki (Trabzon) belirli bir göçmen grubunun (Afgan) detaylı bir profilinin çıkarılması ve bu grup üyelerinin sosyopsikolojik durumlarını etkileyen belirli değişkenlerin açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca göç alan konumundaki Trabzon ili yerelinde yürütülmüş olan bu çalışmanın, amacı ve kapsamıyla sonraki benzer çalışmalar ve araştırmalar için literatür sağlaması da bu çalışmanın açık hedeflerinden biridir.

Yerleşmeye ve sürekli yaşamaya niyetlerinin olmasından bağımsız olarak bir göçmen grubunun üyelerinin detaylı profillerinin çıkarılması, sosyal ve psikolojik durumlarını etkileyen dinamiklerin belirlenmesi ve gerekli analizler yapılarak sonuçların çıkarılması oldukça önemlidir. Bu tür çalışmalar sosyal grupları tanımayı, grup içi ve gruplar arası dinamikleri ortaya çıkarmayı ve bir bütün olarak sosyal içerimle ve dışlanma süreçlerini analiz etmeyi mümkün kılarak sosyal uyum ve entegrasyona dair politika ve yaklaşımların belirlenmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Göç sorunlarının 21. yüzyılda ulusal ve küresel düzeylerde kazandığı ivme göz önüne alındığında, Trabzon yerelinde bu ve benzeri çalışmaların sayılarının artırılması ve kapsamlarının genişletilmesi için Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, insani yardım kuruluşları, BMMYK gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların desteğinin ve/veya paydaşlığının sağlanarak yeni projelerin ortaya konulmasının acil bir ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Alakuş, Emre ve Uzan, Yıldız, (2020), "İnsan Ticaretine Konu Olma Potansiyeli Bakımından Türkiye'nin Afgan Düzensiz Göçmen Gerçeği", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 92-117.

Altıntaş, Safiye, (2018), İran Sınırında Türkiye'ye Düzensiz Göçmenler: Afganlar. *Birikim Dergisi*. Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/guncel/8867/iran-sinirindan-turkiye-ye-duzensiz-gocler-afganlar>. (Erişim tarihi: 21 Mart 2019).

Aras, Bülent ve Toktaş, Şule, (2008), *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*, Ankara: SETA Yayınları.

BM Göç Terimleri Sözlüğü, (2021), https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf (Erişim tarihi: 26 Haziran 2021).

Bozok, Nihan ve Bozok, Mehmet, (2018), “Göçmen İstekleri Yaklaşımı Işığında Beykoz, Karasu Mahallesi’ndeki Refakatsiz Afgan Göçmen Çocukların Yaşamlarını Sürdürme Mücadeleleri”, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 5(2), 416-440.

Castles, Stephen ve Miller, Mark. J., (2008), *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, (Çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirhan, Yılmaz ve Aslan, Seyfettin, (2015), “Türkiye’nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 9 (5), 23- 62.

Doğan, Yasemin, (2019), “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Sığınmacıların Göç Deneyimleri ve Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/7, ss.11-29. doi:10.31765/karen.584009.

Düzensiz Göç İstatistikleri 2014-2021 (2021), Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>. (Erişim tarihi: 7 Şubat 2021).

Global Trends, Forced Displacement in 2019, (2020), UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/globaltrends2019/>. (Erişim tarihi: 14 Kasım 2020).

Global Trends, Forced Displacement in 2017, (2018). UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-globaltrends-2017.html>. (Erişim tarihi: 14 Kasım 2020).

Güler, Hasan, (2020), “Afganlı Göçmenlerin Göç Süreçleri ve İşçilik Deneyimleri: Uşak İli Örneği” *Çalışma ve Toplum*, 3, 1461-1482.

Keskin, Ghulam Faroq, (2020), *Devlet-İç Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Rollerini: Afganistan Örneği (1989-2018)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Migration Outlook 2020, (2020), ICMPD. Erişim Adresi: https://www.icmpd.org/fileadmin/ICMPD-Website/2019/ICMPD_Migration_Outlook_2020_WorkingPaper-FINAL.pdf. (Erişim tarihi: 6 Aralık 2020).

Ökten, Şevket, (2012), “Zorunlu Göç Zor(un)lu Kabul: Ceylanpınar Afgan Göçmenleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(28), 171-186.

Özservet, Yasemin Çakırer, (2013), “İstanbul Zeytinburnu İlçesi’nde Afgan Türklerinin Ulusötesi Kentleşme Ağlarının Analizi”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 63-182.

Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in January 2016, (2016), UNHCR. Erişim adresi: <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/47015> (Erişim tarihi: 28 Ocak 2020)

Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in February 2016, (2016), UNHCR. Erişim adresi: <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/47163> (Erişim tarihi: 28 Ocak 2020).

Profiling of Afghan Arrivals on Greek Islands in March, 2016 (2016), UNHCR. Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/greece/profiling-afghan-arrivals-greek-islands-march-2016> (Erişim tarihi: 30 Ocak 2020).

TDK Güncel Türkçe Sözlük. (2021), Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim tarihi: 26 Haziran 2021).

World Social Report 2020, (2020), UNDESA. Erişim Adresi: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2020-2.html>. (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2021).

World Migration Report 2020, (2019), IOM. Erişim adresi: <https://www.iom.int/wmr/interactive/>. (Erişim tarihi: 12 Şubat 2020).

Üstübcü, Ayşen, (2018), *The Governance of International Migration: Irregular Migrants' Access to Right to Stay in Turkey and Morocco*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Yıldırım, Selda Geyik, (2018), "Göç ve Afganlar: İstikrarlı Mülteciler", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-159.

2020 Dünya Göç Raporu: 2. Bölüm Göç ve Göçmenler: Küresel Bakış, (2020), IOM. Erişim adresi: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-turkish-chapter-2> (Erişim tarihi: 14 Ocak 2021).

Temur, Akın – Yeniay, Gözde, “Samsun Müzesi’nden Bir Grup Amphora”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.19-37.
DOI: 10.31765/karen.877368

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Samsun/TÜRKİYE
✉ akintemur@yahoo.com

ORCID : 0000-0001-9777-5256

*** Yüksek Lisans Öğrencisi,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Samsun/TÜRKİYE
✉ gozde.yeniay94@gmail.com

ORCID : 0000-0002-0723-9837

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Amisos,
Samsun Müzesi, Amphora, Deniz Ticareti

Keywords: Black Sea, Amisos, Samsun
Museum, Amphoras, Sea Trade

SAMSUN MÜZESİ'NDEN BİR GRUP AMPHORA*

Akın TEMUR** – Gözde YENİAY***

Öz: “Antik Dönemlerde” tarım ürünlerinin korunması ve taşınması amacı ile çeşitli kap türleri üretilmiştir. Bu kap türlerinden en çok tercih edilenlerden biri de amphoralardır. Başlangıçta tek tip üretilen amphoralar, ticaretin gelişmesi ve taşınan malzemelerin çeşitlenmesi ile birlikte çeşitli formlarda üretilmişlerdir. Erken Tunç Çağı’ndan Bizans Dönemine kadar varlığını sürdüren bu amphoralar, büyük bir alana yayılım göstermiştir. Bunun neticesinde, birçok bölgede amphora üretim merkezleri kurulmuştur. Samsun Müzesi envanterine kayıtlı çok sayıda amphora bulunmaktadır. Bu amphoralar 11 üretim merkezi altında değerlendirilerek katalog çalışması yapılmış, eserlerin tanımlanması sağlanmıştır. Bu üretim merkezlerinin Khios, Rhodos, Knidos, Klazomenai, Lesbos, Samos, Thasos, Mende, Kholkis, Sinope ve Ganos olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya konu amphoraların üretildikleri yeri tespit etmek ve bir kronoloji oluşturmak oldukça güç olmakla birlikte, benzer örneklerle karşılaştırma yoluna gidilerek tarihlendirilmeye çalışılmış ve eserlerin tamamının MÖ 6. yüzyıldan MS 6. yüzyıla kadar devam ettiği saptanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen sonuçlarla mevcut literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

A GROUP OF AMPHORAS FROM THE SAMSUN MUSEUM

Abstract: Various types of containers were produced for the purpose of protecting and transporting agricultural products in ancient times. One of the most preferred types of vessels is amphorae. Originally produced uniformly, amphorae were produced in various forms with the development of trade and the diversification of transported materials. These amphoras, which existed from the Early Bronze Age to the Byzantine Period, spread over a large area. As a result, amphora production centers have been established in many regions. There are many amphorae registered in the inventory of Samsun Museum. These amphorae were evaluated under 11 production centers and catalog studies were made and the description of the works was achieved. It has been determined that these production centers are Chios, Rhodos, Knidos, Klazomenai, Lesbos, Samos, Thasos, Mende, Kholkis, Sinope and Ganos. Although it is very difficult to determine the place where the amphoras were produced and to create a chronology, it was tried to be dated by comparing them with similar examples and it was found

Geliş Tarihi / Received Date: 09.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2021

that all the works continued from the 6th century BC to the 6th century AD. It is aimed to con-

tribute to the existing literature with the results obtained as a result of the researches.

Giriş

Amphora, Yunanca karşılıklı ya da iki taraflı anlamına gelen “Amphi” fiili ile taşımak anlamına gelen “Pherein” sözcüğünden türeyen “Phoros” fiilinin birleştirilmesi sonucu oluşmuş bir kelimedir.¹ Genel olarak pişmiş topraktan yapılmış, iki kulplu küp veya testi olarak tanımlanmaktadır.² Kelime ilk olarak, MÖ 2. bin yıla tarihlenen Mikenler’e ait Linear B tabletleri üzerinde görülür.³ Amphoralar, Roma Dönemi’nde “Ampharos”, Erken Hristiyanlık Dönemi’nde “Kouphon”, Bizans Dönemi’nde ise, “Megarikon” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁴ Erken Tunç Çağı’ndan itibaren kullanım gören amphoraların en erken örneklerine Batı Anadolu ve Ege Adaları’nda rastlanır.⁵ Ticarete yoğun olarak kullanılan ilk, çift kulplu testiler Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir gücü olan, Kenanlılar tarafından üretildiği bilinmektedir.⁶ Kenanlılar’ın egemenliği altında olan Suriye ve Filistin yerleşmeleri ve mezarlarında da çok sayıda amphoralara rastlanılması buna kanıt olarak gösterilmektedir. Bu kap türü genelde yumurta formu bir gövde, dar bir ağız, oldukça kısa bir boyun ve çift kulpa sahiptir. MÖ 1600-1500 yıllarında üretilen bu formlar, Kuzey Lübnan ve Suriye kıyılarında da aynı anda görülmeye başlamışlar, Mısır, Yunanistan ve Girit gibi geniş coğrafyalarda da yayılım göstermişlerdir.⁷ Kenanlılar’dan sonra, onların mirasçısı olarak anılan Fenikeliler MÖ 8. yüzyıla kadar Ege ve Akdeniz kıyılarında ticarete devam etmişlerdir. MÖ 8. yüzyıldan sonra ise, ilk Yunan amphoraları Akdeniz’de varlığını göstermeye başlamış ve MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar Sicilya, Güney İtalya, Marmara ve Karadeniz gibi bölgelere yayılım göstermişlerdir. Bu bölgelerde Yunanlılar için yeni pazarlar oluşturmuşlardır.⁸ “Arkaik ve Klasik Dönemlerde”, amphora üretimi başta Ege dünyası olmak üzere, Akdeniz’in doğusundan Karadeniz Bölgesine kadar yaygın olarak üretilse de Kuzey Afrika, İtalya ve Akdeniz’in batısında da üretimin yapıldığı bilinmektedir.⁹ Hellenistik Dönemden itibaren İtalya’da Ege kökenli amphora tiplerinde çeşitlemeler yapılmaya başlanmış, ancak form sayılarında bir artış görülmemiştir. Roma Döneminde ise üretim ve çeşitlilik önemli noktalara ulaşmıştır.¹⁰

Amphoraların üretim aşamasıyla ilgili en önemli nokta, kil hamurunun hazırlanması, çömlekçi çarkının kullanılması ve uygun ısıda fırınlanmasıdır.¹¹ Kilin içerisine mika, kum gibi katkı maddelerinin eklenmesi, çamurun yeteri kadar dinlendirilmesi, hava kabarcıklarının yok edilmesi ve çarka alınması, amphora üretiminin ilk aşamalarını oluşturmaktadır. İkinci aşamayı, çark yardımıyla kile şekil verme oluşturur.¹² Kaliteli killer yoğun olarak küçük boyutlu amphora yapımında kullanılırken, büyük amphora yapımı için daha kaba katkılı hamurlar tercih edildiği bilinmektedir.¹³ Ticari amaçla kullanılan amphoralar, büyük boyutlarda yapıldıklarından dolayı parçalar halinde yapıldıktan sonra birleştirilmişlerdir.¹⁴

¹ Bettles, 2003: 21; Kızılarıslanoğlu, 2016: 44; Tuncer, 2019: 3.

² Doğer, 1988: 16; Atila, 1991: 1.

³ Gülsefa, 2015: 4; Katıranlı, 2020: 10.

⁴ Alpözen, 1995: 13.

⁵ Doğer, 1991: 8; Gülsefa, 2015: 4.

⁶ Peacock-Williams, 1986: 21.

⁷ Korkmaz, 2011: 4; Ağlar, 2015: 34.

⁸ Baylan, 2008: 7.

⁹ Will, 1982: 343.

¹⁰ Alpözen, 1975: 8.

¹¹ Alpözen, 1995: 15.

¹² Twede, 2002: 184.

¹³ Atila, 1991: 3; Keser, 2019: 19.

¹⁴ Doğer, 1991: 70.

MÖ 14. yüzyılda Mısır'da bulunan duvar resimlerinde, gemilerden indirilen çift kulplu Kenan testileri, deniz taşımacılığında ticari amphoraların kullanıldığını gösteren en erken kanıttır.¹⁵ Bunun dışında batık gemilerde yapılan kazılarda, amphoraların nasıl taşındığı ile ilgili kanıtlara da rastlanmıştır.¹⁶ En dikkat çeken örneklerden biri Fransa'daki MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir batıkta görülmektedir. Burada gemi içinde üst üste yığılmış bir şekilde bulunan amphoralar alt kısımda dikey, üst kısımda bulunanlar ise alt kısımdakilerin arasına sıkıştırılmış bir şekilde konumlandırılmışlardır. Antik Çağda normal boyutlardaki bir gemiye ortalama 2000-3000 amphoranın yüklenebildiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Deniz taşımacılığının yanı sıra kara taşımacılığında da ticari amphoraların kullanıldığı bilinmektedir. Bu taşımacılık genellikle denize kıyısı olmayan bölgelerde kullanılmaktadır. Kara taşımacılığının varlığını gösteren en erken kanıt "Geometrik Döneme" tarihlenen atlı arabalardır.¹⁸

Bu iki taşımacılığın dışında, özellikle de Roma İmparatorluğu Döneminde şarap ticaretinin uzak bölgelere ulaşabilmesi için nehir taşımacılığının da çok yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁹

Amphoralarda taşınan maddeler dikkate alındığında ilk sırayı şaraplar oluşturmaktadır. Şarap dışında balık, et, bal, şeker, zeytinyağı, peynir, çeşitli meyveler, baharat, fındık, badem ve ceviz gibi maddeler de taşınmaktadır.²⁰ Bunlardan farklı olarak Tell-el Amarna batığında ele geçen Kenan amphoralarında²¹ ve Uluburun batığındaki amphoralarda menengiç reçinesine ait izlere rastlanmıştır. Aynı batığa ait bir amphoranın içinde ise kehribar boncuklarının bulunması dikkat çekici bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Çalışmaya konu olan 15 adet amphora, Samsun Müzesi envanterinde bulunmakta olup müzeye kurtarma kazısı, müsadere ve satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Antik çağın en çok rastlanılan buluntuları arasında yer alan amphoralar, hem bölgede hem de yakın çevresinde yoğun olarak görülmektedir. Ancak üretimlerine dair herhangi bir atölyeye henüz rastlanmamıştır. Dolayısıyla bölgenin amphora üretimi ya da ticareti açısından konumu tam olarak bilinmemektedir. Daha önceki çalışmalardan da anlaşılacağı gibi, bölgenin antik çağın önemli liman kentlerinden biri olması, stratejik konumu, erken dönemlerden beri sürekli olarak iskan görmesi ve gelişim göstermesi esas alındığında, ticari anlamda önemli bir gelir kaynağı olması amphoraların yok sayıldığını ya da üretmeye değer bulunmadığını düşünmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla Samsun Müzesi'nde yer alan söz konusu amphoralar bölgeye dair de önemli veriler ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı ise, eserlerin form ve teknik özelliklerine göre "stil kritiği" kapsamında tarihlendirilmesi, kronolojik olarak incelenbilmesi ve üretim yerlerine dair bir öneri sunulabilmesidir.

Çalışma kapsamında Samsun Müzesi envanterinde bulunan amphoralar, 11 bölge altında gruplandırılmışlardır. 11 bölge içerisinde tespit edilen 15 ayrı tip kendi içerisinde birçok benzer forma sahiplerdir. Ancak, çalışma kapsamında her tipten birer örneğe yer verilmiştir.

1. Khios Amphoraları (Kat. No 1-4)

MÖ 7. yüzyıldan itibaren kendine has özellikleri ile Khios amphoralarının, MS 3. yüzyıla kadar gelişim göstererek kullanıldıkları bilinmektedir.²³ Yedi asırdır ticari amphora üreten Khios'un

¹⁵ Kerem, 1999: 27.

¹⁶ Doğer, 1991: 51.

¹⁷ Alpözen, 1975: 6; Alpözen, 1995: 17.

¹⁸ Alpözen, 1995: 17.

¹⁹ Tüylüoğlu, 2015: 15; Doğer, 1991: 61.

²⁰ Tursun, 2010: 16; Doğer, 1991: 64.

²¹ Hamza, 2006: 36.

²² Pulak, 1990: 293.

²³ Özbay, 2019: 79; Şenol, 2006: 97.

tüketici pazarlarında kolaylıkla tanınan amphoraları,²⁴ Fas'tan Karadeniz kıyılarına kadar geniş bir alana yayılım göstermiştir.²⁵ Bu amphoraların, Rhodos ve Knidos amphoralarına oranla daha az üretilmiş olması, şarabın çok pahalı ve lüks bir tüketim malı olduğunu göstermektedir. Khios şarabının pahalı olması varlıklı olmayan vatandaşların tüketimini engellemektedir. Bu vatandaşların şarapları satın alabilmeleri için Laginos adı verilen tek kulplu küçük kaplar üretilmiş ve amphoraların yanında satışa sunulmuştur.²⁶ MÖ 7-6. yüzyıl arasında kalan dönemde Khios amphoralarının Karadeniz'de bulunan merkezlerde yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir.²⁷ Son yıllarda adada elde edilen yeni buluntular ve son 30 yıldır gerçekleştirilen çalışmalar, Khios ticari amphoralarının tanımlanmasına katkı sağlamıştır. Samsun Müzesi'nde tamamı satın alma yolu ile kazandırılan 4 tip Khios amphorası bulunmaktadır.

Tip 1 (Kat. No 1): Kısa bombeli bir boyna ve yumurta biçimli gövde formuna sahiptir. Ağız kenarı genellikle firnisli ve gövde üzerinde sicim kalınlığında iki üç bant bulunmaktadır. Ancak firnisli ve bantlı örnekler nadirdir. Dönem içerisinde formda küçük değişimler gözlenmiştir. Boyun şişkinliği devam ederken gövde incelerken uzamıştır.²⁸ Zamanla boyun kısmındaki şişkinlik yukarı doğru çekilmiştir.²⁹ Bu tip eserler MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıl arasında tarihlendirilmektedir.³⁰

Tip 2 (Kat. No 2): Yeni stil olarak adlandırılan ve farklı bir formla karşımıza çıkan bu tip amphoralarda, şişkin boyunlar yerini uzun ve silindirik bir boyun yapısına bırakmıştır. Omuzlar keskinleşmiş, gövde konik bir forma bürünmüştür.³¹ Bu tip amphoralar çoğunlukla MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Lawall, bu tip amphoraları düz boyunlu Khios tipi olarak tanımlayıp MÖ 430-425 yılları arasında tarihlerken³², Alpözen, Bodrum Müzesi'nde bulunan benzer örnekleri MÖ 5. yüzyıla tarihlemiştir.³³

Tip 3 (Kat. No 3): İkinci tipin geliştirilmiş bir formu olarak karşımıza çıkan bu tipte form yüksek boyun, köşeli omuz, konik gövde ve gövdeden ayrılan net kulplardan meydana gelmektedir.³⁴ MÖ 4. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıla kadar değişim göstererek devam eden bu tipte değişiklik; boyun, gövde ve dip kısımlarının yüksekliğini arttırması şeklinde kendini gösterir. Grace³⁵, bu tip eserlerin benzerlerini MÖ 4. yüzyıla tarihlerken, Zemer³⁶, bu amphoraların özellikle şarap saklamak için kullanıldıklarını ve MÖ 3. yüzyıla tarihlendiklerini belirtir.

Tip 4 (Kat. No 4): Üçüncü tipin özelliklerine ek olarak bu tipte gövde ve dip kısmında giderek bir incelleme ve uzama görülür. Doğer³⁷, bu tip amphoraları MÖ 1. yüzyıla tarihlemektedir.

2. Rhodos Amphoraları (Kat. No 5)

Rhodos'un, Yunanistan'dan Mısır'a kadar önemli bir deniz yolu güzergahı üzerinde bulunması ve Anadolu kıyılarına yakın olması nedeni ile önemli bir konuma sahiptir. Yunan amphoraları

²⁴ Coşkun-Coşkun, 2017: 230.

²⁵ Şenol, 2007: 103.

²⁶ Doğer, 1991: 83.

²⁷ Doğer, 1988: 88.

²⁸ Lawall, bu tipi şişkin boyunlu Chios tip olarak tanımlamaktadır. Lawall, 1995: 355.

²⁹ Atila, 1991: 11.

³⁰ Sezgin, Atina Akropolü'nde benzer örneklerden yola çıkarak bu amphoraları MÖ 480 yılına tarihlemektedir. Sezgin, 2012: 106.

³¹ Alpözen, 1995: 83.

³² Lawall, 1995: 355.

³³ Alpözen, 1975: 19.

³⁴ Şenol, 2003: 53.

³⁵ Grace, 1979: 24.

³⁶ Zemer, 1977: 40.

³⁷ Doğer, 1991: 87.

içinde en çok ihraç edilen form olarak karşımıza çıkar.³⁸ Rhodos Adası'nın ilk ticari amphoraları, MÖ 4. yüzyıla tarihlenmektedir.³⁹ Rhodos'ta mühürlü amphora üretimi ise aşağı yukarı MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden sonra görülmeye başlamış ve MÖ 1. yüzyıla kadar bu gelenek devam etmiştir.⁴⁰ Bu amphoralar, İngiltere'den Karadeniz kıyıları ve Hindistan'a kadar yayılım göstererek büyük bir ticari ağa sahip olmuştur.⁴¹

Samsun Müzesi'nde tek tip Rhodos amphorası bulunmaktadır (Kat. No 5). Amphora form olarak, dışa çekik, yuvarlatılmış ağız kenarına, silindirik uzun bir boyuna, ağız kenarının altından başlamak üzere ağız hizasına yükselen ve daha sonra keskin bir açı ile dik olarak omuzlarda birleşen oval kesitli kulplara sahiptir. Ayrıca oval bir gövdeye ve içi dolu sivri bir kaideye sahiptir.⁴² Bu tip amphoralar MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Monachov, Antikythera enkazından çıkan, benzer forma ait Rhodos amphoralarını MÖ 1. yüzyıla tarihlenirken⁴³, Öniz, Antalya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan benzer bir örneği MÖ 1. yüzyıl sonrasına tarihlenmektedir.⁴⁴

3. Knidos Amphoraları (Kat. No 6)

Muğla İlinin Datça İlçesi sınırları içerisindeki Knidos Antik kenti, Datça Yarım adası'nın en batı ucunda yer alır.⁴⁵ İki limanı ile birlikte bulunduğu konumdan dolayı Güneybatı Anadolu'daki Antik Çağ deniz güzergahının önemli noktalarından birini oluşturmaktadır. Knidos, "Hellenistik ve Erken Roma Dönemlerinde" Rhodos ile birlikte önemli şarap ve amphora üretici kenti olarak bilinmektedir.⁴⁶ Ticari amphora atölyelerine, Reşadiye ve Hızırşah Köyleri gibi yarımada'nın bağıcılığa elverişli noktalarında rastlanmaktadır.⁴⁷ Knidos'ta amphora üretiminin MÖ 6. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar yaklaşık olarak 1000 yıl sürdüğü bilinmektedir. Bu nedenle Batı Anadolu'daki en büyük amphora üretim merkezi olma unvanını almıştır.⁴⁸

Samsun Müzesi'nde tek tip Knidos amphorasına rastlanmıştır (Kat. No 6). Bu amphoralar belirgin omuzlu, şişkin gövdeli ve hantal bir form göstermektedir. Özgün bir forma sahip olan Knidos amphoralarının karakteristik özelliği çevresi bilezikli sivri bir dibe sahip olmasıdır. Bu tip amphoralar MÖ 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir.⁴⁹ Şenol, Marmaris Müzesi'nde bulunan benzer tipteki amphoraları, form gelişimine göre MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlenirken⁵⁰, Atila, benzer amphoraların Atina Agorası, Kyklad Adaları ve Mısır'da yoğun olarak görüldüğünü ifade ederek MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasına tarihler.⁵¹

4. Klazomenai Amphoraları (Kat. No 7)

Günümüzde Urla iskelesinde yer alan ve on iki İon kentinden biri olan Antik Klazomenai'de yapılmış olan kazı ve araştırmalarda, Klazomenai'nin Arkaik Dönemde önemli bir ticari amphora üreticisi olduğu bilinmektedir.⁵² Klazomenai; antik yazarlar tarafından şarap, zeytinyağı ve garum (bir tür balık sosu) üreticisi olarak anılmaktadır. Klazomenai'de ticari amphora üretimi MÖ 7. yüzyıl sonları ile MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Ancak Akpınar Nekropolü'nde ele geçen ve bebek mezarı olarak kullanılan amphoraların, bu tarihten daha erken

³⁸ Şenol, 2003: 15; Aslan, 2018: 250.

³⁹ Kızılarşanoğlu-Alkaç, 2014: 56.

⁴⁰ Grace, 1953: 118.

⁴¹ Hamza, 2006: 130; Alkaç, 2014: 221.

⁴² Aslan, 2018: 254.

⁴³ Monachov, 2005: 86.

⁴⁴ Öniz, 2016: 136.

⁴⁵ Aslan, 2015: 102; Şenol, 2007: 64.

⁴⁶ Alkaç, 2019: 85.

⁴⁷ Şenol, 1995: 8.

⁴⁸ Aslan, 2015: 103.

⁴⁹ Atila, 1991: 13.

⁵⁰ Şenol, 2003: 38.

⁵¹ Atila, 1991: 13.

⁵² Doğer, 1991: 101; Okan, 2011: 79.

dönemlere kadar gidebileceğini göstermektedir.⁵³ Son araştırmalar doğrultusunda bu amphora üretiminin MÖ 6. yüzyılın sonları ile MÖ 5. yüzyılın başlarında son bulunduğu düşünülmektedir.

Samsun Müzesi envanterinde tek tip Klazomenai amphorası bulunmaktadır (Kat. No 7). Bu tip amphoralar form olarak, yuvarlatılmış halka formunda firnisli ağız kenarlı, kısa boyunlu, çift kulplu, şişkin karınlı ve alçak bir kaideye sahiptir. Bu kaide kısmı Klazomenai amphoralarının karakter özelliklerini yansıtmaktadır. Bu tip amphoralar çoğunlukla MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Sezgin, Nekropolis’de⁵⁴ bulunmuş benzer bir formu MÖ 650-620 yılları arasına, Kolomak’da⁵⁵ ortaya çıkarılan eseri ise, MÖ 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlemiştir.

5. Lesbos Amphoraları (Kat. No 8)

Şarabıyla ünlü amphora üretim merkezlerinden biride Lesbos’tur. Burada amphora üretiminin MÖ 7. yüzyılda başladığı bilinmektedir.⁵⁶ Lesbos amphoralarının kolaylıkla tanınmasını sağlayan formları mevcuttur. Köşeli ağız kenarlı, ağzın hemen alt kısmından başlayan yuvarlak yay biçimli kulplar ve kulp omuz bağlantı noktasından omuz kısmına doğru inen fare kuyruğu olarak adlandırılan kabartma çizgi bu formlara en güzel örnektir.⁵⁷ Lesbos amphoraları, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından sonra kaybolmuştur.⁵⁸

Samsun Müzesi’nde tek tip Lesbos amphorası bulunmaktadır (Kat. No 8). Bu tip amphoralar, kısa ve silindirik boyunlu, oldukça şişkin karınlı, düz dipli ağır ve kaba görünümlü bir forma sahiptir. Zamanla form üzerinde hafif incelmeye ve uzama gibi değişikliklerin gözlendiği bu amphoralar, MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedirler. Okan, Çeşme Müzesi’nde benzer forma sahip Lesbos amphoralarına değinmiş ve bu amphoraları MÖ 550-525 yılları arasına tarihlenmiştir.⁵⁹ Lawall⁶⁰ ise, Midilli Adası’nda bulunan benzer forma sahip amphoraların MÖ 6. yüzyıla tarihlenebileceğini önermekte ve bu amphoraları “Gri Lesbos Amphoraları” olarak tanımlamaktadır.

6. Samos Amphoraları (Kat. No 9)

Güney İonia Bölgesi’nin önemli amphora üretim merkezlerinden birisi olan Samos’da, MÖ 7. yüzyıl sonundan⁶¹ MÖ 4. yüzyıla⁶² kadar üretim yapıldığı belirlenmiştir. Adada amphora üretim atölyelerine henüz rastlanmamasına karşın kent sikkelerinde bir amphora figürü ve yanında zeytin dalının yer alması bu üretimi destekler niteliktedir.⁶³ Samos amphoralarının zaman içinde belirgin bir dönüşüm geçirmediği, ancak farklı dönemlerde değişik formlarda üretildikleri gözlenmektedir.

Samsun Müzesi’nde, tek tip Samos amphorasına rastlanmıştır (Kat. No 9). Bu amphora, dipçik ya da badem ağız diye tanımlanan, dışa çekik şişkin ağız kenarlı, kısa ve yivli boyunlu olup boyun ortasından çıkan yay formundaki alçak kulpları, omzun dış uçlarında birleşmektedir. Omuzlara doğru şişkin gövdesi, kaideye doğru incelmektedir. Bu tip amphoralar MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Samos amphoralarıyla ilgili en kapsamlı çalışmayı Grace gerçekleştirmiştir. Grace⁶⁴, Agora kazılarında ele geçen amphoraları MÖ 5. yüzyılın 2. çeyreğine, Mattingly ise, formlarından dolayı MÖ 5. yüzyıla tarihlemiştir.⁶⁵

⁵³ Sezgin-Doğer, 2009: 79.

⁵⁴ Sezgin, 2012: 58.

⁵⁵ Sezgin, 2009: 81.

⁵⁶ Orhan, 2018: 19; Sezgin, 2012: 201.

⁵⁷ Akkaş, 2015: 35.

⁵⁸ Doğer, 1988: 129.

⁵⁹ Okan, 2003: 128.

⁶⁰ Lawall, 1995: 197.

⁶¹ Dündar, 2012: 41.

⁶² Okan, 2011: 94.

⁶³ Korkmaz, 2011: 31.

⁶⁴ Grace, 1971: 76; Coşkun-Coşkun, 2017: 236.

⁶⁵ Mattingly, 1981: 87.

7. Thasos Amphoraları (Kat. No 10)

Thasos Adası Ege Denizi'nin en kuzey ucunda, Thrakia'nın güneyinde yer almaktadır. Adada MÖ 6. yüzyıl sonlarından Hellenistik Dönem'e kadar yoğun bir şekilde amphora üretildiği bilinmektedir.⁶⁶ MÖ 5. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıla kadar, özellikle MÖ 4. yüzyıl boyunca antik dünyanın en önemli şarap üreticilerinden biri olarak tanınan Thasos'un amphoraları, form olarak da birçok özelliğe sahiptir.⁶⁷

Samsun Müzesi'nde tek tip Thasos amphorasına rastlanmıştır (Kat. No 10). Amphora form olarak; keskin köşeli, üçgen formlu bir ağız kenarına, gövdeye doğru genişleyen uzun silindirik bir boyna ve boyunla omuzun birleştiği noktada gövdeye bağlanmış, oval kesitli kulplara sahiptir. Gövdenin altından, içbükey şekilde aşağı doğru inen ve dip kısımda genişleyen ince uzun ve tutamak işlevi gören içi dolu silindirik bir kaideye sahiptir. Bu amphoralar genel olarak MÖ 4. yüzyıla tarihlenmektedir. İskenderiye Müzesi'nde benzer örnekleri bulunmaktadır.⁶⁸ Grace, bu tip amphoraları, MÖ 4. yüzyılın ortalarından sonrasına tarihlenmektedir.⁶⁹

8. Mende Amphoraları (Kat. No 11)

Khalkidikia Yarımadası'nın güneybatısında bulunan Mende kenti, MÖ 5. yüzyıldan itibaren, Kuzey Ege'nin şarap ihracatında önemli bir yere sahiptir. Grace, amphora kulpu üzerinde bulunan Dionysos tasvirini Mende sikkeleriyle eşleştirerek, amphoraların kentle bağlantılarını ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁰ Amphoraların genelde Mende amphoraları olarak adlandırılmalarına karşın, birden fazla merkezde üretilmiş olmaları muhtemeldir.⁷¹ Hellenistik Dönem ile birlikte form gelişimi takip edilemeyen amphoraların antik kaynaklardan edinilen bilgiye göre MS 6. yüzyıla kadar Khalkidikia şarabını taşımakta kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷²

Samsun Müzesi'nde tek tip Mende amphorası bulunmaktadır (Kat. No 11). Bu amphoralar dışa çekik ağız kenarlı, uzun silindirik boyunlu, baston şeklinde çift kulplu, oval gövdeli ve uzun tutamak dipli bir forma sahiptir. Bu eserler MÖ 5. yüzyılın sonları ile MÖ 4. yüzyılın başları arasında tarihlendirilmektedir.⁷³ Porticello gemi enkazında benzer formda amphoraları Lawall, MÖ 4. yüzyılın başlarına tarihlendirmektedir.⁷⁴ Papadopoulos ve Paspalas ise Atina Agora'sında ele geçen benzer formları MÖ 424 yılına tarihlendirmektedirler.⁷⁵

9. Kholkis Amphoraları (Kat. No 12)

Kholkis günümüzdeki Gürcistan topraklarıdır. Bu kapların genel şekil olarak bazı ortak özellikleri vardır. Örneğin kaide kısmındaki özel çıkıntı önemli bir ayırt edici özelliktir. Bu amphoralar ince, uzun içbükey gövdeli forma sahiptir. Üzerlerinde genelde kum ve taşçık gibi katkı maddeleri bulunmaktadır. Kuzey Karadeniz kıyılarında yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁶

Samsun Müzesi'nde tek tip Kholkis amphorası bulunmaktadır (Kat. No 12). Bu amphoralar form olarak kısa boyunlu, silindirik gövdeli, sivriye yakın diplidir. Omuz kısmında ve dip bölümünde yer yer yivler vardır. Bu eserler MS 4. yüzyıl ile MS 6. yüzyıl arasında tarihlendirilmektedir. K. Çibuk, yaptığı çalışmada Karadeniz kökenli olduğunu düşündüğü bu tip amphoraları MS 4-6. yüzyıl arasında tarihlenmiştir.⁷⁷

⁶⁶ Akkaş, 2015: 52.

⁶⁷ Canoğlu, 2011: 16.

⁶⁸ Şenol, 2009: 59.

⁶⁹ Grace, 1946: 31.

⁷⁰ Akkaş, 2015: 44.

⁷¹ Coşkun-Coşkun, 2017: 234.

⁷² Dündar, 2012: 56.

⁷³ Şenol, 2006: 141.

⁷⁴ Lawall, 1998: 17.

⁷⁵ Papadopoulos.-Paspalas, 1999: 165.

⁷⁶ Çibuk, 2019: 71.

⁷⁷ Çibuk, 2019: 150.

10. Sinope Amphoraları (Kat. No 13-14)

MÖ 6. yüzyılda Miletos kolonisi olarak kurulan⁷⁸ Sinope, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Karadeniz Bölgesi'ndeki merkezler arasında en önemli amphora üreticisi olarak kabul edilmektedir.⁷⁹ Kentte MÖ 4. yüzyıldan, "Bizans Dönemine"⁸⁰ kadar ticari amphora üretimi yapılmıştır. Sinope, Karadeniz kıyılarında bulunan pazarlar için şarap, zeytinyağı ve mühürlü kiremit ithal eden bir merkez olarak dikkat çekmiştir.⁸¹ Başlıca gelirini şarap ve tuzlu balıktan elde eden kent bu ürün için farklı amphora formları kullanmıştır.⁸² Sinope kentinde üretime dair ilk bilgiler 1900'lü yıllarda yapılan yayınlar sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır. "Antik Dönem" atölyelerinin Zeytinlik adı verilen bir bölgede olduğu belirtilmektedir.⁸³ Kent içerisinde yer alan sekiz atölye izine rastlanmıştır.⁸⁴

Samsun Müzesi'nde iki tip Sinope amphorası bulunmaktadır (Kat. No 13-14).

1. Tip: Bu tipte amphora; çift kulplu basit üçgen kesitli bir gövdeye, uzun dar bir boyna ve büyük omuzlar ile başlayan sivri dipli konik bir forma sahiptir. Zamanla gövde ve boyun kısmı uzayarak tamamen carrot denen havuç formuna dönmeye başlamıştır. Genel olarak bu amphoralar MS 4. yüzyıl ile MS 6. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Tezgör, çalışmasında bu amphora tipine benzer bir örneği MS 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlemekte⁸⁵ ve bu amphoranın Demirci atölyesi üretimi olduğundan bahsetmektedir. Amphoranın karın ve konik gövdeye sahip bir formda olması bu tarihlemeyi doğrular niteliktedir. Vnukov, çalışmasında bu tip amphoraları MS 1-2. yüzyıl aralığına tarihlemektedir.⁸⁶ Opait, ise bu amphoraları Havuç amphoralar olarak tanımlamakta ve MS 4. yüzyılın son çeyreği ile MS 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemektedir.⁸⁷

2. Tip: Bu tip amphoraların en belirgin özellikleri dışa eğik ağıza ve konik bir gövdeye sahip olmalarıdır. İlerleyen dönemlerde formda geniş omuz ve sivri bir dip gibi değişiklikler gözlenmektedir. Tezgör, bu tip amphoraları Snp D 1 olarak tanımlamış ve MS 6. yüzyılın başlarına tarihlemiştir.⁸⁸ Garlan ve Tezgör bu tip amphoraların Demirci atölyesi üretimi olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹

11. Ganos Amphoraları (Kat. No 15)

Marmara Denizi kıyısında, Tekirdağ ili Şarköy ilçesine 30 km mesafede yer alan Ganos, M.Ö. 1. yüzyılda Yunanlı kolonistler tarafından kurulmuştur.⁹⁰ Bizans amphoralarının üretim noktalarının saptanması için N. Günsenin tarafından 1989 yılından itibaren yapılan Gaziköy (Ganos) ve Hoşköy (Hora) çevresindeki yüzey araştırmalarında, MS 11. yüzyıl deniz ticaretinde en yaygın kullanılan ve araştırmacının "Tip I" olarak tanımladığı amphoraların üretim atölyelerine ulaşılmıştır.⁹¹ Marmara Adası'nda da Tip I amphoralarının üretildiği, ortaya çıkarılan atölyelerle ispat edilmiştir. Tip I amphoraları, diğer tiplerden çok daha fazla üretilmiş oldukları için alt tipleri de diğerlerinden daha fazladır. Söz konusu amphoralar, araştırmacının adıyla

⁷⁸ Temür, 2018a: 922.

⁷⁹ Tezgör, 1998: 335.

⁸⁰ Temür, 2018b: 227-267.

⁸¹ Bilir, 2017, 229; Kızıllarslanoğlu, 2016: 18.

⁸² Şenol, 2006: 44.

⁸³ Demirel, 2020: 7.

⁸⁴ Şenol-Aydinoğlu, 2008: 126.

⁸⁵ Tezgör, 2003: 177.

⁸⁶ Vnukov, 2010: 366.

⁸⁷ Opait, 2010: 375.

⁸⁸ Tezgör, 2003: 132.

⁸⁹ Garlan, -Tezgör, 1996: 334.

⁹⁰ Günsenin, 1992: 197.

⁹¹ Aslan-Orhan, 2019: 93.

bilindiği gibi üretim yerlerinden hareketle Ganos amphoraları olarak da literatürde yer almaktadır.⁹²

Samsun Müzesi'nde tek tip Ganos amphorası bulunmaktadır (Kat. No 15). Bu amphoralar form olarak, sağlam yapılı, kısa ve geniş boyunlu, ağız hizasını hafifçe geçen küçük kulplu, gövdesi yivlerle bezenmiş, küçük boyutlara sahiptirler. Yoğunlukla Günsenin tip olarak adlandırılmışlardır. Eserler, MS 6. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Mimaroglu, Ayasuluk Tepesi kazılarında çıkan benzer tiplere sahip amphoraları Günsenin Tip 1 olarak adlandırmış ve MS 10. yüzyılın 2. yarısına tarihlemiştir.⁹³ Önez, Antalya Arkeoloji Müzesinde benzer form gösteren amphoraları MS 7. yüzyıl ile MS 8. yüzyıl arasına tarihlemiştir.⁹⁴ DüNDAR ise, bu tip formların Hoşköy civarında üretildiğini ve MS 9. yüzyıla tarihlendiğini belirtmiştir.⁹⁵

Sonuç

Samsun Müzesi'nde yer alan ve değerlendirmeye alınan bir grup pişmiş toprak amphora, satın alma ve müsadere yolu ile müze envanterine kazandırılmıştır. Bu çalışmada 15 tip amphora formu değerlendirilmiştir. Bu amphoraların form ve dönem özellikleri göz önüne alınarak bölgeleri saptanmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda, Samsun Müzesi'nde yer alan amphoraların 11 ayrı ticari amphora üretim merkezi ile bağlantılı oldukları tespit edilmiştir. Bu merkezler, Khios, Rhodos, Knidos, Klazomenai, Lesbos, Samos, Thasos, Mende, Kholkis, Sinope ve Ganos şeklindedir. Çeşitli dönemleri kapsayan eserlerin tamamı MÖ 6. yüzyıldan MS 6. yüzyıla kadar tarihlendirilmiştir. Tarihlendirme yapılırken yer aldıkları bölgelerin dönemsel ve tipolojik özelliklerinden yararlanılmıştır. Amphora tiplerinin bazılarının birbirine olan benzerlikleri bölgeler arası ticari ilişkilerin varlığını gözler önüne sermektedir. Samsun bölgesinde herhangi bir amphora formuna rastlanmaması, bölgede herhangi bir üretim merkezinin olmadığını ve amphoraların ticari yollarla bölgeye getirildiğini göstermektedir. Samsun bölgesi önemli bir liman kenti konumunda olmasına ve köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen bölgede bir amphora üretim atölyesinin olup olmadığı belirsizdir. Bu sorunun ileriki yıllarda yapılacak kazılar sayesinde aydınlanacağı düşünülmektedir.

Katalog

Kat. No: 1	Res. 1	Müze Env. No: 6-1-1981
Eserin Kökeni: Khios		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 15,1 cm Omuz Çevresi: 31 cm Yükseklik: 71,5 cm		
Hamur Rengi: 5YR 5/3 Reddish Brown		Katkı Maddesi: Yoğun Mika, Kum, Kireç
Tanım: Kahverengi hamurlu, elips ağızlı, kalınlaştırılmış ağız kenarlı, şişkin boyunlu, yuvarlak kulplu, kulplar omuza doğru dik uzamakta, yuvarlak omuzlu, kavisli gövdeli, düğme dipli, teressubatl (tortulu).		
Tarih: MÖ 5. yüzyıl ortası		
Benzerleri: Sezgin, 2012, 133(Khi5,02); Lawall, 1995, 355, Fig. 19.		

Kat. No: 2	Res. 2	Müze Env. No: 8-1-1981
Eserin Kökeni: Khios		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 13,1 cm Omuz Çevresi: 32 cm Yükseklik: 88,4 cm		

⁹² Şenol, 2003: 116.

⁹³ Mimaroglu, 2014: 460.

⁹⁴ Önez, 2016: 146.

⁹⁵ DüNDAR, 2012: 54.

Hamur Rengi: 7,5YR 5/4 Brown	Katkı Maddesi: Kum ve Taşçık
Tanım: Kahverengi hamurlu, yuvarlak bilezik ağızlı, silindir boyunlu, keskin omuzlu, konik gövdeli, boyun arasından dik inerek omuzda birleşen kulplu, düğme şeklinde tutamaklı, teressubatl.	
Tarih: MÖ 5. Yüzyıl	
Benzerleri: Lawall, 1995, 355, Fig. 22; Alpözen, 1975, 19, Lev. I, Şek. 2	

Kat. No: 3	Res. 3	Müze Env. No: 7-1-1983
Eserin Kökeni: Khios		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 11,5 cm Omuz Çevresi: 35 cm Yükseklik: 93 cm		
Hamur Rengi: 10YR 5/3 Brown	Katkı Maddesi: Mika	
Tanım: Yuvarlak ağızlı, kalınlaştırılmış ağız kenarlı, silindirik boyunlu, keskin omuzlu, konik gövdeli, sivri tutamaklı, ağız kenarının altından omuza dik inen kulplu.		
Tarih: MÖ 4. Yüzyıl		
Benzerleri: Grace, 1979, 24, Fig. 46; Zemer, 1977, 40, No, 32-33		

Kat. No: 4	Res. 4	Müze Env. No: 2006-131(A)
Eserin Kökeni: Khios		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Samsun Kadifekale Mezar Odalarından		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 10,2 cm Omuz Çevresi: 34,3 cm Yükseklik: 92 cm		
Hamur Rengi: 7,5YR 5/3 Brown	Katkı Maddesi: Kum, Mika	
Tanım: kahverengi hamurlu, yuvarlak ağızlı, bilezik ağız kenarlı, uzun silindirik boyunlu, keskin omuz kenarlı, topaç gövdeli, sivri tutamak dipli, boyundan omuza birleşen çift kulplu		
Tarih: MÖ 1. Yüzyıl		
Benzerleri: Doğer, 1991, 86, (R. 79)		

Kat. No: 5	Res. 5	Müze Env. No: 2013-142(A)
Eserin Kökeni: Rhodos		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Mezar Kurtarma Kazısından		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 12,5 cm Omuz Çevresi: 26 cm Yükseklik: 78 cm		
Hamur Rengi: 7,5YR 6/4 Light Brown	Katkı Maddesi: Kalker	
Tanım: Sarımsak renkli, yuvarlak ağızlı, çember ağız kenarlı, uzun silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu, topaç gövdeli, tutamak biçimli dipli, ağız kenarının altından hafifçe dikleşip omuz üzerine dik bir şekilde birleşen çift kulplu, kulplar üzerinde birer damga		
Tarih: MÖ 2. Yüzyıl		
Benzerleri: Monachov, 2005, 85, Fig. 8/3; Öniz, 2016, 136.		

Kat. No: 6	Res. 6	Müze Env. No: 2008-87(A)
Eserin Kökeni: Knidos		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Hibe Yoluyla		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 11 cm Omuz Çevresi: Yükseklik: 75 cm		
Hamur Rengi: 7,5 YR 5/3 Brown	Katkı Maddesi: Kalker, Mika	

Tanım: Kahverengi hamurlu, yuvarlak ağızlı, bilezik ağız kenarlı, silindirik boyunlu, boyundan omuza doğru birleşen karşılıklı iki kulplu, geniş omuzlu, yuvarlak omuz kenarlı, dibe doğru daralan topaç gövdeli, kozalak dipli, gövde kısmında yer yer rastlanan deniz tortuları		
Tarih: MÖ 3. yüzyıl ortaları		
Benzerleri: Şenol, 2003, 38, Kat. 18; Atila, 1991, 89, Lev. XVIIb		
Kat. No: 7	Res. 7	Müze Env. No: 2006-123(A)
Eserin Kökeni: Klazomenai		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Müsadere		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 11,6 cm Omuz Çevresi: 37,5 cm Yükseklik: 54 cm		
Hamur Rengi: 5YR 5/4 Reddish Brown		Katkı Maddesi: Taşçık
Tanım: Kahverengi hamurlu, yuvarlak ağızlı, düz ağız kenarlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuzlu, oval gövdeli, dip kısmında küçük kırık, boynun ortasından omuzda birleşen çift kulplu, teressubatl, kulp diplerinde çukurcuklar		
Tarih: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı		
Benzerleri: Sezgin, 2012, 58 (Kla2.08); Sezgin, 2009, 93, Res. 6		

Kat. No: 8	Res. 8	Müze Env. No: 9-15-1980
Eserin Kökeni: Lesbos		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 15,3 cm Omuz Çevresi: 32,2 cm Yükseklik: 64 cm		
Hamur Rengi: 7,5YR 3/2 Dark Brown		Katkı Maddesi: Kum, Kireç
Tanım: Koyu kahverengi hamurlu, perdahsız, çarkta yapılmış, yuvarlak ağızlı, kalınlaştırılmış ağız kenarlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz kenarlı, dibe doğru sivri küresel gövdeli, boyundan omuza uzanan iki kulplu, gövde üzeri suda kaldığından teressubatl		
Tarih: MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıl arası		
Benzerleri: Okan, 2013, 139, Fig. 1,2; Lawall, 1995, 373, Fig. 80		

Kat. No: 9	Res. 9	Müze Env. No: 11-1-1982
Eserin Kökeni: Samos		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 15,5 cm Omuz Çevresi: 34,2 cm Yükseklik: 59 cm		
Hamur Rengi: 2,5YR 5/6 Red		Katkı Maddesi: İnce Mika
Tanım: Tuğla kırmızı renkte hamurlu, yuvarlak kalın ağızlı, konik boyunlu, yuvarlak omuzlu, kenarlı konik gövdeli, sivri tutamaklı, omuza dik inen çift kulplu, hafif kırık ağız kenarı, teressubatl		
Tarih: MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıl arası		
Benzerleri: Grace, 1971, 76, Fig. 3; Mattingly, 1981, 87, Pla. Ic,d		

Kat. No: 10	Res. 10	Müze Env. No: 7-1-1981
Eserin Kökeni: Thasos		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 10,5 cm Omuz Çevresi: 21,4 cm Yükseklik: 68,5 cm		
Hamur Rengi: 2,5YR 6/6 Light Red		Katkı Maddesi: Kalker

Tanım: Kiremit kırmızımsı renkte hamurlu, yuvarlak ağızlı, silindir boyunlu, omuza doğru genişleyen boyun, yuvarlak omuzlu, hafif keskin kenarlı, konik gövdeli, düğme tutamak, boyundan omuza dik inen karşılıklı çift kulplu, teressubatl
Tarih: MÖ 4. Yüzyıl
Benzerleri: Şenol, 2009, 59; Grace, 1946, 34, Fig. 4

Kat. No: 11	Res. 11	Müze Env. No: 8-6-1982
Eserin Kökeni: Mende		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 13,5 cm Omuz Çevresi: 26,4 cm Yükseklik: 66 cm		
Hamur Rengi: 10R 6/1 Reddish Gray		Katkı Maddesi: İnce Mika
Tanım: Gri renkli hamurlu, yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, silindir boyunlu, yuvarlak köşeli omuzlu, keskin kenarlı, konik gövdeli sivri tutamaklı, ağız kenarının altından omuza dik inen çift kulplu, teressubatl, ağız kenarı ve kulpun biri kırık		
Tarih: MÖ 5. yüzyılın sonları ile MÖ 4. yüzyılın başları		
Benzerleri: Lawall, 1998, 18, Fig. 2; Papadopoulos-Paspalas, 1999, 163, Fig. 4		

Kat. No: 12	Res. 12	Müze Env. No: 5-2-1983
Eserin Kökeni: Kholkis		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 8 cm Omuz Çevresi: 24 cm Yükseklik: 89 cm		
Hamur Rengi: 7,5YR 6/4 Light Brown		Katkı Maddesi: Piroksen
Tanım: Yuvarlak ağızlı, bilezik ağız kenarlı, silindir boyunlu, yuvarlak omuz, konik silindire yakın gövdeli, sivri tutamaklı, boyundan omuza yuvarlak şerit kulplu, gövdede çark izleri, ağız kısmı hafif kırık		
Tarih: MS 4-6. yüzyıl arası		
Benzerleri: Çibuk, 2019, 150, Kat. 43		
Kat. No: 13	Res. 13	Müze Env. No: 2-2-1978
Eserin Kökeni: Sinope		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 8,8 cm Omuz Çevresi: 23,8 cm Yükseklik: 70 cm		
Hamur Rengi: 5YR 5/4 Reddish Brown		Katkı Maddesi: Piroksen
Tanım: Kırmızımsı kahverengi hamurlu, yuvarlak dışa çıkık ağız kenarlı, aşağı doğru genişleyen silindirik boyunlu, boyun kısmında birbirine paralel yatay kabartma yivli, yuvarlak omuzlu, sivri tutamaklı yassı kısa çift kulplu, boynun orta kısmından başlayıp dışa doğru kavis yaparak omuz kısmında birleşen kulplar		
Tarih: MS 4-5. yüzyıl		
Benzerleri: Tezgör, 2003, 199, No: 16; Vnukov, 2010, 367, Fig. 2/15; Opait, 2010, 377, Fig. 2/1.5		

Kat. No: 14	Res. 14	Müze Env. No: 2012-23(A)
Eserin Kökeni: Sinope		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Satın Alma		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 6 cm Omuz Çevresi: 18,5 cm Yükseklik: 52 cm		
Hamur Rengi: 7,5YR 6/4 Light Brown		Katkı Maddesi: Piroksen

Tanım: Devetüyü renkte hamurlu, yuvarlak ağızlı, silindirik boyunlu, yuvarlak omuz kenarlı, dibe doğru daralan uzun konik gövdeli, yuvarlak dipli, boyundan omuza birleşen çift kulplu, omuz ve gövde üzeri yivli

Tarih: MS 6. yüzyılın başları

Benzerleri: Tezgör, 2003, 220, Pl. 8, 1-2; Garlan- Tezgör, 1996, 334, Fig. 12

Kat. No: 15	Res. 15	Müze Env. No: 2013-24(A)
Eserin Kökeni: Ganos		Malzeme: Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri: Müsadere		
Ölçüleri: Ağız Çapı: 7,5 cm Omuz Çevresi: 19,7 cm Yükseklik: 44 cm		
Hamur Rengi: 7,5 YR 6/4 light brown		Katkı Maddesi: Kalker, Taşçık
Tanım: Kahverengi hamurlu, yuvarlak ağızlı, boyunsuz geniş omuzlu, yuvarlak omuz kenarlı, dibe doğru daralan gövdeli, hafifçe geniş tas biçimli dip, ağız kenarından yükselecek çift kulp omza iner, üzeri yivli		
Tarih: MS 6. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl arası		
Benzerleri: Mimaroglu, 2014, 460, Kat. 1; Öniz, 2016, 146; Dündar, 2012, 54, Fig. 22		

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5

Res. 6

Res. 7

Res. 8

Res. 9

Res. 10

Res. 11

Res. 12

Res. 13

Res. 14

Res. 15

KAYNAKÇA

Akkaş, İsmail, (2015), *Parion Arkaik, Klasik ve Helenistik Dönem Amphoraları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkaç, Erkan, (2014), “MÖ 1. Yüzyılın Ortalarında Yunan Amphoralarının Mühürlenme İşleminin Sona Ermesinin Nedenleri”, *OLBA Dergisi XXII*, ss. 213-229.

_____, (2019), “Knidos Kazılarında Bulunan Amphora Mühürleri Üzerine İlk Değerlendirmeler”, *Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, 2, 84-101.

Alpözen, T. Oğuz, (1975) “Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXII, 6-38.

Alpözen, T. Oğuz, Özdaş, Harun ve Berkaya, Bahadır, (1995), *Commercial Amphoras of the Bodrum Museum Underwater Archaeology*, Bodrum Museum Underwater Archaeology Publication, No: 2, Bodrum.

Aslan, Erdoğan, (2015), “2014 Yılı Knidos Sualtı Araştırmalarında Elde Edilen İlk Bulguların Değerlendirilmesi”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 1, 101-123.

Aslan, Erdoğan-Erdoğan, Ufuk-Orhan, Uğurcan ve Kılıç, Yusuf, (2018), “Kekova’da Bulunan Bir Grup Rhodos Amphorası”, *Cedrus The Journal of Mcri VI*, 249-263.

Aslan, Erdoğan ve Orhan, Uğurcan, (2019), “Phaselis 2018 Yılı Güney Liman Alanı Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar”, *Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, 85-99.

Atila, Sevgi (1991), *Batı Anadolu Ticari Amphoraları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baylan, Saadet, (2008), *2006-2007 Tralleis Kazılarında Ele Geçen Amphoralar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bettles, A. Elizabeth, (2003), *Phoenician Amphora Production and distribution in the Southern Levant, A Multi- Disciplinary Investigation Into Carinated- Shoulder Amphorae of the Persian Period (539- 332 B.C)*, Printed in England by the Basings Take Press, England.

Bilir, Ahmet, (2017), “Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antik Çağ’da Kilikya Bölgesi’nde Amphora Üretimi”, *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, (Ed.: Pınar, Pınarcık, Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, 219-255.

Canoğlu, Emre, (2011), *Amphora Mühürlerinden Hareketle Klasik Ve Hellenistik Dönemlerde Thasos ve Doğu Akdeniz Ticari İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coşkun, Gökhan-Coşkun Ç., Figen, (2017), “Seyitömer Höyük MÖ 5. Ve 4. Yüzyıl Ticari Amphoraları”, *Arkeoloji Dergisi XXII*.

Çibuk, Kemal, (2019), *Kocaeli Müzesi Amphora Koleksiyonu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel, Yasemin, (2020), *Sinop Demirci Atölyesi Amphoralarının Dağılımı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Dündar, Erkan, (2012a), *Patara Kazılarında Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____, (2012b), “A Group of Amphorae From Side Museum and a New Type of Amphora: The Lycian Amphora?” *Elektronische Publikationen Des Deutschen Archäologischen Instituts*, 43-61.

Doğer, Ersin, (1988), *Klozomenai Kazısındaki Arkaik Dönem Ticari Amphoraları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____, (1991), *Antik Çağ'da Amphoralar*, İzmir: Sergi Yayınevi.

Garlan, Yvon ve Tezgör, D. Kassab, (1996), "Prospection D'ateliers D'amphores et de Céramiques de Sinope", *Anatolia Antiqua*, 325-334.

Grace, R. Virginia, (1946), "Early Thasian Stamped Amphoras", *American Journal of Archaeology*, Vol. 50, 31-38.

_____, (1971), "Samian Amphoras", *Hesperia*, Vol: 40, 52-95.

_____, (1979), *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, New Jersey: American School of Classical Studies.

Gülsefa, Gonca, (2015), *2006-2013 Myndos Kazılarında Ele Geçen Amphoralar ve Amphora Mühür Buluntular*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günsenin, Nergis, (1992), "Ganos": Bin Yıldır Şarap ve Amphora Üreten "Kutsal Dağ", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Vol: 30, 197-207.

Hamza, Laaika, (2006), *Antik Çağda Doğu Akdeniz'de Deniz Ticareti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Katıranlı, Serkan, (2020), *Tripolis Amphoraları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kerem, Filiz, (1999), *İçel Müzesinden Bir Grup Amphora*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

Keser, İ. Habib, (2019), *Deli Halil Amphoraları Işığında Geç Antik Dönem Akdeniz Amphoraları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kızırlaranoğlu, Asena H. ve Alkaç, Erkan, (2014), "Elaiussa'da Ele Geçen Hellenistik Dönem Rhodos Amphora ve Amphora Mühürleri", *ADALYA XVII*.

Kızırlaranoğlu, Asena, (2016), *Antik Çağ'da Elaiussa Sebaste'nin Amphora Üretimi Ve Ticari İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, Hatice, (2011), *2007-2008 Yıllarında Belentepe ve Mengefe Yöresindeki Sondajlarda Ortaya Çıkarılan Amphora Dipleri ve Mühürlü Amphora Kulpları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lawall, L. Mark (1988), "Boisals, Mendean Amphoras, and the Date of the Porticello Shipwreck", *The International Journal of Nautical Archaeology*, 16-23.

_____, (1995), *Transport Amphoras and Trademarks: Imports To Athens and Economic Diversity in the Fifth Century B.C.*, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Maryland.

Mattingly, Harold, (1981), "Coins an Amphoras- Chios, Samos and Thasos in the Fifth Century B.C.", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol: 101, 78-89.

Mimaroglu, Sinan, (2014), "Ayasuluk Tepesi ve S.T. Jean Anıtı Kazısı Buluntusu Ganos Amphoraları", *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (22-25 Ekim), 451-465.

Monachov, Sergei Ju, (2005), "Rhodian Amphoras: Developments in Form and Measurements", *Chronologies of the Black Sea Area in the Period*, 69-95.

- Okan, Emre, (2003), “Çeşme Müzesi Ticari Amphoraları”, *Arkeoloji Dergisi XVIII*, 127-140.
- _____, (2011), *Phokaia Arkaik Dönem Ticari Amphoraları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Opait, Andrei, (2010), “Sinopean, Heraklean and Chersonesan “Carrot” Amphorae”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16, 371-556.
- Orhan, Uğurcan, (2018), *Kekova Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öniz, Hakan, (2016), *Doğu Akdeniz’de Amphoralar*, Antalya: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özbay, Fikret, (2019), “Klazomenai FGT (Feride Gül Tarlası) Sektöründen Ele Geçen İhtilal Ticari Amphoralar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 74-94.
- Papadopoulos, John ve Paspalas, Stavros, (1999), “Mendaian as Chalkidian Wine”, *Hesperia* Vol: 68, 161-188.
- Peacock, David ve Williams, David, (1986), *Amphorae and the Roman Economy; an Introductory guide*, New York: Longman Group UK Limited.
- Pulak, Cemal, (1990), “Ulu Burun (Kaş) Sualtı Kazısı; 1989 Kampanyası”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 293-310.
- Sezgin, Yusuf ve Doğer, Ersin, (2009), “Klazomenai Üretimi Bir Grup Ticari Amphora: İ. Ö. 650-620”, *Arkeoloji Dergisi*, XIV, 79-94.
- Sezgin, Yusuf, (2012a), “Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoralar”, İstanbul: Ege Yayınları.
- _____, (2012b), “İzmir Arkeoloji Müzesi’nde ki Arkaik Dönem Ticari Amphoralar”, Sayı:3, Ed., Işık Şahin, Edirne: *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*.
- Şenol, A. Kaan, (1995), *Erken Knidos Amphoralarında (İ. Ö. III. Yüzyıl) Monogram Mühürler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____, (2003), “Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları”, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şenol, C. Gonca, (2006), *Klasik ve Hellenistik Dönem’de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Şenol, A. Kaan, (2007a), “Hellenistik Dönem’de Khios ve Lesbos şarabının Mısır’a İhracatı”, *Arkeoloji Dergisi IX*, 103-128.
- _____, (2007b), “A Statistical Essay on the Distribution of Imported Amphorae Finds of the Cealex Salvage Excavations”, *Intitus Français Darcheologie Orientale*, 8, 57-75.
- _____, (2009), *Büyük Hacimli Ticaretin İlk Adımları: Helenistik Dönem*, Taşucu Arslan Eyce Amphora Müzesi, Taşeli Matbaacılık, İzmir.
- Şenol, A. Kaan ve Aydınöğlü, Ümit, (2008), “Antik Çağda Anadolu’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi”, Mersin: *Uluslararası Sempozyum Bildirileri*.
- Temür, Akın, (2018a), “Sinop Müzesi Hellenistik ve Roma Dönemi Mezar Stelleri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 921-945.
- _____, (2018b), “Sinop Müzesi Erken Bizans Dönemi Cam Kandilleri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı XXXIII, 227-267.
- Tezgör, D. Kassab, (1998), “Sinop’ta Sualtı Çalışmaları”, *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Antalya, 335-342.

_____, (2003), "La Collection Damphores D'İsmail Karakan a Sinope" *Anatolia Antiqua XI*, 169-200.

Tuncer, Oya, (2019), *Assos'da Bulunan Amphora Mühürler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tursun, Vahit, (2010), *Antik Dönem Taş Çapaları Gelişimi ve Tipolojisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tüylüoğlu, Duygu, (2015), *Mylasa'dan Bir Antik Çağ Seramik Atölyesinin (?) Ticari Amphora Buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Twede, Diana, (2002a) "Commercial Amphoras: The Earliest Consumer Packages?", *Journal of Macromarketing*, 22, 98-108.

_____, (2002b), "The Packaging Technology and Science of Ancient Transport Amphoras", *Packaging Technology and Science*, 15, 181-195.

Grace, R. Virginia, (1953), "The Eponyms Named on Rhodian amphora Stamps", *Hesperia*.

Vnukov, Sergey, (2010), "Sinopean Amphorae of the Roman Period", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16, 361-370.

Will, Elizabeth Lyding, (1982) "Greco-Italic Amphoras", *Hesperia*, 51/3, 338-356.

Zemer, Avshalom, (1977), *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, Published by the National Maritime Museum Foundation, Haifa.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Seçuk, Berkay - Seçim, Yılmaz, “5 Yıldızlı Şehir Otellerinde Çalışan Aşçıların Karadeniz Mutfağı Üzerine Bilgileri ve Uygulama Düzeylerinin Belirlenmesi; Bursa Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.39-58.

DOI: 10.31765/karen.733483

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Öğr. Gör.,
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,
Yalvaç Meslek Yüksekokulu, Otel,
Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü,
Aşçılık Programı, Isparta/TÜRKİYE
✉ berkaysecuk@isparta.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5563-0881

*** Doç. Dr.,
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm
Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak
Sanatları Bölümü, Konya/TÜRKİYE
✉ yilmazsecim@gmail.com

ORCID : 0000-0002-9112-7650

Anahtar Kelimeler: Türk Mutfağı, Karadeniz Bölgesi, Yöresel Mutfak, Bursa, Şehir Oteli

Keywords: Turkish Cuisine, Black Sea Region, Local Cuisine, Bursa, City Hotel

Geliş Tarihi / Received Date: 07.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.12.2020

5 YILDIZLI ŞEHİR OTELLERİNDE ÇALIŞAN AŞÇILARIN KARADENİZ MUTFAĞI ÜZERİNE BİLGİLERİ VE UYGULAMA DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ; BURSA ÖRNEĞİ*

Berkay SEÇUK** - Yılmaz SEÇİM***

Öz: Türk mutfağı kendine özgü özelliklere sahip olması sebebiyle, diğer uluslararası mutfaklarla kıyaslandığında büyük öneme sahiptir. Karadeniz mutfağı ise Türk mutfak kültüründe ön plana çıkan ve değerlerini koruyarak güzümze aktaran yöresel mutfaklar arasında gösterilmektedir. Araştırma bu kapsamda Bursa ilinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı şehir oteli aşçıların Karadeniz mutfağı üzerine bilgilerini ve uygulama düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır. 2020 Şubat ve Mart ayları arasında gerçekleştirilen araştırmada anket veri toplama yöntemi kullanılmış bu kapsamda 10 şehir oteline ulaşılarak 148 anket formları dağıtılmıştır. Örneklem tamamına ulaşılmaya çalışılan araştırmada analizlere dâhil edilebilir n=138 form toplanabilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde tanımlayıcı istatistik ve frekans analizi testi ile hipotezler için Mann Whitney U, Kruskal Wallis testleri kullanılarak değerlendirme yapılmış, anlamlı farklılığı saptamak içinse Tukey ve Tamhane testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, Bursa ilinde bulunan 5 yıldızlı otel aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüşlerinin önemli ölçüde olumlu olduğu görülmekte fakat aşçıların Karadeniz yöresine has tatları duymaması ve tatmaması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. Aşçılar tarafından en çok bilinen yiyeceklerinse genel olarak literatürde önemli derecede bilinir olarak aktarılan yiyeceklerle benzerlik gösterdiği saptanmıştır.

DETERMINING THE KNOWLEDGE AND APPLICATION LEVELS OF THE CHEFS WORKING IN 5-STAR CITY HOTELS REGARDING THE BLACK SEA CUISINE; EXAMPLE OF BURSA

Abstract: Turkish cuisine has a great importance compared to other international cuisines due to its unique features. The Black Sea cuisine is a representative of one of the local cuisines, which comes to the fore in the culture of Turkish cuisine and retains its original values. The purpose of this research is to evaluate the level of knowledge of cooks and the application level of the Black Sea cuisine in five-star hotels in the province of Bursa. In the research carried out between February and March 2020, was used a survey data collection method, and within this scope 148 forms were distributed by reaching 10 city hotels. In the research that tried to reach the entire sample, n = 138 forms that could be included in the analysis were collected. In the data analysis, descriptive statis-

tics, frequency analysis tests and Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests were used for hypotheses, and Tukey and Tamhane tests were used to detect significant differences. As a result of the research, it is seen that the opinions of 5 star hotel cooks in Bursa province regarding the Black

Sea cuisine are significantly positive, but it is considered as a negative situation that the cooks have not heard and have not tasted the food of Black Sea region. It was found that the dishes most commonly known by the chefs are similar to the dishes that also described in the literature in a significant way.

Giriş

Türk mutfağı sahip olduğu zengin kültürel birikimi, yemek çeşitliliği, kullanılan araç-gereç ve pişirme yöntemleri ile kendine özgü bir yapıya sahiptir. Bu özellikleri nedeniyle Türk mutfağı dünyanın önemli mutfakları arasında gösterilmektedir. Türklerin Orta Asya tarihinden günümüze mutfak gelişimi devam etmektedir.¹ Türkler yeme içme geleneklerine bağlı kalmış, eski gelenek, görenek ve sofrada adaplarını günümüze kadar korumuş ve aktarımını gerçekleştirmiştir.²

Bütün olarak ele alındığında Türk mutfağının temelini, Türklerin yaşadığı bölgelerde yetiştirilen hayvansal ve tarımsal gıdalar oluşturmaktadır. İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte yeme içme alışkanlıklarında farklı alışkanlıklar edinmiş ve değişik özelliklere sahip pişirme teknikleri geliştirmişlerdir.³ Günümüzde şehirleşmenin artmasıyla geleneklerine bağlı kalma özelliği taşıyan Türk toplumunda yerel ve yöresel değerlere ilgi artmıştır. Böylelikle yerel ürünler, insanların yeme içme tercihlerinde daha etkili bir faktör olmuştur.⁴

Kendine has özelliklerini koruyan ender kültürlerden olan Karadeniz mutfağı, Türk mutfak kültüründe ön plana çıkan bölgesel mutfaklar arasında gösterilmektedir. Sofra adabını günümüzde de koruyan Karadeniz halkı, halen üretimini yaptıkları geleneksel gıdaları tercih etmeye devam etmektedir.⁵ Bu nedenle Karadeniz mutfağı bölge coğrafyası, besinleri ve özelliklerini taşıyan bir değer olarak görülmektedir. Bu mutfağın gelişimindeki önemli faktörlerse; bölgenin tarihsel geçmişi, kültürel yapısı, bireylerin yaşam şekilleri ve yöreye has yetiştirilen besin kaynaklarıdır. Karadeniz Bölgesi'nde elverişli düzlük tarım toprağı çok fazla olmamasına rağmen bitki çeşitliliği oldukça fazladır.⁶

Batı Karadeniz bölgesi incelendiğinde süt ve süt ürünleri üretimi, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, deniz balıkçılığı ve tatlı su balıkçılığı gibi iş kollarına sahip olmasının yanı sıra,⁷ Batı Karadeniz Bölümünde bulunan illerde yetişen tarım ürünleri ise başlıca buğday, arpa, mısır, elma, armut, kiraz, erik, ceviz, kestane, fındık, şeftali, kıvılcık, soğan, sarımsak, patates, nohut, fasulye vb. baklagillerdir.⁸ Orta Karadeniz Bölümündeki illerde yetişen başlıca tarım ürünleri Batı bölgesi illerine benzer şekilde fındık, kivi, çilek, mısır, patates, ceviz, elma, şeftali, kiraz, fasulye, arpa, buğday, armut gibi ürünlerdir. Farklı olarak ise Orta Karadeniz'de soya fasulyesi, Trabzon hurması, şeker pancarı, kırmızıbiber, misket elma, patlıcan, kabak, bamya, ıspanak, lahana, üzüm, kavun, karpuz gibi ürünler yetişmektedir.⁹ Doğu Karadeniz Bölgesi ise zengin meyve çeşitliliği, özellikle çay ve sert kabuklu meyveleri ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de çayın tamamı, kivi ve fındığın çoğunluğu bu bölgede yetiştirilmektedir. Bölgenin genel üretim payı her geçen gün Türkiye'deki diğer bölgelere göre azalsa da karalahana,

¹ Halıcı, 2001: 1.

² Cömert ve Özata, 2016: 1964.

³ Albayrak, 2013: 5054.

⁴ Cömert-Özata, 2016: 1964.

⁵ Genç ve Seçim, 2019: 316.

⁶ Çakmak ve Saruışık, 2017: 248.

⁷ Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2014: 16.

⁸ Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2014: 56.

⁹ Çakmak ve Saruışık, 2017: 249.

pazı, fasulye, balkabağı yetiştiriciliği bölgesel üretimde öne çıkan diğer ürünler olarak gösterilmektedir. Bölgedeki hayvan yetiştiriciliği yıllara göre azalsa da manda yetiştiriciliği ve arı kovanı sayıları geçmiş yıllara göre artmıştır.¹⁰ Doğu Karadeniz’de görülen coğrafi özellikler sebebiyle diğer Karadeniz bölgelerine nazaran daha kurak bir mevsimin yaşanmaması sebebiyle bölgede buğday yetişmemektedir. Bu nedenle Doğu Karadeniz Bölgesi’nde buğday yerine temel gıda, mısırın işlenmesi ile üretilen yiyecekler ve ekmeklerdir.¹¹

Karadeniz Bölgesi’nin en önemli geçim kaynağı balıkçılıktır. Bu sebeple kıyı bölgelerinde birçok deniz mahsullerinden farklı yemekler yapılmaktadır. Kıyı şeritlerinden 20-30 km iç bölgelere geçildiğinde ise deniz balıklarının kıyı kesimine göre daha az tüketildiği görülmektedir.¹² Deniz ürünleri Karadeniz Bölgesi ile o kadar özdeşleşmiştir ki Karadeniz mutfağı dendiğinde ilk olarak akıllara balık, özellikle hamsi ve hamsiden hazırlanan yemekler gelmektedir. Hamsinin bölge mutfağında önemi çok büyüktür ve bölge kültürünün koparılmaz bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki hamsi üzerine yazılmış şiirler ve fıkralar bulunmakta, gazeller, türküler söylenmekte ve fıkralar dilden dile anlatılmaktadır.^{13,14} Karadeniz denince öne sürülen diğer ürünler ise fındık, çay ve mısırdır. Ancak bölge mutfağının bir diğer önemli aktörü otlar ve ot yemekleridir. Karadeniz’e has coğrafi yapı ve iklim şartları sebebiyle doğanın vermiş olduğu bu bitkilere hemen hemen herkesin evinin bahçesinde ve yol kenarlarında bolca rastlanabilmektedir. Bölgenin ot ve sebzeleri arasında; baldıran, tirmit, sakarca, karalahana, pazı, mendek, ısırgan gibi türler bulunmaktadır.¹⁵

1. Karadeniz Gastronomisi

Karadeniz mutfağı kültürel yapısıyla bölgede bol miktarda bulunan ot, sebze ve deniz ürünleri açısından zengin olması sebebiyle sağlıklı beslenme kurallarına uygun bir mutfak olarak gösterilmektedir.¹⁶ Beraberinde bölge mutfağı genellikle kolay yapılabilen, basit yiyeceklerden oluşmakta ve bu nedenle pratik bir mutfak olarak da tanımlanmaktadır. Karadeniz Bölgesi’nin gastronomik karakteri çevresinde bulunan coğrafyalarla da yıllar boyunca etkileşimler meydana gelmiştir. Balık kültürü bakımından Yunan yemek kültürüne benzer özellikler taşıyan Karadeniz mutfağı, aynı zamanda Gürcü ve Kafkas mutfaklarından da etkilenmiştir.¹⁷

Karadeniz gastronomisinde; balık, mısır ve mısır unundan üretimi gerçekleştirilen ürünler, karalahana, taze ve kuru fasulyeyle beraber pirinç tüketimi en çok olan yiyeceklerdir. Çorbalar coğrafi konuma göre farklılıklar göstermekte, kıyı bölgelerinde karalahana, yörede yetişen otlar ve balık ile yapılan çorbalar yaygın olsa da iç bölgelerde tarhana türlerine de rastlanmaktadır. Et ve kümes hayvanları klasik Türk mutfağında olduğu gibi bir kullanıma sahiptir fakat kümes hayvanları Batı Karadeniz Bölgesi’nde börek ve hamur işleri içlerinde de tüketilmektedir.^{18,19} Çokişler ve Türker (2015) yaptıkları çalışmada Karadeniz yöresinde yetiştiriciliği yapılan hayvanların etleri için değil, sütleri ve süttten yapılan gıdalar için beslendiğini aktarmıştır.²⁰ Bölgede yapılan geleneksel yaylacılık faaliyetleriyle beraber Karadeniz gastronomisinde peynir çeşitleri ve tereyağı üretimi de bölgenin doğal ortam koşulları ile ilişkili olarak oldukça yaygındır. Karadeniz Bölgesi’nin iç kısımlarında ise hayvancılık faaliyetlerinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Karadeniz Bölgesi’nde havanın daha kuru ve bitki örtüsü farklı olan illerde mutfak kültürü kıyı bölgelerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu duruma örnek

¹⁰ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2015: 106-118.

¹¹ Kabacık, 2016: 143.

¹² Dokur, 2009: 4.

¹³ Düzgüneş, 2010: 8.

¹⁴ Kabacık, 2016: 143.

¹⁵ Yazıcıoğlu, vd., 2017: 36-37.

¹⁶ Halıcı, 2001: 412.

¹⁷ Kabacık, 2016: 144.

¹⁸ Halıcı, 1996: 183-184.

¹⁹ Akar-Şahingöz, vd., 2019: 28.

²⁰ Çokişler ve Türker, 2015: 122-136.

olarak, Gümüşhane ve Bayburt gibi illerde güneşte kurutulmuş meyveler, pestil ürünleri ve köme (cevizli sucuk) üretimi de ön plana çıkmaktadır.²¹

Karadeniz mutfak kültüründe hamsi oldukça farklı bir konuma sahiptir.²² Karadeniz’de hamsiden 40 çeşit yemek yapıldığı bilinmektedir.²³ Karadeniz Bölgesi’nde, hamsiden yapılan yemekler; hamsi çorbası, hamsili ekmek, hamsili börek, hamsili pide, hamsi pilavı, hamsi dolması, hamsi buğulama, hamsi ızgara, hamsi kayganası, hamsi diblesi, hamsi köfte, hamsi haşlaması, hamsi koli, hamsi çitleme, hamsi böreği, hamsi tava, pazılı hamsi tava, hamsili içli tava, hamsi kuşu ve hamsi pilaki gibi yemek türleridir.^{24,25,26,27,28}

Birçok coğrafi işaretli ve yöresel ürüne de sahip olan Karadeniz gastronomisinde çorbalardan, pilavlara, böreklerle ve tatlılara kadar çok çeşitli yemekler yapılmaktadır.^{29,30} Bunlar içerisinde büyük öneme sahip ve daha yaygın bilinen yemekler; karalahana çorbası, arpa çorbası, guli çorbası, mısır çorbası, ısırgan çorbası, Laz böreği, etli lahana sarması, Çayeli kuru fasulyesi, Akçaabat köftesi, Karadeniz pideleri, kavurma, turşu kavurması, kiraz tuzlusu, kaygana, termoni, mafuzi, Hamsiköy sütlacı, pepeçura ve Laz helvasıdır.^{31,32,33} Bu yemeklere ek olarak Oğuz, Aykanat ve Karagöz (2006) çalışmalarında Karadeniz Bölgesi’nde bulunan; moraliye, Tosya tiriti, kedi batmaz, kuymak, toyga çorbası, Tokat kebabı, hamsili pilav, Mengen pilavı, bakla dolması, kaldırık dolması, siron, laz böreği yemeklerini ve safranlı lokumu bölgenin imgeleşmiş ürünleri olarak aktarmaktadır.³⁴ Tereyağı ve mısır unundan yapılan kuymak/muhlama ise Karadeniz Bölgesi’ne ait en çok bilinen ve talep edilen yemekler arasında gösterilmektedir.^{35,36,37}

Tablo 1. Karadeniz Bölgesi Coğrafi İşaretli Çorbaları, Yemekleri, Hamur İşleri ve Tatlıları³⁸

Coğrafi İşaretin Adı	Ürün grubu	İl	Durumu
Merzifon Keşkeği	Yemekler ve çorbalar	Amasya	Tescilli
Hopa Laz Böreği	Hamur işleri, tatlılar	Artvin	Tescilli
Puçuko	Yemekler ve çorbalar	Artvin	Tescilli
Bayburt Lor Dolması	Yemekler ve çorbalar	Bayburt	Tescilli
Bayburt Tatlı Çorba	Hamur işleri, tatlılar	Bayburt	Tescilli
Bolu Kızılıcak Tarhanası	Yemekler ve çorbalar	Bolu	Tescilli
İskilip Dolması	Yemekler ve çorbalar	Çorum	Tescilli
Akçakoca Mancarlı Pidesi	Yemekler ve çorbalar	Düzce	Tescilli
Akçakoca Melengücceği Tatlısı	Hamur işleri, tatlılar	Düzce	Tescilli
Düzce Köftesi	Yemekler ve çorbalar	Düzce	Tescilli
Görelle Dondurması	Dondurmalar	Giresun	Tescilli

²¹ Doğu, 2009: 2.

²² Şengül ve Türkay, 2015: 601.

²³ Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 61.

²⁴ Göksel, 1998: 65.

²⁵ Güler, 2010: 28.

²⁶ Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 61.

²⁷ Şengül ve Türkay, 2015: 602.

²⁸ Saatci, 2019: 364.

²⁹ Halıcı, 1996: 183-184.

³⁰ Saatci, 2019: 364.

³¹ Göksel, 1998: 70.

³² Evren, vd., 2009: 670.

³³ Saatci, 2019: 364.

³⁴ Oğuz, vd., 2006.

³⁵ Halıcı, 1996: 183-184.

³⁶ Ertaş ve Karadağ, 2013: 117.

³⁷ Çoşşler ve Türker, 2015: 134.

³⁸ Coğrafi İşaretler Portalı, 2020.

Gümüşhane Dut Pestili	Çikolata, şekerleme	Gümüşhane	Tescilli
Gümüşhane Ekmeği	Hamur işleri, tatlılar	Gümüşhane	Tescilli
Gümüşhane Kömesi	Çikolata, şekerleme	Gümüşhane	Tescilli
Gümüşhane Sironu	Hamur işleri, tatlılar	Gümüşhane	Tescilli
Kürtün Araköy Ekmeği	Hamur işleri, tatlılar	Gümüşhane	Tescilli
Eflani Hindi Bandırması	Yemekler ve çorbalar	Karabük	Tescilli
Safranbolu Lokumu	Çikolata, şekerleme	Karabük	Tescilli
Daday Etlı Ekmeği	Hamur işleri, tatlılar	Kastamonu	Tescilli
Devrekani Hindi Banduması	Yemekler ve çorbalar	Kastamonu	Tescilli
Kastamonu Çekme Helvası	Çikolata, şekerleme	Kastamonu	Tescilli
Kastamonu Simidi	Hamur işleri, tatlılar	Kastamonu	Tescilli
Kastamonu Simit Tiridi	Yemekler ve çorbalar	Kastamonu	Tescilli
Pınarbaşı Kara Çorba	Yemekler ve çorbalar	Kastamonu	Tescilli
Taşköprü Kuyu Kebabı	Yemekler ve çorbalar	Kastamonu	Tescilli
Kabataş Helvası	Çikolata, şekerleme	Ordu	Tescilli
Ordu Perşembe Ceviz Helvası	Çikolata, şekerleme	Ordu	Tescilli
Çayeli Kuru Fasulye Yemeği	Yemekler ve çorbalar	Rize	Tescilli
Derepazarı Pidesi	Yemekler ve çorbalar	Rize	Tescilli
Rize Baston Ekmek	Hamur işleri, tatlılar	Rize	Tescilli
Rize Kavurması	İşlenmiş İşlenmemiş Et Ürünleri	Rize	Tescilli
Rize Simidi	Hamur işleri, tatlılar	Rize	Tescilli
Bafra Kaymaklı Lokum	Çikolata, şekerleme	Samsun	Tescilli
Bafra Nokulu	Hamur işleri, tatlılar	Samsun	Tescilli
Bafra Pidesi	Hamur işleri, tatlılar	Samsun	Tescilli
Çarşamba Pidesi	Hamur işleri, tatlılar	Samsun	Tescilli
Samsun Kaz Tiridi	Yemekler ve çorbalar	Samsun	Tescilli
Samsun Simidi	Hamur işleri, tatlılar	Samsun	Tescilli
Terme Pidesi	Hamur işleri, tatlılar	Samsun	Tescilli
Yakakent Mantısı	Yemekler ve çorbalar	Samsun	Tescilli
Sinop Nokulu	Hamur işleri, tatlılar	Sinop	Tescilli
Tokat Kebabı	Yemekler ve çorbalar	Tokat	Tescilli
Turhal Yoğurtmacı	Hamur işleri, tatlılar	Tokat	Tescilli
Zile Kömesi	Çikolata, şekerleme	Tokat	Tescilli
Akcaabat Köftesi	Yemekler ve çorbalar	Trabzon	Tescilli

2. Literatür İncelemesi

Çokişler ve Türker (2015) yaptıkları “Mutfak Kültürünün Turizm Ürünü Olarak Kullanım Etkinliğinin İncelenmesi: Ayder Turizm Merkezi Örneği.” adlı çalışmada araştırma alanı olarak Rize ilinde bulunan Çamlıhemşin ilçesine bağlı Ayder Turizm Merkezini seçmiş ve Doğu Karadeniz Bölgesi mutfak kültürünün turizm ürünü olarak kullanım etkinliğini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda ise Çokişler ve Türker yörede bulunan restoran yöneticilerinin bölge mutfak kültürünün turizm amaçlı kullanılmasının önemini yeterince farkında olmadıklarının sonucu varmıştır. Ayrıca, turist sayısındaki artışla beraber yöresel mutfağın sunumunda yozlaşma oluşunu tespit etmişlerdir.³⁹

Şengül ve Türkay (2015) yaptıkları “Doğu Karadeniz Mutfak Kültürünün Sürdürülebilirliği: Sorunlar ve Çözüm Önerileri” adlı çalışmalarında son yıllarda turizm bakımından çekiciliğini

³⁹ Çokişler ve Türker, 2015: 122-136.

arttıran Doğu Karadeniz şehirlerinin yöresel öğelerinin dikkate alınarak korunması ve sürdürülebilirliğinin önemine vurgu yapmışlardır. Bu amaçla çalışmalarında bölge mutfak kültürünün bozulmadan sürdürülmesi ve gelen ziyaretçilere yöre mutfak kültürünün doğru şekilde sunulması neler yapılması gerektiği hususunda önerilerde bulunmuşlardır.⁴⁰

Cömert ve Özata (2016) yürüttüğü “Tüketicilerin Yöresel Restoranları Tercih Etme Nedenleri ve Karadeniz Mutfağı Örneği” adlı çalışmada zengin yemek kültürüne sahip Karadeniz mutfağını incelemiş, bu kapsamda Ankara’daki Karadeniz restoranlarını tercih eden 250 restoran müşterisinin anket tekniği ile görüşlerini toplanmıştır. Araştırma sonucunda tüketicilerin tercih etme nedenleri arasında yöresel ürünlerin sağlıklı, taze, lezzetli ve hammaddenin yöreden temin edilmesine dikkat ettikleri görülmüştür. Cömert ve Özata, yiyecek içecek işletmelerinde yöresel gıdaların bulunmasının tüketiciler için önemli bir faktör olduğuna dikkat çekmiştir.⁴¹

Başaran (2017) “Gastronomi Turizmi Kapsamında Rize Yöresel Lezzetlerinin Değerlendirilmesi” isimli çalışmasının sonucunda Rize yöresine özgü birçok yemeği kayıt altına almış ve bölgede en bilinen yöresel lezzetlerini; muhlama, Rize sütlacı, koliva, enişte lokumu, minci, Rize simidi, pepeçura, Laz böreği, fasulye turşusu, hamsi tavalisi, hamsili pilav, hamsikoli, karalahana haşlaması ve sarması olarak aktarmıştır. Başaran aynı zamanda ilgili yöresel yemeklerin yapımında Rize’nin sahip olduğu iklimsel ve coğrafi özelliklerin etkisinin olduğunu bildirmiştir.⁴²

Cesur (2017) yaptığı “Yerli Turistlerin Doğu Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşleri” isimli tez çalışmasıyla Doğu Karadeniz Bölgesi’ni ziyaret eden yerli turistlerin yöre mutfağı üzerine davranış, tutum ve görüşlerini belirlemeyi ayrıca bu bölge yemeklerinin tanınma ve deneyimlenme düzeylerinin belirlenmesini amaçlamıştır. Cesur, çalışmasının sonucundaysa Doğu Karadeniz Bölgesi’ni ziyaret eden yerli turistlerin bölge mutfağına ilişkin tutumlarının genel anlamda olumlu olduğunu, beğenildiğini, turistlerin bölge mutfağına ait yemekleri tatma motivasyonuna sahip olduğunu fakat yörede bulunan restoran ve konaklama işletmelerinde bu yemeklere fazlasıyla yer verilmediğini saptamıştır.⁴³

Çakmak ve Saruışık (2017) “Karadeniz Bölgesi’nin Ana Yemeklerinin İçerik Analizi” isimli çalışmasında Karadeniz Bölgesinde bulunan 18 şehri ele alarak bu şehirlerde yapılan önemli ana yemekleri listelemiş aynı zamanda bu yemeklerde kullanılan malzeme ve ürünlerinin belirlenmesi amacıyla ilgili yemekleri içerik analizine tabi tutmuştur. Çalışmada bölgenin demografik, coğrafi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını yansıtan bu ürünlerin yine yörenin yemeklerini lezzetlendiren temel malzemeler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.⁴⁴

Demirel ve Ayyıldız (2017) yapmış oldukları “Mutfak Kültürü ve Değişimi; Giresun İli Örneği” isimli çalışmalarında Giresun şehrini mutfak kültürünü belirlemek ve günümüze kadar olan değişimleri ortaya koymayı amaçlamış, bu bağlamda Giresun ilinde doğup büyümüş 50 yaş üzeri 10 kadın ile araştırmanın örneklemini belirlemiştir. Araştırma sonucunda Demirel ve Ayyıldız Giresun’un iç ile kıyı kesimleri arasında mutfak kültürü, pişirme alan ve şekilleri, ürünlerin kullanılması konusunda farklılıklar bulunduğunu ortaya koymuş, bölgenin en önemli ürünlerinin ise pancar otu (karalahana) ve mısır unu olduğunu aktarmışlardır.⁴⁵

Kamber-Taş ve Taş (2017) yaptıkları “Doğu Karadeniz Bölgesi Gastronomik Unsurlarının Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi’nin gastronomik açıdan değerinin ortaya konması, sürdürülebilmesi ve ilgili destinasyonun yerel kim-

⁴⁰ Şengül ve Türkay, 2015: 599-606.

⁴¹ Cömert ve Özata, 2016: 1963-1973.

⁴² Başaran, 2017: 135-149.

⁴³ Cesur, 2017.

⁴⁴ Çakmak ve Saruışık, 2017: 239-247.

⁴⁵ Demirel ve Ayyıldız, 2017: 280-298.

liğiyle beraber mutfak kültürünün diğer bölgelerle rekabet edebilirliğini arttırmayı amaçlamışlardır. Çalışma kapsamında bölgedeki iller bir bütün olarak değerlendirilmiş, farklı lezzetler arayan gastronomi turistleri için bölgenin daha cazip hale gelmesine yardımcı olacak öneriler sunulmuştur. ⁴⁶

Yazıcıoğlu, Işın ve Özata (2017) yaptıkları “Üniversite Öğrencilerinin Yöresel Mutfaklara Yönelik Algısı: Karadeniz Mutfağı Örneği” adlı çalışmalarında Karadeniz Bölgesi dışında bölgeye ait yöresel yiyecekler üzerine algı, tüketilme ve tercih edilme gibi durumların belirlenmesini amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda öğrenciler yöresel yiyecekleri daha güvenilir ve daha sağlıklı bulmuş, ayrıca yöresel yiyeceklerin belirli bölgeler ve o coğrafyada yaşayan bireylerin ekonomisine olumlu yönde katkıda bulunacağını düşündükleri belirlenmiştir. ⁴⁷

Yavuz (2018) “Turistik Destinasyonların Tanıtılmasında Yerel Mutfaklar: Ordu Vejetaryen Mutfağı” isimli çalışmasında Ordu ilinin yerel mutfak kültürünü özellikle vejetaryen mutfağını oluşturan yiyecekleri incelemiş, çalışma ile Ordu mutfağının vejetaryen yemeklerinin ön plana çıkartılmasının, pazarlanmasının ve tanıtımının yöre turizmine katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Çalışmada bu kapsamda nitel görüşme gerçekleştirilmiş, bölgede yapılan ve müşterilere sunulan vejetaryen yiyeceklerin hazırlanışı ile ilgili bilgi ve görüntüler elde edilmiştir. ⁴⁸

Ceyhun-Sezgin ve Ayyıldız (2019) yapmış oldukları “Gastronomi Alanında Vejetaryen/Vegan Yaklaşımı; Giresun Yöre Mutfağının Vejetaryen Mutfak Kapsamında İncelenmesi” isimli çalışmalarında Giresun ilinin coğrafi konumu ve mevcut mevsimsel yapısı nedeniyle doğal olarak yetişen çeşitli otlar ve sebzeler yönünden zengin olduğuna dikkat çekmiştir. Bu sebeple bölgede fazlaca sebze yemeği ve dible yapıldığını aktaran Sezgin ve Ayyıldız, Giresun yöresi yemeklerini vejetaryen mutfak kültürü açısından değerlendirmiştir. ⁴⁹

Çoşan ve Seçim (2019) “Bartın Mutfak Kültürü İçerisinde Tatlıların Yeri ve Önemi Üzerine Nitel Bir Çalışma” adlı çalışmalarında Bartın il, ilçe ve köylerinde yaşamalarını sürdüren 45 yaş üstü kadınlarla görüşme metodu ile veriler toplayarak yöre mutfak kültüründe bulunan unutulmaya yüz tutmuş tatlılarının ortaya konmasını amaçlamışlardır. Yürütülen çalışmanın sonucunda bölgede baklava türü şerbetli tatlılar, hoşmerim, un helvası, nişasta helvası, kabak böreği tatlısı gibi tatlılar ortaya konmuştur. Çoşan ve Seçim çalışmalarında saptanan birçok tatlının günümüzde yapıldığının ama bir kısmının da neredeyse unutulmaya yüz tuttuğunu aktarmışlardır. ⁵⁰

Genç ve Seçim (2019) “Sinop Yöresel Mutfağının Unutulmaya Yüz Tutmuş Tatlılarının Değerlendirilmesi” adlı çalışmalarında mülakat tekniği ile 30 kişiyle görüşmeler gerçekleştirmiş ve bölgede unutulmaya yüz tutmuş yemeklerin ortaya çıkarılmasını amaçlamışlardır. Bu çalışmanın sonucunda Genç ve Seçim, Sinop mutfağında yer alan ve tüketimi geçmişte evlerde sıklıkla yapılan yemekleri saptamış ve bu yöresel yemek reçetelerini kayıt altına almıştır. Bunlardan bazıları; Sinop mantısı, ıslama, etli nohut, keşkek, tuzlu balık, balık yahnisi, ördek dolması, sirkeli patlıcan, katlama, Boyabat pidesi, unlu basmadır. ⁵¹

Şahingöz, Öztürk ve Keskin (2019) “Karadeniz Mutfak Kültüründe Mısır: İstanbul’da Karadeniz’i Yaşamak” isimli çalışmalarında İstanbul ilinde yaşayan bireylerin mısır ve mısır ürünlerini tüketim özelliklerinin belirlenmesi için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanarak yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda yazarlar mısır ve mısır ile hazırlanan yiyeceklerin, doğduğu bölge dışında yaşayan Karadeniz kökenli insanlar tarafından tüketilme durumlarının belirlenmesini amaçlamışlardır. Şahingöz, vd. yürüttüğü bu çalışmada İstanbul’da

⁴⁶ Taş ve Taş, 2017: 1-9.

⁴⁷ Yazıcıoğlu, vd., 2017: 35-44.

⁴⁸ Yavuz, 2018: 123-141.

⁴⁹ Sezgin ve Ayyıldız, 2019: 521-549.

⁵⁰ Çoşan ve Seçim, 2019: 279-292.

⁵¹ Genç ve Seçim, 2019: 302-319.

yaşayan Karadenizli bireylerin yöresel yemeklerin nasıl yapıldığını bildiği ve bu yemeklerin yapılışını aile büyüklerinden nesilden nesle aktarıldığı sonucuna ulaşmıştır.⁵²

Çoşan ve Seçim (2020) tarafından yapılan “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Yaşayan Laz Topluklarının Dili, Gelenekleri ve Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan Laz topluluğunun mutfak kültürü ve geleneklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Laz kökenli 8 kişi işe görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler sonucunda Laz topluluğuna ait farklı gelenek ve göreneklerinin yanı sıra yemek çeşitliliğini fazlalığına dikkat çekilerek, büyük bir kısmının hala evlerde yaşatıldığı saptanmıştır. Çoşan ve Seçim aynı zamanda Laz mutfak kültürünün Karadeniz yöresi mutfak kültürüne de etkin bir şekilde katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur.⁵³

3. Yöntem

Araştırmanın evrenini Bursa’da faaliyetlerini sürdüren beş yıldızlı şehir otel işletmelerinde çalışan yönetici, yönetici yardımcısı, bölüm yöneticileri pozisyonlarındaki (aşçıbaşı, aşçıbaşı yardımcısı, kısım şefleri, banket şefi, demi şef vb.) aşçılar oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin belirlenmesi kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2019) “Turizm İşletme Belgeli Tesisler” listesinde belirtilen Bursa’daki 10 beş yıldızlı otel işletmesinin çalışmalarını sürdürdüğü tespit edilmiştir.⁵⁴ Otellerde çalışan belirtilen pozisyonlardaki aşçı sayılarına ulaşılması için otel işletmelerinin insan kaynakları yetkilileriyle telefon ve mail yolu ile görüşülerek çalışan aşçı sayıları alınmış, alınan sayılar içerisinde ilgili pozisyonda çalışanların sayısı (n=148) belirlenmiştir. Evreni temsil etme açısından örneklem alınmamış, aşçıların tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Araştırmada, veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu için Cesur (2017)’ün yüksek lisans tezinde kullandığı ölçeğinden yararlanılmıştır.⁵⁵

Anketin formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, mutfaktaki görev vb.) belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümünde ise araştırmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağı üzerine bilgilerinin olup olmadığı, Karadeniz yemeklerini ilk olarak nerede tattıkları, beğeni durumları, diğer mutfaklarla kıyasladıklarında Karadeniz mutfağı yemeklerini beğeni düzeylerini, tekrar tatma motivasyonlarını, halihazırda ve ileride oluşturacakları menülere Karadeniz mutfağı yemeklerinin entegrasyonu ile ilgili kapalı uçlu ve birden çok seçenekli sorulara yer verilmiştir. Anket formunun üçüncü kısmındaysa aşçıların Karadeniz mutfağında yer alan yöresel yiyeceklere ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla 5’li likert tipi ölçek kullanılmış, 5’li likert ölçeği “1=Kesinlikle Katılmıyorum”, “2=Katılmıyorum”, “3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum”, “4=Katılıyorum”, “5=Kesinlikle Katılıyorum” seçenekleriyle derecelendirilmiştir. Son bölümde ise, Karadeniz mutfağında yer alan yöresel yiyecekler; çorbalar, balık yemekleri, ot ve sebze yemekleri, et yemekleri, hamur işleri ve tatlılar olarak gruplandırılmış, aşçıların bu yöresel yiyecekleri tüketme, beğenme, duyma ve pişirme düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda otellere 2020 yılının 28 Şubat – 13 Mart tarihleri arasında toplam 148 anket dağıtılmış, anketler toplandığından (yıllık izin, rapor ve ücretli izin vb.) sebeplerden dolayı 143 anket elde edilmiştir. İlgili anket formları incelendiğinde ise eksik veya hatalı doldurulan 5 ankete rast gelinmiş bu nedenle analiz için toplam 138 anket formu değerlendirilmeye alınmıştır.

Elde edilen veriler üzerinde analizlere hazırlanırken homojenlik, normallik ve çarpıklık-basıklık konularına dikkat edilmiştir. Tabachnick ve Fidell (2013) çarpıklık ve basıklık değerlerinin

⁵² Akar-Şahingöz, vd., 2019: 20-31.

⁵³ Çoşan ve Seçim, 2020: 129-142.

⁵⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2020.

⁵⁵ Cesur, 2017.

-1,5 ve +1,5 arasında dağılım gösterdiğinde verilerin normal dağıldığı varsayımının kabul edilebileceğini belirtmektedirler.⁵⁶ Fakat çalışmada da verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ve +1,5 değerleri arasında olmadığı görülmüş ve araştırma hipotezlerinin ölçümü için parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Anlamlı farklılığın hangi grup verilerden kaynaklandığının ortaya çıkarılması içinse Tukey ve Tamhane testi kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan “Karadeniz mutfağı üzerine görüş ölçeği” için genel güvenilirlik analizi yapılmış, 16 ifadeden oluşan ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ($\alpha=0,805$) olarak saptanmıştır. Kalaycı (2009) yaptığı çalışmada 0,80 ve üzerinde hesaplanan Cronbach Alpha değerinin yüksek güvenilir olarak değerlendirmiştir.⁵⁷ Böylelikle araştırmada yararlanılan “Karadeniz mutfağı üzerine görüş ölçeğinin” güvenilir olduğu görülmektedir. Verilerin analizlerinde SPSS paket programı kullanılmış, hipotez analizleri ve yüzde-frekans analizleriyle veriler çözümlenmiştir.

Araştırma Hipotezleri;

H₁ Araştırmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüş ve tutumları çalıştıkları pozisyonları açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₂ Araştırmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüş ve tutumları aşçılık eğitimi alıp almadığı açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan aşçıların demografik verileri incelendiğinde; aşçıların %81,9'unun erkek, %18,1'inin kadın olduğu saptanmıştır. Bu verilerden anlaşılacağı üzere kadın aşçı sayıları erkek aşçılara kıyasla oldukça düşüktür. Seçuk ve Pekerşen (2020) Bursa ilinde bulunan 5 yıldızlı otel aşçılarının görüşlerini aldığı çalışmalarında da benzer şekilde bulgulara rastlamış, yürüttükleri çalışmanın örneklemini %78,6 ortanda erkek aşçıları ve %21,4 oranda kadın aşçıları oluşturmuştur.⁵⁸

Çalışmaya katılan aşçıların yaş aralıkları ele alındığında ise %33,3'ünün 18-24 yaş, %21,7'sinin 25-34 yaş, %23,2'sinin 35-44 yaş, %20,3'ünün 45-54 yaş ve %1,4'ünün 55-64 yaş aralığında olduğu görülmektedir. En yüksek oranla 18-24 yaş aralığındaki aşçıların örneklem içerisinde bulunan en düşük pozisyonda çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu yaş aralığındaki çalışanların mutfaklarda ihtiyaç duyulan zorlu fiziki şartları karşılanması ve tempolu çalışmanın sürdürülebilmesinde önemli bir rol oynadığı ve bu nedenle genç yaştaki aşçıların istihdam edildiği söylenebilir. Katılımcıların %58'i evliken %42'si bekârdır ve eğitim durumu açısından en büyük çoğunluk %54,3'le lise mezunlarıdır. Aşçıların pozisyonları incelendiğinde ise aşçıbaşı pozisyonunda çalışanların %7,2, aşçıbaşı yardımcısı pozisyonunda çalışanların %18,1, kısım şefi olarak çalışanların %29,0 ve katılım çoğunluğuna sahip demi şef pozisyonunda çalışan aşçılarınsa %45,7 olduğu saptanmıştır. Pozisyon ve yaş kriterleri incelendiğinde doğru orantıya sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda aşçıların yaşları ilerledikçe pozisyonlarının da yükseldiği söylenebilir.

Katılımcıların %78,3'ü aşçılık eğitimi almışken, %21,7'si aşçılık eğitimi almamıştır. Çetin ve Şahin (2019) Bursa ilinde yürüttüğü çalışmada ise yiyecek içecek eğitimi alan aşçıların oranını %65,5 almayanların oranını ise %35,5 olarak aktarmıştır. Veriler benzerlik göstermese de bu değişimin araştırmaların yapıldığı tarihlerin farklı olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.⁵⁹

⁵⁶ Tabachnick ve Fidell, 2013.

⁵⁷ Kalaycı, 2009.

⁵⁸ Seçuk ve Pekerşen, 2020: 181-201.

⁵⁹ Çetin ve Şahin, 2019: 706-719.

Aşçılık eğitimi alan katılımcıların %38,9'u aşçılık eğitimi veren liselerden, %25,9'u aşçılık eğitimi veren ön lisans-lisans programlarından, %20,4'ü özel aşçılık kurslarından, %10,2'si halk eğitim merkezlerinden ve %4,6'sı diğer kaynaklardan eğitimlerini aldığı saptanmıştır. Bu bulguyla birlikte meslek liselerinin sektöre sağladığı istihdam oranının diğer eğitim kurumlarına kıyasla daha fazla olduğu tablo 2'de görülmektedir. Çetin ve Şahin (2019) yürüttükleri çalışmada lise ve dengi eğitime sahip, Bursa ilinde çalışan aşçıların oranını %40,9 aktararak araştırma bulgularını destekler nitelikte saptamıştır.⁶⁰

Tablo 2. Demografik Verilere İlişkin Bulgular

Cinsiyet	n	%
Erkek	113	81,9
Kadın	25	18,1
Yaş	n	%
18-24	46	33,3
25-34	30	21,7
35-44	32	23,2
45-54	28	20,3
55-64	2	1,4
Medeni Durum	n	%
Evli	80	58,0
Bekar	58	42,0
Eğitim Durumu	n	%
İlkokul	5	3,6
Ortaokul	20	14,5
Lise	75	54,3
Ön Lisans-Lisans	37	26,8
Lisansüstü	1	0,7
Mutfaktaki Görev	n	%
Aşçıbaşı	10	7,2
Aşçıbaşı Yardımcısı	25	18,1
Kısım Şefi	40	29,0
Demi Şef	63	45,7
Aşçılık eğitiminin alınıp alınmadığı	n	%
Evet	108	78,3
Hayır	30	21,7
Aşçılık eğitimi nereden aldığı	n	%
Aşçılık eğitimi veren liselerinden	42	38,9
Aşçılık eğitimi veren ön lisans/lisans	28	25,9
Özel aşçılık kurslarından	22	20,4
Halk eğitim merkezlerinde	11	10,2
Diğer	5	4,6

4.2. Katılımcıların Karadeniz Mutfağı Bilgi Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 3'de katılımcıların Karadeniz mutfağına ilişkin bilgi edinme, tadım, beğeni, diğer mutfaklarla kıyaslama ve menülere entegre etme üzerine verdikleri cevapların yüzde-frekans dağılımları verilmiştir. Ankete katılım sağlayan aşçıların %87,7'si Karadeniz mutfağı ile ilgili daha önce bilgi edinmiş, %12,3'üyse daha önce bilgi edinmemiştir. Bilgi edinenlere nereden bilgi edindikleri sorulduğunda ise en yüksek oranla eş, dost, akraba vb. kaynaklardan (%42,1)

⁶⁰ Çetin ve Şahin, 2019: 706-719.

bilgi edinildiği cevabı alınırken, en düşük oranda bilgi internette bulunan çevrimiçi yorum sitelerinden (%4,1) alınmıştır. Altunbasan, Yay ve Erdem (2016) yaptıkları çalışmada da benzer şekilde şeflerin kendilerini geliştirmek ve bilgi düzeyini arttırmak için yöresel mutfaklarla ilgili araştırma yaparak ya da özel eğitimler aldığını aktarmaktadır.⁶¹

Karadeniz mutfağı yemeklerinin ilk nerede tadıldığına ilişkin cevaplar incelendiğinde; en yüksek oran %60,9'la arkadaş ve akraba evinde ilk tadımların gerçekleştiği görülmektedir. Katılımcılar "Karadeniz yemeklerini genel olarak beğendiniz mi?" sorusuna %63,8 evet, %5,8 hayır ve %30,4 kararsızım cevabını vermiştir. "Karadeniz mutfağını diğer mutfaklarla kıyasladığınızda ne düşünürsünüz?" sorusuna ise çok kötü (%1,4), kötü (%6,5), ne iyi ne kötü (%38,4), iyi (%42,8) ve çok iyi (%10,9) olarak aşçılar tarafından cevaplandırıldığı görülmüştür. Katılımcıların %92'si Karadeniz yemeklerini tekrar tatmak isterken, kalan %8'lik kısım bu yemekleri tekrar tatmak istememektedir. Katılımcı aşçıların %56,5'i gelecekte düzenleyecekleri menülerde Karadeniz mutfağı ürünlerine yer verebileceğini belirtirken, %20,3 yer veremeyeceğini, %23,2'si ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek Zencir, Özoğul, Göde ve Ekincek (2018) yaptıkları çalışma da yazarlar yöresel yemeklerin restoranlardaki tadım menülerinde kullanılmasının yöresel gıdaların tanıtımına katkı sağlayacağına dikkat çekmiştir.⁶²

Tablo 3. Katılımcıların Karadeniz Mutfağına İlişkin Bilgi Edinme, İlk Tadım, Genel Beğeni, Diğer Mutfaklarla Kıyaslama, Tekrar Tatma ve Menülere Entegre Etme Üzerine Düşüncelerinin Yüzde-Frekans Dağılımları

Karadeniz mutfağı ile ilgili daha önce bilgi edindiniz mi?	n	%
Evet	121	87,7
Hayır	17	12,3
Karadeniz mutfağı ile ilgili bilgiyi nereden edindiniz?	n	%
Eş, dost, akraba vb.	51	42,1
Sosyal medyadan (Facebook, Twitter, Instagram)	14	11,6
İnternette çevrimiçi yorum sitelerinden	5	4,1
Kitap/ Broşürlerden	19	15,7
Okul	15	12,4
Sektör	17	14,0
Karadeniz yemeklerini ilk nerede tattınız?	n	%
Konakladığım tesiste	6	4,3
Restoranda	21	15,2
Arkadaş/Akraba evinde	84	60,9
Okulda	12	8,7
Diğer	15	10,9
Karadeniz yemeklerini genel olarak beğendiniz mi?	n	%
Evet	88	63,8
Hayır	8	5,8
Kararsızım	42	30,4
Karadeniz mutfağını diğer mutfaklarla kıyasladığınızda ne düşünürsünüz?	n	%
Çok kötü	2	1,4
Kötü	9	6,5
Ne iyi ne kötü	53	38,4
İyi	59	42,8

⁶¹ Altunbasan, vd., 2016: 237-261.

⁶² Zencir, vd., 2018: 387-418.

Çok iyi	15	10,9
Karadeniz mutfağına özgü yemekleri tekrar tatmak ister misiniz?	n	%
Evet	127	92,0
Hayır	11	8,0
Karadeniz mutfağı yemeklerini oluşturduğunuz menülere entegre etmek ister misiniz?	n	%
Evet	78	56,5
Hayır	28	20,3
Kararsızım	32	23,2

4.3. Katılımcıların Karadeniz Mutfağına Ait Görüşlerine İlişkin Bulgular

Çalışmaya katılım gösteren aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüşlerinin frekans dağılımları, aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri tablo 4'te verilmiştir. İlgili tabloya göre en yüksek ($\bar{X}=4,14$) ortalamaya sahip "Karadeniz mutfağı kendine has tatlara sahiptir." ifadesidir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere aşçıların diğer yöre mutfakları ile Karadeniz mutfağını karşılaştırdığında, Karadeniz mutfağının bölgeye özgü yemekleri ve tatları olduğu görüşüne sahiptirler. Ortalaması ikinci en yüksek ($\bar{X}=3,72$) ifade ise "Karadeniz mutfağı lezzetlidir." olmuştur. Bu oran katılımcıların Karadeniz mutfağında bulunan yemeklerin lezzetli ve tüketilebilir olduğunu göstermektedir. İlgili ifadeyi destekler nitelikte Cömert ve Özata (2016) yaptıkları çalışmada tüketicilerin yöresel gıdaları lezzetli (%59,6) bulunduğunu saptamışlardır. Ortalaması üçüncü en yüksek ifadeyse $\bar{X}=3,65$ ortalamayla "Karadeniz mutfağı ürünlerinin besin değeri yüksektir" ifadesi olmuştur.⁶³ Bu bağlamda katılımcılar Karadeniz mutfağının sağlıklı olduğu görüşündedir. Tablo 4 incelendiğinde katılma oranının en düşük ($\bar{X}=2,43$) ortalamaya sahip ifadeninse "Karadeniz mutfağı yemekleri salçalıdır." olduğu saptanmıştır. Bu ifadeyle katılımcıların Karadeniz mutfağı yemeklerini salçalı bulmadığı görülmektedir. En düşük ifadelere ek olarak en düşük ikinci ifade $\bar{X}=2,76$ oranla "Karadeniz mutfağı yemekleri et ağırlıklıdır.", en düşük üçüncü ifadeyse $\bar{X}=2,82$ oranla "Karadeniz mutfağı yemekleri fazla yağlıdır." ifadesidir. Katılımcılar bu görüşleriyle de Karadeniz mutfağı yemeklerinin et ağırlıklı olmadığını ve fazla yağ içermediğini ifade etmektedir. Bu veriye benzer şekilde Cesur (2017) yaptığı çalışmada $\bar{X}=2,98$ oranla, Doğu Karadeniz yöresini ziyaret eden yerel turistlerin Doğu Karadeniz mutfağı yemeklerinin fazla yağlı olmadığı görüşüne sahip olduklarını aktarmıştır.⁶⁴

Tablo 4. Katılımcıların Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşlerinin Frekans Dağılımları, Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

Karadeniz mutfağı üzerine görüşler	1	2	3	4	5	$\bar{X}$	S.S.
Lezzetli	n 1	10	25	92	10	3,72	,72
	% 0,7	7,2	18,1	66,7	7,2		
Çok çeşitliliğe sahip	n 2	22	36	64	14	3,47	,93
	% 1,4	15,9	26,1	46,4	10,1		
Görünüş olarak ilgi çekici	n 3	28	47	46	14	3,28	,97
	% 2,2	20,3	34,1	33,3	10,1		
Kendine has tatlara sahip	n 1	13	12	81	41	4,14	,72
	% 0,7	2,2	8,7	58,7	29,7		
Besin değeri yüksek	n 1	9	38	79	11	3,65	,75
	% 0,7	6,5	27,5	57,2	8,0		
Doyurucu	n 1	13	33	78	13	3,64	,80

⁶³ Cömert ve Özata, 2016: 1963-1973.

⁶⁴ Cesur, 2017.

	n	%	0,7	9,4	23,9	56,5	9,4		
Sağlıklı	1	0,7	17	54	58	8			
			0,7	12,3	39,1	42,0	5,8	3,39	,80
Sindirimi kolay	0	0	23	56	54	5		3,29	,78
			0	16,7	40,6	39,1	3,6		
İştah açıcı	3	2,2	15	48	62	10		3,44	,86
			2,2	10,9	34,8	44,9	7,2		
Kokusu hoş	5	3,6	27	42	55	9		3,26	,96
			3,6	19,6	30,4	39,9	6,5		
Fazla yağlı	5	3,6	40	71	18	4		2,82	,72
			3,6	29,0	51,4	13,0	2,9		
Salçalı	13	9,4	58	61	6	0		2,43	,72
			9,4	42,0	44,2	4,3	0		
Et ağırlıklı	4	2,9	48	66	17	3		2,76	,78
			2,9	34,8	47,8	12,3	2,2		
Bol soğanlı, sarımsaklı	1	0,7	18	50	55	14		3,45	,87
			0,7	13,0	36,2	39,9	10,1		
Ot ve sebze ağırlıklı	0	0	11	46	68	13		3,60	,76
			0	8,0	33,3	49,3	9,4		
Kalorisi yüksek	3	2,2	29	49	54	3		3,18	,86
			2,2	21,0	35,5	39,1	2,2		

1=Kesinlikle Katılmıyorum; 2=Katılmıyorum; 3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; 4=Katılıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum

Araştırma hipotezlerinin kabul/ret durumları incelendiğindeyse öncelikli olarak verilerin homojen dağılım durumu ve normallik düzeyleri dikkate alınmıştır. Verilerle ilgili açıklık çarpıklık değerleri de incelendiğinde parametrik olmayan bir dağılım gösterdiği görülmüştür. Bundan sonra katılımcı aşçıların pozisyonları ile Karadeniz mutfağına ilişkin görüşleri arasından Mann Whitney U testi yapılmış pozisyonlar arası görüşler açısından anlamlı farklılık olduğu saptanmış ve bu farkın hangi pozisyonlar arasında kaynaklandığı bulabilmek için Tamhane testinden yararlanarak sonuçlar tablo 5’de aktarılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde “Aşçıbaşı Yardımcısı” pozisyonunda çalışanlar ile “Demi Şef” pozisyonunda çalışan katılımcıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüşlerinde anlamlı derecede farklılık olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırma hipotezleri arasında yer alan H₁ “Araştırmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüş ve tutumları çalıştıkları pozisyonları açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Pozisyon Değişkeni Açısından Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşlerinin Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

	Grup		n	$\bar{X}$	s.s	s.h
	No	Pozisyonlar				
Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşler	1	Aşçıbaşı	10	3,48	0,222	0,070
	2	Aşçıbaşı Yardımcısı	25	3,54	0,341	0,068
	3	Kısım Şefi	40	3,39	0,372	0,058
	4	Demi Şef	63	3,28	0,347	0,043
		Toplam	138	3,37	0,357	0,030
Tamhane Testi						
	Kareler		Kareler		Anlamlı	
	Top.	s.d	Ort.	f	p	Fark
Gruplar Arası	1,362	3	0,454	3,766	0,012	2>4

Gruplar İçi	16,151	134	0,121
Toplam	17,513	137	

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık

Katılımcıların aşçılık eğitimi almasının Karadeniz mutfağına ilişkin görüşlerini etkileyip etkilemediğini saptamak amacıyla yapılan testleri ise Kruskal Wallis ve Tukey testidir. Kruskal Wallis testi ile aşçılık eğitimi alanlar ile almayanlar arasında anlamlı derece farklılık olmadığı saptanmış ve Tukey testi yapılarak verilerin dağılımlarına ulaşılmıştır. Tablo 6'da aktarıldığı gibi önemli derecede anlamlı farklılığa rast gelinmemiş ve bu nedenle H_2 "Araştırmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüş ve tutumları aşçılık eğitimi alıp almadığı açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir." hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Aşçılık Eğitimi Değişkeni Açısından Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşlerinin Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

	Grup No	Pozisyonlar	n	$\bar{X}$	s.s	s.h
Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşler	1	Aşçılık eğitimi aldım	108	3,38	0,364	0,031
	2	Aşçılık eğitimi almadım	30	3,35	0,335	0,065
		Toplam	138	3,37	0,357	0,030
Tukey Testi						
	Kareler		Kareler			Anlamlı
	Top.	s.d	Ort.	f	p	Fark
Gruplar Arası	0,29	1				
Gruplar İçi	17,484	136	0,029	0,2	0,636	Yok
Toplam	17,513	137	0,129	55		

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık

4.4. Katılımcıların Karadeniz Mutfağına Ait Yöresel Yiyecekleri Tüketme, Beğenme, Duyma ve Pişirme Durumlarına İlişkin Bulgular

Anket formunda katılımcılara listelenen Karadeniz mutfağına ait çorbalar, balık yemekleri, et yemekleri, hamur işler ve tatlıların tüketilme, beğenilme, duyulma ve pişirme düzeyleri ölçülmeye çalışılmış sonuçlar tablo 7 ve tablo 8'de yüzde-frekans analizleriyle listelenmiştir. Çorbalar arasında en çok tüketilen %78,2 oranla karalahana çorbası olurken, ikinci en çok tüketilen çorba %71,7 ile mısır çorbasıdır. Beğenilme düzeyi en yüksek (%53,6) olan çorba yine karalahana çorbası olurken ikinci (%52,9) mısır çorbasıdır. En beğenilmeyen çorba ise %26,8 oranla hamsi çorbasıdır. Daha önce tadılmamış çorbalardan en yüksek oran ise %49,3 Bayburt tatlı çorbası olurken yine duyulmama oranı en yüksek (%47,1) bu çorbadır.

Balık yemekleri incelendiğinde ise en çok yenen balık yemeğinin %96,4 oranla hamsi tava olduğu ve en beğenilen yine %92,8 oranla hamsi tava olmuştur. En beğenilen ikinci (%65,2) balık yemeği ise yine hamsili bir tat olan hamsi buğulamadır. Yenmeme düzeyi en yüksek balık yemeği %55,8 oranla hamsi çitlatması olurken, duyulmama oranı en yüksek balık yemeği %28,3'le hamsi kuşudur. Bu veriler ışığında hamsili balık yemeklerinin Karadeniz mutfağında yerinin önemli olduğu ve en bilinen balık yemeklerinin hamsili yemek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sebze ve ot yemekleri için verilen cevaplar analiz edildiğinde ise en çok yenilen yemeğin %97,1 oranla kuymak (muhlama) olduğu, ikinci yemeğin ise %91,3'le karalahana sarması olduğu görülmüştür. En beğenilen yemekler ise yine aynı yemekler olup, bu alanda kuymak (muhlama) %92,8, karalahana dolması %79,7 orana sahiptir. Cömert ve Özata (2016) yaptığı çalışmada da benzer bir sonuca varmış, çalışmalarında %38 oranla Karadeniz mutfağı denince akla ilk

gelen yiyeceğin en yüksek orana sahip olan kuymak (muhlama) olduğunu saptamışlardır.⁶⁵ Katılımcıların tattıkları ve en beğenmedikleri bir diğer sebze yemeği ise %23,2 ile kaygana yemeği olmuştur. Duyulma oranı en düşük yemek ise %55,8 ile büyük bir orana sahip puçuko yemeğidir. Bu yemeğin duyulma oranının bu denli düşük olmasının sebebi olarak yemek adının Lazca kökenli olması gösterilebilir.

Et yemekleri incelendiğinde ise en çok tüketilen (%86,9) yemeğin Akçaabat köftesi olduğu görülmektedir. Aynı yemek yine en beğenilen (%85,5) yemek olarak gösterilmiştir. En beğenilen ikinci yemek (%81,9) olan etli karalahana dolması aynı zamanda en beğenilmeyen (%8,0) et yemeği olarak ta gösterilmiştir. Fakat diğer yiyecek türleri ile kıyaslandığında et yemeklerinin beğenilmeme oranının daha düşük olduğu saptanmıştır. Tüketilme oranı en düşük yemek ise %57,7 oranla Merzifon keşkeği olmuştur ve aynı zamanda bu et yemeği %8,7 ile listelenen et yemekleri arasında duyulma oranı en düşük yemektir.

Hamur işleri grubundaki yiyeceklere verilen cevaplar sonucundaysa tüketimi en yoğun olan yiyecek %95,6 ile mısır ekmeğidir. Bu oran bölgede en çok yetiştirilen besin kaynaklarından biri olan mısırın ve mısırdan yapılan yiyeceklerin ülkede bulunan diğer bölgelerde de tüketildiğini ortaya koymaktadır. Ek olarak mısır ekmeği katılımcılar arasında hamur işleri grubunun en beğenilen (%86,2) yiyeceği olarak ortaya konmuştur. En beğenilmeyen hamur işi ise %21,7 ile mısır ekmeği olmuştur. Tüketilme oranı en düşük hamur işi ise %81,2 oranla hamsili pide-dir. Duyulma oranı en düşük hıncal ise %38,4 orana sahiptir. Duyulma oranı en düşük ikinci (%31,9) yemek ise sironur.

Son yiyecek grubu olarak listelenen tatlılara verilen cevaplar incelendiğindeyse en çok tüketilme oranına (%95,6) sahip tatlı kabak tatlısı olarak belirlenmiştir. En beğenilen (%89,1) tatlı ise yine kabak tatlısı olmuştur. Bu durumun sebebi ise bal kabağının birçok yöre mutfağında yer alması ve ülke coğrafyasında diğer bölgelerdeki restoranların menüsünde de yer bulması gösterilebilir. Beğenisi en düşük tatlının ise %8 oranla fındıklı yufka tatlısı olduğu görülmüştür. Tüketilme oranı en düşük tatlılar ise kabak sütlacı (%47,8), fındıklı yufka tatlısı (%43,5), pestil/köme (%39,1) ve pepeçuradır (%38,4). Duyulma oranı en düşük tatlı %38,4 oranla bölgeye özgü pepeçuradır. Yöresel yiyecekler arasında grup ayrımı yapmaksızın inceleme yapıldığındaysa en çok tüketilen yiyecek; kuymak (%97,1), en çok beğenilen yiyecek; hamsi tava ve kuymak (%92,8), en az beğenilen yiyecek; hamsi çorbası (%26,8), tüketimi en az olan yiyecek; hamsili pide (%81,2), duyulma oranı en düşük yiyecek; puçuko (%55,8) olduğu saptanmıştır.

Aşçıların Karadeniz mutfağına ait yöresel yemekleri pişirme düzeyi incelendiğindeyse çorbalar içerisinde en çok pişirilenler; karalahana çorbası (%55,1) ve mısır çorbası (%45,7) olmuştur. En az pişirilen çorba %97,8 oranla Bayburt tatlı çorbası ve %84,8 ile hamsi çorbasıdır. Balık yemekleri arasında en çok pişirilen balık yemeği %87,7 oranla hamsi tava ve %65,9'la hamsi buğulama olmuştur. En az pişirilen balık yemeği ise %91,3 ile içli tava yemeğidir. Sebze ve ot yemekleri analiz edildiğindeyse en çok pişirilen %91,3 oranla kuymak olurken, en az pişirilen yemek %97,8 oranla puçuko olmuştur. Et yemeklerinde en çok pişirilen yemek %68,1'le etli karalahana sarması, en az pişirilen yemek %94,9'la Trabzon kebabı olarak saptanmıştır. Mısır ekmeği hamur işleri arasında en çok pişirilen (%58,7) olurken, hamsili pide en az (%97,1) pişirilen hamur işi konumundadır. Tatlılardaysa kabak tatlısı en çok (%91,3) pişirilen tatlı olurken, en az yapılan tatlı pestil/köme (%97,8) ve pepçura (%92,0) olmuştur. Pestil ve kömenin üretim sürecinin uzun olmasının ve zorlu işlemlerden geçirilme gereksiniminden dolayı üretiminin az yapıldığı düşünülmektedir.

⁶⁵ Cömert ve Özata, 2016: 1963-1973.

Tablo 7. Katılımcıların Karadeniz Mutfağına Ait Yöresel Yiyecekleri Tüketme, Beğenme, Duyma ve Pişirme Durumlarının Dağılımı

Yöresel Yiyecekler	Yiyen						Yemeyen	Duymayan	Pişiren	Pişirmeyen				
	Yiyen Genel		Beğenen		Beğenmeyen									
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Çorbalar														
Karalahana çorbası	108	78,2	74	53,6	34	24,6	28	20,3	2	1,4	76	55,1	62	44,9
Mısır çorbası	99	71,7	73	52,9	26	18,8	36	26,1	3	2,2	63	45,7	75	54,3
Hamsi çorbası	78	56,5	41	29,7	37	26,8	58	42	2	1,4	21	15,2	117	84,8
Isırgan çorbası	82	59,4	53	38,4	29	21	53	38,4	3	2,2	44	31,9	94	68,1
Gendime çorbası	55	39,9	44	31,9	11	8	52	37,7	31	22,5	35	25,4	103	74,6
Bayburt tatlı çorbası	5	3,6	4	2,9	1	0,7	68	49,3	65	47,1	3	2,2	135	97,8
Balık Yemekleri														
Hamsi tava	133	96,4	128	92,8	5	3,6	5	3,6	0	0	121	87,7	17	12,3
Hamsi buğulama	107	77,5	90	65,2	17	12,3	27	19,6	4	2,9	91	65,9	47	34,1
Hamsi kuşu	38	27,5	25	18,1	13	9,4	61	44,2	39	28,3	23	16,7	115	83,3
Hamsi pilavı	83	60,2	63	45,7	20	14,5	50	36,2	5	3,6	34	24,6	104	75,4
Hamsi köftesi	67	48,6	47	34,1	20	14,5	67	48,6	4	2,9	27	19,6	101	80,4
Hamsi çitlatması	35	25,4	28	20,3	7	5,1	77	55,8	26	18,8	15	10,9	123	89,1
İçli tava	35	25,3	22	15,9	13	9,4	65	47,1	38	27,5	12	8,7	126	91,3
Sebze-Ot Yemekleri														
Karalahana sarması	126	91,3	110	79,7	16	11,6	12	8,7	0	0	108	78,3	30	21,7
Karalahana yemeği	108	78,3	80	58	28	20,3	29	21	1	0,7	80	58	58	42
Turşu kavurma	80	58	60	43,5	20	14,5	55	39,9	3	2,2	49	35,5	89	64,5
Kuyamak (Muhlama)	134	97,1	128	92,8	6	4,3	4	2,9	0	0	126	91,3	12	8,7
Kaygana	69	50	37	26,8	32	23,2	61	44,2	8	5,8	31	22,5	107	77,5
Puçuko	10	7,2	5	3,6	5	3,6	51	37	77	55,8	3	2,2	135	97,8
Pazı burmalısı	30	21,7	14	10,1	16	11,6	62	44,9	46	33,3	11	8	127	92
Kiraz kavurma	25	18,1	13	9,4	12	8,7	75	54,3	38	27,5	10	7,2	128	92,8
Fasulye diblesi	71	51,5	44	31,9	27	19,6	51	37	16	11,6	36	26,1	102	73,9
Taflan tuzlusu	23	16,7	11	8	12	8,7	64	46,4	51	37	7	5,1	131	94,9
Isırgan yemeği	81	58,7	50	36,2	31	22,5	46	33,3	11	8	47	34,1	91	65,9
Et Yemekleri														
Akçaabat köfte	120	86,9	118	85,5	2	1,4	17	12,3	1	0,7	55	39,9	83	60,1
Trabzon kebabı	67	48,5	65	47,1	2	1,4	69	50	2	1,4	7	5,1	131	94,9
Etlı lahana sarma	113	81,9	102	73,9	11	8	25	18,1	0	0	94	68,1	44	31,9
Merzifon Keşkeği	56	40,6	48	34,8	8	5,8	70	57,7	12	8,7	37	26,8	101	73,2
Rize kavurma	62	44,9	61	44,2	1	0,7	72	52,2	4	2,9	30	21,7	108	78,3
Hamur İşleri														
Mısır ekmeği	132	95,6	119	86,2	13	9,4	6	4,3	0	0	81	58,7	57	41,3
Hamsili ekmekek	71	51,4	41	29,7	30	21,7	67	48,6	0	0	25	18,1	113	81,9
Vakfikebir ekmeği	112	81,1	107	77,5	5	3,6	23	16,7	3	2,2	12	8,7	126	91,3
Trabzon pidesi	66	47,8	62	44,9	4	2,9	70	50,7	2	1,4	19	13,8	119	86,2
Çarşamba pidesi	46	33,3	45	32,6	1	0,7	87	63	5	3,6	12	8,7	126	91,3
Hamsili pide	20	14,5	9	6,5	11	8	112	81,2	6	4,3	4	2,9	134	97,1
Pazılı pide	26	18,8	17	12,3	9	6,5	107	77,5	5	3,6	18	13	120	87
Siron	52	37,7	32	23,2	20	14,5	42	30,4	44	31,9	39	28,3	99	71,7

Hıncal	40	28,9	26	18,8	14	10,1	45	32,6	53	38,4	19	13,8	119	86,2
Tatlılar	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Laz böreği	103	74,6	93	67,4	10	7,2	25	18,1	10	7,2	24	17,4	114	82,6
Pepeçura	32	23,1	22	15,9	10	7,2	53	38,4	53	38,4	11	8	127	92
Hamsiköy sütlacı	104	75,3	94	68,1	10	7,2	30	21,7	4	2,9	72	52,2	66	47,8
Kabak tatlısı	132	95,6	123	89,1	9	6,5	6	4,3	0	0	126	91,3	12	8,7
Kabak sütlacı	37	26,8	28	20,3	9	6,5	66	47,8	35	25,4	22	15,9	116	84,1
Fındıklı yufka tatlısı	60	43,5	49	35,5	11	8	60	43,5	18	13	16	11,6	122	88,4
Pestil / Köme	76	55,1	68	49,3	8	5,8	54	39,1	8	5,8	3	2,2	135	97,8

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Bursa ilinde bulunan 5 yıldızlı otel aşçılarının Karadeniz mutfağına ilişkin görüşlerinin, bilgi düzeylerinin, tüketim durumlarının ve pişirme düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen verilere göre katılımcı aşçıların çoğunun erkek, 18-24 yaş aralığında, evli ve lise mezunu olduğu saptanmıştır. Buna ek olarak katılımcıların çoğunun aşçılık eğitimi aldığı ve bu eğitimi genelde aşçılık eğitimi veren liselerden aldığı belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan aşçıların çoğunluğu daha önce Karadeniz mutfağı ile ilgili bilgi sahibi olduğunu bildirmiştir. Katılımcılar bu bilginin birincil kaynağıninsa eş, dost, akraba vb. kaynaklar olduğunu aktarmıştır. Buna paralel olarak katılımcılar ilk Karadeniz mutfağı yemek deneyimini büyük oranda (%60,9) arkadaş ve akraba evinde yaşadığını aktarmıştır. Katılımcıların %63,82'lik bölümü Karadeniz yemeklerini beğendiğini, %5,8'lik bölümü beğenmediğini ve %30,4'lük bölümüyse kararsız olduklarını bildirmiştir. Karadeniz mutfağını diğer yöresel mutfaklarla kıyaslayan 5 yıldızlı otel aşçıları Karadeniz mutfağının konumunun iyi olduğu kanaatine varmışlardır. Katılımcıların çoğunlukla Karadeniz mutfağına özgü yemekleri tekrar tatma isteklerinin olduğu saptanmıştır. Birçok aşçı gelecekte oluşturacakları menülere Karadeniz yöresi ürünlerini entegre edebileceğini belirtse de azımsanmayacak derece aşçı ise entegre etmeyeceğini (%20,3) ya da kararsız olduğunu (%23,2) belirtmiştir.

Katılımcıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüşlerinde ön plana çıkan ifadeler ise Karadeniz mutfağının kendine has tatlara sahip olduğu, Karadeniz mutfağı yemeklerinin lezzetli olduğu, Karadeniz mutfağı ürünlerinin besin değerinin yüksek olduğu ifadelerdir. Aşçıların katılmadığı ifadeler ise başlıca Karadeniz mutfağı yemeklerinin salçalı olduğu, et ağırlıklı olduğu ve fazla yağlı olduğu ifadeleridir. Araştırmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüşlerinin çalıştıkları pozisyona ve aşçılık eğitimi alıp almadığı değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ifadeleri hipotezleri olarak belirlenmiş. SPSS paket programında yapılan testler sonucunda H₁ kabul edilirken, H₂ reddedilmiştir. Böylelikle araştırma verileri ışığında çalışmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağına ilişkin görüş ve tutumları çalıştıkları pozisyonları açısından anlamlı bir farklılık göstermekte olduğu saptanmıştır. Bu hipotezi destekler nitelikte Eren, Nebioğlu ve Şık (2017) yaptıkları çalışmada benzer sonuçlara ulaşmış bilgi ve görüşlerin şeflerin çalıştığı pozisyon (p=0,001) ve iş deneyimi (p=0,013) açısından farklılık gösterdiği sonucuna varmışlardır.⁶⁶

Çalışmaya katılan aşçıların Karadeniz mutfağına ait yöresel yiyecekleri tüketme, beğenme, duyma ve pişirme durumları incelendiğinde en çok tüketilen yiyeceğin kuymak olması, literatürde yer alan "Karadeniz Bölgesi'ne ait en bilinen ve en çok talep edilen yemekler arasındadır." ifadesiyle oldukça yüksek derecede paralellik göstermektedir.^{67,68,69} Bir diğer ifade olan en çok beğenilen yiyeceğin hamsi tava ve kuymak yine literatürdeki diğer çalışmaları destekler

⁶⁶ Eren, vd., 2017: 47-64.

⁶⁷ Halıcı, 1996: 183-184.

⁶⁸ Ertaş ve Karadağ, 2013: 127.

⁶⁹ Çokişler ve Türker, 2015: 134.

niteliktedir.^{70,71,72,73,74} Bu ifadelere ek olarak en az beğenilen yiyecek; hamsi çorbası, tüketimi en az olan yiyecek; hamsili pide ve duyulma oranı en düşük yiyecek; puçuko yemeği olduğu belirlenmiştir. Aşçıların Karadeniz mutfağı yemeklerini pişirme düzeyi incelendiğindeyse en çok pişirilen yiyeceklerin karalahana çorbası, mısır çorbası, hamsi tava, hamsi buğulama, kuy-mak, etli karalahana sarması, mısır ekmeği ve kabak tatlısı olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak en az pişirilen yemeklerse Bayburt tatlı çorbası, hamsi çorbası, içli tava, puçuko, Trab-zon kebabı, hamsili pide, pestil/köme ve pepeçura tatlısı olduğu saptanmıştır.

Sonuç olarak, Bursa ilinde bulunan 5 yıldızlı otel aşçılarının Karadeniz mutfağına ilişkin gö-rüşlerinin önemli ölçüde olumlu olduğu görülmektedir. Fakat aşçıların Karadeniz yöresine has tatları duymaması ve tatmaması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. Aşçılar ta-rafından en çok bilinen yiyeceklerin genelde literatürde önemli derecede bilinilir olarak gös-terilen yiyecekler arasında gösterilmesi araştırma tutarlılığı açısından olumlu olsa da yörenin diğer coğrafyalarda bilinirliği düşük birçok yemeğe sahip olması olumsuz bir durum olarak gösterilebilir. Ülke coğrafyasında bulunan diğer bölgelerde bu yiyeceklerin daha fazla tanıtımı önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırma önerileri şu şekilde sıralanabilir;

- Yapılacak çalışmalarla Karadeniz yöresinde unutulmaya yüz tutmuş yemeklerin gün yüzüne çıkartılması, standart reçetelerinin oluşturularak menülere eklenme durumlarının sorgulan-ması önemli olacaktır.
- Yerel yönetimlerin yapacağı fuar ve tanıtım günleri gibi organizasyonları icra etmesi yöre yemeklerinin tanıtımına katkı sağlayacaktır.
- Karadeniz Bölgesi'nde bulunan ve gastronomi, aşçılık, hizmet sektörü ve turizm sektörü alanlarında faaliyetlerini yürüten sivil toplum kuruluşlarının farklı coğrafyalardaki organi-zasyonlara katılması ve yöresel ürünlerini tanıtması odak grup olarak aşçılara hitap etme-leri halinde, farklı bölgelerde çalışan aşçıların Karadeniz mutfağına özgü yemeklerini daha fazla üretmeleri hususunda da etkili olacaktır.
- Bölgede bulunan üniversiteler ve yöresel yemeklerin üretimini yapan işletmelerin birlikte yapacağı çalıştaylar ile bölge gastronomisinin ait sorunlar konusunda aksiyonlar alınabilir. Böylelikle bölge mutfağının gelişimine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Aslı, (2013), “Farklı Milletlerden Turistlerin Türk Mutfağına İlişkin Görüşlerinin Saptanması Üzerine Bir Çalışma”, *Journal of Yaşar University*, 30/8, 5049-5063.

Altunsaban, Serdar-Yay, Özlem ve Erdem, Özkan, (2016), “Yöresel Mutfak Kavramına İlişkin Şeflerin Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Antalya Örneği”, *II. Rize Turizm Sempozyumu*, 4-6 Kasım Rize, 237-261.

Başaran, Burhan, (2017), “Gastronomi Turizmi Kapsamında Rize Yöresel Lezzetlerinin Değerlendirilmesi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5/3, 135-149.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, (2014), *2015-2025 Bölgesel İnovasyon Stratejisi ve Eylem Planı*. www.bakka.org.tr, 15.03.2020

Cesur, Esra, (2017), *Yerli Turistlerin Doğu Karadeniz Mutfağına İlişkin Görüşleri*, (Yayınlanma-mış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁷⁰ Göksel, 1998: 65.

⁷¹ Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 61.

⁷² Güler, 2010: 28.

⁷³ Şengül ve Türkay, 2015: 602.

⁷⁴ Saatçı, 2019: 364.

- Ceyhun Sezgin, Aybuke ve Ayyıldız, Sibel, (2019), “Gastronomi Alanında Vejetaryen/Vegan Yaklaşımı; Giresun Yöre Mutfağının Vejetaryen Mutfak Kapsamında İncelenmesi”, *Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi-Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya Bildirileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, 1. Cilt, 521-549.
- Cömert, Menekşe ve Özata, Esra, (2016), “Tüketicilerin Yöresel Restoranları Tercih Etme Nedenleri ve Karadeniz Mutfağı Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/42, 1963-1973.
- Çakmak, Muzaffer ve Saruşık, Mehmet, (2017), “Karadeniz Bölgesinin Ana Yemeklerinin İçerik Analizi”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/Özel Sayı-3, 239-247.
- Çetin, S. Ahmet ve Şahin, Bayram, (2019), “Aşçıların Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Bireysel İnovasyon Algıları ve Bireysel İnovasyon Davranışları Arasındaki İlişkiler”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11/1, 706-719.
- Çokişler, Nazım ve Türker, Ali, (2015), “Mutfak Kültürünün Turizm Ürünü Olarak Kullanım Etkinliğinin İncelenmesi: Ayder Turizm Merkezi Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6/14, 122-136.
- Çoşan, Dilek ve Seçim, Yılmaz, (2019), “Bartın Mutfak Kültürü İçerisinde Tatlıların Yeri ve Önemi Üzerine Nitel Bir Çalışma”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 27, 279-292.
- _____, (2020), “Doğu Karadeniz Bölgesinde Yaşayan Laz Topluluklarının Dili, Gelenekleri ve Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 45, 129-142.
- Demirel, Hüsne ve Ayyıldız, Sibel, (2017), “Mutfak Kültürü ve Değişimi; Giresun İli Örneği”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5/4, 280-298.
- Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, (2015), *2014-2023 TR 90 Doğu Karadeniz Bölge Planı*. www.doka.org.tr, 15.03.2020.
- Doğu, A. Fuat, (2009), “Gıdaların Coğrafyası”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu 27-29 Mayıs*, Korza Basım, Van, 1-4.
- Dokur, Nejdet, (2009), *Rize İli Çamlıhemşin İlçesi Köylerinin Yemek Kültürü Üzerine Bir Çalışma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzgüneş, Ertuğ (2010), “Hamsinin Karadeniz Kültüründeki Yeri ve Hamsi Avcılığının Tarihsel Gelişimi”, *1. Ulusal Hamsi Çalıştayı: Sürdürülebilir Balıkçılık Bildirileri 17-18 Haziran*, Trabzon, 7-13.
- Eren, Ramazan-Nebioğlu, Oğuz ve Şık, Ahmet, (2017), “Otel İşletmeleri Mutfak Çalışanlarının Gıda Güvenliği Konusunda Bilgi Düzeyleri: Alanya Örneği.”, *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1/2, 47-64.
- Ertuş, Yasemin ve Karadağ, G. Makbule, (2013), “Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2/1, 117-136.
- Evren, Mustafa-Tutkun, Esra-Apan, Mustafa ve Evren, Sevil, (2009), “Kiraz Tuzlusu (Kiraz Turşusu)'nun Kimyasal ve Duyusal Özellikleri”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs*, Korza Basım, Van, 670-673.
- Genç, N. Afra ve Seçim, Yılmaz, (2019), “Sinop Yöresel Mutfağının Unutulmaya Yüz Tutmuş Tatlarının Değerlendirilmesi”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 44, 302-319.
- Göksel, A. Esad, (1998), “Karadeniz’den Lezzet Mektupları: Hamsi-Name”, *Skylife*, Eylül, 64-71.
- Güler, Sibel, (2010), “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 24-30.

Halıcı, Nevin, (1996), “Karadeniz Bölgesi Yemeklerine Genel Bir Bakış”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri*, Ankara, 183-184.

_____, (2001), *Karadeniz Bölgesi Yemekleri*. Konya: GÜR-AY Ofset Matbaacılık.

Kabacık, Mehmet, (2016), “Karadeniz Bölgesi’nin Yöresel Mutfağı”, (Ed. Ebru Zencir), *Yöresel Mutfaklar*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 138-163.

Kalaycı, Şeref, (2009), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil.

Kamber Taş, S. Seda ve Taş, Sedat, (2017), “Doğu Karadeniz Bölgesi Gastronomik Unsurlarının Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi”, *DOKAP Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu Bildirileri 17 Ekim*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon 2017, 1-9.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, (2019), *Turizm İşletme Belgeli Tesisler*. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9579/turizm-tesisleri.html>, 15.03.2020

Oğuz, M. Öcal-Aykanat, Nuray ve Karagöz, Ayşegül, (2006), *Kentler ve İmgesel Yemekler 2*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları.

Saatçı, Gencay, (2019), “Coğrafi İşaretli Yiyeceklerin Tanıtım Unsuru Olarak Yöresel Yemekler Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/1, 358-374.

Seçuk, Berkay ve Pekerşen, Yeliz, (2020), “Bursa İli 5 Yıldızlı Şehir Otellerinde Çalışan Aşçıların Moleküler Gastronomi Konusundaki Görüşlerinin Belirlenmesi”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 181-201.

Şahingöz, A. Semra-Öztürk, Batuhan ve Keskin, Hilal, (2019), “Karadeniz Mutfak Kültüründe Mısır: İstanbul’da Karadeniz’i Yaşamak”, *Eurasian Education and Literature Journal*, Özel Sayı (UTKM3), 20-31.

Şengül, Serkan ve Türkey, Oğuz, (2015), “Doğu Karadeniz Mutfak Kültürünün Sürdürülebilirliği: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildirileri 14-16 Mayıs*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2015, 599-606.

Tabachnick, G. Barbara, Fidell, S. Linsa, (2013), *Using Multivariate Statistics*, Boston: Pearson.

Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2011), *Trabzon Envanteri*, Trabzon: Agrafik.

Türk Patent ve Marka Kurumu, (2020). Coğrafi İşaret Portalı. <https://www.ci.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret-nedir>, 15.03.2020.

Yavuz, Cavit, (2018), “Turistik Destinasyonların Tanıtılmasında Yerel Mutfaklar: Ordu Vejetaryen Mutfağı”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2/(Ek.1), 123-141.

Yazıcıoğlu, İrfan-Işın, Alper ve Özata, Esra, (2017), “Üniversite Öğrencilerinin Yöresel Mutfaklara Yönelik Algısı: Karadeniz Mutfağı Örneği”, *DOKAP Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu Bildirileri 17 Ekim*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon 2017, 35-44.

Zencir, Ebru-Özoğul, Tuğçe-Özgür Göde, Merve ve Ekincek, Sema, (2018), “Yöresel Yemeklerin Ön Standart Tarifeleri Hazırlanarak Yiyecek İçecek İşletmelerinde Kullanıma Kazandırılması”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6/2, 387-418.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Saylan, Kemal, “Bazı Seyyah ve Araştırmacıların Gümüşhane Şehrinin Kuruluşuyla İlgili İddialarına Dair Eleştiriler”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.59-74.
DOI: 10.31765/karen.841073

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

Kemal SAYLAN**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/TÜRKİYE
✉ kemalsaylan52@gmail.com

ORCID : 0000-0001-6493-7001

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Şehir,
Grek, Roma, Osmanlı

Keywords: Gumushane, City, Greek, Roman, Ottoman

BAZI SEYYAH VE ARAŞTIRMACILARIN GÜMÜŞHANE ŞEHRİNİN KURULUŞUyla İLGİLİ İDDİALARINA DAİR ELEŞTİRİLER*

Öz: Son dönemlerde yerel tarih çalışmalarında Anadolu'daki şehirlerin adı, kuruluşu, idari ve sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü şehir tarihini mümkün olduğu kadar eskiye götürerek şehre artı bir değer katma gayretindedir. Gümüşhane tarihiyle ilgili yapılan çalışmalarda da bu refleksi görmek mümkündür. Ancak bu refleks bazen şehrin kuruluşuna ve ait olduğu medeniyete dair yanlış yorumlara neden olabilmektedir.

Şimdiye kadar Gümüşhane şehrinin kuruluşuyla ilgili kesin ve net bir bilgi olmaması, konu hakkında farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Şehrin kuruluşu hakkında bazı yazar ve seyyahlar şehrin Grekler ya da Romalılar tarafından kurulduğunu iddia etmişlerdir.

Çalışmanın amacı, kasabanın kuruluş ve gelişimi hakkında eleştirel bir bakış açısı ortaya koyarak bu iddiaların doğruluklarını tespit etmektir. Çalışmada başta Avrupalı seyyah ve yazarların bakış açıları olmak üzere şehrin kuruluşuyla ilgili ortaya atılan görüşler tartışılacak, Osmanlı resmi kayıtlarındaki veriler de göz önünde bulundurularak şehrin kuruluşu hakkında daha doğru bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

CRITICISM OF SOME TRAVELERS AND RESEARCHERS' CLAIMS REGARDING THE ESTABLISHMENT OF GUMUSHANE CITY

Abstract: Recently, many studies have been carried out on the name, establishment, administrative and socio-economic structure of cities in Anatolia within the scope of local history studies. Most of these efforts strive to add a surplus value to the city by taking the city's history as far back as possible. It is possible to see this reflex in studies on the history of the Gumushane city. However, this reflex can sometimes cause misinterpretations about the establishment of the city and the civilization it belongs to.

Until now, the lack of precise and clear information about the establishment of the city of Gumushane has led to different opinions on the considered subject. As the foundation of the city is concerned, some writers and travelers claimed that the city was

Geliş Tarihi / Received Date: 15.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.06.2021

founded by Greeks or Romans. However, it is understood that the information given by these people about the establishment of the city is based on deductions rather than historical evidence. However, considering the testimonies of travelers passing through the region throughout history, the way the city was established, its architectural structure and the obtained archaeological remains, one may conclude that the Gümüşhane province was founded and developed during the Ottoman period.

The aim of the study is to establish the truth of these claims by providing a critical perspective on the city's establishment and development. In the study, the views put forward on the establishment of the city, especially the perspectives of European travelers and writers, will be discussed, and a more accurate conclusion will be drawn about the foundation of the city by taking the data into account in the Ottoman official records.

Giriş

Şehir, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi veya yönetimle ilgili işlemlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanları” olarak tanımlanmaktadır.¹ Şehirler, yerine getirilen işlevlerin çokluğu ve karmaşıklığı nedeniyle de kırsal kesimlerden ayrılmaktadır.² Şehirlerin kurulması ve gelişmesinin mümkün olabilmesi için bazı şartların oluşması gerekmektedir. Bunlar; müsait bir çevre, zirai ve ziraat dışı faaliyetler için dönemin şartları ölçüsünde yeterince gelişmiş teknoloji, karmaşık sosyal organizasyon ve bunun da ötesinde iyi gelişmiş bir devlet yapısıdır. İnsanlığın sanayileşme tecrübesini henüz yaşamadığı eskiçağ ve ortaçağda, şehir hayatının gelişmesinin gereklerinden olan bu ön koşulların tamamının, değişik düzeylerde de olsa yerine getirilmesi şarttır.³

Şehirle ilgilenen hemen bütün disiplinler şehre dair tanımlar yapmışlardır. Bu tanımlarda iktisatçılar; şehirdeki üretim ilişkilerini, mimarlar; fiziki yapı ve plânlamayla ilgili gelişmeleri, coğrafyacılar; mekân-toplum etkileşimini, siyaset bilimciler; yönetim ilişkilerini, sosyologlar; toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri esas almışlardır.⁴ Osmanlı tarihçileri de şehir tanımlamasını Osmanlı şehirleri üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Ahmet Mithat şehri, “insanın yaşaması için her şeyi cami yerleşmeler” olarak, Tuncer Baykara “sakinlerinin sınırları içinde gıda maddesi üretmediği bir iskân yeri” şeklinde tanımlamıştır.⁵ Suraiya Faroqhi, bir yerleşmenin şehir olarak kabul edilebilmesi için bazı idari işlevlerinin yanında pazar vergilerinin alınması gerektiğini belirtmektedir.⁶ Mustafa Cezar da bir yerleşmenin şehir sayılmasında çarşının var olması gerektiğini belirtmekte ancak bu tarifi yeterli olmadığını ifade etmektedir. Yani Osmanlı belgelerinin ifadesiyle şehir; “cuma kılınur ve pazar durur yer”dir. Ancak yine de Osmanlı’da bir yerleşmenin şehir olarak tanımlanması için kesin bir ölçütün olmadığı ve şehrin daha çok fonksiyonel özellikleri üzerinden tanımlamalar yapıldığı görülmektedir.⁷

Osmanlı döneminde şehirlerin gelişmesi, büyük ölçüde idarecilerin yerleşmesi ve genişlemesine bağlı olmuştur. Bu yöneticiler, şehrin ve bölgenin idaresi ile uğraşmanın yanı sıra, bölgenin ekonomik kaynaklarını da kontrol etmiştir. Bölgedeki vergilerin toplanması, maden ocaklarının işletilmesi, hammaddelerin işlenerek mamul eşya haline dönüştürülmesi ve pazarlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması bu idarecilerin görevleri arasında yer almıştır. Ayrıca idareciler, şehirde yaşayan ve ziraatla uğraşmayan esnaf, zanaatkâr ve ticaret erbabı gibi gruplarla birlikte daha fazla üretim yapılması için çaba harcamışlardır.⁸

¹ Türkçe Sözlük: 2211.

² Huot vd, 2000: 14.

³ Acun, 2001: 165.

⁴ Açıkgöz, 2007: 61.

⁵ Aliağaoğlu-Uğur, 2016: 209-210.

⁶ Faroqhi, 1993: 12.

⁷ Aliağaoğlu-Uğur, 2016: 209-210. Osmanlı şehirlerinde caminin rolü hakkında ayrıca bkz. Açıkgöz, 2014: 1-39.

⁸ Acun, 2001: 174.

Osmanlı dönemi şehirleri bu ve benzeri ölçütlere göre çeşitli kategorilere ayrılmışlardır. Nüfus büyüklükleri açısından bakıldığında Osmanlı şehirlerini büyük, orta ve küçük ölçekli olarak üç kategoriye ayırmak mümkündür.⁹ Bununla birlikte nüfus açısından Osmanlı şehirleri daha çok orta ve küçük ölçekli şehirler arasında yer almıştır. Ülkenin birçok bölgesinde olduğu gibi Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da yer alan şehirlerin büyük bölümü de orta ve küçük ölçeklidir. Bu durumun nedeni bölgenin Osmanlı'dan önceki idari yapısıyla ilgilidir. Nitekim Osmanlılar bölgeye ilk geldiklerinde, beylikler döneminden kalma, iskân birimi olarak yalnızca köylerden meydana gelen ve idari birim olarak nahiyelerden oluşan, oldukça gevşek bir yapıyla karşılaşmışlardır. Bu nedenle bölgenin fethedildiği ilk dönemlerde nahiyeye ve köyleri kaydetmek yeterli görülümüş, gelirleri toplamak üzere serasker ve zaim tayin edilmiştir. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti güçlenince de klasik Osmanlı idari düzeni olan kaza sistemi buralarda uygulanmaya başlanmıştır. 16. yüzyılın ortalarına doğru bölgede yeni yapılanmaya gidilmiş ve bölgedeki Osmanlı idari düzeni daha da pekiştirilmiştir. Nitekim tutulan kayıtlar bu durumu ortaya koymaktadır. Örneğin 1547 tarihli üçüncü tahrir defterine bakıldığında bölgede çok iyi düzenlenmiş bir Osmanlı idari yapısı görülmektedir.¹⁰ Bu dönemde tutulan kayıtlarda Gümüşhane şehrinin kuruluşuyla ilgili önemli bilgiler de yer almaktadır. Ancak Gümüşhane ile ilgili yapılan çalışmalarda şehrin kuruluşuyla ilgili farklı iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialarda şehrin kuruluşu ya şehrin adı meselesiyle birlikte ele alınmış ya da şehrin adına vurgu yapılarak kurulduğu döneme atıf yapılmıştır.

Bu konuda özellikle 19. yüzyılda bölgeye gelen bazı Avrupalı seyyah ve yazarlar şehrin Grekler tarafından kurulduğu üzerine oryantalist bir söylem geliştirmişlerdir. Oryantalist düşüncedeki bu kişiler şehir hakkında bilgi verirken şehrin adını kendi dillerindeki yazılış biçimlerini kullanmak yerine Grekçe kökenli "argyropolis"i tercih etmişler ve buranın eski bir Rum yerleşimi olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Aslında bu bakış açısının sadece Gümüşhane için değil Anadolu'daki bütün yerleşim birimleri için geçerli olduğuna bakıldığında bu durumun Avrupa'daki milliyetçi duyguların ön plana çıkardığı Yunan hayranlığının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bu düşüncede olan Avrupalı yazar ve seyyahlar Anadolu'daki öz be öz Türkçe olan bazı yer adlarını antik adlarla özdeşleştirerek Anadolu'nun bir Rum diyarı olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır.¹¹ 19. yüzyıl Avrupalı yazar ve seyyahlarının geliştirdiği bu söylemin bazı günümüz Batılı yazarlar tarafından savunmaya devam edildiği görülmektedir. Örneğin D. İkonomidis, 1931 senesinde "argyropolis" başlığıyla yayımladığı makalede şehrin kadim bir Grek yurdu olduğunu vurgulamaktadır.¹² Yine R. Drews, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri" adlı makalesinde Gümüşhane'nin Grekler tarafından kurulduğunu söylemektedir.¹³

Maalesef günümüzde bazı yerli araştırmacılar ve yazarlarımız farkında olarak ya da olmayarak Batılı seyyah ve yazarların bu söylemini devam ettirmektedirler. Bu konuda yapılan çalışmalar arasında Metin Tuncel'in yayınlarının ayrı bir yeri vardır. Tuncel, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Gümüşhane" maddesinde, şehrin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgi olmadığını belirtmekle birlikte "Bizans döneminde de fonksiyonu, işletilen maden yataklarına bağlı kalan şehre "gümüş şehri" anlamında "argyropolis" adı verildi" ifadesiyle şehrin Bizans döneminde de var olduğunu ifade etmektedir. Tuncel ayrıca çalışmasında; şehrin ilk kurulduğu yerin yukarıda belirtilen alanda bulunmadığını ve iki defa yer değiştirdikten

⁹ Tekeli, 2011: 228.

¹⁰ Acun, 2001: 171-173. Osmanlı şehir çeşitleri hakkında ayrıca bkz. Açıık, 2021: 51-68.

¹¹ Yediöldüz, 1984: 29.

¹² Tozlu, 2016: 478.

¹³ Çiğdem, 2008: 31; Drews, 1991: 322; Tozlu, 2016: 479.

sonra bugünkü mevkiine yerleştiğini belirtmektedir.¹⁴ Tuncel'in "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği" makalesinde de aynı ifadeleri tekrarladığı görülmektedir.¹⁵ Tuncel'in bu ifadelerinin bölge hakkında araştırma yapan birçok coğrafyacı ve tarihçi tarafından referans gösterildiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Yine bu yazarlardan Murat Yüksel, *Gümüşhane Kitabeleri* adlı eserinin Gümüşhane'nin adı ve kuruluşu başlıklı bölümünde kaynak belirtmeden tarih öncesi dönemlerden beri yerleşim merkezi olan Gümüşhane'nin tarihinin MÖ 3.000 yılına kadar indiğini belirtmektedir.¹⁷ Bir coğrafyacı olan Ramazan Özey, "Gümüşhane ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Coğrafi Sorunları ve Çözüm Yolları" adlı makalesinde Gümüşhane'nin yerleşim tarihinden bahsederken Antik Çağ'da adının "argyropolis" olduğunu belirttiği Gümüşhane'nin Eski Yunanca'da "gümüş şehri" anlamına geldiğini söyleyerek şehrin Eski Yunan döneminde var olduğunu ima etmektedir.¹⁸ Sabri Özcan San'ın birçok eserinde Gümüşhane şehrinin kesin olarak ne zaman kurulduğunun bilinmediği ancak şehrin "arjiapolis" adıyla Romalılar devrinde var olduğundan bahsedilmektedir.¹⁹ Bir sanat tarihçisi olan Haşim Karpuz, "Gümüşhane Evlerinin Fiziki Özellikleri" adlı makalesinde Roma devrinde "argyropolis" adını taşıyan Gümüşhane'nin bu devletin Haldiya Teması'nın önemli yerleşim merkezlerinden birisi olduğunu yazmaktadır.²⁰ Gündüz Akagün Uslu, *Gümüşhane Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri* adlı kitabında 19. yüzyıla kadar Rumlar tarafından "argyropolis" olarak adlandırıldığını iddia ettiği Gümüşhane'nin 700 yıllık bir mazisi olduğunu ifade etmektedir.²¹ Muhtemelen yukarıdaki kaynaklardan istifade edilerek Gümüşhane Valiliği'nin oluşturduğu bir heyet tarafından hazırlanan ve 1999 senesinde basılan *Cumhuriyet'in 75. Yılında Gümüşhane* adlı kitapta da Gümüşhane şehrinin Roma ve Bizans dönemlerinde kurulduğunun vurgulanmaktadır.²² Ancak bu tanımlamaların ilmi birer açıklamadan ziyade itibari mahiyette olması nedeniyle üzerlerinde çok durmaya gerek yoktur. Bununla birlikte bu tanımlamaların bölge tarihi üzerinde çalışma yapanları yanlış yönlendirebilecekleri hususunu da gözden uzak tutmamak gerekir.

Çalışmanın amacı, kasabanın kuruluş ve gelişimi hakkında eleştirel bir bakış açısı ortaya koyarak bu iddiaların doğruluklarını tespit etmek olacaktır. Çalışmada başta Avrupalı seyyah ve yazarların bakış açıları olmak üzere şehrin kuruluşuyla ilgili ortaya atılan görüşler tartışılacak, Osmanlı kayıtlarındaki veriler de göz önünde bulundurularak şehrin kuruluşu hakkında daha doğru bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde şehrin kuruluşuyla ilgili ortaya atılan iddialara ve dayanaklarına değinilecek, ikinci bölümde Gümüşhane ve çevresi hakkında Osmanlı kaynaklarında yer alan bilgiler verilecek, son bölümde ise bir değerlendirme yapılacaktır. Böylece Gümüşhane şehrinin kuruluşuna dair daha doğru bir yaklaşım sergilenmeye çalışılacaktır.

1. Bazı Avrupalı Seyyah ve Araştırmacıların Ortaya Atılan İddialar ve Dayanakları Hakkında

Şimdiye kadar Gümüşhane şehrinin kuruluşuna dair kesin ve net bir bilgi olmaması, konu hakkında farklı görüşlerin ortaya atılmasını beraberinde getirmiştir. Şehrin kurulduğu dönemle ilgili başta Avrupalılar olmak üzere bazı yazar ve seyyahlar şehrin Grekler tarafından kurulduğunu, bazıları da buranın Roma-Bizans şehri olduğunu iddia etmişlerdir. Şimdiye kadar şehir merkezi ve yakınlarında arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmalarının yapılmamış olması

¹⁴ Tuncel, XIV, 1996: 273; Winfield, XII, 1962: 168.

¹⁵ Tuncel, 1991: 31.

¹⁶ Bkz. Zaman-Doğanay, 2000: 249; Doğanay, 2001: 40; Altunbay, 1999: 382.

¹⁷ Yüksel, 1997: 21.

¹⁸ Özey, 1991: 321.

¹⁹ San, 1991: 119.

²⁰ Karpuz, 1991: 155.

²¹ Uslu, 1980: 4.

²² Gümüşhane Valiliği, 1999: 40.

seyyahların ve bu yazarların söylemlerine günümüzde hala itibar edilmesini beraberinde getirmektedir.²³

2. 19. Yüzyılın Avrupalı Seyyahlarının İddiaları ve Dayanaklarına Dair

Gümüşhane'yi ziyaret eden Avrupalı seyyahlar bölge hakkında bilgi verirken şehrin kuruluşu hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. Özellikle 19. yüzyılda bölgeye gelen bazı Avrupalı seyyah ve yazarlar şehrin Grekler tarafından kurulduğu üzerine oryantalist bakışıyla bir söylem geliştirmişlerdir. Oryantalist düşüncedeki bu kişiler şehir hakkında bilgi verirken şehrin adını kendi dillerindeki yazılış biçimlerini kullanmak yerine Grekçe kökenli "argyropolis"i tercih etmişler ve buranın eski bir Rum yerleşimi olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Aslında bu bakış açısının sadece Gümüşhane için değil Anadolu'daki bütün yerleşim birimleri için geçerli olduğuna bakıldığında bu durumun Avrupa'daki milliyetçi duyguların ön plana çıkardığı Yunan hayranlığının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bu düşüncede olan Avrupalı yazar ve seyyahlar Anadolu'daki öz be öz Türkçe olan bazı yer adlarını antik adlarla özdeşleştirerek Anadolu'nun bir Rum diyarı olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır.²⁴

Avrupalı yazar ve seyyahların bu iddialarını 19. yüzyıl öncesinde bölge hakkında bilgi veren bazı seyahatnamelere dayandırdıkları görülmektedir. İddialarını dayandırdıkları seyahatnamelerden ilki ve en önemlisi Anabasis'tir. Pers prensi Kyros'un iktidarı ele geçirmek için ağabeyi II. Artakserkes'e karşı açtığı sefere Yunanlı askerlerle birlikte katılan ve dönüş yolunda geçtiği yerler hakkındaki izlenimlerini anlattığı kitabında Ksenophon, Gümüşhane coğrafyası olarak tahmin edilen bölge hakkında bilgi verirken Taokhların ülkesine vardıklarını, burada insanların tüm yiyeceklerini içeri depoladıkları müstahkem kalede oturduklarını, çevresi çok sarp olan ve çok sayıda insanla kuşatılması imkânsız olan kaleyi nasıl ele geçirdiklerini belirtmektedir. Ksenophon, eserinde Taokh ülkesinden sonra Khalyblerin ülkesine geçtiklerini, Khalyblerin çok savaşçı olduklarını, Yunanlılarla göğüs göğüse savaşmaktan kaçmadıklarını söylemektedir. Bu ülkeden çıkınca dört yüz ayak eninde olan Harpasos (Arpaçay) Irmağı'nın? kıyısına vardıklarını, sonra Skythenler ülkesine girip ovadaki köylere ulaştıklarını, buralarda üç gün kalarak erzak sağladıklarını, oradan "gymnias" adlı zengin ve kalabalık bir şehre ulaştıklarını, bu şehirde oturan bölge valisinin kendilerine yol göstermesi için bir kılavuz gönderdiğini, buradan "thehes" adlı dağa vardıklarını ifade etmektedir. Tekhes Araklı taraflarında o zaman bu Arpaçay hangi Arpaçay izahat gerekir duruyor? Ksenophon, buradan Makronlarla Skythenler arasında sınırı çizen ırmağa geldiklerini, ırmağın kenarlarında ince ama sık ağaçlar bulunduğunu, kalkanlarla ve mızraklarla silahlanmış olan ve kıldan elbiseler giyen Makronların ırmak geçidinin öbür kıyısında savaş düzeninde beklediklerini, anlaşma yapıldıktan ve karşılıklı teminatlar verildikten sonra Makronların, Greklerin ağaç kesmesine yardım ettiklerini, yol açtıklarını, bir pazar kurduklarını ve onlara Kolkhların sınırına kadar kendilerine eşlik ettiklerini söylemektedir. Daha sonra buradan deniz kıyısında bulunan Trabzon'a ulaştıklarını belirtmektedir.²⁵ Ksenophon'un günümüzden yaklaşık 2.400 sene önce verdiği bilgileri bugün tam olarak teyit etmemiz mümkün değildir. Bu bilgiler yine de bölge hakkında en eski bilgileri vermesi açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte Ksenophon'un ifadelerde bölgeden geçerken adını saydığı yerleşim yerleri arasında Gümüşhane şehri yoktur. Ayrıca Ksenophon,

²³ 1980 senesinden itibaren Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilmiş olan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmalarıyla ilgili kazı sonuçları Kültür Varlıkları ve Genel Müdürlüğü tarafından "Kazı Sonuçları Toplantısı" adıyla ciltler halinde her yıl yayınlanmaktadır. Bu yayınlarda yaptığımız taramalarda Gümüşhane şehir merkezi ve çevresinde yapılmış herhangi bir kazı çalışmasına denk gelmedik. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html> (24.06.2021). Bununla birlikte günümüzde Canca kalesi ve çevresinde yapılan kazılarda buranın inşaatında çoğunlukla moloz taş malzemenin kullanılması ve kaledeki mevcut kalıntıların kalenin Ortaçağ'dan itibaren iskan gördüğünü ancak daha çok gözetleme amacıyla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Çiğdem, 2008: 61.

²⁴ Yedi yıldız, 1984: 29.

²⁵ Ksenophon, 1998: 136-143.

Gümüşhane şehrinin bulunduğu yerde ya da yakınında herhangi bir yerleşim biriminden bahsetmemektedir. Yani *Anabasis*²⁶ adlı eserde, MÖ 400'lü yıllarda Gümüşhane çevresinde bir yerleşim yeri olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

Dayanak gösterdikleri seyahatnamelerden ikincisi İbn Battuta Seyahatnamesi'dir. İbn Battuta, yapmış olduğu yolcuların üçüncüsünde 1333 tarihinde Lazkiye'den kalkan bir Ceneviz gemisine binip, Alâiye limanına gelerek buradan Anadolu topraklarına ayak bastıktan sonra Konya-Lârende-Aksaray-Niğde-Kayseri-Sivas hattını takip etmiştir. Batuta bu seyahati sırasında tuttuğu notlarında Amasya'ya uğradıktan sonra "gümüş" adlı yerleşim yerine geldiğini ifade etmektedir.²⁷ Batuta, seyahatnamesinde Gümüş Kasabası'nın gümüş madenleriyle meşhur, büyük, bakımlı ve kalabalık bir yerleşim yeri olduğunu, şehre iki günlük mesafede olan sarp ve dağların yükseldiğini ve şehre Irak ve Şam'dan tüccarların geldiğini belirtmektedir. Kasabadaki Ahi Mecdüddin Tekkesi'nde üç gece konakladığını söyleyen Battuta, burada Eretna Beyi'nin vekili ile tanıştığını, ondan yol harçlığı aldığını ve ikramlarını kabul ettiğini söylemektedir.²⁸ Burada şunu ifade etmek gerekir ki İbn Battuta'nın zikrettiği "gümüş" adlı yerleşim birimi Gümüşhane şehri değildir. Burası muhtemelen Selçuklu ve Beylikler döneminde gümüş madeninın işletildiği ve bugün Amasya'ya bağlı Gümüşhacıköy'dür.²⁹ İbn Battuta'nın Sivas'tan sonra gittiğini söylediği yerler hakkındaki bilgiler Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci tarafından yazılan ve çevirisi A. Sait Aykut tarafından yapılan *İbn Battuta Seyahatnamesi* adlı kitabın birinci cildinde şöyle verilmektedir:

"Buradan çıktık, Amasya'ya gittik. Amasya büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir... Buranın yakınlarında Sünusâ (Sonisa) diye bir belde var. Orası da Irak sultanına ait. Hak dostu Ebu'l-Abbas Ahmed Rifai'nin torunları burada oturuyor. Onlar arasında Şeyh İzzeddin şu anda tekkenin postnişinidir. Rifai dergâhının lideri o. Şeyh Yahya ise, Şeyh Ahmed Küçük'ün soyundan gelir... Bu adam da Taceddin Rifai'nin oğludur. Biz onların tekkesinde kaldık ve diğerlerinden daha faziletli olduklarını gördük. Sonra yine Irak hükümdarının hükmü altındaki şehirlerden birine, Kümiş'e doğru yola çıktık. Burası gayet bakımlı ve büyük bir şehirdir, Irak ve Suriye'den tüccarlar buraya gelerek mal alırlar. Burada gümüş madeni var. Şehre iki günlük mesafede sarp ve yüksek dağlar yükseliyor. Ben oralara gidemedim. Kümiş'te Ahı Mecdüddin'in tekkesinde üç gün misafir kaldık. Öteki zaviyelerde karşılandığımız gibi karşılandık. Ertenâ Bek'in vekili ziyaretimize gelerek yol harçlığımızı verdi, mükellef bir ziyafet çaktı. Oradan hareketle Erzencân'a ulaştık. Irak sultanına bağlı şehirlerden biridir Erzincan. Bakımlı ve büyüktür... Gayet muntazam ve canlı çarşıları var... Bakırdan çeşitli ebatlarda kapkacak ve ... şamdanlar yapılır... Burada Ahı Nizameddin'in tekkesinde kaldık. Nizameddin'in tekkesi, benzerleri arasında en güzel olanıdır. Zaten Nizameddin de ahılar arasında en ileri ve ulu kişi olarak tanınmakta. Sonra Erze'r-Rum'a geçtik..."³⁰

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere İbn Battuta'nın izlediği güzergâh Gümüşhane şehrine uğramasını imkânsız kılmaktadır.

Seyahatnamelerden üçüncüsü 1404 senesinde bölgeden geçen Ruy Gonzales de Clavijo'nun seyahatnamesidir. Kral Don Hanri tarafından 1403 tarihinde Rahib Alfonso Paez de Santa Maria, kraliyet muhafızlarından Gomez de Salazar'dan oluşan heyetle Timur'a elçi olarak gönderilen

²⁶ MÖ 400'lü yılların hemen başında bölgeden geçen Ksenophon, Peloponez Savaşı'ndan sonra Rina Kralı'nın kardeşi Kyros, MÖ 401-400 yıllarında İran üzerine sefer düzenleyip sonrasında Anadolu içlerinden geçerek Kuzeydoğudaki Karadeniz kıyılarından Yunanistan'a geri dönmüştür. Ksenophon, 1998.

²⁷ İbn Battûta, 2000: 417-418.

²⁸ Saylan, 2015: 46.

²⁹ Koçyiğit, 2009: 54-56; İbn Battuta'nın takip ettiği Amasya-Sonisa-Gümüş hattının iyi tespit edilmesi ve sonra da Gümüş denilen yer hakkında fikir belirtilmesi gerekir. Bugün, Amasya iline bağlı Gümüşhacıköy adlı bir kaza merkezi bulunmaktadır. Selçuklu ve Beylikler zamanında "Gümüş" olarak geçen bu belde gümüş madenleri işletilmektedir. Osmanlılar zamanında madenlerin işletimi "Emin" adlı görevlilere verilmekteydi. "Gümüş" belde madenlerine nazır atanan (Hacı) Eminler, "Gümüş" kasabası yerine oraya yakın bir yerde ikamet etmiş ve burası zamanla "Hacıköy" adını almıştı. Daha sonraları "Hacıköy" denilen yer "Gümüş" kasabasının merkezi olmuştu. Tozlu, 2016: 486; Ayrıca Gümüş, Hacıköy ve Gümüşhacıköy için bkz. Abdizade Hüseyin Hüsameddin, 1986: 287-295.

³⁰ İbn Battuta, 2004: 416-418.

Clavijo, Trabzon-Erzincan arasındaki seyahati sırasında Gümüşhane topraklarından geçerken bölgenin coğrafi özelliklerini anlatmıştır.³¹ Clavijo ve yanındakiler 27 Nisan 1404 tarihinde Trabzon'dan ayrılarak İmparator Manuel'in tahsis ettiği kılavuzlarla birlikte Değirmendere Irmağı kenarındaki metruk bir kiliseden müteşekkil bir konaklama yerine varmışlar, bütün gün pek yüksek olmayan tepeler arasında seyahat ettikten sonra ertesi gün sınıra ulaşmışlardır. Ancak bu sınırın Trabzon Rum İmparatorluğu ile hangi devlet arasında olduğu belli değildir." Buradan yola devam eden Clavijo, saat dokuz sıralarında yolumuzu kapayan Cadaca (Ardaça/Ardasa) kalesine vardıklarını, buraların eşkiya ile dolu olduğunu ve kalenin kendisi de bir eşkiya olan Cabasica'ya ait olduğunu belirtmektedir. Yola devam eden heyet, 30 Nisan günü Cabasica'nın kalesinden 3 fersah (15 kilometre) kadar ileride, yüksek bir kaya üzerinde yeni inşa edilen Dorileh (Dorilla: Torul) kalesinde bir gün konaklamışlardır. Cabasica ile görüşmek isterler ancak buna müsaade edilmez. Cabasica'nın adamlarına haraç vermek zorunda kalırlar. Buradan yeniden at ve hayvan ve rehberler kiralayarak yola koyulurlar. Öğleden sonra yine Cabasica'ya ait bir başka kaleye ulaşan Clavijo ve arkadaşları burada bir miktar para ve hediye daha verip yollarına devam ederek bugünkü Gümüşhane vadisine gelirler. Clavijo ve arkadaşlarının Harşit Vadisi'nde hangi köylerden geçtiklerini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak bu vadi yolları üzerindeki ilk kalenin Çapanlı Türkmenlerine ait olduğunu belirtmiştir. Türklerin yaşadığı bu arazilerde emniyetli fakat arazinin dağlık olması nedeniyle zorlukla yolculuk yapan heyet aynı günün akşamı Erzincan sınırındaki bugün Kelkit'e bağlı Gümüşgözü köyünün bulunduğu yerdeki Alanza köyüne varır. Bir Türk köyü olan Alanza'da büyük bir misafirperverlik ile karşılanır. 3 Mayıs 1404 günü Alanza'dan ayrıldıktan sonra yol üzerinde bulunan Şenük adında bir Türk köyüne (Kelkit'e bağlı Aydoğdu Köyü) uğrarlar. Burada at, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra 4 Mayıs 1404 günü ikindiye doğru Erzincan'a varmışlardır.³²

Clavijo'nun notlarında görüldüğü gibi geçtikleri güzergâhtaki yerlerin siyasi, askeri ve etnik yapı ile doğanın güzelliği ve yolların durumu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Clavijo, bu notlarda bölge hakkında bilgi verirken Torul bölgesinde yaşayan Rum eşkıyaları ile Kelkit bölgesindeki Türkleri karşılaştırmaktadır. Yaptığı karşılaştırmada Rum eşkıyalarının kendilerinden zorla hediyeler almaya çalıştığını, Türklerin ise misafirperverliklerine ve ilgilerine hayran kaldığını ifade etmektedir.³³ Clavijo'nun yazdığı eser, 15. yüzyılın büyük seyahatnameleri arasında seçkin yerini hâlâ korumakta ve bu dönemde bölge hakkında en geniş bilgileri veren eser olması nedeniyle yöre tarihi açısından önem taşımaktadır.³⁴ Bununla birlikte Mayıs ayı başında bölgeden geçerken Cadaca (Ardaça/Ardasa) kalesi, Dorileh (Dorilla: Torul) kalesi, Alanza ve Şenük köylerinden bahsetmekle birlikte Gümüşhane ya da "Argyropolis" adlı bir yerleşim yerinden bahsetmediği gibi şehrin kurulduğu bölgede herhangi bir yerleşim olduğunu belirtmemektedir.³⁵

3. Günümüzün Bazı Araştırmacılarının İddiaları ve Dayanaklarına Dair

19. yüzyıl Avrupalı yazarlar ve seyyahların geliştirdiği bu bakış açısının bazı günümüz Batılı yazarlar tarafından savunulmaya devam ettiği görülmektedir. Örneğin R. Drews, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri" adlı makalesinde Gümüşhane'nin Grekler tarafından kurulduğunu söylemektedir. Yazar, söz konusu makalede Gümüşhane ve çevresi hakkında bilgi verirken Greklerin demir elde edebileceği en önemli kaynakların Trabzon ve çevresinde yoğunlaştığını ve Gümüşhane bölgesinde 14 yatağın bulunduğunu ifade etmektedir. Drews, bu yatakların daha çok Gümüşhane yakınlarındaki aynı adlı dağ silsilesinde bulunduğunu, Homeros'daki gümüşün doğum yeri olan uzaktaki "alybe" olduğunu ve bu kasabanın Marko Polo

³¹ Konukçu, 1991: 79-80.

³² Cöhçe, 1991: 88-92.

³³ Cöhçe, 1991: 89-92.

³⁴ Saylan, 2015: 47.

³⁵ Konukçu, 1991: 79-84; Cöhçe, 1991: 85-92; Tozlu, 1998: 12-16.

zamanında “argyropolis” olarak adlandırılan kasaba olduğunu ileri sürerek Gümüşhane şehrinin Grekler tarafından kurulduğunu iddia etmektedir.³⁶ R. Drews, makalesinde Gümüşhane'nin gerçekte “gümüş yeri” anlamına geldiğini, bu tanımın bölgeye ilişkin kanıtları kadar eski olduğunu, Marko Polo zamanında Gümüşhane'de maden olduğunu ve bunların işletildiğini belirtmektedir. Yazar, ayrıca Marko Polo'nun seyahatnamesinden aktardığı bilgiye parantez içinde “Marko Polo zamanında kasaba (Gümüşhane), ‘argyropolis’ diye adlandırılmıştır” notunu eklemektedir.³⁷ Bu iddiasını da Speros Vryonis'un 1962 tarihinde yayınladığı “The Question of the Byzantine Mines” adlı makalesi ile Marko Polo'nun seyahatnamesine dayandırmaktadır.

Drews'in iddialarını dayandırdığı “The Question of the Byzantine Mines” adlı makale incelendiğinde makalenin ilgili bölümünde yazar, Marko Polo'nun 13. yüzyılda Çin yolculuğu sırasında Anadolu'dan geçerken “Paipurt” ve “Argyropolis”in zengin gümüş madenlerini gördüğü ifade etmekte ve bu ifadeyle ilgili A. C. Moule ve Paul Pelliot tarafından 1938 senesinde yazılan “The Description of the World” adlı kitaba atıf yapmaktadır.³⁸ Vryonis ayrıca, makalesinde Marco Polo'nun Gümüşhane için Bizans'ın erken dönemlerdeki ismi olduğunu söylediğinin iddia edilen makalede “argiron” adının kullanmasının da ilginç olduğunu belirtmektedir. Söz konusu iddianın atıf yapıldığı “The Description of the World” adlı kitabın ilgili bölümlerine³⁹ bakıldığında ise Argiron'un önemli miktarda gümüşün bulunduğu bir şehir olduğunun belirtildiği ve buranın çok büyük bir vilayet olduğunun ifade edildiği görülmektedir.⁴⁰ Yazar, kitapta halkın hayvanları için bölgedeki otlakların çok iyi olması nedeniyle yazları hayvanlarıyla birlikte burada kaldıklarını ancak kışları çok soğuk olduğu için (hayvanları bu kadar soğukta yaşayamayacağından dolayı) burada durmadıklarını söylemektedir. Bu nedenle “Tatarlar kış aylarında bu yerlerden ayrılmakta ve hayvanları için daha iyi otlaklar bulabilecekleri yerlere gitmektedirler.” demektedir. Yazar ayrıca kitabında bölgede “Paperth” olarak adlandırılan bir köy bulunduğunu, bu köyde çok büyük bir gümüş madeninin olduğunu ve bu köyün Trabzon'dan Tebriz'e giden yol üzerinde yer aldığını vurgulamaktadır.⁴¹ Diğer taraftan Paul Pelliot'un 1959 tarihinde yayınlanan *Notes on Marco Polo* adlı başka bir kitabında Vryonis'in Gümüşhane olduğunu iddia ettiği Argiron'un Erzurum olduğunu belirterek verdiği bilginin yanlış olduğunu ifade etmektedir.⁴² Görüldüğü gibi Drews'in iddiasını dayandırdığı kaynak takip edildiğinde Gümüşhane'nin Grekler tarafından kurulduğuna dair bir ibarenin olmadığı anlaşılmaktadır.

Drews gibi Sagona da Ksenophon'un bahsettiği Harpasos Nehri'nin Harşit olduğunu ve bu nehrin yüksek dağları takip ettiğini ve bu yolu izleyen Ksenophon'un Gymnias'a geldiğini ifade ederek, Gymnias'ın Gümüşhane olabileceği üzerinde durmaktadır.⁴³ Ksenophon, bu yolculuğu şu şekilde anlatmaktadır: “buradan hareketle dört günde yirmi parsang gittikten sonra ‘Gymnias’ adında büyük, zengin ve kalabalık bir şehre vardılar. Bu şehirden kabile reisi, Hellenleri kendine düşman olan memleketlerden geçirmek üzere onlara bir kılavuz verdi. Bu kılavuz gelince Hellenler kendilerini beş gün içinde deniz görebilecekleri bir yere götürbileceğini, eğer bunu yapmazsa ölüme razı olduğunu söyledi...”⁴⁴

³⁶ Çiğdem, 2008: 31; Drews, 1991: 322; Tozlu, 2016: 479.

³⁷ Drews, 1991: 322.

³⁸ Vryonis, 1968: 7-8; Marco Polo, 1938: 96-97.

³⁹ Marco Polo'nun Ermeni vilayetlerini anlattığı bölüme bakınız.

⁴⁰ Bu bölümde Argiron şehriyle birlikte diğer bir yerleşim yerinin Arçığı olduğu ifade edilmektedir. Bunun neresi olduğunu bak. Arçığı, Van gölü yakınlarında bir yerleşim yerinin adıdır. Pelliot, 1959: 46; Ayrıca bkz, http://dsr.nii.ac.jp/cgi-bin/toyobunko/show_page.pl?lang=en&book=III-2-F-c-104/V-1&page=0062&keyword=ar%C3%A7%C3%A7i (25.11.2020).

⁴¹ Marco Polo, 1938: 97.

⁴² Pelliot, I, 1959: 47; Pelliot, III, 1959: 93.

⁴³ Sagona-Sagona, 2004: 68.

⁴⁴ Çiğdem, 2008: 30.

Drews'in bu iddiasına bölgenin tarih öncesi ve ilk çağlarına dair çalışmalar yapan Süleyman Çiğdem *Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları* adlı kitabında cevap vermektedir. Çiğdem, MÖ 7. yüzyıldan itibaren çeşitli sebeplerden dolayı Hellen kolonizasyon hareketi başladığını, Sinop ve Trabzon'un yüzyılın sonlarında kolonizasyonun ilk evrelerinde kurulmaya başlanmış kentler arasında yer aldığını,⁴⁵ bu süreçte Miletoslular'ın Karadeniz'de 90 kadar şehir kurmuşlar ise de bunların büyük kısmının "emporion" (kıyılarda kurulan pazaryerleri) düzeyinde kaldığını, Gümüşhane ve çevresinin bu kolonizasyon içindeki yerini belirleyecek yazılı bir kayıt görülmediğini ve bölge ile ilgili inceledikleri antik kaynaklarda "argyropolis" ismine rastladıklarını belirtmektedir. Çiğdem ayrıca Sagona'ya göre bölgedeki madenlerin MÖ 550 tarihlerinden itibaren Drews'e ise bu tarihlerden önce işletilmeye başlandığını ifade ettiğini ancak kendisinin gerçekleştirdiği arkeolojik yüzey çalışmalarında Gümüşhane ve çevresinde bu dönemi aydınlatacak belirgin bir yüzey buluntusu elde edemediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla erken dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de bölgedeki maden kaynaklarının ne oranda işletildiği ve bu kaynaklar etrafında ne oranda bir yerleşime geçildiğinin hala bölge tarihinin önemli bir sorunu olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁶

D. İkonomidis, 1931 senesinde "argyropolis" başlığıyla yayımladığı makalede Gümüşhane'nin kadim bir Rum şehri olduğunu ve Grekler tarafından kurulduğunu ifade etmektedir. İkonomidis'in bu iddiasına ise Gümüşhane tarihi üzerine çalışmaları bulunan Selahattin Tozlu da "Gümüşhane Adı" ismiyle yayınladığı makalesinde karşı çıkmaktadır. Tozlu, makalesinde 1858 yılında Gümüşhane'de doğduğunu belirttiği İkonomidis'in kendi zamanından hatırladığı Gümüşhane'yi anlattığını ve verdiği bilgilerin hiçbir tarihi kaynağa dayanmadığını ifade etmektedir.⁴⁷

Metin Tuncel de çalışmalarında "argyropolis" adına vurgu yapılarak şehrin Bizans döneminde de var olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Tuncel'in bu yargısını hangi kaynağa dayandırdığı üzerinde durmak gerekir. Öncelikle Tuncel'in, şehrin kuruluşuyla ilgili ortaya koyduğu hükmün Anthony Bryer ve David Winfield tarafından yazılan "The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos" adlı makaleye dayandırdığı anlaşılmaktadır. Tuncel, Pontus coğrafyasının ve Bizans kalıntılarının anlatıldığı bu makalede Trabzon İmparatorluğu hükümdarı I. Manuel Komnenos'un döneminde (1238-1263) devletin para kaynağını nereden sağladığı ile ilgili bahis anlatılırken "Manuel'in paranın kaynağı hakkındaki tek açıklaması gümüştür. Olası bir kaynak, Chrysanthos'un Eski Gümüşhane olarak tanımladığı eskilerin Argyropolis'i'dir. Bu madenler, Hamilton onları ziyaret ettiğinde, bir kayıp olsa da hala çalışıyordu. Chrysanthos ayrıca, bugünkü Karagöl Dağı'na karşılık gelen Gümüş Dağı adı verilen bazı fiskiyelere de işaret eder. Ancak bu kısımlarda gümüş kaynağı olmadığını duydum." ve "Sonunda Manuel'in 'En Şanslı' unvanı, saltanatının bol gümüşü ile bağlantılı olabilir; bu da bir gümüş kaynağı kontrol ettiğini ve eski Gümüşhane ya da Bayburt madenlerinin ya da her ikisinin de kaynak olabileceğini gösterir" ifadelerine dayanarak Gümüşhane'nin Bizans döneminde var olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Ancak Tuncel'in bu makalenin ilgili bölümlerinden yaptığı alıntılarda Gümüşhane adıyla ilgili bir yargı bildirilmekle birlikte şehrin hangi dönemde kurulduğu ve Bizans döneminde var olup olmadığı ile ilgili bir söylem söz konusu değildir. Kaldı ki Bryer, makalesinin başka bir bölümünde konuyla ilgili "19. yüzyılda Gümüşhane'nin Helenleştirilmesi çalışmasından (Hellenizasyonundan) başka bir şey olmayan 'argyropolis' adı, 17. yüzyıldan önce rastlanmayan bir isimdir" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁰

⁴⁵ Mansel, 1998: 167.

⁴⁶ Çiğdem, 2008: 31-33.

⁴⁷ Tozlu, 2016: 478.

⁴⁸ Tuncel, XIV, 1996: 273; Winfield, XII, 1962: 168.

⁴⁹ Winfield, XII, 1962: 171-172.

⁵⁰ Makaledeki cümle şu şekildedir: "...for Argyropolis is no more than a nineteenth-century Hellenization of Gümüşhane, which is itself a name not met with before the seventeenth century" Bryer- Winfield, 1985: 303; Aynı not için ayrıca bkz. Bryer, XI, 1988: 140.

Diğer taraftan Anthony Bryer, “The Pontic Greeks Before the Diaspora” adlı başka bir makalesinde Gümüşhane’ye ne zaman ve kimler tarafından Grekçe “argyropolis” adının verildiğinin bilinmediğini, Pontus ve Pontusçuluk fikrinin özellikle Trabzonlu okumuş Rumlar arasında geliştiği bir dönem olan 19. yüzyılın ortalarına doğru Gümüşhane metropolitliği sahasında bu tür faaliyetlere hız verildiğini, Haldiyalı öğretmen Triantaphyllides’in oğlunu Perikles adıyla vafiz ettirerek onu Atina’ya gönderdiğini, Perikles’in de Atina’dan döndüğünde 1846 yılına gelindiğinde okulun müdürü olarak Gümüşhane’ye “argyropolis” adını taktığını ifade etmektedir.⁵¹ Bryer makalesinde ayrıca, bu çerçevede bölgedeki Rum okullarında Xenophon’un, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* adlı eserinin özellikle seçilerek okutulmasının amacının, bölgenin o tarihlerden itibaren Grek yurdu olduğunu belletmek için olduğunu, böylece bölgede yaşayan Rumlarda tarih bilinci geliştirilerek dirençleri artırılmış olacağını, bunun ilk adımının da Doğu Karadenizli Rumları Yunanistanlı Greklere benzetmek ve nihayet onlarla birlikte hareket ettirmek olduğunu belirtmektedir.⁵² Bryer’in bütün bu ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda onun yayınlarına atıfta bulunarak Gümüşhane adını şehrin kuruluşuyla ilişkilendirmenin zorlama bir yorum olacağını söylemek mümkündür.

4. Osmanlı Kaynaklarında Yer Alan Bilgiler

Osmanlı kaynakları incelendiğinde başta Evliya Çelebi’nin seyahatnamesi ile dönemin tahrir kaynaklarında Gümüşhane ve çevresine dair bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Özellikle İdrisi Bitlisi’nin *Heşt Behişt* adlı eserinde Gümüşhane ve çevresinin fethine dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

1647 senesinde Gümüşhane’ye geldiği ifade edilen Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde Gümüşhane ile ilgili bilgiler şu şekildedir: “Bu şehre dâhil olup doğru Gümüşhâne emînine varup andan mahkeme-i şer’-i Resûl-i mübîne varup cümle a’yân-ı vilâyet cem’ olup emr-i pâdişâhiler kırâ’at olunup cümle “sem’an ve tâ’aten” deyüp cemî’î pâdişâh kulları ve eli berâtlı, tekâlîfden mu’âf müsellemleri daha Revân derneğine âmâde olmağa bezl-i ihtimâm etdiler. Hakir hâne-i emînde mihmân olup şehrin seyr ü temâşâsına mübâşeret etdik. Evvelâ bu şehri kadîm ibtidâ İskender-i Zülkarneyn hakîmlerinden Filkôs-ı Yunanî hakîmlerinden ma’âdin-i sîmin hikmetle bulup İskender, âbâdân etmişdir. Andan sene (···) târîhinde Ebü’l-Feth Sultân Mehemmed, Fâtîh-i Kostantıniyye’dir, kim Sultân Hasan’ı Tercân sahrâsında yüz bin askeriyle kırup Hasan Şâh başlı başına cânın Azerbaycân’a atup anda cân verdiği mahalde Ebü’l feth bu kal’ayı ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl ile feth etmişdir. Zîrâ mâl cândandır ve Canha’dandır. Ammâ Defterhâne-i Âl-i Osmân’da Canha tahrîr olunmuşdur.”⁵³

İfadelerden anlaşılacağı üzere Evliya Çelebi şehre gelince yöneticiler ve şehrin önde gelenleri toplanarak kendilerine ihtimamda bulunmuşlardır. Evliya Çelebi, maden eminine misafir olmuş ve birlikte şehri seyretmişlerdir. Evliya Çelebi, ardından şehrin kuruluşu ve bölgenin tarihi hakkında bilgi vermiştir. Evliya Çelebi bu bölümde, Canca olarak ifade ettiği şehrin ilk kez İskender’in komutanlarından Filikos’un bölgede gümüş maden bulunmasından sonra imar edildiğini belirtmiştir.⁵⁴ Bu bölümde Evliya Çelebi ayrıca şehrin Uzun Hasan’ı Tercan Ovası’nda yenen Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğini, bunun üzerine Uzun Hasan’ın canını kurtarmak için Azerbaycan’a kaçtığını, orada öldüğünü, Canca kalesinin ise Fatih Sultan Mehmet tarafından savaşıarak alındığını söylemektedir. Sözlerine “Zîrâ mâl cândandır ve Canha’dandır.” diyerek devam ettikten sonra da şehrin Defterhâne-i Âl-i Osmân’da “Canha” olarak yazıldığını ifade ederek sözlerini tamamlamaktadır.

⁵¹ Bryer, 1991: 328; Bryer, 1998: 140; Aynı notun A. Bryer’dan aktarıldığı başka bir kaynak için bkz. Ascherson, 2001: 236-237.

⁵² Tozlu, 2016: 478.

⁵³ Evliya Çelebi, 1999: 173-174.

⁵⁴ Evliya Çelebi, 1999: 173.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere bakıldığında gittiği şehirleri anlatırken oranın kalesinden, kale dizdarı ve askerlerinden bahseden Evliya Çelebi'nin, Canca hakkında böyle bir bilgi vermediği görülmektedir. Buradan 17. yüzyılın ortasında Canca Kalesi'nin diğer kaleler gibi ika-met edilen bir mekân olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.⁵⁵

Şehrin İskender-i Zülkarneyn'in imar ettirdiği söylemine bakıldığında ise Evliya Çelebi seyahatnamede şehirlerin kuruluşları hakkında bilgi verirken şehirlere önem atfetmek amacıyla hâkim olduğu coğrafyada çok sayıda şehir kurmuş olan İskender'e atıfta bulunmuştur.⁵⁶ Nitekim Evliya Çelebi, Gümüşhane gibi Anadolu'daki önemli yerleşim yerlerinden İstanbul, Top-hane, Üsküdar, İzmit, İskenderun'un da İskender tarafından yaptırıldığını ve mamur edildiğini ifade etmektedir.⁵⁷ Ayrıca bu konuda Evliya Çelebi'nin daha çok gittiği yerlerde yerel söylentilere itibar ettiği ve şehirler hakkında abartılı bilgiler verdiği bilinmektedir.

Evliya Çelebi'nin Gümüşhane ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine geçişiyle ilgili verdiği bilgiler de tartışmalıdır. Evliya Çelebi, Canca kalesinin 1473 tarihinde Osmanlı ile Akkoyunlu devletleri arasında yapılan Otlukbeli Savaşı sırasında savaşıarak alındığını söylemektedir. Ancak Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında yapılan Otlukbeli Savaşı Erzincan'a bağlı Tercan ovası civarında gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusu savaş meydanına gelirken Sivas-Koyulhisar-Şebinkarahisar hattı üzerinden Tercan taraflarına gelindiğinde Fırat'ı takip ederek doğuya doğru ilerlemiştir. Bu süreçte Osmanlı Ordusu önce Fırat'ın kenarında ardın da Tercan civarında sarp bir yer olan Üçağızlı adlı mevkiye ordugâh kurmuş, Fırat havzasını Çoruh'tan ayıran Otlukbeli ismiyle anılan tepelerde Uzun Hasan'ın birliklerinin görünmesi üzerine burada muharebe yapılmıştır. Savaşta Uzun Hasan yenilerek geri çekilmesi üzerine Fatih Sultan Mehmet doğuya ilerlemiş, 23 Ağustos 1473 tarihinde Bayburt'u alarak geri dönmüştür. Böylece önemli kazanımlar elde edilen bu sefer tamamlanmıştır.⁵⁸ Görüldüğü gibi bu savaş sırasında Osmanlı ordusunun Otlukbeli civarına gelirken takip ettiği güzergâh, ordugâhın kurulduğu mevki ve savaşın yapıldığı mevkiinin Canca ile bir alakası yoktur. Savaş sonrasında ise Osmanlı ordularının Bayburt'tan daha kuzeye gitmediği anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi Osmanlı ordusunun savaş sırasında güzergâh ve hedef değiştirerek Gümüşhane'ye yönelmesi ve savaşıarak Canca kalesini alma ihtimali çok zayıftır. Ayrıca konuyla ilgili dönemin kronikleri olan İbn Kemal Paşazade'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* ve İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Behişt* adlı eserlerinde Gümüşhane ve çevresinin 1479 tarihinde Şehzade Bayezid'in Gürcistan seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine alındığını belirtmektedir.⁵⁹ *Tevârih-i Âl-i Osman* ve *Heşt Behişt* adlı eserler ile *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin kaynak değeri göz önünde bulundurulduğunda İbn Kemal ve İdris-i Bitlisi'nin verdiği bilgileri esas almanın tarih metodolojisi açısından daha uygun olacağı aşîkârdır.

Gümüşhane ve çevresiyle ilgili ilk tahrir kayıtları bölgenin fethinden sonra 16. yüzyılın ortalarında tutulmuştur.⁶⁰ Bu kayıtlara göre bölgede "Karye-yi Palu Canca" adıyla bir köy bulunmaktadır. Bu dönemde devlet, bölgedeki madenlerin verimli bir şekilde işletilmesi için maden yataklarına yakın mevkiye "Karye-i Nefs-i Canca-yı Ma'den" adıyla yeni bir yerleşim birimi daha

⁵⁵ Tozlu, 2016: 486; Bostan, 2002: 119-122, 232-237.

⁵⁶ Seyahatnamede İskender'in kimliği hakkında kesin ve net bir bilgi bulunmamaktadır. Seyahatnamede birden fazla ve farklı özellikte İskender'den söz edilmektedir. Bazen Zülkarneyn, İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kübra, İskender-i Rumi gibi isimlerle anılan İskender bazen de İskender-i Yunan, Aleksandıra, Feyleko Aleksander, Filkos oğlu İskender gibi adlarla anılmaktadır. Yani seyahatnamede İskender'le ilgili birbiriyle örtüşmeyen oldukça karışık bilgiler bulunmaktadır. Avcı, 2013: 414.

⁵⁷ Avcı, 2013: 415.

⁵⁸ Afyoncu, 2007: 4-6.

⁵⁹ İbn Kemal, 1991: 464-466; İdris-i Bitlisi, 2019: 254-255.

⁶⁰ 16. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun doğusunda yeni bir yapılanma içerisine girerek yeni yerleşimler kurulmaya ve harap yerler imar edilmeye başlanmıştır. Bu politika doğrultusunda ekonomik potansiyeli olan yerlerin şenlendirilmesine öncelik verilmiştir. Aydın, 1998: 87-88.

oluşturmuştur.⁶¹ Madenlerde çalışanlara vergi muafiyeti tanınmasıyla bölgeye göçlerin artması üzerine 17. yüzyılda “Karye-yi Palu Canca” ile “Karye-i Nefs-i Canca-yı Ma'den” adlı yerleşim birimleri “Nefs-i Kasaba-yı Gümüşhane Nâm-ı Diğer Canca” adıyla birleştirilmiştir.⁶²

Ancak bu birimin neresi olduğuna dair kayıtlarda açık bir bilgi yoktur. Kaynaklarda zikredilen “Karye-yi Palu Canca”nın Canca kalesini ve eteklerini ihtiva ettiği, “Karye-i nefis-i Canca-yı Ma'den”in ise Musalla Deresi'nin yamaçlarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu iki birimin birleştirilmesiyle oluşturulan “Nefs-i Kasaba-yı Gümüşhane Nâm-ı Diğer Canca”nın yani Gümüşhane şehir merkezinin ise “Karye-i nefis-i Canca-yı Ma'den”in kurulduğu Musalla Deresi yamaçları olduğu düşünülmektedir.⁶³

Oluşturulan bu idari birim yüzyılın sonlarına doğru Torul ile birleştirilerek müstakil kaza hüviyeti kazanmıştır. Nitekim dönemin Osmanlı arşiv kayıtlarında bu birim “Kaza-yı Torul nâm-ı diğer Gümüşhâne” adıyla zikredilmiştir.⁶⁴ 1849 tarihli nüfus ve yoklama defterinde “Kaza-i Nefs-i Gümüşhane Nâm-ı Diğer Torul” adıyla yazılan şehir 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı taşra teşkilatındaki konumunu devam ettirmiştir.⁶⁵ Tanzimat döneminde taşra teşkilatında yapılan düzenlemelerle Gümüşhane ile Torul birbirinden ayrılmıştır. Madenler ve İpek yolu sayesinde gelişen Gümüşhane sancak merkezi olmuş, Torul ise kaza yapılmıştır.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle seyahatnameler ve yayınlara atıfta bulunarak şehrin kuruluşuyla ilgili bir zaman tayin etmek yerine Osmanlı Devleti'nin bölgeyle ilgili tuttuğu kayıtlara bakmanın daha isabetli karar verilmesine yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Osmanlı kayıtlarında şehrin ne zaman kurulduğuna dair net bir belge bulunmamakla birlikte 1479 yılında Torul ve Canca kalelerinin alınmasıyla Gümüşhane bölgesinin Osmanlı idaresine girdiği bilinmektedir.⁶⁶ Nitekim Şehzade Bayezid'in Amasya'da Valiliği döneminde İstanbul'a yazdığı 23 Mart 1479 tarihli mektupta Torul ve Canca kaleleriyle birlikte bölgedeki üç kalenin daha fethedildiği ifade edilmektedir.⁶⁷ Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girişi İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Be-hişt* adlı eserinde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Sultan Mehmed Han ve Hasan Bey arasında husumet ve düşmanlığın başladığı, bazı Rum ve Acem hudut ve memleketlerindeki ümera ve hâkimlerinin çıkardıkları fitneleri neticesinde fitne ve fesadın uzaması ve şiddetlenmesi icap ettiği sıralarda Bayburd ve Erzincan yakınlarında bulunan Torul kale ve vilâyetinin hâkimi Sultan'ın kullarına karşı her türlü fitne ve nifâk çıkarmaya başlamıştı. Hasan Bey'e galip gelindikten sonra Torul hâkiminin fesatlarını ortadan kaldırmak için herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştı. Mezkûr fesatçının ortadan kaldırılması din ve devlet maslahatı için lâzımdı ve her zaman Sultan'ın aklındaydı. Tâ ki sene 884/1479-80'de âlemlerin uyması lâzımgelen fermânı, o sıralar Rumiye-i Suğra saltanatında bulunan oğlu ve veliahtı günümüz sultanlarının sultanı Sultan Bayezid Han'ın adına ısdâr buyurdu ki: *'Veziriazamı ve sair ümera-yı mükerremîni Torul Vilâyeti'nin fethi için gönderesin ve muhâlefet ve münafıklığı o huduttan kaldırasın.'* Zamanımızın sultanı da hilâfet-mekân olan vâlidinin fermanına uyararak veziri Rakkas Sinan Bey'i zaferin sığınağı olan ordusuyla o tarafa gönderdi. Allah'ın yardımı ve Sultan'ın yüce himmetinin bereketiyle Torul kale ve vilâyetini fethederek müjdesini babasına ulaştırdı”⁶⁸

Bölge, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra altın, gümüş ve bakır gibi önemli madenler açısından önemli bir mevkiye sahip olduğundan Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden yapılandırılmıştır. 15. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı idaresinin tesis edildiği bölgede, Osmanlı kayıtlarında Gümüşhane ismi yerine “Canca” ismine rastlanmaktadır. 1486 yılına ait tahrir

⁶¹ Pamuk, 2006: 169.

⁶² İpek, 2019: 683; Pamuk, 2016: 131-132.

⁶³ Bostan, 2002: 232.

⁶⁴ Pamuk, 2016: 130, 135.

⁶⁵ Tozlu, 1998: 25.

⁶⁶ İbn Kemal, 1991: 464-466.

⁶⁷ CDAB(BOA), TS. MA.e, No: 3199/1.

⁶⁸ İdris-i Bitlisi, 2019: 254-255.

kayıtlarında Canca “Karye-yi Palu Canca” adıyla kayıtlı bir köy olarak geçmekte ve Torul kazasına bağlı görülmektedir. Canca’nın bu durumunu 1515 ve 1520 tarihlerinde de devam ettirdiği anlaşılmaktadır.⁶⁹

Değerlendirme ve Sonuç

Şehrin Osmanlı döneminden önce kurulduğu yönündeki iddialara bakıldığında, bu iddiaların bir kısmının, Gümüşhane’de yaşamış ve daha sonra göç etmiş Gayrimüslimlerin hatıralarına, bir kısmının bölgeden geçen seyyahların ifadelerine, bir kısmının da bölgenin kadim Grek diyarı olduğunu iddia eden oryantalist Avrupalı yazarların ifadelerine dayandırıldığı görülmektedir. Ancak bu kaynaklar incelendiğinde şehrin kuruluşuyla ilgili ya açık bir bilgi bulunmadığı ya da verilen bilgilerin yanlış yorumlandığı anlaşılmaktadır. Şunu belirtmekte yarar vardır. Günümüzde Gümüşhane Şehir merkezinin, kasabanın Osmanlı döneminden önce de var olduğuna dair herhangi bir maddi kanıt mevcut değildir. Bu nedenle yukarıda şehrin kuruluşuyla ilgili verilen bilgilerin tarihi kanıttan ziyade birer çıkarıma dayandığını söylemek mümkündür.

Şehirlerin kuruluş tarihlerinin tespitinde yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik bulguların önemli ipuçları verdiği aşikârdır. Ancak Kültür Varlıkları ve Genel Müdürlüğü tarafından “Kazı Sonuçları Toplantısı” adıyla her yıl ciltler halinde yayınlanmakta olan çalışmaların içeriğinde yaptığımız taramalarda Gümüşhane şehir merkezi ve çevresinde yapılmış herhangi bir kazı çalışmasına denk gelmedik. Ayrıca Gümüşhane ve çevresinin tarih öncesi ve ilk çağlarına dair araştırmalar yapan Süleyman Çiğdem de bugüne kadar bölgede yaptıkları arkeolojik araştırmalarda Roma dönemine kadar bölgenin tarihine ışık tutabilecek herhangi bir yazıt elde edemediklerini ifade etmektedir. Çiğdem çalışmalarında, Gümüşhane ve çevresinde sıklıkla karşılaştıkları sayısız kale ve gözetleme kulelerinin Urartu hâkimiyetinden itibaren kullanıldığını gösterir yazılı ve mimari bir kanıt bulunamadığını da belirtmektedir.⁷⁰

Maddi bir kanıt olmaması durumunda mimari yapısı ve kuruluş şekli şehirlerin ait olduğu medeniyeti ya da kurulduğunu zamanı tespit etme konusunda araştırmacılara fikir verebilen diğer bir argümandır. Mimari yapısı ve kuruluş şekline bakıldığında ise şehrin ortasında Osmanlı şehir yapısına uygun olarak bir caminin bulunduğu ve caminin etrafında han, hamam ve dükkânların inşa edildiği görülmektedir. Han, hamam ve dükkânların etrafında ise evler konumlanmıştır. Ayrıca günümüzde ayakta kalabilen en eski yapılardan biri olan bu cami Osmanlı mimarisinin güzide örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu açıdan Gümüşhane şehrinin kuruluş ve mimari özellikleri itibarıyla bir Osmanlı şehri olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, Türk-İslam fetih geleneğine göre Müslüman olmayan bir şehir fethedildiğinde o şehirdeki en büyük ibadethanenin camiye çevrilmesi söz konusudur. Şehrin, Eski Grek ya da Roma-Bizans dönemlerinde kurulması durumunda şehirdeki en büyük kilisesinin camiye çevrilmesi gerekirdi. Böyle bir durum söz konusu olmadığı gibi şehir merkezinde Rum ve Ermenilere ait kiliselerin hepsi 16. yüzyıldan sonra inşa edilmiştir.

Dolayısıyla, tarih boyunca bölgeden geçen seyyahların ifadeleri, şehrin kuruluş şekli, mimari yapısı ve elde edilen arkeolojik kalıntılar göz önünde bulundurulduğunda Gümüşhane’nin Osmanlı döneminde kurulduğunu ve geliştiğini söylemek daha doğru olacaktır. Yani şehrin kuruluşuyla ilgili bir çıkarımda bulunmak gerekirse Gümüşhane’nin Kanuni Sultan Süleyman döneminde bölgede bulunan Hazine, Mağara ve Kırkpavli madenlerine yakın mevkide bir cami yaptırıldığını, yeni maden ocaklarının açılmasıyla buraya maden işçilerinin aileleriyle birlikte yerleşmeye başladığını ve nüfusun artması üzerine de Türk şehir yapısına uygun olarak şehrin kuruluşunu geliştirdiğini söyleyebiliriz.⁷¹

⁶⁹ Pamuk, 2016: 129.

⁷⁰ Çiğdem, 2008: 23.27.

⁷¹ Saylan, 2018: 77.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Diğer Yayınlar

Abdizade Hüseyin Hüsameddin, (1986), *Amasya Tarihi*, I, Yayına Hazırlayan: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Acun, Fatma, (2001), "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Bellekten*, LXV/242, 161-192.

Açık, Turan, (2014), "Mahalle ve Cami: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *OTAM*, 35, 1-39.

_____, (2021), "Şehirköy: Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehir Hükümünde Köyler", *History Studies*, XIII/1, 51-68.

Açıkgöz, Özkan, (2007), "Şehir, Şehir Toplumunu ve Şehir Sosyolojisi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 35, 57-83.

Afyoncu, Erhan, (2007), "Otlukbeli Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, 4-6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aliağaoğlu, Alpaslan ve Uğur, Abdullah, (2016), "Osmanlı Şehri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 203-226.

Altunbay, Mustafa, (1999), "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları.

Ascherson, Neal, (2001), *Karadeniz*, Ter. Kudret Emiroğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Avcı, İsmail, (2013), "Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde İskender-i Zülkarneyn", *Türük (Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi)*, 2, 409-431.

Aydın, Dünder, (1998), *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri (1535-1566)*, Ankara: TTK Yayınları.

Bostan, M. Hanefi (2002), *XV-XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara: TTK Yayınları.

Bryer, Anthony, (1988), "The Question of Byzantine Mines in The Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and The Mummy of Cheriana", *Peoples and Settlement in Anatolia and The Caucasus*, XI, London : Variorum Reprints.

_____, (1991), "The Pontic Greeks before the Diaspora", *Journal of Refugee Studies*, 4/4, 315-334.

Bryer, Anthony-Winfield David, (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I, Washington: Dumbarton Oaks.

Cöhçe, Salim, (1991), "Ruj Gonzales De Calvijo'nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, 85-92, Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

Çiğdem, Süleyman, (2008), *Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, Erzurum: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

- Doğanay, Serkan, (2001), *Gümüşhane Şehir Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Drews, R., (1991), “Karadeniz’de En Eski Grek Yerleşmeleri”, Tercüme: Ömer Çapar, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 303-327.
- Evliya Çelebi, (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Şaik Gökyay; Yücel Dağlı; Seyit AL, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya, (1993), *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çeviren: N. Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gümüşhane Valiliği, (1999), *Cumhuriyetin 75. Yılında Gümüşhane*, İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Huot, Jean Louis-Thalmann, Jean Paul ve Valbelle, Dominique, (2000), *Kentlerin Doğuşu*, Çeviren: Ali Bektaş Girgin, Ankara: İmge Kitabevi.
- İbn Battuta, (2000), *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Çeviren: A. Sait Aykut, Cilt I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Kemal, (1991), *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara: TTK Yayınları.
- İdris-i Bitlisi, (2019), *Heşt Behişt*, VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481), Çeviren: Muhammed İbrahim Yıldırı, Ankara: TTK Yayınları.
- İpek, Nedim, (2019), “Osmanlı’dan Cumhuriyete Gümüşhane’de Göç”, *History Studies*, XI/2, 681-700.
- Karpuz, Haşim, (1991), “Gümüşhane Evlerinin Fiziki Özellikleri”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Koçyiğit, Tahsin, (2009), “İbn Battuta’nın Karadeniz Seyahati Üzerine Bazı Mülahazalar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/4, 53-73.
- Konukçu, Enver, (1991), “Ruy Gonzales De Clavijo’nun Gümüşhane Yöresindeki Yolculuğu (27 Nisan-4 Mayıs 1404)”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, 79-84, Ankara. Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Ksenophon, (1998), *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çeviren: Tanju Gökçöl, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Mansel, Arif Müfid, (1988), *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Marco Polo, (2010), *The Description of the World*, Volume: I, Ed: A. C. Moule ve Paul Pelliot, America: Ishi Press International.
- Özey, Ramazan, (1991), “Gümüşhane ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Coğrafi Sorunları ve Çözüm Yolları”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Pamuk, Bilgehan, (2006), “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XXX, 167-184.
- _____, (2016). “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, *Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 129-153.
- Pelliot, Paul, (1959), *Notes on Marco Polo*, Volume: I, Paris: Imprimerie Nationale.
- _____, (1973). *Notes on Marco Polo*, Volume: III, Paris: Imprimerie Nationale.

Sagona, Antonio ve Sagona, Claudia, (2004), *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier: I, An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, Paris: Louvain Peeters.

San, Sabri Özcan, (1991), “Gümüşhane Müstakil Sancağındaki Mahalleler, Aileler (Efsaneler, Hikâyeler)”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

Saylan, Kemal, (2015), *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane*, Trabzon: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

_____, (2018), “Gümüşhane’deki Osmanlı Dönemi Eserleri: Sultan Süleyman Han Cami ve Çevresindeki Yapılara Dair”, *Mavi Atlas*, VI/2, 75-94.

Tekeli, İlhan, (2011), *Anadolu’da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tozlu, Selahattin, (2016), “Gümüşhane Adı”, *Gümüşhane Tarihi*, 473-501, Trabzon: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Tuncel, Metin, (1991), “Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

_____, (1996), “Gümüşhane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIV, 273-276, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türk Dil Kurumu, (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uslu, Gülyüz Akagün, (1980), *Gümüşhane Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri*, İstanbul: Yelken Matbaası.

Vryonis, Speros, (1968), “The Question of the Byzantine Mines”, *Speculum, A Journal of Medieval Studies*, Volume: XXXVII, 1-18.

Winfield, David, (1962), “A Note on the South-eastern Bordes of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century”, *Anatolien Studies*, XII, 163-172.

Yediyıldız, Bahaeddin, (1984), “Türkiye’de Yer-Adı Verme Usulleri”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, 25-41, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yüksel, Murat, (1997), *Gümüşhane Kitabeleri*, İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

Zaman, Mehmet ve Doğanay, Serkan, (2000), “Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Gümüşhane”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3, 249.

İnternet Sitesi

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html>

Kamil, İbrahim - Alpay, Emine, “Osmanlı-Rus Savaşı’nda Romanya ve Kuzey Dobruca Sorunu (1877-1878)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.75-93.
DOI: 10.31765/karen.959411

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Edirne/TÜRKİYE
✉ ibrahimkamil@trakya.edu.tr

ORCID : 0000-0002-8728-6851

*** Öğr. Gör. Dr.,
Trakya Üniversitesi, Yabancı Diller
Bölümü, Edirne/TÜRKİYE
✉ eminedogan@trakya.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5245-1538

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus Savaşı,
Berlin Antlaşması, Romanya, Kuzey Dobruca

Keywords: Ottoman-Russian War,
Treaty of Berlin, Romania, Northern Dobruja

OSMANLI-RUS SAVAŞI’NDA ROMANYA VE KUZEY DOBRUCA SORUNU (1877-1878)*

İbrahim KAMİL** - Emine ALPAY***

Öz: Dobruca; Romanya ve Bulgaristan sınırında bulunan ve etnik çeşitliliği nedeniyle birçok yazar tarafından “ırkların sıra dışı mozaığı”, “etnik Babil”, “Doğu’nun minyatürü” ve “karşılaştırmalı etnoloji için muhteşem bir laboratuvar” gibi kavramlarla adından bahsedilen bölgedir. Kuzey ve Güney Dobruca tanımlamasıyla iki kısma ayrılmıştır.

Rusya Çarlığı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin yenilmesi üzerine, savaştaki yardımları sebebiyle Romanya’ya Kuzey Dobruca topraklarını vermiş, karşılığında Besarabya’yı istemiştir. Romanya yönetimi Besarabya’yı Ruslara vermemek için direnmiş, uzun süren siyasi tartışmalara girmiş, ancak savaş sonrası imzalanan Berlin Antlaşmasıyla bölgeyi bırakmak ve Kuzey Dobruca ile yetinmek zorunda kalmıştır.

Romanya, Kuzey Dobruca’nın etnik ve dini çeşitliliğini dikkate alarak yeni düzenlemelere gitmiştir. Tatar, Romen, Türk ve Bulgar nüfusunun önemli miktarda olduğu bölgenin entegrasyonu için gerekli görülen yasaları çıkartmıştır. Dobruca’da yaşayanların refah düzeyinin artırılması, vatandaşlık ve mülkiyet haklarının verilmesi, inanç ve ibadetlerini özgürce yerine getirmesi için kolaylıklar göstermiştir.

ROMANIA AND NORTHERN DOBRUJA PROBLEM IN THE OTTOMAN-RUSSIAN WAR (1877-1878)

Abstract: Dobruja; located on the border of Romania and Bulgaria, is associated with concepts such as “an extraordinary mosaic of races”, “an ethnic Babylon”, “an orient in miniature”, “a magnificent laboratory of comparative ethnography” by many authors due to its ethnic diversity. It is divided into two parts with the definition of Northern and Southern Dobruja.

After the Ottoman Empire was defeated in the Ottoman-Russian War of 1877-1878, the Russian Empire gave the Northern Dobruja lands to Romania for its aid in the war and asked for Bessarabia in return. The Romanian administration resisted not to give Bessarabia to the Russians, entered into long-lasting political discussions, but had to leave the region and settle with Northern Dobruja with the Berlin Treaty signed after the war.

Geliş Tarihi / Received Date: 05.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.04.2021

Romania made new regulations by taking the ethnic and religious

diversity of Northern Dobruja into account. It enacted laws that were deemed necessary for the integration of the region with a large Tatar, Roma-

nian, Turkish and Bulgarian population. Romania has provided facilities for increasing the welfare level of the residents of Dobruja, granting citizenship and property rights, and fulfilling their beliefs and worship freely.

Giriş

Dobruca; Türkler, Tatarlar, Romenler, Bulgarlar, Ruslar, Yunanlılar, Ermeniler, Sırp, Yahudiler, Almanlar, İtalyanlar, Arnavutlar ve Arapların yaşadığı Balkanların çok etnikli nüfusuna sahip bölgesidir.¹ 15. yüzyıldan bu yana Osmanlı İmparatorluğunun Güneydoğu Avrupa sınırı olarak bilinen Dobruca bölgesi, etnik çeşitliliği nedeni ile birçok yazar tarafından “ırkların sıra dışı mozaiği”, “karşılaştırmalı etnografi için muhteşem bir laboratuvar”, “Doğu’nun minyatürü, insanların karışımı” ve “etnik Babil” gibi tanımlamalarla anılmıştır.² Coğrafi olarak da kendine has olan bölge günümüzde iki ülke sınırları içerisinde kalmıştır. ‘Dobrogea’ olarak bilinen Kuzey Dobruca Romanya, ‘Dobrudzha’ adı verilen Güney Dobruca ise Bulgaristan topraklarındadır.³ Ayrıca Güney Dobruca Romenler tarafından ‘Cadrilater’ olarak da anılmaktadır.⁴

Bölgeye adını veren Dobruca kelimesi zamanla tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma daha çok kelimenin kökeni üzerinden bölgenin ev sahiplerinin tanımlanması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Anlaşmazlık Dobruca kelimesinin Türkçe veya Slav (Bulgarca) kökenli olup olmadığı üzerinedir. Bunların arasında öne çıkan tez kelimenin Türkçe kökenli olduğudur. Bu yargıya varılmasının iki sebebi vardır. İlki Kumanların alt boylarından itibaren *Bucak (Bugeac)*, *Bucegi*, *Deliorman*, *Teleorman* örneklerindeki gibi bölgenin özelliklerini yansıtan yer adları türetme geleneğinin olmasıdır. Buna göre Dobruca ‘ormanı olmayan ülke’ ya da ‘merkezi bozkır’ anlamına gelmektedir.⁵

İkincisi ise bölgede hüküm sürmüş *Dobrotitsa* isimli liderin adının verilmiş olmasıdır. Bölge Türk hâkimiyetine girdikten sonra Dobrotitsa’nın adı “Dobruği-illi” Dobruca vilayeti anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Böyle yorumlanmasının sebebi Türklerin, bir ülkenin ismine onu eskiden yöneten kişinin adını vermesi geleneğinden gelmektedir. Bir başka hipotez ise bölgenin adının Bizanslı despot ya da Bulgar Prensi olan hem Bulgar hem de Romen kaynaklarında adı ‘Dobrotici’ olarak geçen, ya da sadece Bulgarların hitap ettiği şekli ile ‘Dobrota’ adından geldiği ve Slav kökenli olduğudur.⁶

15. yüzyılda Osmanlı idaresi altına giren Dobruca bölgesi⁷ Todorova tarafından “imparatorluğun sınırı, çok uluslu imparatorluklar arasındaki temas ve kavuşma bölgesi, Kafkasya’dan Güney Besarabya ve Balkan sınır bölgelerine kadar uzanan Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Habsburg gibi daha geniş bir alanın sınır kemeri” olarak tanımlanmaktadır.⁸

Dobruca, 17. ve 18. yüzyıllarda daha da genişlemiştir. Buralara Türkler ve Güney Kırım’dan gelen Tatarlar yerleşmiş, çoğunlukla askerlik hizmeti yapmışlardır. Bölge kolonizasyon faaliyeti ile İslamlaşmıştır. Ayrıca Eflak bozkırlarından köylüler, Balkan dağlarından ve Güney Besarabya’dan Bulgarlar, Dinyeper deltasından Kazaklar, Merkez Rusya’dan Eski İnananlar ve

¹ Todorova, 1997: 175-176.

² Martonne 1918: 78; Pittard, 1917: 278- 279; Eminescu, 1989: 97; Şandru, 1946: 7.

³ Bozçalışkan ve Avaner, 2021: 385.

⁴ Nicoara ve Urdea, 2010: 428.

⁵ Nicoara ve Urdea, 2010: 428.

⁶ Nicoara ve Urdea, 2010: 429-430.

⁷ Kemal Karpat, Dobruca’nın Osmanlı hâkimiyetine geçiş tarihinin kesin olarak belli olmadığını ifade etmektedir. Karpat, 1994: 483.

⁸ Todorova, 2009: 141.

Güney Rusya'dan Alman yerleşimciler Dobruca'ya gelmişler, karmaşık etnik bir kompozisyon oluşturmuşlardır. Tuna deltasına Slav balıkçılar, şehirlere ise büyük oranda İtalyan, Yahudi, Yunan ve Ermeni tüccar nüfus yerleşmiştir. Romenler, Tuna Nehri'nin sağ kıyısında çoğunluk-tayken, bölgenin kuzeyinde Bulgarlar, merkez ve güneyinde ise Türkler ile Tatarlar çoğunluğu oluşturmuştur.⁹

Dobruca sorunu Büyük Güçlerin bölgeye jeopolitik değer vermesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ilgi Aşağı Tuna ile Karadeniz'de ekonomik ve askeri hegemonya kurma çabalarıyla yakından ilişkilidir. Tuna Nehri'nin, Orta Avrupa ve Orta Doğu arasında geçiş güzergâhında bulunması, ekonomik ve stratejik değer kazanması, bölgenin Doğu Meselesi kapsamında da öne çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰

Dobruca, İstanbul'a doğru yapılan harekâtların Balkanlar üzerinden geçiş yolunda olduğundan bir savunma noktası olarak da değerlendirilmiş ve Kırım Tatarlarına ulaşmayı sağlayan köprü vazifesi görmüştür. Dobruca, Romen topraklarını da kontrol edebilecek stratejik yerde bulunduğu Osmanlı Devleti için önemli sayılmıştır. Ayrıca çok sık yapılan savaşlar bölgede nüfus değişikliğine yol açmıştır. Örneğin 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda 40 bine düşen nüfus, 1854-1866 yılları arasında tekrar 100 bine yükselmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti ile Rusya Çarlığı arasındaki Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra ise, Ruslardan kaçan Tatarlar, Kuban ve Kafkaslardan gelen Çerkezler ile vilayetin nüfusu tekrar artmıştır.¹² Kırım'dan gelenler daha çok Tulca, Babadağı, Hırsova, Mecidiye, Köstence, Silistre ve Varna'nın kuzeyi ile Vidin, Lofça ve Sofya'ya iskân edilmişlerdir.¹³

1878 yılındaki bir Romen nüfus sayımına göre, Kuzey Dobruca'nın Köstence bölgesinde yaşayan halkın %38'i Tatarlardan, %23'ü Romenlerden, %18'i Türklerden ve %13'ü Bulgarlardan oluşmakta idi. Dobruca bölgesinde sığınacak yer arayan bu topluluklara Osmanlı Devleti tarafından askeri görevler verilmiş ve sınır bölgesinin ayrıcalıklı savaşıları olmuşlardır.¹⁴

Bu çalışmada, Romanya Devleti'nin Dobruca sorununa nasıl baktığı, Kuzey Dobruca'nın Romen hâkimiyetine geçmesi üzerine siyasal iktidarın bölgeye yaklaşımı ve buralarda yaşamakta olan halklara bakışı ile Kuzey Dobruca'nın entegrasyonu için neler yapıldığı sorularına cevap aranmıştır.

1. Osmanlı-Rus Savaşı ve Romanya

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı,¹⁵ Balkanlar'da ve Kafkasya'da olmak üzere iki cephede yaşanmıştır.¹⁶ Savaş 10 ay 7 gün sürmüştür.¹⁷ Bu tarihlerde Osmanlı donanması Karadeniz'de üstünlüğünü koruduğu için Ruslar deniz üzerinden saldırılardan vazgeçerek kara harekâtlarına yönelmişlerdir. Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiş ve birlikleriyle Romanya'ya girmiştir.¹⁸ Bu savaşta Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Avusturya tarafsız kalırken Romanya, Sırbistan ve Karadağ Rus ordusunun saflarında yer almıştır.¹⁹

Rusların Romen demiryollarını kullanması ve Bükreş'te Rus ordusu için bir ana üs kurması için taraflar, 16 Nisan 1877'de ikili antlaşma imzalamışlardır.²⁰ 30 bin Eflak-Boğdan askeri ve

⁹ Iordachi, 2002a: 7-8.

¹⁰ Iordachi, 2016: 304.

¹¹ İnalçık, 1991: 613.

¹² Kosev, 1970: 8.

¹³ Koyuncu, 2015: 1314.

¹⁴ Iordachi, 2002: 8.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Çulcu, 2014.

¹⁶ Dimitrov, vd., 1981: 216; Lazarov, vd., 1999: 201.

¹⁷ Kazancıoğlu, 2016: 18.

¹⁸ Lazarov, vd., 1999: 201; Daskalov, vd., t. y.: 142; Uçarol, 1995: 338; Çalhan ve Keskin, 2004: 21; Kosev, 1978: 369.

¹⁹ Aydın, 1992: 10.

²⁰ Şirokorad, 2013: 410; Mustafa Kâmil Paşa, 2016:178.

çok sayıda Bulgar çetesi de Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın yanında yer almış,²¹ tanımadıkları arazide savaşıyor Rus birliklerine rehberlik yapmışlardır.²²

Rusya orduları, Tuna nehrini Rusçuk ve Niğbolu arasındaki Zıştovi'den aşmışlar,²³ yönleri Niğbolu-Rusçuk-Tırnovo olmak üzere üç koldan harekâtlarını sürdürmüşlerdir. General Gurko idaresindeki Rus birlikleri kısa zamanda Tırnovo'yu ele geçirmiş, Şıpka geçidinden Güney Bulgaristan'a inmeyi başarmıştır.²⁴ Eski Zağra yakınlarında Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuyla karşılaşan Rus ordusu arasında kanlı savaşlar yaşanmıştır. General Gurko geri çekilmek zorunda kalmıştır. Balkan dağlarının kuzeyinde ise Osman Paşa'nın Plevne savunması devam etmektedir. Rus orduları karargâhı, Plevne'nin öncelikli olarak ele geçirilmesini kararlaştırmış ve birliklerini buraya yönlendirmiştir.²⁵

Osmanlı ordusu savunma hatlarında direnmeye çalışmış, başarılı muharebeler yapmıştır. Osman Paşa komutasındaki birlikler stratejik mevkiideki Plevne'yi savunmaya çalışmışlardır. Ruslar üç defa saldırıda bulunmuş ve başarısız olmuşlardır.²⁶ Bundan sonra asker ve sivillerin yardım alması engellenerek şehir halkı açlık ve sefalete terk edilmiştir. 4 ay 23 gün Plevne'yi savunan Osman Paşa,²⁷ ablukayı yarmak üzere birkaç defa teşebbüste bulunmuş,²⁸ bu arada yaralanmış ve 10 Aralık 1877 günü teslim olmak zorunda kalmıştır.²⁹

Osman Paşa'nın esir düşmesi üzerine, Romen ve Bulgarların da içlerinde yer aldığı Rus birlikleri Güney Bulgaristan'a inmişler, süratle Osmanlı topraklarını aşmışlar³⁰ ve neredeyse savaşmadan, 22 Ocak 1878'de Edirne'yi almışlardır. Böylece İstanbul yolu Rus ordularına açılmıştır.³¹ Romenler bu savaşa 50 bin askerle katılmış, 36 subay ve 4.293 asker kaybetmiş,³² küçük de olsa başarılar elde etmiştir.³³ Ancak Romanya, bütün isteklerini elde edememiş, Kuzey Dobruca'daki ve Tuna Nehri deltasındaki Osmanlı topraklarının alınması karşılığında Belgrad, Çahul ve İsmail bölgelerini Ruslara geri vermek zorunda kalmıştır. Böylece Rus-Romen ilişkilerine bir de Besarabya sorunu eklenmiştir.³⁴

Günümüzde Moldova ismiyle bilinen Besarabya, 16.-19. yüzyıllar arasında, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Boğdan eyaleti olarak yönetilmiştir.³⁵ Boğdan, 1812 yılında Osmanlı-Rus barış antlaşmasıyla Rusya'nın egemenliğine girmiştir.³⁶ Rusların 1853-1856 Kırım Savaşı'nda yenilmesinin ardından Avrupa devletlerinin yardımıyla Eflak-Boğdan beylikleri birleştirilmiş ve yönetimine bir voyvoda getirilmiştir. Bu birleşme 1859'dan itibaren uluslararası statü kazanmıştır. Ülkenin adı 1866'dan itibaren Romanya olarak değiştirilmiş ve voyvodalık krallığa dönüştürülmüştür.³⁷

²¹ Uludağ ve Karagül, 2015: 3018.

²² Hristov, 1970: 19; Dimitrov ve Lalkov, 1981: 216.

²³ Armaoğlu, 2016: 508; Şirokorad, 2013: 417-418.

²⁴ Dimitrov ve Lalkov, 1981: 216.

²⁵ Dimitrov ve Lalkov, 1981: 217.

²⁶ Berindeu, 1970: 51.

²⁷ Turan, 1998: 58.

²⁸ Şirokorad, 2013: 422-425.

²⁹ Seyrek, 2018: 49; Dimitrov ve Lalkov, 1981: 217; Çulcu, 2014: 286-99; Armaoğlu, 2016: 508; Uçarol, 1995: 339.

³⁰ Rus orduları Osmanlı topraklarında ilerlerken karşılaştıkları sivil Türk halkına da saldırmışlardır. Mesela; Ağustos 1877'de Bele ormanına sığınan civar köylerdeki Türkler Rus askerleri tarafından öldürülmüştür. Yine Temmuz-Ağustos 1877'de Eskizağra, Yenizağra ve Tunca bölgesindeki Türkler, General Gurko komutasındaki Rus öncü birlikleri tarafından katledilmişlerdir. Ocak 1878'de Meriç kıyısındaki Harmanlı ile Edirne arasında savaştan kaçmakta olan 40-50 bin kişilik bir Türk göçmen kitlesi, İstanbul'a doğru gitmekte olan Rus birlikleri tarafından çiğnenmiştir. Şimşir, II, 1989: CLXXII.

³¹ Uçarol, 1995: 339; Dimitrov ve Lalkov, 1981: 217.

³² Berindeu, 1970: 54.

³³ Karasu, 2013: 501.

³⁴ Castellan, 1993: 351; Çalhan, Keskin, 2004: 24.

³⁵ Bozbora, 2007: 9.

³⁶ Iordachi, 2002a: 9.

³⁷ Çulcu, 2014: 102, dipnot 2.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Dobruca'nın demografik ve idari yapısında kökten değişimlere neden olmuştur. Bölgenin yüzlerce yıldır süregelen çok kültürlü yapısı, Romanya'nın ulus devlet kurma ideali ile tezat oluşturmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce yaklaşık 11 etnik grubun bulunduğu Dobruca'da çoğunluğu Türkler ve Tatarlar oluşturmakta, bunu takiben Romenler ve Bulgarlar gelmekteydiler. Fakat savaşlar nedeniyle bölgenin bölünmesi ve farklı devletlerin hâkimiyeti altına girmesi etnik yapıyı da değiştirmiştir.³⁸

Rusya, savaş devam ederken Romanya'ya Güney Besarabya'yı geri almak istediğini bildirmiş ve karşılığında ise Dobruca bölgesini kendilerine vermeyi taahhüt etmiştir. Bu teklif Romanya tarafında büyük bir öfke ile karşılanmıştır. 26 Ocak 1878'de Romanya Senatosu, topraklarının herhangi bir parçasının mali tazminat karşılığında bir başka devlete verilemeyeceği konusundaki kararını açıklamıştır. Bundan sonra Romanya'nın diplomatik çabası tamamen Güney Besarabya'nın korunmasına yönelik olmuştur. Rus teklifinin reddedilmesi Romen halkı nezdinde ülke bütünlüğünün savunulmasının sembolü haline gelmiştir.³⁹

3 Mart 1878'de İmzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması⁴⁰ ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlığını kazanmıştır.⁴¹ Kuzey'de Tuna'dan, güneyde Ege Denizi'ne, doğuda Karadeniz'den batıda Arnavut dağlarına kadar⁴² "Büyük Bulgaristan" fikrinin gerçekleştiği Bulgar Prensiğinin oluşturulması ve hâkimiyetinin Kavala limanı üzerinden Ege Denizi'ne uzanması⁴³ Balkanların durumunu daha da karmaşık hale getirmiştir.⁴⁴

Ayastefanos Antlaşmasınının 12. ve 13. maddeleri Tuna bölgesinin uluslararası ve tarafsız durumunu açıklarken, 19. maddesi Dobruca ve Delta adalarının Güney Besarabya karşılığında el değiştirmesini içermektedir.⁴⁵ Fakat İngiliz ve Avusturya-Macaristan hükûmetleri anlaşmadan memnun kalmamıştır. Bunun temel sebebi Rusların, Bulgaristan yolu ile sıcak denizlere inmesi ve İngiltere'nin Hindistan sömürgelerine ulaşmasını engellemesi ihtimalidir. Ayrıca Tuna bölgesindeki denizcilik faaliyetleri de bu amaçlara ulaşmada önem kazandığından, Romanya konuyu savunma stratejisinin bir parçası haline getirmiştir. Buna göre, Tuna nehriindeki serbest dolaşım hakkı ve Romanya'nın bölgeye gardiyanlık etmesi sayesinde Avrupa için hayati olan ekonomik ve politik çıkarlar savunulmuş olacaktır. Aynı zamanda Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın yayılcı tehditleri de bertaraf edilmiş olacaktır.⁴⁶ Romanya'ya göre tüm bu anlaşmazlıkların pazarlıklar yoluyla çözümleneceği açıktır. Bükreş Hükümeti için sorunların halli toplanacak olan bir kongre ile mümkündür. Romanya'nın toprak bütünlüğü ve tarihsel haklarının savunulması böylece önem kazanmıştır.⁴⁷

Romanya'nın Güney Besarabya'yı Rusya'ya vermeyi reddetmesinin bir başka nedeni bölgenin Romen ulusal ideolojisindeki yeri ve bu yere atfedilen sembolik değerdir. Ayrıca Besarabya, Romanya'nın Karadeniz'e erişimini sağlayan önemli ticaret merkezidir. Romanya Başbakanı Bratianu, 2 Nisan 1878'de bir Viyana gazetesine verdiği röportajda, Besarabya ve Dobruca konusundaki politikalarını şöyle ifade etmiştir:

"Besarabya'nın en ufak bir parçası dahi bizde olmadan var olamayız... Nefes alamayız. Bu bölge ile dünyanın kapıları bize açılmaktadır. Besarabya olmadan Rusya, Avusturya, Türkiye ve Bulgaristan tarafından yutuluruz. Dobruca bize herhangi bir çıkış noktası sunmuyor, ayrıca direkt iletişim rotaları üzerinde olmayışı, bizim bölgeye sadece bataklık arazi üzerinden ya da dolambaçlı bir

³⁸ Nicoara ve Urdea, 2010: 431.

³⁹ Iordachi, 2002a: 9.

⁴⁰ Keskin, 2004: 93.

⁴¹ Mançev, 1999: 55; Kosev, 1970: 8; Uçarol, 1995: 342; Hristov, 1970: 21; Mançev, 2015: 43; Taşğın, 2018: 15; Armaoğlu, 2016: 512; Aydın, 1992: 11;

⁴² Şirokorad, 2013: 435.

⁴³ Aydın, 1992: 11.

⁴⁴ Penkov, 1992: 142-144.

⁴⁵ Balkanlı, 1986: 243.

⁴⁶ Frucht, 1988: 79-97.

⁴⁷ Ardeleanu, 2020: 236.

yolculuk sonrası Tuna ağzına ulaşmamız yoluyla olabilir. Bu yüzden bunu hiçbir şart altında kabul edemeyiz... Maddi dirence karşı koyamayız, bu nettir. Buna rağmen Dobruca'yı kabul etmeyeceğiz".⁴⁸

Avrupalı Büyük Güçler, Ayastefanos Antlaşmasının birçok maddesini yeniden düzenlemek üzere Haziran 1878'de Berlin Konferansı'nı toplamışlardır. Konferansı etkisi altına alan büyük devletlerin temsilcileri Balkan devletlerinin yeni sınırlarını belirlerken o ülkelerde bulunan azınlıkların varlığını göz ardı etmişlerdir.⁴⁹

Romanya'nın Berlin Konferansı'ndaki temsilcileri olan Başbakan Bratianu ve Dışişleri Bakanı Kogalniceanu, katılımcılardan Romanya'nın Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki katkılarına öne çıkararak, bağımsızlıklarının tanınmasını ve hâkimiyet alanlarının tam olarak korunmasını istemişlerdir. Berlin Antlaşması, 13 Temmuz 1878'de imzalanmıştır.⁵⁰ Antlaşma ile *Eski Dobruca* da denilen 15.536 km² alana sahip Kuzey Dobruca Romanya'ya;⁵¹ *Yeni Dobruca* ya da *Quadrilateral* da denilen 7.609 km² alana sahip Güney Dobruca Bulgaristan'a bırakılmıştır.⁵²

Romanya, antlaşmanın 43-57. maddeleri ile bağımsızlığını bu defa kesin bir şekilde kazanmıştır.⁵³ Ancak Dobruca bölgesi, Romanya ve Bulgaristan arasında egemenlik çatışmasının başlangıcı ve sembolü haline gelmiştir.⁵⁴ Her iki ülke de aralıksız ve rekabetçi biçimde bölgeyi uluslaştırma çabasına girmiş ve sınırları kendi lehine belirleme konusunda hassasiyet göstermiştir.⁵⁵ Dobruca, Almanya ve Fransa arasındaki ilişkilerde Alsace ve Lorraine bölgesi sorunu ile benzerlik göstermektedir.⁵⁶

Berlin Antlaşmasının 43. maddesi Romen politikacıları hayal kırıklığına uğratmıştır.⁵⁷ Bu madde ile Romanya'nın bağımsızlığı, Hristiyan olmayan unsurlara vatandaşlık verilmesi ve 45. madde ile Güney Besarabya'nın Ruslara bırakılması üzerine tanınmıştır.⁵⁸ Antlaşmanın 46. maddesiyle ise Kuzey Dobruca Romanya'ya bırakılmıştır.⁵⁹ Böylelikle Berlin Antlaşması Ayastefanos Antlaşmasıyla karşılaştırıldığında Dobruca'nın güney kısmı Silistre'nin doğusundaki çizgiden başlayarak Mankalya'nın güneyinde Karadeniz'e kadar genişlemiştir.⁶⁰ Fakat Besarabya, Tuna Nehri'nin sınırında zengin topraklara sahipken, Dobruca bunun yanında daha değerlidir. Antlaşmayı kabul etmek durumunda kalan Romanya, Ruslarla yaşanan bu deneyimden sonra dış politikasında Rusya'ya güvenmemeye başlamıştır.⁶¹ Keza tarihsel hak iddia ettiği yerleri Rusya'ya kaptırması, Romen halkında uzun yıllar sürecek kırgınlığa sebep olmuştur.⁶²

2. Romanya Siyasetinde Kuzey Dobruca Sorunu

Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya katılması meselesi Romanya siyasetini uzun süre meşgul etmiş, iktidar partisi, muhalefeti ve Romen halkını ikna edebilmek için yoğun çaba harcamıştır.⁶³ Romen siyasetçiler 'Dobruca yanlısı' ve 'Dobruca karşıtı' olarak ikiye bölünmüşlerdir. Prens I.

⁴⁸ Popov, vd., 1992: 21; Iordachi, 2002a: 10.

⁴⁹ Mançev, 1999: 56.

⁵⁰ Georgiev, 1994: 23-25; Mateeva, 1989: 48; Stanev, 1992: 13; Penkov, 1992: 146; Uçarol, 1995: 352-353; Çalhan, Keskin, 2004: 99; Dimitrov ve Lalkov, 1981: 218. Aydın, 1992: 17; Balkanlı, 1986: 253.

⁵¹ Penkov, 1992: 146.

⁵² Grigorov, 2009: 8; Iordachi, 2019: 458.

⁵³ Çapraz, 2019: 117; Özlem, 2017: 562; Uçarol, 1995: 353; Bozboru, 2007: 13; Armaoğlu, 2016: 516.

⁵⁴ Nurten Çetin, 2016: 536; Kosev, 1970: 13.

⁵⁵ Popov vd., I, 1992: 5.

⁵⁶ Iordachi, 2019: 458; Grigorov, 2009: 8.

⁵⁷ Iordachi, 2002a: 12.

⁵⁸ Özlem, 2017: 567.

⁵⁹ Mançev, 2012: 288.

⁶⁰ Oakes vd., 1918: 332.

⁶¹ Shafer, 1989: 59.

⁶² Çetin, 2020: 170.

⁶³ Popov vd., I, 1992: 11-24.

Karol, Başbakan Bratianu ve Dışişleri Bakanı Kogalniceanu gibi önde gelen politikacılar Avrupa'nın bu kararına karşı çıkmanın "politik bir intihar" olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Dimitrie A. Sturdza, Nicolae Dimancea ve Petre P. Carp gibi diğer siyasetçiler ise Dobruca'nın Romanya topraklarına katılması konusundaki itirazlarını sürdürmüşlerdir.⁶⁴ Bu kapsamda en çok vurgulanan konu ise Romanya'nın Büyük Güçler tarafından tampon bölge olmasının istenmesidir. Bu durumu Başbakan Bratianu net biçimde şöyle açıklamıştır:

"Dobruca bize Avrupa tarafından dayatılmıştır. Hepiniz karşı çıktınız, biz de durumu protesto ettik, ama bu bize Avrupa'nın Tuna Nehri ağzındaki çıkarları nedeniyle zorla kabul ettirildi. Baylar, Avrupa hiçbir ulusa Avrupa'nın çıkarları söz konusu olmadığı sürece hediye vermez... Avrupa Dobruca'yı bize kendine has bir karakterimiz ve Doğu'daki diğer toplumlardan farklı, cevval, güçlü bir ulus olduğumuzu gördüğü için verdi..."⁶⁵

Romanya, Tuna deltasına hâkim devlet kimliğiyle, Batılı olmayı temel hedeflerinden birisi haline getirmiştir. Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya katılması Romanya'nın Batı ile bağ kurmasının yolu olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden de Romanya'nın Avrupalı misyonu, ülkeye yeni katılan Kuzey Dobruca'ya yüksek kültür kazandırmak olmuştur.⁶⁶

Muhafazakâr siyasetçilerin etkisiyle Romanya Parlamentosu'nda, 28 Haziran 1878'de bir karar kabul edilmiştir. Kararda, Dobruca'nın alınmasının Romanya halkının Latin kökeninin homojenliğini bozacak olan 'ölümcül bir hediye' olduğu ifade edilmiştir. Romen politikacılar bu kararlarla kendine öz bir ulus olarak kalmak istediklerini ve Tuna boyunca genişlemek istemediklerini ifade etmişlerdir. Dobruca karşıtı bu fikirler basın tarafından yapılan haberlerle de desteklenmiştir. Dobruca, Romanya kamuoyuna bataklık, sarıhummanın salgın halinde olduğu yer, dünyanın her yerinden gelen en karmaşık ve problemlili nüfusa sahip bölge şeklinde tanımlanmış, değersiz ve Romen ekonomisine yük olacağı iddia edilmiştir.⁶⁷

Dobruca'nın Romen toprağı olmasını savunanlar bu konuyu bağımsızlığını henüz kazanmış olan bir ülkenin ulus inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Romanya ulusal ideolojisinin katalizörü olan Nicolae Iorga, Dobruca'nın iki kat daha fazla Romenlerin hakkı olduğunu, çünkü bunun bedelinin iki kere ödendiğini söylemiştir. Ona göre bu bedelin ilki kan, ikincisi topraktır. Bundan sonra bölgenin antik Romen toprağı ve Romen ulusal mirası olduğu fikri yayılmaya başlanmıştır. Mit oluşturma süreci tarihçi ve politikacı Kogalniceanu tarafından başlatılmış, Dobruca'nın Bulgaristan toprağı olmadığı, her bir köşesinde Romen atalarının izi olduğu söylenmiştir. Böylelikle Dobruca, kaynağını Romen histografisinden alan, Romen ulusal ideolojisinin bir parçası haline gelen ve 'ana ülkesine' dönen antik Romen toprağı olarak sembolleştirilmiştir.⁶⁸ Kogalniceanu, Dobruca'da on beş ay gibi kısa bir sürede manastırlardaki papazların direnişine, Rusya'nın destek verdiği patriklikin protestosuna aldırmandan toprak reformu yapmıştır.⁶⁹

Romanya senatosu, 28 Eylül 1878'de 8'e karşı 48 oyla Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya katılımını onaylamıştır. Romanya Millet Meclisi de, 30 Eylül 1878'de katılımı 27'ye karşı 87 oyla kabul etmiştir. Ayrıca meclis, hükümeti Kuzey Dobruca'nın geçici resmi düzenlemeler ile idare etmek üzere yetkilendirmiştir.⁷⁰ Böylece Romanya'nın olan üç vilayet, İsmail ve Bolgrad (bugün Ukrayna'da) ile Cahul (bugün Moldova'da) Rusya'nın olmuş, Dobruca'nın iki vilayeti, Köstence ve Tulça Romanya'ya geçmiştir.⁷¹

⁶⁴ Iordachi, 2002a: 12.

⁶⁵ Iordachi, 2002a: 14.

⁶⁶ Iordachi, 2002a: 15.

⁶⁷ Iordachi, 2002a: 12.

⁶⁸ Iordachi, 2001a: 12-13.

⁶⁹ Toprak, 2019: 210.

⁷⁰ Kellogg, 1995: 234.

⁷¹ Karasu, 2013: 501.

Kuzey Dobruca'nın Berlin Anlaşması ile bağımsızlığını kazanan Romanya'ya verilişinin ardından, Romanya etnik ve dini olarak çok çeşitli yapıya sahip bu bölgeyi yeni devletlerinin uluslaşma çabalarının bir parçası haline getirmek istemiştir. 14 Kasım 1878'de Romanya Prensi I. Karol Dobruca'ya gitmiş ve Romen Askerî güçleri şehri teslim almadan hemen önce burada yaşayan halka hitap etmiştir.⁷²

Dobruca halkı farklı etnik kökenlerden gelen, çok dilli ve çok dinli bir yapıya sahip olduğundan Prens'in halka hitap ettiği metin Romence, Bulgarca ve Türkçe olarak okunmuştur. Metin, Kuzey Dobruca'nın Berlin Anlaşması gereği Romanya'ya katıldığıının bildirilmesi ile başlamaktadır. Prens I. Karol bu durumu Dobruca'nın ana vatana dönüşü olarak ifade etmiştir. Ayrıca din, dil ve etnik köken fark etmeksizin tüm Dobrucalılar'a adalet, barış ve bolluk getirecek bir çağı açtığını söylemiştir. Buna uygun olarak Kuzey Dobruca'ya gelen Romen yöneticilerin görevleri arasında geçmişte çekilen acıların unutturulması, tüm halkın yaşama hakkı, mal ve mülklerinin garanti edilmesi, halkın moral ve maddi durumunun düzeltilmesi konularının olduğu belirtilmiştir.⁷³ Ayrıca Müslüman nüfusa Hristiyan nüfusla eşit şartlar altında muamele edileceği; dini ve ailevi meselelerini aralarından seçecekleri müftüler aracılığı ile çözebilecekleri de söylenmiştir.⁷⁴

22 Mayıs 1881'de Romanya Kralı I. Karol taç giyerek krallığını ilan etmiştir.⁷⁵ Yeni kral Dobruca'nın kalkındırılması yönünde çalışmalara başlamış, Romen elitlerin, iktidar partisi tarafından Kuzey Dobruca'da ulus inşa sürecinin hızlandırılması için Romen etnik kültürünün, dilinin, demografik üstünlüğünün, ekonomik gelişmesinin ve politik hegemonyasının desteklenmesi konusunda göreve çağırılmasını istemiştir.⁷⁶ Fakat bu ikna süreci Romanya'da o dönemde iktidar olan Liberaller ve muhalefette yer alan Muhafazakârlar arasında yoğun tartışmalara neden olmuş, kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir. Liberal Parti (1876-1888) bölgede ayrı bir rejim tasarlamış, bunun sayesinde aşamalı olarak sosyo-ekonomik, politik ve etnik asimilasyonu uygulamayı hedeflemiştir.⁷⁷

Muhalefette bulunan Muhafazakârlar ise buna itiraz etmiş ve Kuzey Dobruca'ya tüm anayasal hakların hemen verilmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Muhalefete göre, Kuzey Dobruca'da yaşayanlar orasının gerçek sahibidir ve kendi kaderlerini kendileri tayin edebilmelidir. Bu yüzden Kuzey Dobruca'da referandum yapılması gerektiğini de savunmuşlardır. Kuzey Dobruca halkı Romanya'ya katılıp katılmama konusuna kendileri karar vermeli, her etnik grup kendi dilini kullanmalı, kendisini yönetmek üzere temsilcilerini seçmelidir. Ayrıca beş yüz yıl Osmanlı idaresinde kalmış bu bölge artık "Tuna karşısı Romanya'sı" değildir.⁷⁸

Romen politikacıların çoğunluğunun Dobruca meselesi ile ilgili olumsuz algısı bölge halkına yönelik ön yargılı olmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin halkın oryantalist tanımlanma biçimi Romen edebiyatını ve güzel sanatlarını çok olumsuz etkilemiştir. Ioan Pillat, Mihail Sadoveanu, ve Grigore Sâlceanu gibi ünlü Romen yazarlar, sürekli olarak Dobrucalı Türklerin ve Tatarların imajlarını aşırı derecede kahveye düşkün veya tütün içmeye meyilli olarak tasvir

⁷² Popov vd., 1992: 28-29; Rus yönetimi, Haziran 1877'den Temmuz 1878'e kadar Osmanlı Sancağı Tulça'da, yani Dobruca'da görev yapmıştır. Kasım 1878'in sonuna kadar Dobruca ile ilgili Rus arşivleri Romanyalı yetkililere teslim edilmiştir. Rădulescu ve Bitoleanu, 1998: 343; Rusların Dobruca bölgesi ile ilgilenmeleri, 10 Temmuz 1774 tarihinde Osmanlı ve Ruslar arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra başlamıştır. Bu anlaşma ile Dobruca'ya sınır olan iki Tuna Prensiği olan Eflak ve Boğdan'ın Rusya himayesinde olması Dobruca'yı da etkilemiştir. Panaite, 2007: 25.

⁷³ Hunt, 2015: 119-120; Popov vd., 1992: 28.

⁷⁴ Ülküsal, 1966: 24.

⁷⁵ Oba, 2019: 22; Karasu, 2013: 502; Özlem, 2007: 36.

⁷⁶ Brubaker, 1996: 9.

⁷⁷ Mañev, 2017: 77.

⁷⁸ Iordachi, 2002a: 16.

etmişlerdir. Alexandru Satmary, Iosif Iser, Gheorghe Petraşcu, Ion Theodorescu-Sion ve Ipolit Strâmbu gibi tanınmış ressamlar ise bu tipleri tablolarına taşımıştır.⁷⁹

Dobruca'da yaşayan halklara önyargılı yaklaşılması meselesi, basılmış en ciddi tarih kitaplarına dahi konu edilmiştir. *Köstence Ülkesinin Coğrafi, İstatistikî, Ekonomik ve Tarihi Sözlüğü'nün (the impressive Dicţionarul geografic, statistic, economic şi istoric al judeţului Constanţa)* yazarı Grigore Gr. Dănescu, Dobruca'daki küçük kasabalardan birindeki sıradan bir günü şu şekilde tanımlamaktadır: “İstirahat günlerinde Eflaklı ve Romen işçiler yöresel dansları olan *hora*'yı oynarken, Rus, Kazak ve Bulgarlar bazıları yorgunluktan, bazıları ise sarhoşluktan hep beraber yere düşene kadar *rakı* içerler, Yunan, Yahudi ve Ermeniler ise kalabalığa karışmış, her zamanki gibi kâr peşindedirler. Geri kalmış Tatarlar ise sigara içerler... Türkler ise bağdaş kurmuş, bir kahve dükkânının önünde hiç yanından ayırmadığı üşengeçliği ile oturmaktadır”.⁸⁰

Dănescu hiçbir bilimsel altyapısı olmayan bu bilgileri çoğunlukla 19. yüzyılda bölgeyi gezen Batılı yazarların gözlemlerine dayalı olarak yazılan eserlerden almıştır. Fakat bazı önyargılara rağmen Romen politikacılar bu durumun Bulgaristan'da da benzeri olduğu üzere ‘Romenliğe’ engel teşkil etmediğine kanaat getirmişlerdir.⁸¹ Bu tanımlamalar 1850'de Fransız fizikçi Camille Allard tarafından basılan seyahatname türü kitabında da aynen kullanılmıştır.⁸²

Romen aydınlarının Dobruca halkına karşı takındığı tüm olumsuz tutumlara rağmen Dobruca hükümet politikalarının mimarı, aynı zamanda ünlü tarihçi, yayıncı, tiyatro eleştirmeni, editör ve kültürel yaşamın organizatörü olan Mihail Kogalniceanu, bölge ile ilgili yanlış bilgiler ve önyargılarla mücadele etmiştir.⁸³

Uzun vadede Kuzey Dobruca ile ilgili meseleler politikadan ziyade ekonomik çerçeveden ele alınmaya başlanmıştır. İktidar ve muhalefet ekonomik çıkarlar konusunda hemfikir olmuş, fakat uygulanacak olan ekonomi politikası bakımından anlaşmazlığa düşülmüştür. İktidardaki Liberaller ekonomide devlet müdahalesini savunmuş ve korumacı endüstrileşme programını uygulamıştır. Bu programda sınır vergilerinin korumacı rejimi, endüstrinin gelişimi için kurumsal ve yasal çerçevenin oluşturulması, endüstrileşmesinin teşvik edilmesi, yerel sermaye yatırımlarının desteklenmesi konusunda alınacak tedbirler saptanmıştır. Bu doğrultuda bölgeye devlet yatırımı yapılması kararı alınmıştır. Muhafazakârlar ise serbest ticaret ve politik hakların tanındığı bir rejimin uygulanmasında ısrarcı olmuşlardır.⁸⁴

Romanya Dışişleri Bakanı Kogalniceanu, Dobruca konusunun çözümünü aşamalar halinde ele almıştır. Ona göre, birinci aşama Kuzey Dobruca'nın nüfusunun artırılması ve medenileştirilmesidir. Bunun başarılı biçimde tamamlanmasının ardından ikinci aşamada Kuzey Dobruca'nın Romen ‘karakteri, ruhu ve dokusu’ kazanması gerekmektedir. Üçüncü olarak ise bölgede çoğunluğu oluşturan Müslümanların kendilerini Romen gibi görmeleridir. Dobrucalı bir Müslümanın diğer Romen vatandaşlardan tek farkı ibadetini camilerde yapması olmalıdır. Kogalniceanu'nun bu fikirlerinin gerçekleşmesi o kadar kolay olmamış, yasalar ile karşılığını bulması uzun zaman almıştır.⁸⁵

Periferik bölgelerdeki sosyal değişimin yorumlanması konusunu açıklayan sosyolojik modeli örnek alan Constantin Iordachi, Romanya'nın Dobruca'daki rejimini ‘iç kolonicilik’ olarak nitelendirmiştir. Buna göre doğu sınır bölgesini merkeze dâhil etmek için etnik kolonileşmeye imkân sağlayacak ve ekonomik modernizasyonu gerçekleştirecek uygulamalar tasarlanmıştır.

⁷⁹ Hunt, 2015: 140.

⁸⁰ Hunt, 2015: 141.

⁸¹ Hunt, 2015: 142.

⁸² Allard, 1859: 16.

⁸³ Baár, 2013: 40-45.

⁸⁴ Iordachi, 2002a: 19.

⁸⁵ Hunt, 2013: 71.

Bu yapılırken Dobruca, 1878-1913 yılları arasındaki ulusal güvenlik sebeplerinden dolayı “ekstra anayasal yönetim rejimi” ile idare edilmiştir. Bu rejim idari farklılık ve aşırı merkeziyetçilik ile özdeşleşmiştir. Fikir, merkez bölgenin kültürel üstünlük iddiası, yoğun etnik kolonizasyon ve merkezin ihtiyaçlarına göre tasarlanmış tek taraflı ve düzensiz bölgesel ekonomik gelişme uygulamaları ile de desteklenmiştir. Bu yüzden Kuzey Dobruca’nın Romanya’ya verilmesini takip eden on yıllarda Dobrucalılar, ulusal politikada katılımı olmayan ve Romanya topraklarında taşınmaz mülk edinme hakkı bulunmayan vatandaş olarak yaşamak zorunda kalmışlardır.⁸⁶

3. Kuzey Dobruca’nın Demografik Yapısı

Romanya’ya katılmadan önce Kuzey Dobruca’nın nüfusu 225.692’dir. Çoğu Müslüman kalanı ise heterojendir.⁸⁷ Müslümanlar, kuzeydeki sancaklardan Rusçuk ve Tulça’da (Dobruca), güneydeki kazalardan Aydos, Yabo, Hasköy ile Kızanlık’ta daha kalabalık idiler. Bu da hem kuzeyde hem de güneyde Müslümanların çoğunlukta olduğunu göstermektedir.⁸⁸

Dobruca’da nüfus, Tatarlar 71.146, Türkler 48.783, Romenler 46.504, Bulgarlar 30.177, Ruslar 12.748, Çerkezler 6.994, Almanlar 1.134 ve diğerleri şeklinde dağılmıştır. Diğerleri ise sayıca az olan İtalyan, Yunan ve Ermenilerdir. Dobruca’nın bu demografik karakteri Osmanlı Devleti’nin en önemli mirasını oluşturmuştur. Todorova’nın belirttiği üzere, Balkanlarda Osmanlı barışının oluşturulmasının en temel sonucu devlet ve feodal sınırların kalkmasıdır. Dolayısıyla farklı nüfus grupları çok geniş bir hâkimiyet alanında iç içe geçmiştir.⁸⁹

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın, önceki Osmanlı-Rus savaşlarına benzer şekilde⁹⁰ Türklerin yok edilmesini hedeflediği değerlendirilmektedir. Savaş ve ardından imzalanan Berlin Antlaşması, Dobruca Türklerinin kaderini etkileyecek önemli gelişmelere sebep olmuş,⁹¹ Osmanlı-Türk nüfusunun Balkanlardan ve öncelikle Dobruca’dan uzaklaştırılmasına, kitleler halinde Anadolu ve Trakya topraklarına göç etmesine yol açmıştır.⁹² Dolayısıyla savaşın getirdiği kan, gözyaşı, açlık ve sefalet Dobruca Türklerini yer ve yurtlarını bırakarak yollara düşürmüştür. Dobruca’dan göç eden Kırım Türklerinin (Tatarların) bir kısmı bugünkü Bulgaristan’ın Varna, Pravadi, Şumnu şehirleri ve köylerine yerleşmişlerdir.⁹³ Bazı aileler 9-10 ay buralarda kaldıktan sonra köylerine geri dönmüşlerdir. Bazıları Edirne köylerine, Ankara, Bursa, Eskişehir, İzmir, Adana, Konya’ya göç etmişlerdir.⁹⁴ Dobruca’daki Türklerin bir kısmı da Köstence ve Tulça limanlarından Anadolu’ya nakledilmişlerdir.⁹⁵ Romanya istatistiklerine göre, 1877-1886 yılları arasında her iki limandan göç eden Türklerin toplam sayısı 100 bin civarındadır.⁹⁶

Romanya Devleti, Türklerin Dobruca’yı terk etmesini istememiştir. Bölgedeki nüfus azalmasını çıkarına uygun görmemiş, göç edenleri engellemeye çalışmıştır. Ayrıca bu yaklaşımı ile Romanya topraklarındaki Rus, Bulgar, Macar, Yahudi, Alman, Ukraynalı azınlıkların çeşitli şikâyetlerini, Türklere karşı dostane yaklaşımını örnek olarak göstermek istemiştir.⁹⁷

Dobruca’nın demografik yapısı bölgenin 1878’de Bulgaristan ve Romanya arasında ikiye bölünmesinden sonra oldukça değişmiştir. Her iki ülke de kendi alanlarında yoğun kolonizasyon faaliyetlerine girişmiş; savaşın ardından göç sebebi ile boşalan yerlere ya da az nüfuslu olan

⁸⁶ Iordachi, 2002b: 77.

⁸⁷ Karpat, 1985: 199.

⁸⁸ McCarthy, 2014: 108.

⁸⁹ Todorova, 1994: 72.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Şirokorad, 2013; Hristov, 1970: 17.

⁹¹ Bozboru 2015: 5454.

⁹² Karasu, 2019: 1600.

⁹³ İpek, 1994: 33; McCarthy, 2014: 88.

⁹⁴ Ülküsal, 1966: 25.

⁹⁵ Ülküsal, 1966: 28.

⁹⁶ Ülküsal, 1966: 32.

⁹⁷ Ülküsal, 1966: 35.

bölgelere vatandaşlarını göndermişlerdir. Romanya, Kuzey Dobruca'nın yönetimini devraldıktan sonra verimli ve geniş bir alana sahip olmuş fakat bunu işleyecek yeterli insan gücü olmaması problemi ile karşılaşmıştır. Bu yüzden bağımsızlık savaşı gazilerinin ailelerine ücretsiz toprak verilmiş ve böylelikle Romanya'nın her yerinden ve Habsburg dominyonlarından, Transilvanya ve Banat'tan aileler bölgeye yerleştirilmiştir. Güney Dobruca'ya ise Balkanların çeşitli yerlerinden, Tırgovişte, Şumen, Kotel'den gelen dağlı aileler ve Bulgarlar iskân edilmiştir. Bu durum Dobruca'daki etnik çeşitliliği açıklamaktadır.⁹⁸

Romanya'da vatandaşlık konusundaki asıl sorun 1866 Romen Anayasasındaki Hristiyan olmayanların vatandaş olamayacağı maddesinden kaynaklanmıştır. Berlin Anlaşması'nın 44. maddesi uyarınca yeni bağımsız devletlerin farklı dini inançları olan vatandaşları arasında hiçbir ayırım yapmayacağı belirtilmiştir.⁹⁹ Fakat bünyesinde birçok farklı dinden, etnik kökenden grupların yaşadığı Romanya'da, bu maddenin hayata geçirilememesi Fransa ve İngiltere ile ilişkilerini bozmuştur. Romenlerin bu konuya karşı çıkmasının asıl nedeninin Rusya'dan göç eden çok sayıda Musevi'nin de vatandaşlığının kabul edilmesinin zorunluluğunun doğmasıdır. Çünkü toprak sahibi olamayan Museviler, yüzyılın sonunda toplam nüfusun %19'unu oluşturdukları şehir merkezlerinde toplanmışlar, han işletmeciliği ve tefecilik gibi işler yaparak zenginleşmişlerdir. Böylelikle, özellikle Boğdan yönetiminde etkili olmuşlardır. Castellan, Hristiyan olmayanların Romen vatandaşı olmasına engel olan yasa ve bu konudaki ısrarın, sanıldığı aksine Dobruca Müslümanları için değil, Rusya üzerinden gelen Musevilerin vatandaş olmalarını engellemek için sürdürüldüğünü iddia etmektedir.¹⁰⁰

Kuzey Dobruca'da ayrı bir idari rejim kurulmasının sebepleri arasında vatandaşlık yasasının düzenlenmesi olduğu ileri sürülmüştür. Kogalniceanu ise, asıl sebebin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak, bölgeyi nüfuslandırmak ve tekrar inşa etmek olduğunu iddia etmiştir. Romen siyasetçiler bölgenin Romanya'ya entegrasyonu için zamana ihtiyaç olduğunu savunmuştur. Fakat bu süreç birçok otorite tarafından aşırı merkezîyetçilik ve bir çeşit karantina olarak değerlendirilmiştir.¹⁰¹

4. Kuzey Dobruca'nın İdari Yapısı

Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya intibakı yaklaşık 40 yıl sürmüştür. Bu süre boyunca geçici bir idari rejimle yönetilen Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya uyum sağlaması dört aşamada değerlendirilmektedir. Bunlar:

- a- 1878-1880; Kanun çıkarma ve düzenleme dönemi.
- b- 1880-1909; Ayrı bir vatandaşlık ve mülkiyet rejimi dönemi.
- c- 1909-1913; Hem ayrı hem birleşik yasaların olduğu karma dönem.
- d- 1913-1914; Tam uyumun gerçekleştiği birleşme dönemidir.¹⁰²

Bu sürecin uzunluğu uyumun zorluğunu ve karmaşasını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yeni yasalar yapılmış ya da var olan yasalar değiştirilmiştir. Bölgenin idari yapılandırılması, vatandaşlık meselesinin netlik kazanması, mülkiyet konusunda reform yapılması, Romençe'nin konuşulmasının zorunlu hale getirilmesi ve bölgede Romen devletine sadık aydınlar yetiştirilmesi gibi konular bunlardan bazılarıdır.¹⁰³

⁹⁸ Nicoara ve Urdea, 2010: 432-433.

⁹⁹ Bozboru, 2015: 5458.

¹⁰⁰ Castellan, 1993: 351.

¹⁰¹ Iordachi, 2002a: 25.

¹⁰² Hunt, 2015: 145.

¹⁰³ Hunt, 2015: 145.

Birinci aşama olan düzenleme dönemi; Kuzey Dobruca'nın hukuki organizasyonunu, idari olarak bölünmesini, vergilendirme sistemini kapsayan yasaların yapıldığı geçici tüzükler, talimatnameler ve emirnamelerin çıkarılarak uygulamaya konulduğu dönemdir. 1879'da gümrükler, devlet mülkleri, ormanlar ve yerel hazineyi kapsayan ilaveler yapılmıştır. Müslümanlar, 1878'de yapılan yasa ile belediye seçimlerinde oy verme ve seçilme hakkı elde etmiştir. Örneğin Ferhat Emin, 1878'de Mankalya'nın Belediye Başkanı ve belediye meclis üyesi seçilmiş, Mustafa ve Mehmet Vartoğlu kardeşler ise İsakçı şehrinin kent konseyi üyesi olmuşlardır. Ayrıca köy meclislerinin belirlendiği yerel seçimlerde ise meclis üyeleri yoğun olarak Türklerden ve Tatarlardan oluşmuştur.¹⁰⁴

11 Kasım 1878'de *Kamu İdaresi ve Adli İşlerin Organizasyonunu Kapsayan Düzenleme* ile Köstence ve Tulça'da İslami mahkemeler kurulmuştur. Bu mahkemeler Müslüman nüfusun evlilik, boşanma, velayet, miras ve mal varlığı gibi konulardan doğan anlaşmazlıklarının çözülmesi için düzenlenmiştir. Ayrıca herhangi bir sebepten doğan anlaşmazlıkta Müslüman ve Müslüman olmayan kişiler taraf ise konunun Romen mahkemelerinde çözülmesi gerektiği karara bağlanmıştır. Keza her İslami mahkemenin bir imamı, Müslüman Meclisi tarafından seçilmiş ve Romanya Adalet Bakanlığı'nca onaylanmış iki müftüsü vardır. Hacı Mustafa Şerif ve Enis Efendi yerel Müslüman Meclisi tarafından seçilmiş ilk müftülerdir.¹⁰⁵

İdari yapılanmanın ardından ekonominin iyileştirilmesi için demiryolları ve Köstence'ye inşa edilecek yeni liman için adımlar atılmıştır. Buna bağlı olarak endüstrinin gelişimi sayesinde deniz yoluyla taşımacılığın önemi vurgulanmış ve imalat sektörü ile denizciliğin birbirine bağlı geliştirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Bu sebeple, Aralık 1896-Nisan 1897 yılları arasında başbakan olan Aurelian, Köstence'ye bir liman inşa edilmesini ve buna bağlı demiryollarının yapılmasını ulusal yatırım programına dâhil etmiştir. Ulusal Liberal Parti Başkanı Bratianu bu ekonomi programını desteklemiş ve Köstence Limanının Romanya'nın akciğerleri olacağını söylemiştir. Bu liman ile Romanya ticareti canlanacak ve nefes alacak, aynı zamanda liman Romanya savunmasının kalesi olacaktır. Tuna Nehri üstüne yapılacak köprü ve liman için çok büyük harcamalar gerektiğini söyleyen başbakan, bu eserlerin Romanya'nın gücünü göstereceğini ve doğudaki geleceğin kendilerine bağlı olduğunu kanıtı olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁶

İnşasına 1890 yılında başlanan ve 1895 yılında tamamlanan Tuna Nehri üzerindeki "Kral I. Karol" köprüsü, Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya ve Batı Avrupa'nın da Anadolu'ya bağlanması açısından önemlidir. Ayrıca inşa edildiği zamanda kendi türünde Avrupa'nın en uzun ve dünyanın ikinci en uzun köprüsü olma özelliğine de sahiptir. Köprü'nün bölge ekonomisine katkısı yanında Köstence'ye yapılması planlanan limanın alt yapı çalışmaları başlamış ve bunlar şehirleşmeye katkıda bulunmuştur. Şehirleşen bölgelere Romen nüfusun kaydırılması ile ilgili düzenlemelerin de 1880'den sonraki dönemde uygulanması planlanmıştır.¹⁰⁷ Ekim 1882'de Romanya, Köstence-Çernavoda demiryolunu Barklay şirketinden 16 milyon Frank'a satın almış ve buna 35 milyon Romen Leyi ilave ederek Tuna üzerine köprüyü inşa etmiştir. Bu yatırım ile Köstence ve Bükreş arasındaki demiryolu bağlantısı tamamlanmıştır. Ekim 1896'da inşaatına başlanan Köstence limanının bitmesiyle Romanya'nın deniz yoluyla elde ettiği ihracat hacmi oldukça büyümüştür. 1889'da 89.400 ton olan deniz ihracatı 1913'e gelindiğinde 1.5 milyon tona ulaşarak Romanya'nın toplam ihracatının üçte birini oluşturmuştur.¹⁰⁸

Kuzey Dobruca'nın entegrasyonunun ikinci aşaması olarak değerlendirilen, 1880-1909 yılları vatandaşlık ve mülkiyet ile ilgili yasaların çıkarıldığı dönemdir. Mart 1880'de "*Kuzey Dobruca'yı Yapılandırma Yasası*" (Kogalniceanu'nun Dobruca Anayasası olarak adlandırdığı

¹⁰⁴ Hunt, 2015: 146.

¹⁰⁵ Hunt, 2015: 146.

¹⁰⁶ Iordachi, 2001: 138 -139.

¹⁰⁷ Hunt, 2015: 147.

¹⁰⁸ Iordachi, 2001: 139.

yasa)¹⁰⁹ ve Nisan 1882'de çıkarılan *Dobruca'daki Taşınmaz Mallarla İlgili Yasa* ile süregelen vatandaşlık ve mülkiyet yasası ile sorun çözülmüş, Romenlerin bölgeye yerleşmesi teşvik edilmiştir. 1880'den itibaren Kuzey Dobruca'da yaşayan halk din, dil ve ırk gözetilmeksizin Romen vatandaşı sayılmıştır.¹¹⁰ Dobruca anayasasının 3. maddesi, 11 Nisan 1877 yılında Osmanlı Devleti'nin vatandaşı statüsünde olanların, bu tarihle beraber Romanya vatandaşlığına geçme şartını getirmiştir.¹¹¹ 5. madde ise Kuzey Dobruca halkının kanunlar önünde eşit, tüm sivil haklardan yararlanan, din ve etnik kökenleri fark etmeksizin kamu görevlerine atanabilen Romen vatandaşı olduğunu ilan etmiştir. Yasanın 6. maddesi ücretsiz eğitim, dil, din, düşünce özgürlüğü ve zorunlu askerlik ile ilgili hakları garanti altına almıştır.¹¹²

Fakat "*Kuzey Dobruca'yı Yapılandırma Yasasının*" 15. maddesi uyarınca Ortodoks Hristiyanlık baskın din olarak tanımlanmıştır. Müslüman halkın yararına düşünülen bu durum esasında hem resmi hem dini eğitimin sıkı biçimde Romen devletinin kontrolü altına alınması ile sonuçlanmıştır. Türk ve Tatar çocukları ücretsiz eğitim almakta fakat okul müfredatı Romen Halk Eğitim Bakanlığı tarafında kontrol edilmektedir. Romence zorunlu ders olarak öğretilmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti idaresi altındayken bölgenin en prestijli okulu olan, imam ve hocalar yetiştiren Babadağ Medresesi'nin müfredatı da değiştirilmiştir. Bu arada Kuzey Dobruca Müslümanları dernek kurma ve gazete çıkarma hakkına kavuşmuşlardır. Dolayısıyla çok sayıda dernek ve gazete kurulmuş, çeşitli organizasyonlar yapılmış, politik meselelerden temizlik konularına kadar eğitimlerin verildiği kurslar düzenlenmiş ve gelecek vaat eden öğrencilerin yetiştirilmesi için imkanlar sağlanmıştır.¹¹³ Bölgenin medenileştirilmesi ya da Romanya'ya uyumlaştırılması olarak değerlendirilen bu süreç aynı zamanda kültürel bir taarruz olarak görülmüş, Romen hükümetinin eğitim ve sosyal hayatın tüm kontrolünü ele geçirerek bölgeyi asimile etmesi şeklinde değerlendirilmiştir.¹¹⁴

"*Kuzey Dobruca'yı Yapılandırma Yasasının*" 67., 68. ve 71. maddeleri Müslümanların askere alınması konusunda açıklık getirmiştir. Yasa gereğince Müslüman gençler 10 yıl boyunca askerlikten muaf sayılmış, sonrasında Dobruca'daki birliklerde görevlendirilmişlerdir.¹¹⁵ Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra göç edenlerin mallarının 23 Ekim 1878'den başlamak üzere üç yıl içerisinde geri dönenlere iade edilmesi kararlaştırılmıştır. Taşınmaz malların durumunun ise konu ile ilgili Romen yasaları çıkana kadar, 1878 öncesinde geçerli olan Osmanlı yasaları ile belirleneceği ilan edilmiştir. Kanunla bölgede bulunan yaklaşık bir milyon hektardan fazla tüm ekilebilir alanın Romanya'ya ait olduğu belirtilmiştir.¹¹⁶ Bu arada Osmanlı döneminde miri arazi olarak geçen devlete ait yerlerin özel mülk olması karara bağlanmıştır. Fakat bu özel mülkiyet hakkı verilirken, arazi sahibinin Romen vatandaşı olması şartı getirilmiştir. Yasanın bu maddesi Romen ve Romen diasporasını bölgeye çekmek için konulmuştur. Savaştan sonra tapusu olup da göç eden Osmanlı vatandaşlarına tapularını almak için ise sadece bir yıl süre verilmiştir.¹¹⁷

Böylelikle 1880 yasası ile Kuzey Dobruca'ya ayrı ve istisnai idari rejim statüsü kazandırılmıştır. Ayrıca bu yasa 'Dobruca Anayasası' olarak da anılmaya başlanmıştır. Yasayla Kuzey Dobrucalılara modern burjuva-demokratik tipi vatandaşlık hakkı verilmiştir. Fakat bu hakların

¹⁰⁹ Anayasada, Dobruca halkının hak ve borçları, toprak rejimi, farklı dinlerin devletle olan ilişkileri, mahkeme kurumu ve silahlı kuvvetler gibi konularda hükümler yer almıştır. Ülküsal, 1996: 36; Aguiçenoğlu, 2013: 716.

¹¹⁰ Catalina Hunt, 2015: 149; Aguiçenoğlu, 2013: 716.

¹¹¹ Ülküsal, 1996: 36.

¹¹² Bozbora, 2015: 5458; Iordachi, 2002a: 24.

¹¹³ Hunt, 2015: 149-150.

¹¹⁴ Iordachi, 2001: 136.

¹¹⁵ Aguiçenoğlu, 2013: 716.

¹¹⁶ 1880'de Kuzey Dobruca'da arazi sahipleri tapu ile 208,113 hektar alana sahiptir. Bu tapulu alan toplam ekilebilir arazinin %26'sını oluşturmaktadır. Toplam ekilebilir alan ise 785,734 hektardır. 1,562,362 hektar ise Tulça ve Köstence dâhilindeki tüm sulak, orman ve verimsiz arazilerin ölçüsüdür. Hunt, 2013: 76.

¹¹⁷ Hunt, 2013: 78.

uygulanması yasanın 4. maddesi ile ilan edilen başka özel bir yasa ile sınırlandırılmıştır. Bunun Kuzey Dobrucalıların Romanya sınırları dâhilinde emlak satın almaları ve Romen Parlamentosu'nda temsil edilmeleri gibi haklarının düzenlenmesi ile ilgili olduğu açıklanmıştır. Dolayısıyla Kuzey Dobruca halkı, 1878'den 1908'e kadar yerel vatandaşlık hakkına sahip olabilmişlerdir. Ancak siyasal temsil hakkından mahrum bırakılan Kuzey Dobrucalıların siyasal partilere kayıt olmaları yasaklanmıştır. Sadece yılda bir kere olmak kaydıyla bölgeyi temsilen iki kişinin Dobruca ile ilgili meseleleri Prensiğe iletme hakkı tanınmıştır. Tuna nehrini geçip Romanya'ya gelen her bir Kuzey Dobruca vatandaşının yabancı olarak nitelendirileceği de ilan edilmiştir.¹¹⁸

1882 yılında çıkarılan mülkiyet yasası kapsamında Romen devleti Kuzey Dobruca'daki arazilerin çoğunun sahibi olmuş ve devlete bu arazileri satıp kar elde etme fırsatı verilmiştir. Bu kapsamda ekilebilir araziler parsellenmiş ve satılmıştır. Satış, hiç arazisi olmayan ya da çok az arazisi olan Dobrucalılara ya da Tuna'nın batısından gelip bölgeye yerleşmek isteyenlere yapılmıştır. Yasanın çıkarılmasını takiben, 6 yıl içerisinde 3-10 hektarlık parsel olarak toplam 262.268,8032 hektar ve 10-100 hektarlık parsel olarak toplam 137.853,280 hektar arazi satılmıştır.¹¹⁹ 1903 istatistiklerine göre; Köstence ve Tulça bölgelerinde yaşayan halklardan Romenlerin 397.787, Türklerin 59.284, Bulgarların 109.954 ve Almanların elinde 16.818 hektar toprak olduğu tespit edilmiştir.¹²⁰

Kuzey Dobruca'daki geçici idari rejim kapsamında, kısıtlı politik hakların verildiği ve ikircikli vatandaşlık durumunun ortaya çıktığı üçüncü dönem 1909-1913 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Kuzey Dobrucalıların politik konularda eşit haklara sahip olma talepleri yoğunluk kazanmıştır. Yeni muhafazakâr hükümet, 1905 yılında Kuzey Dobrucalıların siyasal haklarının verilmesi için çalışma yapmak üzere bir komisyon oluşturmuştur. Ağır ilerleyen çalışmalar, 15 Kasım 1908'de Kral I. Karol'un mecliste yaptığı açıklama ile sonuca ulaşmıştır. Buna göre, otuz yıldır süren muhteşem ve verimli çalışmaların sonucunda Romen anayasal rejiminin Köstence ve Tulça'ya kadar genişletilmesinin zamanı gelmiştir. Mecliste Kuzey Dobruca'nın fazlasıyla kozmopolit bir bölge olması sebebiyle yoğun itirazlar olmuş ve kültürel asimilasyonun gerçekleşmediği konusunda şikâyetle bulunulmuştur. Romen siyasal elitler, Romen olmayan Kuzey Dobruca halkına seçme ve seçilme hakkı verilmesi konusunda oldukça yavaş davranmışlardır.¹²¹

Muhafiz yaklaşımlara rağmen, 19 Nisan 1909'da Kuzey Dobruca halkına politik hakların verilmesini sağlayan ilk yasa çıkmıştır. Yasaya göre, 11 Nisan 1877'ye kadar bölgede yaşayan Osmanlı vatandaşları ve aileleri; doğum yeri fark etmeksizin toprağı olan Romenler ve aileleri 1882 yılında çıkarılan kanununun 282. maddesi gereğince Dobruca'ya iskân edilmiş, çiftçilikle uğraşan Almanlar ve Bulgarlar ile çiftçi olmasalar da Transilvanya, Besarabya, Erdel'den getirilmiş Romenler siyasal haklarına kavuşmuşlardır. Buna ek olarak, 14 Nisan 1910'da benzer haklar şehirde mülkleri olanlara da tanınmıştır. Ardından, 3 Mart 1912'de yapılan yasa ile bu haklar genişletilmiştir. Eski Osmanlı vatandaşları, mülkü olan veya olmayan etnik Romenler ve kırsal bölgede mülkü olan yabancı gruplar da siyasal ve mülk edinme hakkına sahip olmuşlardır. Siyasal haklara sahip olamayanlar; şehirlerde yaşayan ve genellikle 1878'den sonra bölgeye yerleşen Yahudi, Yunan ve Ermeni tüccarlar kalmıştır.¹²²

'İkinci sınıf' vatandaş olarak değerlendirilen Kuzey Dobrucalıları 35 yıl sonra Romen siyasal yaşamında yer alma hakkı elde etmişlerdir. Buna rağmen siyasal temsil oldukça sınırlıdır. 1912'de yapılan seçimlerde toplam 368.189 olan Kuzey Dobruca nüfusundan sadece 12.872 kişi "aktif vatandaş" adı altında seçmen olarak tanımlanmıştır. Romanya'nın diğer bölgeleri ile

¹¹⁸ Iordachi, 2002a: 24.

¹¹⁹ Nicoara ve Urdea, 2010: 15.

¹²⁰ Ülküsal, 1996: 43-44.

¹²¹ Iordachi, 2001: 141-142.

¹²² Hunt, 2013: 81.

karşılaştırıldığında Kuzey Dobruca, Romen siyasi hayatında büyük oranda temsil edilememiştir. Kuzey Dobrucalılar parlamento temsilcisi olarak Köstence'den 4 ve Tulça'dan da 4 kişi olmak üzere toplam 8 kişiyi seçmiştir. Bu sayı 79 milletvekili olan Moldova ve 79 milletvekili bulunan Eflak eyaleti ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür.¹²³

10 Ağustos 1913'de imzalanan Bükreş Antlaşması¹²⁴ ile son bulan İkinci Balkan Savaşı'nın ardından Bulgaristan sınırları içerisindeki Silistre, Tutrakan ve Güney Dobruca Romanya'ya verilmiştir.¹²⁵ Bu antlaşma sayesinde Romanya, Balkan Savaşlarından en kârlı çıkan ülke olmuş, topraklarına 8 bin km² arazi katmış, nüfusunu da 300 bin civarında arttırmıştır.¹²⁶

Bu arada Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya entegrasyonu için yürütülen sürece devam edilmiş ve Nisan 1914'de benzer yasalar çıkarılmıştır. Kuzey ve Güney Dobruca 1913'den sonra bir arada Dobruca olarak ele alındığından, Dobruca'nın Romanya'ya entegrasyonu aşamasında 1913-1914 yılları dördüncü dönem olarak değerlendirilmiştir.¹²⁷

Sonuç

Romanya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus Çarlığı yanında yer almıştır. Romen askerleri Rus ordusuna katılmış, birlikte Tuna nehrini geçmişler ve Plevne'deki Osman Paşa komutasındaki Türk ordusuyla savaşmışlardır. Savaşı Rusya'nın kazanması üzerine Romanya'dan Besarabya toprakları alınmış, savaşta yardım ve kahramanlıkları göz önünde bulundurulmuş Romenlere Kuzey Dobruca bölgesi verilmiştir.

Romanya siyaseti Besarabya'nın ellerinden alınmasına karşı çıkmış, siyasal tartışmaların içine girmiştir. Nihayetinde 1878 tarihli Berlin Antlaşmasıyla Kuzey Dobruca Romanya'ya, Güney Dobruca Bulgaristan'a verilmiştir. Romanya Senatosu ve Millet Meclisi bu durumu onaylamak zorunda kalmıştır.

Romanya Kralı I. Karol, Kuzey Dobruca'nın teslim alınmasından sonra bölgeyi ziyaret etmiştir. Burada yaptığı konuşmada; etnik ve dini bakımdan çeşitlilik gösteren bölge halklarına yaşama hakkı, moral ve maddi durumlarının düzeltilmesi, mal ve mülklerinin garantisi gibi sözler vermiş, Hıristiyan-Müslüman ayırımı yapılmadan herkesin kanun önünde eşit muamele göreceğini söylemiştir.

Kuzey Dobruca'nın Romanya'ya entegre edilmesine yönelik bölgede geçici bir idare kurulmuştur. Bu idare, 40 yıl gibi bir süre zarfında Kuzey Dobruca'nın yönetilmesi için gerekli olan yasaları çıkartmıştır. İdare, vatandaşlık ve mülkiyet sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Romanya halkı ile Kuzey Dobruca halklarının bir ve beraberlik ruhu içerisinde yaşamaları için gayret göstermiştir.

KAYNAKÇA

Aguiçenoğlu, Hüseyin, (2013), "Romanya'da Türk Azınlık", *Balkanlar El Kitabı*, 2. Cilt: *Çağdaş Balkanlar*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay), Ankara: Akçağ Yayınları, 713-725.

Allard, Camille, (1859), *La Dobroucha*, Paris: Charles Douniol.

Ardeleanu, Constantin, (2020), "The Lower Danube and Romanian Nation-Making", *European Commission of the Danube, 1856-1948*, Leiden, Boston: Brill, 228-265.

¹²³ Iordachi, 2001: 143-144.

¹²⁴ Grigorov, 2009: 106-110; Mateeva, Tepaviçarov, 1989: 234.

¹²⁵ Penkov, 1992: 214; Uçarol, 1995: 443.

¹²⁶ Stanev, 1992: 230-231.

¹²⁷ Hunt, 2013: 84.

Armaoğlu, Fahir, (2016), *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, 16. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Aydın, Mahir, (1992), *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Baár, Monika, (2013), *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford: Oxford University Press.

Balkanlı, Ali Kemal, (1986), *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara: Elhan Kitabevi.

Berindeu, D., (1970), "Uçastieto na Rumîniya v Osvoboditelnata Voyna", *Osvobojdenieto na Bılgariya (1878-1968)*, (Ed. İvan Undjuev, Voin Bojinov, Nikolay Jeçev), Sofya: İzdatelstvo Bılgarskata Akademiya na Naukite, 43-56.

Bozboru, Nuray, (2007), "Geçmişten Günümüze Romen-Macar İlişkileri ve Transilvanya'nın Otonomi Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, 15, 1-44.

_____, (2015), "Romanya'da Türk Azınlık", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, V, Y. 21, 70, Mart-Haziran, 5453-5462.

Bozçalışkan, Ali ve Avaner, Tekin, (2021), "Göç Yönetimine Dair Bir Kesit: Dobruca'dan Türkiye'ye Göçler", *Belgi Dergisi*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 21, Pamukkale: 383-396.

Brubaker, Rogers, (1996), *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press.

Castellan, Georges, (1993), *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, (Çev.) Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Çalhan, Özden ve Keskin, Alev, (2004), *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Çapraz, Hayri, (2019), "Rus Panslavizminin Balkan İmtihanı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Y. 22, 90, Ağustos, Eylül, Ekim, 95-127.

Çetin, Nurten, (2016), "Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 42, Şubat, 536-551.

_____, (2020), "I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye Getirilen Dokuma Makinelerinin İadesi Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 38, 167-187.

Çulcu, Murat, (2014), *Şu Bizim "93 Harbi"*, *Osmanlı'da Büyük Kırılma*, İstanbul: e Yayınları.

Daskalov, Rumen-Daskalova, Krasimira ve Elenkova, Vanya (t. y.), *Bılgarskata İstoriya v Dati (681-1948)*, Sofya, İzdatelstvo 7M.

Dimitrov, İlço ve Lalkov, Milço, (1981), *Kratka İstoriya na Bılgariya*, Sofya: İzdatelstvo Nauka i İzkustvo.

Eminescu, Mihai, (1989), "Anexarea Dobrogei," in *Opere*, Bucharest, Editura Academiei, 10-97.

Frucht, Richard, (1988), "War, Peace, and Internationality: The Danube, 1789-1916," *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies from the Mid-Eighteenth Century to 1914*, (Ed. Apostolos E. Vacalopoulos, Constantinos D. Svolopoulos and Béla K. Király), Boulder and Highland Lakes, 79-97.

Georgiev, Veliçko ve Stayko Trifonov, (1994), *İstoriya na Bulgarite v Dokumenti (1878-1944)*, T. I (1878-1912), *Çast Pırva*, Sofya: İzdatelstvo "Prosveta".

Grigorov, Nikola, (2009), *Ot San Stefano do Parij (1878-1947)*, *Nay Vajnite Dogovori za Bılgariya*, Sofya: İzdatelstvo "Aniko".

Hristov, Hr., (1970), "Harakter i Značenje na Osvoboditelnata Voyna", *Osvobođenieto na Bılgariya (1878-1968)*, (Ed. İvan Undjuev, Voin Bojinov, Nikolay Jeçev), Sofya, İzdatelstvo Bilgarskata Akademiya na Naukite, 15-26.

Hunt, Catalina, (2013), "Seeing Like a State: Romanian Policies in Northern Dobruca and the Muslims, 1878-1914", *Studia Et Documenta Turcologica*, 1, 55-86.

_____, (2015), *Changing Identities at the Fringes of the Late Ottoman Empire: The Muslims of Dobruca, 1839-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Ohio State University.

Iordachi, Constantin, (2001), "The California of the Romanians: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913", *Nation Building and Contested Identities Romanian Hungarian Case Studies*, (Ed. Balázs Trencsényi, Dragos Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi ve Zoltán Kántor), Budapest: Regio Books, 121-152.

_____, (2002a). *Citizenship, Nation, and State Building: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913*, Pittsburgh: Carl Beck Papers in Russian and East European Studies.

_____, (2002b), "Internal Colonialism: The Expansion of Romania's Frontier into Northern Dobrogea after 1878", *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*, (Ed. Uwe Müller ve Helga Schultz) Berlin, Berlin Verlag, 77-105.

_____, (2016), "Diplomacy and the Making of a Geopolitical Question: The Romanian-Bulgarian Conflict over Dobrudja, 1878-1947", in: *Entangled Histories of the Balkans - Volume Four*, (Ed. by Roumen Daskalov et al), Leiden: Brill, 291-393.

_____, (2019), "The Dobrudjan Question: Constitutional Nationalism and the Assimilation of a Border Region, 1878-1914", *Liberalism, Constitutional Nationalism, and Minorities*, Brill, 457-521.

İnalçık, Halil, (1991), "Dobrudja", *The Encyclopedia of Islam*, Volume II, Leiden E. J. Brill, 610-613.

İpek, Nedim, (1994), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karasu, Cezmi, (2013), "Bağımsızlıktan I. Dünya Savaşı'na Romanya", *Balkanlar El Kitabı*, 1. Cilt: Tarih, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay), Ankara: Akçağ Yayınları, 499-511.

_____, (2019), "Bir Toponomi Denemesi: Romanya Dobrucası Yer Adları (Geçmiş ve Bugün)", *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz*, II, (Yay. Haz. Duygu Türker Çelik), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1595-1629.

Karpat, Kemal, (1985), *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.

_____, (2013), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, "Dobruca" maddesi, 9, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 482-486.

1293 Osmanlı-Rus Sefer-i Ahiri, Müellif Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından Reşid, (Haz. Habibe Kazancıoğlu, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Kellogg, Frederick, (1995), *The road to Romanian independence*, West Lafayette, Ind.: Purdue University Press.

Kosev, D., (1970), "Devetdeset Godini ot Osvobođenieto na Bılgariya", *Osvobođenieto na Bılgariya (1878-1968)*, (Ed. İvan Undjuev, Voin Bojinov, Nikolay Jeçev), Sofya: İzdatelstvo Bilgarskata Akademiya na Naukite, 7-13.

Kosev, Konstantin, (1978), *Bismark, İztoçniyat Vipros i Bilgarskoto Osvobojenje (1856-1878)*, Sofya: İzdatelstvo "Nauka i İzkustvo".

Koyuncu, Aşkın, (2015) "Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi" (1864-1877), *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Saayısı-1*, Mart-Haziran, Y. 21, 66, 1309-1354.

Lazarov, İ.-Pavlov, P.-Tütündjuev, İ. ve Palangurski, M., (1999), *Kratka İstoriya na Bilgarskiya Narod*, Novo Preraboteno i Dopılнено İzdanie, Sofya: İzdatelska Kışta Anubis.

Mançev, Krıstö, (1999), *Natsionalniyat Vipros na Balkanite*, Sofya: Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

_____, (2012), *İstoriya na Balkanskite Narodi (1352-1878)*, 1, Sofya: İzdatelstvo Paradigma.

_____, (2015), *Balkanski Razpri*, Sofya: İzdatelstvo Paradigma.

_____, (2017), *İstoriya na Balkanskite Narodi (1878-1918)*, 2, Sofya: İzdatelstvo Paradigma.

Martonne, Emmanuel de, (1918), *La Dobroudja*, Paris: Imprimerienationale.

Mateeva, Mariya ve Tepaviçarov, Hristo, (1989), *Diplomatiçeski Otnoşeniya na Bulgariya (1878-1988)*, Sofya: İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite.

McCarthy, Justin, (2014), *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çeviren: Fatma Sarıkaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mustafa Kâmil Paşa, (2016), *Şark Meselesi*, (Çeviren: Mustafa Özcan), İstanbul: Ark Kitapları.

Nicoara, Vasile ve Urdea, Maria Cornelia, (2010), "Dobruja. An European Cross-Border Region", *Revista Romana de Geografie Politica*, 12/2, 428-436.

Oba, Ali Engin, (2019), "Türk Diplomatlarının Anılarında Romanya ve Türk-Romen İlişkileri", *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz*, I, (Yay. Haz. Duygu Türker Çelik), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 17-38.

Özlem, Kader, (2007), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Romanya'nın Dış Politikasında Batı Dünyası ve Türkiye'yle İlişkiler", *Karadeniz Araştırmaları*, 3/12, Kış, 35-47.

_____, (2017), "19. Yüzyılda Balkanlar'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri", *Diplomasi Tarihi I*, (Ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca), Bursa: DORA Yayınları, 553-585.

Panaite, Viorel, (2007), "Wallachia and Moldavia from the Ottoman Juridical and Political Viewpoint, 1774-1829," in *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*, Rethymno, Greece: University of Crete, 21-44.

Panayotov, Georgi, (1992), "Sivremenni Aspekti na Natsionalniya Problem v Rumıniya", *Natsionalni Problemi na Balkanite: İstoriya i Sivremennost*, (Ed. Krıstö Mançev, Jorjeta Grigorova, Bobi Bobev), Sofya: İnstitut po Balkanistika pri Bilgarska Akademiya na Naukite, 263-276.

Penkov, Sava, (1992), *Mejdunarodni Dogovori na Bulgariya (681-1947)*, İzdatelstvo Jorj Nef, Sofya-Jeneva-Parij.

Pittard, Eugene, (1917), *Roumanie, Valachie, Moldavie, Dobroudja*, Paris, Bossard.

Popov, Jeko, Pençikov, Kosö, Todorov, Petır, (1992), *İzbori za İstoriyata na Dobrudja (1878-1919)*, I, Sofya: İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite.

Rădulescu, Adrian ve Bitoleanu, Ion, (1998), *Istoria Dobrogei*, Second Edition, Constanța: Editura Ex Ponto.

Seyrek, Ahmet Murat, (2018), *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul: Yediveren Yayınları.

Shafer, Kenneth Allen, (2020), *The Congress of Berlin of 1878: Its Origins and Consequences, 1989*, Dissertations and Theses. Paper 3927, 59. <https://doi.org/10.15760/etd.5811>, (14. 12. 2020).

Stanev, Nikola, (1992), *İstoriya na Nova Bilgariya (1878-1941)*, Sofya: İzdatelski Tsentr "İvan Vazov".

Şandru, Dumitru, (1946), *Mocanii in Dobrogea*, Bucharest, Institutul de Istorie Nationala.

Şimşir, Bilâl N., (1989), *Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler, II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şirokorad, A., B., (2013), *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları, Kırim-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, İkinci Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.

Taşğın, Ahmet, (2018), *Romanya Müslümanları*, 2. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.

The Great European Treaties of the Nineteenth Century, (Ed.) Sir Augustus Oakes and R.B. Mowat, Oxford, Oxford University Press, 1918.

Todorova, Maria, (1994), "The Ottoman Legacy in the Balkans", *Études Balkaniques*, 4, 66-81.

_____, (1997), *Imagining the Balkans*, Oxford University Press.

_____, (2009), *Imagining the Balkans*, Oxford University Press.

Toprak, Serap, (2019), *19. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Turan, Ömer, (1998), *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uçarol, Rifat, (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uludağ, Mehmet Bülent ve Karagül, Soner, (2015), "Ulus-Devletten Avrupa ile Bütünleşmeye Romanya ve Bulgaristan'ın Siyasal Dönüşümleri", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı, III*, 21/ 68, Mart-Haziran, 3016-3032.

Ülküsal, Müstecib, (1966), *Dobruca ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kuş, Ayşegül - Alan, Gülbadi, “John F. Baddeley’in Ahıska’ya İlişkin Gözlemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.95-106.
DOI: 10.31765/karen.959420

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu çalışma, İstanbul Medeniyet Üniversitesinde 16-17 Kasım 2019 tarihlerinde düzenlenen, “Sürgünün 75.yılında Ahıskalı Türkler” adlı Uluslararası sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuş olup onun genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr.,

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun/TÜRKİYE

✉ aysegulkus@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-8051-6001

*** Prof. Dr.,

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kayseri/TÜRKİYE

✉ gulbadi@erciyes.edu.tr

ORCID : 0000-0001-9238-4942

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Baddeley, Kafkasya, Rusya, Ahıska

Keywords: Traveler, Baddeley, Caucasia, Russia, Ahıska

JOHN F. BADDELEY’İN AHISKA’YA İLİŞKİN GÖZLEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Ayşegül KUŞ** – Gülbadi ALAN***

Öz: Ahıska, Gürcistan toprakları içerisinde Kafkasya bölgesinin güneybatısında yer almaktadır. Ahıska’nın kuzeyinde ve doğusunda Gürcistan; güneyinde Ermenistan; güneybatısında Türkiye; batısında Acaristan Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır. 16. yüzyıldan 1828 yılındaki Rus işgaline kadar Anadolu’dan bölgeye yerleştirilen ve Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçası olan Ahıska Türklerinin anavatanı, günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti’nin toprakları içinde kalan ve Türkiye ile komşu olan Ahıska bölgesidir. Bazı araştırmacılara göre, buraya yerleşen Türklerin Ahıska Türkleri olarak adlandırılmasının nedeni, bu vilayetleri içine alan bölgenin coğrafi isminin Ahıska olmasından kaynaklanmaktadır. Bazılarına göre ise Dede Korkut kitabındaki “Ak-Sıka” (Ak Kale) ve 481 yılına ait kayıtlarda “Akesga” olarak geçen Ahıska, Gürcüce “Yeni Kale” anlamına gelen “Akhal-Tsikhe” tabirinin Türkçe ve Farsça şeklidir. Bölge 250 yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kaldıktan sonra, 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusların egemenliğine geçmiştir. Bu çalışma, İngiliz seyyah John F. Baddeley’in 1908 yılında “The Russian Conquest of the Caucasus” adı ile yayımlanan yapıtında yer alan Ahıska’ya dair gözlem ve incelemelerine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı ise Baddeley’in Rusların Kafkasya’da, özelde Ahıska’da ilerlemeyi başararak bölgeyi nasıl ele geçirdiklerine ilişkin verdiği bilgileri ele alarak değerlendirmek ve alan yazına kimi katkılar sağlamaktır. Böylece Türkiye ile derin tarihsel kökleri ve bağları olan Ahıska bölgesine ve orada yaşayan Ahıska Türklerinin tarihine de bir parça ışık tutulmuş olacaktır.

AN EVALUATION UPON THE OBSERVATIONS OF JOHN. F. BADDELEY RELATING TO AHISKA

Abstract: Ahıska is in the south western part of the Caucasia in the Georgian lands. In the north and east of Ahıska lies Georgia; in the south lies Armenia, in the south western lies Turkey; in the west lies autonomous Ajarian Republic. The motherland of Ahıska Turks having been settled in the region from 16th century to the Russian conquest in 1828 and having been inseparable part of the Anatolian Turks is the Ahıska region, which is in territories of Georgia and the neighbour of Türkiye today. To some researchers the reason of why the Turks having settled there are called as “Ahıska Turks” stems from the fact that the geographical name of the region that

Geliş Tarihi / Received Date: 05.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.02.2021

covers those provinces is Ahıska. According to some, Ahıska “Ak-Sıka” (Ak Kale) in Dede Korkut and mentioned as “Akesga” in the records of the year 481 is the Turkish and Persian form of “Akhal-Tsikhe” which means “the New Castle” in Georgian. After the region had been under the Ottoman sovereignty for 250 years it went under the domination of Russia with the treaty of Adrianople (Edirne) having been signed in 1829. This study is based on the observations and researches of the English traveler, John F. Badde-

ley related to Ahıska in the work titled as “The Russian Conquest of the Caucasus” published in 1908. The purpose of the study is to discuss and evaluate the information given by Baddeley as to how the Russia managed to conquer the Caucasus, especially Ahıska and make some contributions to the field of literature. Thus, it is aimed to enlighten the history of the Ahıska region and the Ahıska Turks, who have deep historical root and bond with Turkey.

Giriş

Ahıska, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan'a sınır teşkil eden, günümüzde Gürcistan sınırları içinde yer alan çok eski bir Türk yurdudur ve Abastuban, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur ve Hirtız kasabaları ve bu kasabalara bağlı köylerden oluşan bölgeye verilen bir addır.¹ Ahıska ve çevresi bazı tarihçiler tarafından Mesketya olarak adlandırılmaktadır. Ancak bölgeye adını verdiği ileri sürülen Mesk/Meskh/Meski kavmi hakkında ise tarihsel kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.² Arslan'a göre, Ahıska Türklerinin bazı Gürcü ve Ermeni kaynaklarında Mesket - Misket Türkleri olarak adlandırılması, Gürcistan'ın güneyinde Karadeniz'in Acaristan kıyısından Kura nehrinin Borcomi Deresi'ne kadar olan 150 kilometrelik bir alanda yerleşmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.³ Fakat iki adlandırmanın da coğrafyaya gönderme yapması yüzünden, bu bölgeye yerleşmiş olan Ahıska Türklerinin etnik olarak kökenlerini tespit edebilmek için yeterli olduğu söylenemez. Buna ek olarak, Kafkasya'nın asırlardır süregelen en önemli geçiş noktalarından biri olduğu göz önünde tutulursa, coğrafi bölge temel alınarak yapılacak kimi etnik tespitlerin sağlıklı bir bilimsel geçerliliği olamayacağı da açıktır.⁴

Tarihsel olarak Ahıska ve çevresi 1068 yılında Sultan Alparslan tarafından fethedilmiş ve Selçuklu ülkesine katılmıştır. Ayrıca zaman zaman Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi devletlerinin nüfuzu altında kalmıştır. Ahıska bölgesi 1267 yılından itibaren bölgede yaşayan Türk kökenli Atabek yönetimi altına girmiştir. Sultan III. Murad döneminde (1578) ise serdar Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin fethinin ardından bölgedeki Türk ahali Müslümanlığı kabul etmiş, Atabekler yönetimi de varlığını korumuştur.⁵

Ahıska Türklerinin kökenine ilişkin olarak alan yazında Ruslara, Gürcülere ve Türklere ait olan üç farklı görüş bulunmaktadır. Gürcü kaynaklarında, Ahıska Türkleri yerine ‘Mesh’ veya ‘Mesketyalı’ terimi kullanılmaktadır. Bu görüş, Ahıska Türklerinin ‘Gürcülüğünü terk etmiş’, aslında etnik olarak Gürcü ve Hristiyan inancına sahip, ancak daha sonra Müslümanlaştırılmış/Türkleştirilmiş bir topluluk olduğunu ileri sürer. Diğer bir deyişle, bu iddiaya göre, Kars ağzıyla Türkçe konuşan, Hanefi-Sünnî İslam inancına sahip Ahıska Türklerinin ataları, Osman-

¹ Zeyrek, 2001: 6.

² Üren, 2016a: 68.

³ Arslan, 1995: 2

⁴ Kalkan, 1998: 161.

⁵ Kırzioğlu, 1992a: 148-162. Bu bağlamda, Kalkan, Kıpçakların Avrupa'ya geçişleri sırasında Kafkaslarda ve Gürcistan'da yerleşen Ahıska Türklerinin, 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin bir şekilde Oğuz boylarının etkisi altında kaldıklarını ve Ahıska Türklerinin, bu bölgede kesin olarak yerleşmelerini gösteren en geçerli tarihin 11. ve 12. yüzyıllar olduğunu ileri sürer. Ona göre, bazı Avrupalı ve Rus araştırmacılar Ahıska Türklerinin kökenini İskitlere, Avarlara, Bulgarlara (Tatarlara) vb. Türk boylarına dayandırsalar da bu tezlerin bilimsel geçerliliği düşüktür. Çünkü sözü edilen dönemden önce çok sayıdaki Kafkas halkı arasında son derece az bir sayı oluşturan Ahıska Türklerinin varlık gösterebilme şansı düşüktür. Etnik karışmalar ve bu bölgeden hızla geçen büyük kitlelerin önlerindeki küçük kavimleri sürükleyerek bölgeden uzaklaştırdıkları düşünülürse, Ahıska Türklerinin 11. yüzyıldan önce bu bölgede bulunabilme şansları oldukça düşük gözükmektedir. Kalkan, 1998: 168.

lıların Mesheti/Cavahetya'da hüküm sürdüğü dönemde Müslümanlaştırılmıştır. Hatta Müslümanlaştırılmış bu Gürcülerin, iki bin yıl önce bölgede yerleşik olan Meshlerin soyundan geldiği iddia edilir.⁶ Rus kaynakları, Ahıska Türklerinin kökenini, M.Ö 2. yüzyılda Kafkasya'daki Bulgarlarla, başta Ortodoks Kıpçaklar ve Karapapaklar olmak üzere diğer Türk kökenli kabilelerin karışımına dayandırır. Yine Tomlinson Ahıska Türklerinin Türklerle, Türkleştirilmiş Gürcülerin karışımından meydana geldikleri tezini ileri sürer. Üçüncü görüş ise Türk kaynaklarının ortaya koyduğu görüştür. Bu görüş, baskın olarak Kıpçakların Ahıska Türklerinin atalarından biri olduğunu kabul etmekle kalmaz aynı zamanda Osmanlı'nın Mesheti-Cavahetya'daki uzun süren hâkimiyetinin bölgede yaşayan bütün Türk unsurlarını etnik bakımdan birleştirdiğini ve Ahıska Türklerinin de bu birleşimin önemli unsurlarından biri olduğunu vurgular.⁷

Kırzioğlu'na göre, Ahıska Türklerinin etnik kökenleri Türk boyu olan Kıpçaklara dayanmaktadır. Onların ataları Kıpçaklar, Rusların sürgününe maruz kalmışlar ve bunun sonucunda Ahıska'ya yerleşmişlerdir.⁸ Ancak Ahıska'ya yerleşen ilk Türk boyu Kıpçaklar değildir. Onlar buraya gelmeden önce de Ahıska, asırlar boyunca çeşitli Türk boylarının yaşadığı bir yer olmuştur.⁹ Ahıska bölgesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girdiği 1578 yılından itibaren bölgede yaşayan Kıpçakların toplumsal yapısında, etkileri günümüze kadar devam eden kimi önemli değişimler olmuştur. Söz gelimi, onlar ilk olarak Hıristiyanlıktan İslam dinine geçmişlerdir.¹⁰ Bu dönemde onların Osmanlı Devleti'ne olan aidiyet duyguları pekişmiştir. Fakat her daim Anadolu'nun bir parçası olarak kabul ettikleri ve kesintisiz olarak yedi asırdır kendilerine vatan olan topraklar, 28 Ağustos 1829'dan itibaren Rus hâkimiyeti altına girmiştir.¹¹ İşte günümüzde, "Ahıska Türkleri Sorunu" olarak bilinen meselenin temelleri, egemenlik değişiminin yaşandığı bu dönemde atılmıştır.¹² "Ahıska Türkleri Sorunu", Rusların güvenlik endişelerini gidermek amacıyla güneye doğru genişleme politikalarının yarattığı ve günümüze kadar devam eden önemli sorunlardan biridir. Ruslar yaşadıkları coğrafi sınırların güney ve batı bölümlerinin dağ ve deniz gibi doğal engellere dayanmaması nedeniyle hem Kafkasya hem de Avrupa bölgelerine yönelik güvenlik endişesi yaşamışlardır. Örneğin, Moskova Büyük Knezliği altında birleşinceye kadar, Rus Knezlikleri, güney ve batıdan sürekli saldırılara maruz kalmıştır.¹³ Bu bağlamda, Üren, güneylerinde kalan bölgeyi aynı zamanda doğal hayat sahası olarak kabul eden Rusların, bu bölgeyi işgal ederek kara Rusya'sının güvenliği için gerekli güvenliğin sağladıklarının altını çizer.¹⁴

⁶ Tomlinson, 2002: 35; Mirkhanova, 2006: 34. Ahıska Türkleri, Gürcülerin 'Mesh' olarak adlandırdıkları Ahıska Türklerinin Müslümanlaştırılmış Gürcüler oldukları iddialarını Acaralar örneğini vererek eleştirirler. Kendilerinin Acarlardan farklı olduğunu belirten Ahıska Türkleri, etnik olarak Gürcü olmaları halinde bölgeden sürülmeyeceklerinin altını çizerler. Bu bağlamda, Müslüman olan Acaraların etnik olarak Gürcü oldukları için sürülmediklerini buna örnek verirler. Dolayısıyla, Acara örneğinin, Ahıska Türklerinin Müslüman oldukları için değil, Türk ve/veya Türkiye'ye bağlılıkları nedeniyle sürüldüklerinin en önemli kanıtı olduğu söylenebilir. Sürgün süreci ile ilişkili resmî Sovyet belgelerinde aslında sürgünün en önemli amacının Gürcistan-Türkiye sınırının güvenliğinin sağlanması ve sınır bölgesinin Türkiye yanlısı unsurlardan temizlenmesi olduğu açıkça ifade edilmekteydi. Aydınğün ve Asker, 2012:180; Kırzioğlu, 1989: 17; Baratashvili, 1998; A. Aydınğün ve İ. Aydınğün, 2014: 35-47.

⁷ Tomlinson, 2002: 35. Yine Ahıska Türklerinin etnik kökenlerine dair yapılan tartışmalara ilişkin daha detaylı bilgi için Dinç, 2015: 9-18.

⁸ Kırzioğlu, 1992b: 32. Rus baskısından kaçan Kıpçakların Ahıska'ya yerleşme faaliyeti, Gürcü krallarının daveti üzerine yapılmıştır. 12. yüzyılda iki büyük göç dalgası neticesinde Kıpçaklar Ahıska'ya yerleşmişler ve bölgede 1268-1578 yılları arasında "Atabey Yurdu" adıyla kendilerine ait özel idare yapısını kurmuşlardır. Togan, 1981: 200; Kırzioğlu, 2008: 12.

⁹ Kırzioğlu, 1969: 203.

¹⁰ Kırzioğlu, 1998: 298. Kıpçakların bölgeye gelişlerinden sonra nasıl dinlerini değiştirdiklerine dair bkz. Ercilasun, 2005: 7. Müslüman olmalarına bağlı olarak kendilerini tanımlamada "Türk" tabirini kullanmaya başlamışlardır. Aydınğün, 2001: 119

¹¹ Kırzioğlu, 1955: 28.

¹² Üren, 2016b: 8.

¹³ Cafersoy, 2002: 55.

¹⁴ Üren, 2016b: 5. Rus Çarlığı, Kafkasya'nın işgaline Kuzey Kafkasya ile başlamış ve akabinde Aras Nehri'ne kadar olan bölgeyi işgal etmiştir. İşgal neticesinde İran ile 10 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile daha küçük bölümü Aras Nehri'nin kuzeyinde kalacak şekilde Azerbaycan ikiye bölünmüş ve İran'da yaşayan Ermenilerin kendi

1828’de imzalanan Türkmençay Antlaşması’ndan sonra, Rusya Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiş ve 1828-1829 yılları arasında devam eden savaş sonucunda Kafkasya’nın geriye kalan bölümünü işgal etmiştir. Savaş neticesinde iki taraf arasında 14 Eylül 1829’da Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile arasında Ahıska’nın da olduğu Anapa, Poti, ve Ahılkelek savaş tazminatı olarak Rusya’ya verilmiş ve daha da önemlisi tıpkı Türkmençay Antlaşmasında olduğu gibi, Doğu Anadolu’da yaşayan Ermenilerden isteyenlerin Rusya’ya göç etmelerine müsaade edilmiştir.¹⁵

Bu çalışmanın amacı, İngiliz seyyah John F. Baddeley’in (1854-1940)¹⁶ “The Russian Conquest of Caucasia” adı ile 1908 yılında Londra’da yayımlanmış yapıtından yola çıkarak 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Ahıska’nın Ruslar tarafından kuşatılarak ele geçirilmesi ve Rusların bölge üzerindeki emelleri, Ahıska’nın tekrar ele geçirilmesi yönünde Osmanlılar tarafından yapılan kimi teşebbüsler, savaş esnasında bölgede ortaya çıkan veba gibi konuları ele alarak değerlendirmektir. Böylece üzerinde az sayıda çalışma bulunan bölge tarihine kimi katkılar yapılması amaçlanmaktadır.

1. Ahıska Üzerine Yürüyüş ve Türk Yardım Kuvvetlerinin Yenilmesi

İngiltere, Fransa ve Rusya isyancı Yunanlıları muharip sıfatıyla tanıyınca bu üç devletin Osmanlı ile arası hemen bozuldu. Bâbîâli’nin tepkisi üzerine bu devletlerin elçileri İstanbul’u terk etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine İngiliz, Fransız ve Rus savaş gemileri Yunanlılar lehine gösteri yapmak için Mora açıklarına gönderildi. Bu esnada Mısır donanması Navarin Limanı’na demirlemiş durumdaydı. 20 Ekim 1827 tarihinde müttefik kuvvetlerin savaş gemileri Navarin’deki Osmanlı Mısır donanmasına ateş açarak tüm donanmayı imha etti. Bu olay üzerine İbrahim Paşa’nın kuvvetleri Mısır’a geri çekildi. Bâbîâli bu olayı şiddetle protesto etti ise de her üç devlete karşı savaş açacak durumu yoktu. Bâbîâli olası bir Rus istilasına karşı Tuna boyuna asker sevk etmeye başladı. Bunun üzerine I. Nikolay 1828 yılı Nisan ayı sonunda Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Çarın amacı İstanbul ve Boğazları ele geçirmektir ve Türk donanması Navarin’de imha edildiği için Karadeniz’de rahat hareket edebileceğini düşünüyordu.¹⁷ Doğu cephesinde savaş Rus donanması ve kara kuvvetlerinin 14 Mayıs 1828’de Anapa’ya taarruzu ile başladı. Ancak karadan ve denizden yapılan taarruz bir hayli uzamış ve kuşatmanın kırk birinci gününde kale 24 Haziran 1828’de teslim oldu. Ardından da Poti Kalesi Rusların eline geçti. Paskeviç ana harekâtını Kars üzerine yapmayı tercih etti. Çünkü Kars kalesine yapılacak harekâtlar Ahıska paşalığının Erzurum ile olan bağlantısı kesilmiş olacaktı. Bu bağlamda, Rus ordusu Arpaçay hudut nehrini aştı. Paskeviç Erzurum’dan gelecek herhangi bir

rızalarıyla Rusya’ya göç etmelerine karar verilmiştir. Yeşilot, 2008: 191. Rusya, güneye yayılma siyaseti bağlamında Avrupa devletleriyle ittifaklar yapmıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti’nin 1683 Viyana kuşatmasında başarılı olamaması üzerine kurulan Kutsal ittifak içerisinde Rusya, Avusturya, Venedik, Lehistan’la birlikte yer almıştır. Ruslar, 1687 ve 1689 da Kırım’a iki sefer yapmışlarsa da başarı gösterememişlerdir bu konuda bkz. Kurat, 1990: 11. Rusya’da tahta I. Petro’nun geçmesiyle ise, Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Rusya’da Avrupa ülkelerindeki benzer modern bir ordu ve donanma oluşturan I. Petro, 1696’da Azak kalesini almıştır. Bu gelişme, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne indirdiği ilk büyük darbe olmuştur. Karlofça Antlaşması’ndan sonra Temmuz 1700’de imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak, Rusya’da kaldığı gibi, Rusların İstanbul’da daimi elçi bulundurması da kabul edilmiştir. Kurat, 1990: 11-15. Rusların güneye doğru yayılma siyasetleri ve sürecine dair örnek olması bakımından bkz. Kurat, 2010: s.281; Okçu, 1953: s. 33; Köse, 2006: s.112-119; Kalkan, 2007: 48-49; İnalçık, 1948: 366; Temizkan, 2006: 447-448; Gökçe, 1979: 18-19.

¹⁵ Turan, 1951: 111-151.

¹⁶ John F. Baddeley 1854-1940 yılları arasında yaşamış İngiliz seyyah, gazeteci ve bilim insanıdır. O özellikle Rusya ve Kafkasya üzerine yaptığı çalışmalarla bilinmektedir. Baddeley, 1879 yılında Rusya’ya yedi ay süren bir gezi yapmış ve akabinde London Standard gazetesinin St. Petersburg’daki muhabiri olmuştur. Böylece Rusya ile yaşamı boyunca sürececek olan bir ilişkisi başlamıştır. O, Rusya’da geniş çaplı geziler yapmış ve ülkenin tarihine dair önemli kitaplar kaleme almıştır. Buna ek olarak Baddeley Royal Geography Society adlı kuruluşun da bir üyesidir. Kuş, 2019: 26-27.

¹⁷ Bostan, 2006: 441-443. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. *Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar Çeşme, Navarin, Sinop Baskınları ve Sonuçları*, (haz.) Ersan Baş, İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi, İstanbul 2007; Kurat, 1990: 56-57. 1828- 1829 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Brown, 1940; Aksan, 2011: 357-358; Özcan, 2011: 195-204; Beydilli, 1988: 365-434; Çakın, 1979; Erkin, 1940; Kop, 1999.

yardımlı engellemek için Kars'ın güneyine yerleşti.¹⁸ Baddeley'in de aktardığı gibi, Paskeviç, Kars Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Tuğgeneral Berhman'ı emrindeki kuvvetlerle birlikte kalenin muhafazası için bıraktı. Kendisi ise 16 Temmuz'da Ahılkelek üzerine yöneldi. Kars Kalesi düştükten sonra¹⁹ Ardahan'a çekilen Serasker Köse Mehmed Paşa düşmanın Erzurum'a saldıracağı hakkındaki istihbaratı değerlendirerek, Erzurum yolunu kesmek için harekete geçti. Fakat Paskeviç, Temmuz ayı ortalarında Erzurum'a doğru şaşırtma taktikli bir yürüyüş yaparak, aniden rotasını değiştirip kuzeydeki Ahılkelek yoluna saptı. Ahılkelek kalesi Rusya'dan gelecek takviye kuvvetler ve iase için takip edilecek yol üzerinde bulunuyordu. Bu nedenle Paskeviç, Ahılkelek'i ele geçirip Rus birlikleriyle donatmayı planladı.²⁰

İngiliz yazar John F. Baddeley, Ahıska'nın ele geçirilmesinden önce Ahılkelek'in Ruslar tarafından nasıl ele geçirildiğine dair, yukarıdakileri destekleyen bilgiler aktarır. Baddeley Kios (Köse Mehmed) Paşanın²¹ Kars'ın düşmesinden sonra²² Rusların bir sonraki hedeflerinin kendi başkenti olduğu yönündeki yanlış istihbaratlara itibar ettiğini ve Erzurum'a giden yolu kesmek için hızlı bir şekilde geri çekildiğini ve akabinde hareketsiz kaldığını söyler. Paskeviç ise²³ Ahıska'ya giden iki yoldan daha kuzeydekine doğru yönelir. Zira Kars'tan 100 km uzaklıktaki Ahılkelek'ten geçen bu yol, çevirme hareketlerine daha az maruzdur ve Ruslar tarafından ve Rusya'dan gelecek takviye kuvvetlerinin izleyeceği yollara da daha yakındır. Daha da önemlisi, Ahılkelek kalesinin alınarak Rus askerlerinin buraya yerleştirilmesi gerekmektedir. O, kalenin savaş esnasında 1.000 kişilik bir birlik tarafından savunulduğunu, kadın ve çocukların kaleden çıkarıldıklarını ve Türklerin teslim olmaktansa savaşarak ölmeye yemin ettiklerini söyler. Kasabanın ise bir yıkıntıdan farksız olduğunu ancak surların hala sağlam olduğunu yazar. Ona göre, kasabaya doğrudan yapılacak bir saldırı Ruslar bakımından büyük kayıplarla sonuçlanabilirdi. Bu nedenle, Rus General Paskeviç kaleyi bombalayarak düşürmenin daha uygun olacağını düşünür. Bu yoğun bombalama kaledeki askerlerin morallerini bozmuş ve bu nedenle kalede daha fazla kalmak istememişler ve kalenin burçlarından ipler sarkıtarak aşağı inmişlerdir. Fakat önlerindeki çukuru aşmak isterlerken bir kısmı açılan kurşunların hedefi olmuştur. Sarkıtılan iplerden kaleye çıkan General Sacken ve Albay Borodin, 24 Temmuz günü kaleyi kalan 300 kadar askerden almayı başarmışlardır.²⁴ Bazı Rus kaynaklarına göre, kalede bulunan 1.000 civarında Osmanlı askerinden 300'ü esir alınmış, 600 kadar asker ise şehit düşmüştür. Şehitler arasında kalenin garnizon komutanı Ferhat Bey, eski Ahıska Paşası Selim Paşa'nın oğlu ve onlarla birlikte birkaç üst düzey komutan da yer almaktadır. Esirler arasında ise Ahıska bölgesi başkanı Muta Bey (Musa Bey), 16 subay ve 10 bayrakdâr bulunmaktadır. Ruslar kaleden 14 top, 21 sancak ve farklı kalibrelerde top gülleleri el koydular.²⁵ Ruslar daha sonra Ahılkelek'ten 40 km. kadar uzaklıkta olan küçük ve sağlam bir kale olan Ketvis'i de ele geçirdiler.

¹⁸ Allen ve Muratoff, 1966: 26.

¹⁹ Baddeley ayrıca Kars'ın düşmesinin hemen ardından ortaya çıkan veba salgınının ordu üzerinde büyük bir tahribatta yol açtığını ve sonraki seferleri tehlikeye düşürdüğünün altını çizer. Ancak Paskeviç büyük bir komutan olduğunu göstermiş ve almış olduğu tedbirler neticesinde vebanın daha fazla tahribat yapmasının önüne geçmeyi başarmıştı. Baddeley, 1908: 190.

²⁰ Çaycıoğlu, 2018: 132.

²¹ Sivas valisi ve seyyar ordu komutanı Köse Mehmed Paşa Kars'ın topa tutulduğu gün şehrin 10 kilometre kadar yakma gelmiş fakat burada şehrin teslim olduğunu duyunca önce Ardahan'a daha sonra Soğanlı Dağlarına çekilmiştir. Akbulut, 2002: 142.

²² Ancak Kars'ın düşmesinin hemen akabinde çıkan veba Rus ordusunda büyük bir tahribat yarattı ve sonraki seferleri de büyük bir tehlikeye attı. Ancak Paskeviç maharetini gösterdi ve aldığı önlemler sayesinde vebanın daha fazla zara vermesinin önüne geçti. Baddeley, 1908: 190.

²³ Paskeviçler ailesinin bir üyesi olan İvan Fyodoroviç Paskeviç, 8 Mayıs 1782'de Poltava'da (Ukrayna) dünyaya geldi ve Varşova'da 74 yaşında iken 20 Ocak 1856'da hayatını kaybetti. General Paskeviç'in hayatı ve siyasi ve askeri hayatına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Çaycıoğlu, 2018: 5-30.

²⁴ Baddeley, 1908: 191.

²⁵ Çaycıoğlu, 2018: 133.

Böylece Ardahan ile Ahıska arasındaki Kür vadisinin ortasından geçen tüm ulaşım yolları Rusların eline geçmiş oldu.²⁶ Ardından Rus General Paskeviç Ahıska üzerine yürüme kararı aldı.

Baddeley, Ahılkelek'in Ruslar tarafından nasıl ele geçirildiğini aktardığı gibi, Ahıska'nın işgalini de anlatır. Ancak, işgali anlatmadan önce Ahıska'ya dair bazı tarihsel ve coğrafik bilgiler verir. O, ilk olarak Ahıska'nın 12. yüzyıl sonlarına doğru Gürcü prensesi Tamara döneminde Gürcistan'ın bir bölümünü oluşturduğunu²⁷ ancak daha sonra bölgenin Cengiz Han'ın istilasına uğradığını söyler. Ona göre, bunun üzerine bölgede yaşayan Hıristiyan halk Müslümanlığı kabul etmiş ve çeşitli yerlerden gelen insanların kaynaşmasıyla değişik bir toplum ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ahıskalılar kendi yerel liderleri tarafından yönetilirler ve çok cesur ve korkusuz bir halk olarak ün salmışlardır. Ahıska paşaları Osmanlı hâkimiyetinden sonra İstanbul'un hâkimiyetini kabul etmişler fakat yarı bağımsız bir siyasi yaşam sürmüşlerdir. Osmanlıları daha sıkı itaat altına almaya çalıştığı zaman şiddetle karşı çıkarak onları yenilgiye uğratmışlardır. Görüldüğü üzere Baddeley, Ahıskalıların etnik kökenine dair bazı değerlendirmeler yapmakta ve onları "karışmış bir topluluk" olarak betimlemektedir. Ahıska Türklerinin kökeni ile ilgili çok farklı teoriler ortaya atılmıştır. Örneğin, Müslümanlaşmış Gürcü olabilecekleri, Azeri kökenli oldukları, Tatarlarla akraba oldukları ve Kıpçak kökenli oldukları gibi kimi tezler ortaya atılmıştır.²⁸ Ancak Kalkan, 11. ve 12. asırdan sonra bu bölgeye yerleşen Ahıska Türklerinin kültürleri, dilleri, antropolojik yapıları, gelenekleri bakımından büyük bir olasılıkla Kıpçak Türkü olduklarını söyler.²⁹ Buna paralel olarak Kırzioğlu, Ahıska Türklerinin tarihiyle ilgili yapılan çalışmalardan yola çıkarak onların etnik kökenlerinin Türk boyu Kıpçaklara dayandığını ileri sürer.³⁰ Kırzioğlu Ahıska Türkleri gibi, ataları Kıpçakların da, Rusların sürgününe maruz kaldıklarını ve bunun neticesinde Ahıska'ya yerleştiklerini söyler. Ancak Ahıska'ya yerleşen ilk Türk boyunun Kıpçaklar olmadığını ve Ahıska'nın Kıpçaklardan önce de asırlar boyunca çeşitli Türk boylarının yaşadığı bir bölge olduğunun altını çizer.³¹ Kafkasların kuzeyinden gelen Ortodoks Kıpçak/Kuman Türkleri, Tiflis, Ardahan ve Çoruh bölgesini Selçuklulardan almıştır. Bu sınır bölgelerine ailelerini koruyucu savaşçı olarak yerleştirmiştir. Bu yüzden bugüne kadar Ahılkelek, Ahıska, Ardahan, Ardanuç, Oltu, Tortum, Şavşat, Artvin yerli halkının konuştuğu Türkçe Kıpçak/Kuman ağzına dönüşmüştür. Bu bağlamda Arslanoğlu da Ahıska Türklerinin kökenini Kıpçak/Kuman Türklerine dayandıran araştırmacılarından birisidir.³² Buna ek olarak, Baddeley, Ahıska'nın Kura nehrinin kıyısında erişilmez bir noktada olduğundan ve Ahıska kalesinin ve şehrinin 10.000 kişilik bir garnizon tarafından savunulduğunu aktarır. İngiliz seyyah Ahıska'nın ele geçirilmeden önce yaşananlara dair şunları söyler:

Cesaretlerine ve güçlerine müthiş bir güveleri olan bu yiğit insanlar, Kios Paşanın yardım teklifini reddederken Rus tehditlerini hakir görerek onlara gülmüşlerdi. Buna rağmen Kios Paşa yine de kalenin yardımına koşmaya karar verdi. Bu durumda Paskeviç gelecekteki mücadeleye hazırlanmak zorundaydı. Yerel kaynaklardan aldığı bilgiler Seraskerin Ardahan'a doğru hızla yaklaşmakta olduğunu bildiriyordu. Paskeviç bu gelişme üzerine önce Seraskerle karşılaşmanın mı yoksa en

²⁶ Paskeviç Ahılkelek'te bulunan karargâhından Graf Nesselrode'ya 26 Temmuz 1828 tarihinde gönderdiği gizli raporda Osmanlı sınırındaki Türk kale ve şehirlerinin ele geçirilmesinin Rusya'ya sağlayacağı ekonomik ve stratejik faydalara dikkat çekiyordu. Söz konusu raporda Kars'ı genel mal deposu haline getirerek buraya getirdikleri ticaret mallarını Erzurum'dan Bağdat'a kadar sevk edebileceklerine dikkat çekiyordu. Ayrıca Avrupa'dan gelen malları bölgedeki ana ticaret yollarını kontrol altına alarak Revan'a giden ticaret yolu aracılığı ile İran'a gönderebileceklerinden söz ediyordu. Bilge, 2018: 159-198.

²⁷ Selçuklu tehdidi nedeniyle zor durumda kalan Gürcistan, çözümü aynı mezhepten savaşçı Kıpçakları ülkesine davet etmekte ve birlikte topraklarını savunmakta bulmuştur. Gürcistan Kıpçak ordusunun yardımıyla Tiflis'i yeniden ele geçirmiştir. Kıpçaklar 1124'te kendi hesaplarına fethettikleri Ahıska, Ardahan, Göle dolaylarına yerleşmiştir. Kıpçak 1. Sagris, "Gürcistan Atabeki" unvanını alarak Artvin, Ardahan, Ahıska, Ahılkelek Azur bölgesinin "İlbeği" olmuş ve Atabekler sülalesini kurmuştur. Zeyrek, 2007: 227; Kırzioğlu, 1969: 35.

²⁸ Veyselöğlu, 1999: 2-4.

²⁹ Kalkan, 1998: 16; Avşar-Solak ve Yorulmaz, 1994: 15; Ahıska Türklerinin bölgedeki tarihsel gelişimleri ve etnik kökenlerine dair daha detaylı bilgi için bkz. Kalkan, 1998: 166-169.

³⁰ Kırzioğlu, 1992b: 32.

³¹ Kırzioğlu, 1969: 203.

³² Arslanoğlu, 1973: 55.

kısa yoldan Ahıska'ya ulaşarak mümkün olursa Kios Paşa ulaşmadan kaleyi düşürmeyi denemenin mi daha doğru olacağına kara vermek zorunda kaldı. Rus kumandan her zaman olduğu gibi daha riskli olanı seçti. Ahıska'ya giden iki yol vardı: Ardahan'dan geçen yol ulaşımına elverişliydi ancak 170 km uzunluğundaydı. Diğer yol ise dağlar, uçurumlar ve ormanlarla kaplı idi ve 70 km. uzunluğunda idi. 8.000 süngülük Rus ordusu 31 Temmuzda Ahılkelek'ten ayrıldı. Büyük zorluklarla geçen 3 günün ardından gün batımına doğru Ahıska önlerine ulaştılar.³³

Baddeley, Rusların Ahıska'ya varmalarından bir gün sonra, Türk ordusunun gelişini kutlamak için kaleden selam toplarının atıldığı bilgisini verir. Ardından Türklerin kamplarını Kura ve Ahıska ırmaklarının birleştiği yere kurduklarını ve yapılan bir süvari çarpışmasının ardından Rus askerlerinin şehrin doğu tarafında sağlam ve güçlü bir hat kurmayı başardıklarını belirtir. Ancak Ruslar açısından durum pek iç açıcı değildir. Zira bir tarafta geçilmesi oldukça zor surları ve 10.000 kişilik garnizonuyla Ahıska, diğer tarafta ise sayısı 30.000 kişiyi bulan bir ordu vardı. Bu zor koşullar altında savaşın kaybedilmesi basit bir yenilgiden çok daha önemli sonuçlar doğurabilirdi. 7 Ağustos'ta Rusların bekledikleri takviye kuvvetleri gelir ve böylece Rusların sayısı 10.000'e ulaşır. Toplanan savaş konseyi kalarak savaşmak yahut Borzom geçidinden çekilerek ricat etmek gibi iki alternatiften birisine karar verecekti. Savaş konseyinde rütbece en küçük olan Pousthchin herkesten önce fikrini açıklar ve Türk kampına bir gece baskın düzenlemeyi önerir ve bu teklif herkes tarafından kabul edilir. Ardından Baddeley iki taraf arasında yaşanan bu savaşa dair şunları aktarır:

Şafakta başlayan ve ertesi gün akşama kadar süren savaşta fazla disiplinli olmayan Osmanlı ordusu dağıldı. Yaralanan Kios Paşa 5.000 piyadesi ile birlikte Ahıska'ya girdi. Geri kalanlar ise düzensiz bir şekilde Ardahan'a çekildi. Bu uzun savaşta şansın çok kez Osmanlılar tarafına döndüğü zamanlar olmuştu. Büyük bir cesaretle üç kez saldırıya geçen Türkler, yoğun ateş sayesinde durdurulmuş ancak Ruslar da pek fazla bir ilerleme kaydedememişlerdi. İki tarafın da ele geçirmek için büyük gayret gösterdiği bir çukur, savaşın ana merkezi oldu. Sonunda Pousthchin bir kere daha kendini gösterdi ve tehlikeli bir keşif harekâtından sonra çukurluğa giden yolun bir "ay tabya" tarafından maskelendiğini tespit etti. Bu nokta ele geçirilince diğerleri de geri çekilmek zorunda kaldı. Ruslar aralarında ünlü General Korlokov'un da bulunduğu 30 subay ile 600 asker kayıp vermişlerdi. Ahıska artık kendi kaderi ile baş başa kalmıştı.³⁴

Baddeley'e paralel olarak Rus kaynaklarında da Ahıska kalesinin, Kura nehrinin kıyısında yüksek ve erişilmez bir yere kurulmuş tarihi bir yapı olduğundan ve Ruslar kuşatmaya geldiklerinde kalede yaklaşık olarak 10.000 personele sahip bir garnizon bulunduğundan söz edilir. Ayrıca kale güçlü bir garnizona sahip olduğu için başlangıçta Serasker Köse Mehmed Paşa'nın yardıma gelmesine gerek görülmez, ancak Köse Mehmed Paşa yardıma gelmeye karar verir. Bu arada Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanı Graf Paskeviç ise çetin bir mücadele için hazırlık yapmakla meşguldür. Paskeviç'in Ahıska'ya ulaşmak veya Köse Mehmed Paşa ile karşılaşmak arasında bir seçim yapması gerekmektedir. Kararını veren Paskeviç, ordusu ile Ahılkelek'ten yola çıkarak yaklaşık 70 km mesafeyi üç günde aşarak Ahıska önlerine ulaşır. Rusların geldiği tarihten bir gün sonra 4 Ağustos'ta kaleden atılan selam topları da Köse Mehmed Paşa komutasındaki Türk ordusunun Ahıska önlerine geldiğini haber verir. Paşa, orduyu 5-6 km uzaklıktaki Kura nehrinin kıyısında yerleştirir. 5 Ağustos'ta yapılan ufak çaplı bir çarpışmadan sonra Ruslar kalenin doğu tarafında güçlü bir hat kurmayı başarırlar. 7 Ağustos'ta Paskeviç'in Kafkas hattından beklediği kuvvetler orduya dâhil olur ve böylece Rus ordusu 10.000'in üzerinde bir sayıya ulaşır. Türk ordusu ise yaklaşık 30.000 kişiden oluşmaktadır.³⁵

³³ Baddeley, 1908: 192-193.

³⁴ Baddeley, 1908: 193-194.

³⁵ Çaycıoğlu, 2018: 134. 8 Ağustos'ta Rusların yerleştirdikleri dokuz adet top ile şehir bombalanmaya başlandı. Böylece Ahıska kuşatması başlamış oldu. Bu arada ertesi gün Paskeviç Karadeniz bölgesinden 10.000 kişilik Laz birliğinin Ahıska kalesine yardım için yola çıktığını ve bir güne kadar kale önlerine geleceklerini haber aldı. Bunun üzerine Paskeviç, savaş konseyini topladı. Burada Başkomutan, Türk ordusu karşısında Ahıska kuşatmasını yürütmek veya Borjom Geçidi aracılığıyla Gürcistan'a dönmek arasında bir tercih yapılması gerektiğini tartışmaya açtı. Konsey, Ahıska Kalesi'ne doğrudan saldırmak yerine Türk kampına bir gece baskını yapılmasını kararlaştırdı. Ertesi gün 9

2. Ahıska'nın Kuşatılması ve Alınışı/ Türklerin Ahıska'yı Geri Alma Teşebbüsleri

Baddeley, ilk olarak Ahıska'nın üç tane savunma hattı olduğundan söz eder. Bunlar kasabanın kendisi, kalenin duvarları ve onların içindeki hisardır. Ona göre, daha sonra yaşananların da göstereceği gibi, kuşatmanın başarılı olması kasabanın ele geçirilmesine bağlıydı. Ancak bunun başarılması çok zordu. Zira şehir yalçın kayalıklar üzerinde kuruludur ve birbirlerine 5'er metre yüksekliğindeki kazıklarla bağlanmış olan tabyaların her iki tarafından da hendekler kazılarak güçlü bir savunma hattı kurulmuştu. Yine Asya'daki birçok yerleşim bölgesinde olduğu gibi birbiri içine geçmiş haldeki kıvrılarak uzanan dar sokaklar savunma için elverişli iken, saldırı için güçlü engeller oluşturuyordu. Baddeley şehirde 25.00 kişinin yaşadığı bilgisini verir. Buna ek olarak Rusların gelmesini dört gözle bekleyen Yahudi ve Ermeniler hariç geriye kalan Müslüman halkın savaşı ve cesur insanlar olduğunu belirtir. Bu insanlar kadınları da dâhil olmak üzere hayatlarını, mallarını ve evlerini sonuna kadar Ruslara karşı savunmaya hazırdılar. Halk ayrıca savunma için kalenin ve garnizonun desteğine de sahiptir. Aslında kale savunma bakımından güçlü sayılmazdı. Nitekim etraftaki tepeler ve yüksek noktalar kaleye karşı yapılacak bir saldırıyı kolay hale getirmekteydi. Fakat bölgenin dalgalı ve yalçın olan doğası şehir halkı için bir avantaj oluşturmaktaydı. Baddeley halkın Ruslar karşısında kendilerine olan güvenlerini şu şekilde dile getirmekte olduklarını söyler:

"Siz gökyüzündeki Ay'ı Ahıska'nın camisindeki Hilal'den daha kolay sökebilirsiniz!"³⁶

Baddeley, devam eden satırlarında, kuşatma için gerekli olan hazırlıkların büyük ölçüde tamamlandığı bilgisini verir ve sözlerini şöyle sürdürür:

Özellikle daha önceki Osmanlı ordusunun bulunduğu tepelere bataryalar çıkarılarak yerleştirildi. Ruslar sahip oldukları kaynakları en iyi faydalanacakları şekilde yerleştirdikten sonra şanssız kasabayı bombalamaya başladı. Ancak Türkler yoğun bir ateş altında olmalarına rağmen asla yılgınlık göstermediler. Zaman geçiyordu. Türklerin yeniden toplanarak kaleye yardıma gelecekleri haberleri gelmeye başlamıştı. 14 Ağustos günü şehri çevreleyen duvarlardan bazı gediklerin açıldığını gören Paskeviç ertesi gün saldırıya geçme kararı verdi."³⁷

Kuşatmanın hazırlıkları tamamlandıktan sonra Osmanlı ordusunun daha önce bulunduğu tepelere Tuğgeneral Gillensmındt kuşatma toplarını yerleştirdi. Baddeley'in de söylediği gibi, bombardıman 14 Ağustos'a kadar devam etti.³⁸ Ardından Ahıska'ya yapılacak saldırının sabah saat 4'de olacağını planlandığını; çünkü Kars ve Ahılkelek kalelerinin tan vaktinde yapılan saldırılarla düşürüldüğünü söyler. Ona göre, Paskeviç, rakiplerinin dikkatlerinin o saatlerde en üst seviyede olduğunu, ancak zaman geçtikçe özellikle de öğleden sonra gittikçe azaldığını

Ağustos sabah saatlerinde başlayıp akşama kadar devam eden savaş sonunda Ruslar Osmanlı ordusunun disiplinini bozdular. Bu savaşta bacağından yaralanan Köse Mehmed Paşa 5.000 asker ile birlikte kaleye girmeyi başardı. Ruslar savaşın sonunda 10 top, çok sayıda top mermisi, transferde kullanılan at arabaları ve 10 sancak ele geçirdiler. 3.000 kadar Türk askeri savaş meydanında şehit edildi ve yaralandı. Dağılan diğer birlikler ise Ardahan yolu üzerindeki ormana doğru çekildiler. 21. Piyade Tümeni 3. Tugay Komutanı Tuğgeneral Korolkov 9 Ağustos günü yapılan çarpışmalar sırasında öldürüldü. 9 Ağustos 1828 tarihinde meydana gelen Ahıska kuşatmasında Rus ordusunun kayıpları subaylardan dokuz ölü 24 yaralı, alt rütbeli askerlerden ise 76 ölü 379 yaralı idi. Baddeley'in Rusların aralarında General Korlokoff'un da bulunduğu 30 subay ile 600 asker kayıp verdikleri yönünde verdiği bilginin, diğer Rus kaynaklarında verilen bilgilerle örtüşmediği dikkat çekmektedir. Yine Baddeley'in Savaş konseyinde rütbece en küçük olan Pousthchin'nin herkesten önce fikrini açıkladığı yönünde bilgi vermektedir. Ancak diğer Rus kaynaklarında Paskeviç'in, savaş konseyini topladığı ve Başkomutanın, Türk ordusu karşısında Ahıska kuşatmasını yürütmek veya Borjom Geçidi aracılığıyla Gürcistan'a dönmek arasında bir tercih yapılması gerektiğini tartışmaya açtığından söz edilmektedir. Çaycıoğlu, 2018: 135.

³⁶ Baddeley, 1908: 195-196.

³⁷ Baddeley, 1908: 196. Paskeviç'in verdiği bilgilerden yola çıkarak, Baddeley onun emrindeki kuvvetlerin toplam sayısının 12.792 kişi olduğunu ve bunlardan 3.287 kadarının kampları korumak için ve 2.958 kişiden oluşan askerin de topları korumak için görev yapacağını söyler. Bu duruma göre geriye yalnızca 4.016 kişisi piyade olan 6546 er ve subay kalmıştır. Ancak kuşatma güçlerinin moralleri oldukça yüksekti. Zira Kars ve Ahılkelek'i düşürmeyi başarmışlar ve kendilerinden sayı bakımından üç kat daha fazla olan Seraskerin ordusunu yenmişlerdi. Şimdi ise Paskeviç'in emri altındaki Murayivev gibi kumandanlar tarafından komuta ediliyorlardı. Baddeley, 1908: 196.

³⁸ Çaycıoğlu, 2018: 136.

farkındadır. Bu nedenle, daha önce kaleye bazı sahte nümayiş hareketleri ile kale halkı buna alıştırmış ve böylece son saldırıya geçildiği sırada kentin daha az tetikte olması sağlanmıştır. Baddeley'e göre, bu plan oldukça akıllıcaydı. Çünkü oldukça güçlü olan kaleye bu kadar az sayıdaki kuvvetle, güneye özgü yaz sıcağının altında saldırıya geçmek elde edilen sonuçla haklılığını ortaya koymuş oldu. Zira kaledekiler tam bir sürprizle karşı karşıya kalmışlardı. İlk saldırı ile görevlendirilmiş olan Şirvan alayı tabyalardan birini ele geçirdi ve siperlerin arasından açılan gedikten içeri girdi. Buna ek olarak, Baddeley, çok kısa süre içinde iki tarafın kasabanın içinde savaşa tutuştuklarını ve savaşın merkezinin eski bir kilise olduğunu aktarır. O, şöyle der:

Kutsal Meryem'in gökyüzüne yükseldiği kabul edilen ve özellikle saldırı için seçilen bu günde kanlı savaş tüm hızı ile sürdü. Ruslar yavaş yavaş alana hâkim olmaya başladı. Toplar hemen getirilerek uygun noktalara yerleştirildi. Ancak gecenin karanlığı ortalığı kaplamaya başlamıştı. Sonunda kilise ele geçirilmiş ve sızan kanlar, yara ve ölümlerden oluşan kümeler etrafı kaplamıştı. Çevredeki binalar ateşe verilmekle birlikte, gece olması ile yarıda bırakılan çarpışmalar, alevlerin yarattığı aydınlık altında yeniden başlamış ve daha önce eşine rastlanmamış öfke ve şiddet ile tüm gece boyunca sürmüştür. Genç yahut yaşlı bütün şehir halkı, gerek kendilerini gerekse evlerini savunmak amacı ile umutsuzluk içinde büyük bir cesaretle savaştılar. Kadınlar, canlı olarak düşmanın eline geçmektense yanan binalara dalarak canlı canlı yanmayı tercih ediyorlardı. Bir camide toplanan 400 kadar insanın tamamı yanarak hayatlarını kaybetti. Rus askerleri intacı bir direnişle karşılaştıkları durumlarda yaptıkları gibi ele geçirdiklerini öldürmeye başladılar. Özellikle kaleye sığınmış ve ırkdaşları olan çok sayıdaki Rus asker kaçaklarına asla merhamet etmediler. Ancak Paskeviç'in dediğine göre yine de kadınların namusu korundu.³⁹

Şehir, Ruslar tarafından 16 Ağustos tarihinde tan vakti ele geçirilebilmiş ve şehirdeki tüm evler harabe haline dönüşmüştü. Kentteki direniş artık son bulmuştu. Baddeley, bazı otoritelerin savaşın sona ermesinden sonra Rusların doğal yumuşaklıklarını göstererek özellikle kadın ve çocuklara yardım ettiklerini ve onları güvenli yerlere götürdüklerini söylediklerini yazar. Ancak yazar savaşlarda yaşanan vahşi zalimlikleri yazmanın çok hoş olmadığını, fakat bunları yazmanın da aslında gelecekte yaşanacak olan pek çok olumsuzluğun önlenmesine yardımcı olabileceğinin altını çizer. Buna ek olarak, aslında herkesin Rusların doğalarında bazı zıt özellikleri barındırdıklarının farkında olduğunu söyler. Örneğin, normal koşullarda sessiz ve sakin olan Rusların, öfkelendikleri zaman dünyanın en vahşi ve acımasız insanına dönüşebileceklerine vurgu yapar.⁴⁰ Akabinde tüm kasabanın Rusların eline geçmesinden sonra bütün topların sıraya dizildiğini ve kaleyi yakın mesafeden ateşe aldıklarını ve bu koşullar altında artık kale- nin daha fazla dayanmasına imkân kalmadığını aktarır. Bunu sonucunda, Kios Paşa, Paskeviç tarafından sunulan akıllı ve insancıl teklifi kabul etmiş ve emrindeki 4.000 asker ile onların silahları ve eşyalarıyla çekilip gitmeleri koşulu ile kaleyi Rusları teslim etmiştir. Böylece daha önce Gudoviç'e büyük bir yenilgi tattıran ve Tormazov'un bozgununa tanıklık eden ve üç asırdır bağımsızlığını korumuş olan Ahıska düşmüş oldu.⁴¹

Ruslar, Ahıska'nın ele geçirilmesi için yapılan bu son saldırıda çok sayıda kayıp verdi. Ahıska Türklerinin kaybı ise çok daha fazlaydı. Şehirde yaşayan halktan 3.000 kişi öldürüldü. Paskeviç'in imparatora yazdığı rapora göre, Ahıska'daki 400 topçudan 50'si hayatta kaldı. 100 kişiden oluşan Yeniçeri bölüğü tamamen yok edildi. Kaledeki 1800 Laz'dan 500 kişi kurtulabildi ve geriye kalan 1.300 kişi ise öldürüldü. Rusların ele geçirdiği ganimetler arasında 67 top, 52 sancak ve beş tuğ vardı. Paskeviç'in "Tifliskiye Vedomosti" gazetesinde yayınlattığı haberde ise Ahıska kuşatmasında toplam 5.000 kişinin öldürüldüğü belirtiliyordu. 15 Ağustos 1828 tarihinde meydana gelen Ahıska kuşatmasında Rus ordusunun kayıpları subaylardan 11 ölü 32 yaralı, alt rütbeli askerlerden ise 118 ölü 439 yaralı idi. Ruslar, İran ile yaptıkları savaş sıra-

³⁹ Baddeley, 1908: 197.

⁴⁰ Baddeley, 1908: 197-198.

⁴¹ Baddeley, 1908: 198.

sında işgal ettikleri bazı şehirlerde bulunan değerli yazma eserler gibi Ahıska'da ele geçirdikleri yazma eserleri alıp St. Petersburg'a götürdüler. Ahıska'da yeni bir şehir idaresi kuruldu ve bu idarenin başkanlığına Tuğgeneral Bebutov getirildi. Ahıska kuşatması Paskeviç'in askeri yeteneğini öne çıkartan bir savaş oldu. Bu bağlamda, Monteith, Ahıska kuşatmasının her askeri öğrenci tarafından mutlaka incelenmesi gerektiğini ve bu kuşatmada Paskeviç'in üstün savaş yeteneği ile cesaretinin açıkça görülebileceğinin altını çizer.⁴²

Sonuç

Yedi ay kadar Rusya'da çeşitli seyahatler yapmış olan tarihçi ve yazar John F. Baddeley, Rusya tarihi üzerine yazdığı bazı kitapları ile tanınır. Onun, bu çalışmada ana kaynak olarak kullanılan "The Russian Conquest of the Caucasus" adlı yapıtı ise alan yazında bilinen önemli çalışmalarından biridir. Yazar bu çalışmasında Ahıska'nın ele geçirilmeden önceki durumu, 1828-1829 Osmanlı- Rus savaşı esnasında doğuda Ruslarla yapılan savaşlar, Kars ve Ahılkelek'in Ruslar tarafından nasıl ele geçirildiğine dair ayrıntılı bilgiler verir. Yine eserde Ruslar açısından önemli bir mevkide bulunan Ahıska kalesinin alınmasına yönelik Paskeviç tarafından yapılan askeri planlar ve gerek Osmanlı ordusunun gerekse Rus ordusunun savaş esnasında içinde buldukları duruma dair de askeri tarih bakımından özgün bilgiler aktarır.

Baddeley'in yapıtında Ahıska'nın kuşatılmasına yönelik verdiği bilgileri Rus kaynaklarından yola çıkarak aktardığı anlaşılmaktadır. Zira Rus kaynaklarına dayalı olarak konu ile ilgili yapılan kimi çalışmalara göz atıldığında bu benzerlik hemen fark edilmektedir. Ancak onun konuya ilişkin aktardığı bilgilerde nesnel olmaya çalıştığını da belirtmek gerekir. Örneğin, bazı otoriteler tarafından Rusların Ahıska kuşatmasında halka yumuşak davrandıkları ve herhangi bir şiddet uygulamadıkları yönünde verilen bilgiye karşı çıkar ve Rusların herkes tarafından doğaları gereği öfkelendiklerinde yeryüzünün en vahşi kişisine kolaylıkla dönüşebileceklerinin altını çizer. Bu bağlamda, içinde 400 kişinin olduğu caminin Ruslar tarafından ateşe verilmesinin ve insanların diri diri yakılmasının, Rusların Ahıska'da yaptıkları mezalime bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akbulut, Uğur, (2002), "Doğu Anadolu'da ilk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı", *Yeni Türkiye*, 44, 140-156.

Aksan, Virginia H., (2011), *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700 -1780*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Allen, W. Edward David ve Muratoff, Paul, (1966), *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Arslanoğlu, Cem Ender, (1973), "Osmanlıların Fethinden Önce Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarımızdaki Ardahan-Çıldır-Posof ve Hanak Bölgesinin Türklüğü Köyler ve Köylü Adları", *Türk Kültürü Dergisi*, XI/126, 54-63.

Avşar, Zakir-Solak, Ferruh ve Yorulmaz, Erhan, (1994), *Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*, Ankara: Vadi Yayınevi.

Aydınğün, Ayşegül, (2001), *Rethinking on Ethnic Identity Formation and Shift: The Case of the Ahıska (Meskhetian) Turks*, The Faculty of the Department of Sociology of Middle East Technical University, Ankara: Unpublished Phd.

Aydınğün, Ayşegül ve Asker, Ali, (2012), "Gürcistan: De Jure Üniter, De Facto Parçalı", (Der. İsmail Aydınğün ve Çiğdem Balım), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan*

⁴² Çaycıoğlu, 2018: 137. Bu konuda Baddeley de benzer bilgiler verir. Baddeley, 1908: 198.

ve Ukrayna, *Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler* içinde (117-207), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Aydınğün, Ayşegül ve Aydınğün, İsmail, (2014), *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler*, ed. Murat Yılmaz, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

Baddeley, J. Frederick, (1908), *The Russian Conquest of the Caucasus*, London: Longmans Green and Co.

Baratashvili, Marat, (1998), *Legal State of Meskh Repatriates in Georgia. Tbilisi*, United States Informational Agency (USIA).

Beydilli, Kemal, (1988), "1828-1829-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, XIII/17, 365-434.

Bilge, Sadık Müfit, (2018), "15.Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı Topraklarından Güney Kafkasya'ya Kervan Ticareti (Yollar, Kervanlar, Tüccarlar, Mallar, Gümrükler)", *Doğu ve Batı Türklüğü'nün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri*, Konya: Palet Yayınları, 159-198.

Bostan, İdris, (2006), "Navarin", *D.İ.A*, XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 441-443.

Brown, James, (1940), *Bir Millet'in Bir İmparatorlukla Savaşı: 1828 1829: Türk-Rus Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Cafersoy, Nazım, (2002), "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", *Avrasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, IV/8, 51-101.

Çakın, Naci, (1979), "1828 - 1829 Osmanlı - Rus Harbi", *Askeri Tarih Bülteni*, IV/7, 31-54.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, (2018), *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Dinç, Fadime Tosik, (2015), *Ahıska Türkleri (1800-1921)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erkin, Celal, (1940), *1828 - 1829 Türk - Rus Harbi (Kafkas Cephesi)*, İstanbul.

Ercilasun, Ahmet Bican, (2005), "Meshet-Ahıska Türkleri Hakkında", *Türkelî Dergisi*, 116.

Gökçe, Cemal (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul.

İnalçık, Halil, (1948), "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Bellekten*, XII/46, Ankara: 349-409.

Kalkan, Mustafa, (1998), "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri", *Bilig*, VII/161, 160-170.

_____, (2007), *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, (1955), *1855 Kars Zaferi*, İstanbul: Işıl Matbaası.

_____, (1969), "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *Türk Kültürü Dergisi*, 86, 203-206.

_____, (1989), "Ne Mesket ne Misket: Ahıska Türkleridir", *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, 268, 17-23.

_____, (1992a), *Kıpçaklar (Ahıska Çıldır Eyaleti Tarihinden)*, Ankara: TTK.

_____, (1992b), *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: TTK.

_____, (1998), *Osmanlıların Kafkas-İllerini Fethi*, Ankara: TTK.

- _____, (2008), "Hristiyan Atabekler Hükümeti-I", *Bizim Ahıska Dergisi*, X, (2008), s.12-17.
- Kıyas, Aslan, (1995), *Ahıska Türkleri*, *Ahıska*, Ankara: Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Kop, Yaşar, (1999), *1828- 1829 Osmanlı- Rus Savaşında Kars ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Köse, Osman, (2006), *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara: TTK.
- Kurat, Akdes Nimet, (1990), *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- _____, (2010), *Rusya Tarih Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: TTK.
- Kuş, Ayşegül, (2019), *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılda Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları.
- Mirkhanavo, Malika, (2006), "People in Exile: The Oral History of Meskhetian Turks (Akhyskha Türkleri)", *Journal of Muslim Minority Affairs*, XXVI/1, 33-44.
- Okçu, Yahya, (1953), *Türk- Rus Mücadelesi Tarihi*, Ankara: Alperen Kitabevi.
- Özcan, Besim, (2011), "1828-29 Osmanlı Rus Harbinde Erzurum Eyaletinden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 46, 195-204.
- Temizkan, Abdullah, (2006), "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI/2, 447-448.
- Togan, A. Zeki Velidi, (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tomlinson, K. Gillian, (2002), *Coping as Kin: Responses to Suffering amongst Displaced Meskhetian Turks in post-Soviet Krasnodar*, Department of Anthropology, Unpublished Phd., London University College.
- Turan, Şerafettin, (1951), "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX/1-2, 11-151.
- Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar Çeşme, Navarin, Sinop Baskınları ve Sonuçları*, (Haz. E. Baş), İstanbul: İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi, 2007.
- Üren, Mustafa, (2016a), *Kimlik Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler.
- _____, (2016b), "Çıkar ve Güç Dengesi Kıskaçındaki Ahıska Türkleri Sorunu", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II, (2016), 1-39.
- Veyselöğlü, Ali Paşa, (1999), *Ahıska Türklerinin Dramı*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Yeşilot, Okan (2008), "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XXXVIII, 87-199.
- Zeyrek, Yunus, (2001), *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- _____, (2007), *Ahıska Araştırmaları*, Ankara: Kozan Ofset Matbaacılık.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye Ayşegül KUŞ: %80 ve Gülbadi ALAN %20 oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Aktaş, Esat, “Çorum Sancağında Salgın Hastalıklar (1894-1914)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.107-123.
DOI: 10.31765/karen.822247

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
Bayburt/TÜRKİYE
✉ esataktas@bayburt.edu.tr

ORCID : 0000-0003-4197-8470

Anahtar Kelimeler: Çorum, Kolera, Tifo, Frengi, Salgın

Keywords: Çorum, Cholera, Typhoid, Syphilis, Epidemic

Geliş Tarihi / Received Date: 05.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.01.2021

ÇORUM SANCAĞINDA SALGIN HASTALIKLAR (1894-1914)*

Esat AKTAŞ**

Öz: Salgın hastalıklar, dünya üzerinde muhtelif zamanlarda etkili oldu. Etkilediği coğrafyalardan biri de Osmanlı topraklarıydı. 19. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı taşra teşkilatında Ankara vilayetine bağlı bir sancak statüsünde idare edilen Çorum'da sağlık teşkilatı zayıftı. Sancak merkezinde uzun yıllar sadece bir doktor sağlık sorunlarına çözüm aradı. Sancağa bağlı İskilip ve Sungurlu kazasında da durum aynıydı. Osmancık kazasında ise halk, bu imkândan da yoksundu. 19. yüzyılın sonunda birçok yerde kolera salgınları meydana geldi. Bu süreçte Çorum şehir merkezinde birkaç kolera vakası tespit edildiye de hastalık salgına dönüşmedi. Ancak 20. yüzyılın başında meydana gelen salgından Çorum da etkilendi. Sancakta görülen diğer bir hastalık frengiydi. Hastalığa karşı kurumsal olarak tedbirler alınmaya çalışıldı. Fakat Frengi Hastanesinin açılışına yönelik sarf edilen çabalar sonuçsuz kaldı. Bazı mekanlar hastalıkların ortaya çıkması ve barındırılması açısından önem arz etmektedir. Bu yerlerden biri olan Çorum Hapishanesi, şehri çoğu zaman tifo başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla tehdit etti. Çorum'da yine kızıl, çiçek ve difteri de zaman zaman ortaya çıktı. Önleyici tedbirler çerçevesinde çiçek ve difteri gibi hastalıklara karşı uygulanan aşular, Çorum ve bağlı kazalarında da yapıldı. Bu çalışmada 1894 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Çorum sancağı sınırlarında yaşayan halkın salgınlardan etkilenmesi ve bulaşıcı hastalıklara karşı uygulanan kurumsal tedbirler ele alınmaktadır.

EPIDEMICS IN ÇORUM SANJAK (1894-1914)

Abstract: Epidemics have affected the world at various times. One of the regions that epidemics affected was the lands of the Ottoman Empire. From the end of the 19th century, the health system was weak in Çorum, administered in the Ottoman provincial organization as a sanjak under the province of Ankara. For many years, only one doctor sought remedies to the health problems in the center of the sanjak. The situation was the same in İskilip and Sungurlu, the districts linked to Sanjak. In Osmancık district, the public was also deprived of this opportunity. Cholera outbreaks occurred in many places at the end of the 19th century. In this process, although several cases of cholera were detected in Çorum city center, the disease did not turn into an epidemic. However, Çorum was also af-

fected by the epidemic that occurred at the beginning of the 20th century. Another disease seen in the sanjak was syphilis. Institutional measures were taken against the disease. But the efforts to open the Syphilis Hospital were fruitless. Some places are important for the occurrence and spread of diseases. As one of these places, Çorum Prison threatened the city with infectious diseases, mainly typhoid fever. Scarlet fever, small-

pox, and diphtheria also appeared from time to time in Çorum. Within the framework of preventive measures, vaccines against diseases such as smallpox and diphtheria were also made in Çorum and its linked districts. In this study, the effects of epidemics on people living in the borders of Çorum sanjak and institutional measures implemented against diseases from 1894 to the beginning of the First World War are handled.

Giriş

Tarih boyunca milyonlarca insanın ölümüne sebep olan salgın hastalıklar, toplumun korku kaynağı olmuştur. Veba, kolera, çiçek, tifo ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar, dünyada büyük salgınlara sebep oldu. 14. yüzyılda Çin’de görülen veba, salgın halinde kıtalararası hareket etti. Bu pandemide Avrupa’da 24 milyon insan öldü ve böylece nüfusun üçte biri yok oldu. Çin’deki ölü sayısı ise 13 milyona ulaştı. Tıbbın gelişmediği bir dönemde bu hastalıkların yayılmasını engellemek için başta hastalığın görüldüğü yerler kordon altına alınmakta ve karantina uygulanmaktaydı. Sokaklarda ateş yakmak ve evlerin duvarlarını sirkeyle ıslatmak da uygulanan tedbirler arasındaydı.¹

Hastalıkların bulaşmasının ve salgın haline gelmesinin önüne geçmek için yolcu ve eşyaların tabi tutulduğu karantina, insanların birbiriyle bağlantısından önce belirli bir süre tecrit edilmeleri anlamına gelmektedir.² Tecrit fikri 7. yüzyıldan itibaren var olmakla birlikte resmî olarak ilk karantina merkezleri 14. yüzyılda Venedik ve Dubrovnik’te kuruldu. Akdeniz limanlarında başta denizlerde alınan karantina tedbirleri, sonradan karayolu üzerinden yapılan ulaşım da uygulanmaya başlandı. Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda bulaşıcı hastalıklara karşı çeşitli uygulamalar yapılmışsa da bunlar, 1838 yılında Karantina Meclisinin kuruluşundan sonra süreklilik ve resmîyet kazandı.³ Zamanla da halk sağlığıyla ilgili birçok tedbir, karantina uygulamaları ve kanunları arasında yerini buldu.⁴

Tanzimat’ın ilanı ile birlikte devlet-birey arasında görev-hak kavramı gelişmeye başladı. Böylece sağlık meselesi de devletin görev üstlendiği alanlardan biri haline geldi. Devlet, halk sağlığı konusunda girişimlerde bulundu. Tabi ki bu durumun en ihtiyaç duyulan personeli doktorlardı. 1871’den sonra taşraya doktor tayin edilmeye başlandı. Bu doktorlar, sadece tedavi edici hizmetler sunmayacak, başta salgın hastalıklar olmak üzere halk sağlığını tehdit eden unsurlarla da mücadele edecekti.⁵

Salgın hastalıklar, Osmanlı topraklarında birçok zaman çeşitli isimler altında kendini göstermişti. Başkent İstanbul’un dışında Anadolu’da da salgınlar görüldü. Pandemi süreçlerinden ve yerel olarak epidemik hastalıklardan etkilenen yerlerden biri de Çorum’dur. Osmanlı idaresinde Çorum, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar sancak merkeziydi. Sivas eyaletine bağlı olan Çorum sancağı, 19. yüzyılın başında bazen kaza bazen de sancak statüsünde idare edildi. 1856’da yine kaza statüsüne düşürülen Çorum, Bozok (Yozgat) sancağına bağlandı.⁶ 19. yüzyılın sonunda Ankara vilayetinin Yozgat sancağına bağlı olan Çorum’un⁷ mutasarrıflığa dönüştürülmesi valilik tarafından talep edildi, kurulacak sancağa Merzifon, Tosya ve Sungurlu kazalarının bağlanması istendi. Ancak bu taksimat, askerî yönden uygun görülmedi. Bununla

¹ Sarıyıldız, 1994: 329.

² Yıldırım, 1994a: 459.

³ Sarıyıldız, 1994: 329-334.

⁴ Sarıyıldız, 1998: 320.

⁵ Aydın, 2003: 446-448.

⁶ Şahin, 1993: 376.

⁷ *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1311.

birlikte Sungurlu kazasının Süleymanlı nahiyesi, Dinek Madeni/Dinek Keskini (Keskin/Kırık-kale) kazasına bırakıldı. Tosya'ya bağlı Kargı nahiyesi, Osmancık kazasına ve Yozgat'a bağlı Alaca nahiyesi de Çorum merkez kazasına bağlandı. Bunların dışında İskilip kazasının da teşkil edilecek Çorum Mutasarrıflığına bırakılması uygun görüldü. Böylece yeni sancak; merkez, Osmancık, İskilip ve Sungurlu kazalarından oluşturuldu. Bu taksimat, Meclis-i Vükela tarafından Ermeni isyanlarının yaşandığı bir dönemde idarî ve askerî açılardan da faydalı görüldü. 20 Mayıs'ta Çorum kazasının mutasarrıflık teşkilatına kavuşmasına padişah tarafından irade verildi.⁸ Teşkil edilen mutasarrıflığa da Dersim sancağı mutasarrıflığında bulunan ve görev yerinin değiştirilmesi için dilekçe veren Rüşdü Paşa 5 bin kuruş maaşla tayin edildi.⁹

Yeni düzenlemeyle Çorum'a bağlanan İskilip'in mülkî taksimat içindeki yeri tartışılmaya devam etti. 1909 yılında İskilip kazasının Kastamonu'ya bağlanması için başvuru yapıldı. Bu başvuru üzerine askerî açıdan da bağlı olmasından dolayı Kastamonu'ya ilhak edildi. Daha sonra Şura-yı Devlet tarafından mülkî taksimat değişikliği konusunda inceleme yapılması için bir komisyon kurulması uygun bulundu. Bu incelemenin sonucuna kadar İskilip'in Kastamonu'ya bağlanması meselesi ertelendi.¹⁰ Ancak sonrasında kazanın bağlı olduğu idari birimde herhangi bir değişiklik yapılmadığı görülmektedir.¹¹

20. yüzyılın başında Çorum şehrinin nüfusu, 17-18 bin civarındaydı.¹² Merkez kazasının çevre nahiye ve köyleriyle birlikte nüfusu da 75.502 idi. Aynı şekilde bağlı köyleriyle beraber İskilip kazası 46.507, Sungurlu kazası 37.282 ve Osmancık kazası 27.895 nüfus barındırmaktaydı.¹³ 1907 yılında merkez kazasının nüfusu 80 bine ve sancağın toplam nüfusu da 202.694'e ulaştı.¹⁴ 200 binin üzerinde nüfusa sahip olan Çorum sancağı, çeşitli dönemlerde salgın hastalıklara maruz kaldı. Bu çalışmada sancak idaresinin kurulduğu 1894 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Çorum sancağı sınırlarında yaşayan halkın salgınlardan etkilenmesi ve bu- laşıcı hastalıklara karşı uygulanan kurumsal tedbirler incelenmektedir.

1. Çorum Sancağının Sağlık Teşkilatı

20. yüzyılın başlarında Çorum sancağındaki sağlık teşkilatının nüfusa oranla oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Zira 1900 yılında *memleket tabibi* olarak merkezde Salih Efendi, İskilip'te Mehmed Kamil Efendi, Sungurlu'da Konstantin Efendi görev yapıyordu. Bu üç kazada birer doktor halka hizmet verirken Osmancık kazasında hiç doktor yoktu.¹⁵ 1871 yılında yayınlanan İdare-i Umumiye-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi'nde bu doktorların maaşlarının belediyelerce ödenmesi uygun görülmüştü. Nizamnameye göre bu doktorlar, haftanın belirli zamanlarında belli bir yerde hastalara bakacaklardı.¹⁶ Belgelerde belediye doktoru olarak geçen görevlilerin bu bilgiden hareketle memleket tabipliklerine atanan doktorlar olduğu görülmektedir.

1907 yılına gelindiğinde personel sayısı ve çeşitliliği artmıştır. Bu tarihte Çorum şehir merkezinde doktor Ali Osman Efendi ve aşı memuru Mehmed Efendi belediyenin sağlık personeli

⁸ BOA, İ.DH, 1313/14. 8 Mayıs 1310 [20 Mayıs 1894]; Ankara, 12 Haziran 1894, No: 978: 1; Kara, 2008: 53; Korkmaz, 2003: 55. Sancağın yeni idarî taksimatı, 1894 bütçesinin işlerlik kazandığı malî yılbaşı olan Mart ayından sonra düzenlenmişti. Bu da giderlerin karşılığının olmaması gibi önemli bir sorunu ortaya çıkaracaktı. Bu sebeple Çorum'a bağlanan kazaların mülki işlerinin irade-i seniyye tarihinden, malî işlerinin de gelecek malî yılbaşı olan Mart ayından itibaren aktarılması Maliye Nezaretinden uygun görüldü. Ankara, 25 Haziran 1894, No: 983: 2.

⁹ BOA, İ.DH, 1313/49. 30 Mayıs 1310 [11 Haziran 1894]; DH.MKT, 268/49. 25 Temmuz 1310 [6 Ağustos 1894]

¹⁰ BOA, İ.DH, 1479/69. 18 Şubat 1325 [3 Mart 1910]

¹¹ BOA, DH.EUM.THR, 70/54. 18 Teşrinievvel 1327 [31 Ekim 1911]; MF.İBT, 336/16. 1 Ağustos 1327 [14 Ağustos 1911]; DH.EUM.MTK, 76/21. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]

¹² Kara, 2008: 66.

¹³ Ankara Vilayet Salnamesi, 1318: 259-273.

¹⁴ Ankara Vilayet Salnamesi, 1325: 293, 345.

¹⁵ Ankara Vilayet Salnamesi, 1318: 255-273.

¹⁶ Akyay, 1982: 14.

olarak hizmet veriyordu.¹⁷ Bunun dışında bir de ebe görev yapıyordu.¹⁸ En önemli gelişme ise bu süreçte şehirde bir Gureba Hastanesinin açılmış olmasıydı.¹⁹ 40 yataklı Çorum Gureba Hastanesinde bir müdür, bir doktor ve bir hademe istihdam edilmişti.²⁰ Kazalardaki tek fark, Sungurlu'da doktorun dışında bir aşı memurunun, doktor bulunmayan Osmancık kazasına da aynı şekilde bir aşı memurunun tayin edilmiş olmasıydı.²¹

Çorum'da diplomalı eczacı ve doğal olarak eczane yoktu. Sayısına ulaşılamamakla birlikte en azından bir Ermeni'nin diplomasız eczacılık yaptığı, 1902 yılında Necip imzasıyla gönderilen telgraftan anlaşılmaktadır. Bu şahıs, diplomasız eczacının elinde kaldıklarını ifade ederken Ermeni şerrinden kurtarılmalarını istirham etmekteydi.²²

1909 yılında Çorum'da şehir içinde bir karantinahane bulunduğu anlaşılmaktadır. Askerî dairesinin alt katında bulunan bir bölümün uzun süredir karantinahane olarak kullanıldığı mevcut vesikalarda ifade edilmektedir. Ancak Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte binanın bu kısmı askerî kulüp haline getirildi ve böylece karantinahane olarak kullanımına son verildi.²³

2. Kolera Salgınları Döneminde Çorum Sancağının Durumu

Kolera; kusma, ishal, vücutta kuruluk, düşük ateş ve çeşitli kramplarla insan vücudunda etkisini gösteren enfeksiyon hastalığıdır. Robert Koch tarafından 1884 yılında etkeni keşfedilen mikrobun güneşe, ısıya ve dezenfeksiyona karşı direnci azdır. Ancak nemli ortamda, eşya ile besinde ve dışkıda uzun süre yaşayabilir. Sulara ve pişirilmeden yenilen gıdaya bulaşan hastalık, bu vasıtayla ve mikroplu eşyalar yoluyla insanlara bulaşabilmektedir.²⁴ İnsan vücudunda su kaybıyla kısa sürede ölüme sebep olan hastalığın kökeni Hindistan'dır. 1817 yılına kadar epidemik olarak görülen kolera, bu yıldan sonra kıtalararası hareketle altı defa pandemi şeklinde dünyayı etkiledi. Osmanlı Devleti topraklarında etkili olan pandemilerden biri de 1892-1895 dönemi salgınıdır.²⁵

1892 yılında Osmanlı topraklarının dışında birçok yerde görülen kolera, Batum'dan gelen ve Pulathane'de (Akçaabat-Trabzon) karantina bekleyen yolcular arasında 26 Temmuz'da ortaya çıktı. 1894 yılında Sivas'a ulaşan salgın, Ankara vilayetini tehdit etmeye başladı. Bu tehditle birlikte vilayet sınırlarında Nisan 1894'ten itibaren tedbirler alındı. Zira kolera, Sivas'ta ilk görüldüğü üç gün içinde 31 kişinin ölümüne sebep olmuştu. Bu durum, doğal olarak çevre yerleşim birimlerinin tedbirli olmasını gerektirdi. Sivas vilayetine bağlı olan Amasya ve Tokat sancaklarından gelenlerin engellenmesi gerekiyordu. Bu gereklilik, Çorum Kaymakamlığıyla diğer birimlere de bildirildi. Doktor bulunmayan Çorum ve Maden kazalarına Yozgat'tan hemen doktor gönderilmesi mutasarrıflığa tebliğ edilmişti. Koleranın bu havaliye bulaşması durumunda Konya ve Kastamonu vilayetlerine de yayılacağından bahseden Ankara Valisi, uygun görülen yerlerde karantina merkezlerinin yapılmasını gerekli görmekteydi.²⁶ Bu talepten bir ay sonra mutasarrıflık haline getirilecek olan Çorum'da doktor yoktu. Buraya Şevket İsmail Efendi adında bir doktor tayin edilmişse de kendisi salgınla mücadele için geçici olarak Konya tarafına gönderilmişti. Ancak Çorum Kaymakamı, doktora her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek söz konusu şahsın acilen gönderilmesini talep etti.²⁷ Kaymakam

¹⁷ *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1325: 290.

¹⁸ Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 1328: 343-344.

¹⁹ *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1325: 294.

²⁰ Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 1328: 324-325.

²¹ *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1325: 302-309; Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 1328: 343-344.

²² BOA, DH.MKT, 227/36. 7 Nisan 1310 [9 Eylül 1902]

²³ BOA, ML.EEM, 781/70. 13 Kanunisanı 1325 [26 Ocak 1910]

²⁴ Onul, 1971: 646-649.

²⁵ Ayar, 2007: 5-7, 17.

²⁶ BOA, DH.MKT, 227/36. 7 Nisan 1310 [19 Nisan 1894]

²⁷ BOA, DH.MKT, 227/36. 2 Nisan 1310 [14 Nisan 1894]

Bey'in talebi üzerine Konya vilayetine gönderilmiş olan yedi doktorun işlerini tamamlamış olduklarının haberini alan Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti, bu doktorlardan uygun olan birinin acil olarak Çorum'a tayin edilmesi emrini verdi.²⁸

Valiliğin Sivas sınırında kordon kurulması emri üzerine oluşturulan kordonların güvenliğinin sağlanmasında sorun yaşanıyordu. Mevcut zaptiyenin dışında siviller, muhtarların kefaletiyle bu kordonlara gönderildi. Ancak çabalar, güvenliğin temin edilmesinde yetersiz kalıyordu. Bu sebeple Yozgat'tan 250 ve Kayseri'den 50 olmak üzere 300 askerin vilayet sınırlarındaki kordonlara görevlendirilmesi talep edildi. Konu Meclis-i Vükelada görüşüldüyse de askerlerin görevlendirilmesi uygun olmadığından 150 kadar geçici zaptiyenin alınmasına ve bunlar vasıtasıyla güvenlik sorununun çözülmesine karar verildi.²⁹

Sınırlarda tedbirlerin alınmaya çalışılmasıyla birlikte toplumsal bilincin de artırılması adına girişimlerde bulunuluyordu. *Ankara* vilayet gazetesi, kolera tedbirlerine dair bilgilendirme yapmaya başladı. Gazetenin 25 Nisan 1894 tarihli nüshasında "*Tedâbir-i Tahaffuziyye*" başlığıyla kolera hastalığından bahsediliyordu. Hastalığın Sivas'ın merkezinde ortaya çıkarak bir hayli kayba sebep olduğu duyurulmaktaydı. Vilayet makamından gerekli birimlere tedbirlerin alınması konusunda emir verildiği bildirilmekteydi. Ankara'da şehrin temizliği ve hastalığın bulaşmasının engellenmesi konusunu görüşmek üzere bir komisyon kurulmuştu. Vilayete bağlı sancaklarda da aynı komisyonların kurulduğu haber verilmekteydi. Bu komisyonlar, haftada iki defa hükümet dairesinde toplanacaktı. Haberde, sağlık ve temizlik kurallarına dikkat edilmesiyle hastalıklardan korunulabileceği ifade edilmekte ve bu şekilde alınacak tedbirlerin önemi vurgulanmaktaydı. Belediyeler tarafından söz konusu hizmetlerin hakkıyla yürütüldüğünün altı çizilmekteydi. Halkın da hükümetin emirlerini eksiksiz olarak uygulamalarının gerekli olduğuna işaret edilmekteydi. Bu şekilde tedbirlerin tamamlanacağı ve bunun önemli bir görev olduğu bildirilmekteydi. Ayrıca manevî tedbirlerin alınması konusu da değerlendirilmekteydi. Sivas vilayeti sınırında olursa da tedbirlerde eksiklik gösterilmezse hastalığın bulaşma ihtimalinin olmadığı dile getirilmekteydi.³⁰

Gazetenin bir sonraki nüshasında koleranın Sivas vilayetinden bulaşmaması için sınırlara karantinahanelerin ve kordonların kurulduğu, gelecek yolcuların da 10 gün karantinaya tabi tutulmaları kararının alındığı haber verilmekteydi. Ayrıca alınan tedbirlerle vilayetin hastalıktan korunacağını ümit edildiği ifade edilmekteydi. Bu haberde halkın ev ve dükkanlarının önünü süpürmeleri, evlerinde temizliğe dikkat etmeleri ve özellikle tuvaletlerini dezenfekte etmeleri üzerinde durulmaktaydı.³¹

Hastalık, vilayeti tehdit etmeye devam ederken doktor İsmail Şevket Efendi Çorum'da görevine başladı.³² Hastalık Çorum'a bu sırada bulaşmadıysa da vilayete bağlı Yozgat, Kırşehir ve Kayseri'de Haziran ayında ortaya çıktı. Hastalığın bitirilmesi için vilayete 27 doktorla birlikte hasta tedavisinde kullanılacak ilaç gönderildi.³³

Vilayetin birçok yerinde kolera salgınları yaşanırken Çorum merkezinde vaka sayısının çok az olduğu tahmin edilmektedir. Ancak sancağa bağlı olan Sungurlu'da bir hayli kayıp yaşandı.³⁴ Salgın döneminde bir doktorun görev yaptığı Sungurlu'da 22 Haziran'a kadar 112 hasta, 36 vefat³⁵ 25-26 Haziran'da 22 hasta, 9 vefat³⁶ 27-28 Haziran'da 17 hasta, 10 vefat meydana

²⁸ BOA, DH.MKT, 227/36. 1 Mayıs 1310 [13 Mayıs 1894]

²⁹ BOA, MV, 79/114. 18 Nisan 1310 [30 Nisan 1894]

³⁰ Ankara, 25 Nisan 1894, No: 973: 1.

³¹ Ankara, 2 Mayıs 1894, No: 974: 1-2.

³² BOA, DH.MKT, 244/26. 21 Mayıs 1310 [2 Haziran 1894]

³³ Ankara, 27 Haziran 1894, No: 980: 1.

³⁴ Ayar, 2007: 123, 125.

³⁵ BOA, Y.A.HUS, 301/71. 18 Haziran 1310 [30 Haziran 1894]

³⁶ BOA, Y.A.HUS, 301/119. 22 Haziran 1310 [4 Temmuz 1894]

geldi.³⁷ Böylece Haziran ayının sonuna kadar Sungurlu'da toplamda 151 kişi hastalığa yakalandı ve bunların 55'i vefat etti. Bu tarihlerde *Sabah* gazetesinde 20 Haziran'dan 21 Haziran'a kadar Çorum'da yeni vaka olmadığına ve eski hastalardan birinin vefat ettiğine dair bilgi verilmekteydi.³⁸ Ancak bu vakaların muhtemelen Çorum'a bağlı Sungurlu'da olduğu tahmin edilmektedir. Zira Haziran ayına ait hazırlanan listelerde Çorum'a dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.³⁹ Sungurlu'nun dışında 20 Mayıs'ta teşkili konusunda irade verilen Çorum sancağına İskilip kazası da bağlanmıştı.⁴⁰ Kolera hastalığına dair Haziran ayında hazırlanan listelerde Ankara vilayeti kısmında gösterilmesine⁴¹ rağmen malî işlerinin devredilmemesi ve koleranın 20 Mayıs'tan önce başlaması sebebiyle İskilip, bu çalışmada değerlendirmeye alınmadı.⁴²

Alınan tedbirlere rağmen Temmuz ayının son günlerinde hastalığın Ankara'da görülmesi,⁴³ vilayet gazetesinde salgınla ilgili yazıların artmasına sebep oldu. Bu yazılarda halk koleraya karşı aydınlatılmaya çalışılmaktaydı. Böylece halk sağlığı konusunda kişisel bilincin artırılması amaçlanmaktaydı. Buna göre:

1-Hamamlara gidilmemesi,

2-Geceleri pencerelerin açık tutulması,

3-Mikrobun bulaştığı bir hastayı tedavi edenlerin ellerini ağızlarına, gözlerine götürmemesi ve güzelce yıkamadan yemek yememesi,

4-Günde 12 tane ardıç ağacı tohumu çiğnenmesi,

5-Bir halsizlikle beraber karında ağrı ve bulantı hissedildiği zaman korkulmaması, tavsiye edilmekteydi.

Bunun yanında hastalığın tedavisine yönelik çeşitli bilgiler de aktarılmaktaydı.⁴⁴

Çorum sancağı kurulduktan sonra merkez kazaya yeni bağlanan Alaca'dan Temmuz ve Ağustos aylarına ait vaka haberleri vardı.⁴⁵ Çorum şehir merkezinde ise hastalığın varlığına dair kesin bir bilgiye Ağustos ayında ulaşılmaktadır. 20 Ağustos'ta son 24 saat içinde yeni vaka olmayan Çorum'da eski hastalardan birinin vefat ettiği mutasarrıflıktan bildirilmekteydi.⁴⁶ Bir gün sonra da yerli vaka kayda geçmezken sadece Samsun'dan gelen bir kişinin kolera hastalığından öldüğü bildirildi. 22/23 Ağustos'ta da iki kişi hastalandı ve her ikisi de vefat etti.⁴⁷ Bu bilgilerden hareketle hastalık şehre bulaşsa da vaka sayılarının çok sınırlı kaldığı ve genel bir salgına dönüşmediği anlaşılmaktadır.

1892-1895 kolerasından sonra 1910-1913 döneminde Anadolu'da bir salgın süreci daha meydana geldi.⁴⁸ 1911 yılının yaz mevsiminde Anadolu'da hüküm süren kolera, Ankara vilayetine de bulaştı. Vilayet merkezinde 14 Ağustos'ta tespit edilen hastalık, 3 Ekim'e kadar devam etti ve 215 kişi hastalığa yakalandı. Hastaların ancak 6'sı kurtarılabilirken 209'u vefat etti.

³⁷ BOA, Y.A.HUS, 303/19. 4 Temmuz 1310 [16 Temmuz 1894]

³⁸ Sabah, 27 Haziran 1894, No: 1752: 1.

³⁹ BOA, Y.A.HUS, 301/71. 18 Haziran 1310 [30 Haziran 1894]; Y.A.HUS, 301/119. 22 Haziran 1310 [4 Temmuz 1894]; Y.A.HUS, 303/19. 4 Temmuz 1310 [16 Temmuz 1894]

⁴⁰ Ankara, 25 Haziran 1894, No: 983: 2.

⁴¹ BOA, Y.A.HUS, 301/71. 18 Haziran 1310 [30 Haziran 1894]

⁴² Bu salgında İskilip'te 377 kişi koleraya yakalandı ve 182'si vefat etti. Bkz. BOA, Y.A.HUS, 301/71. 18 Haziran 1310 [30 Haziran 1894]; Y.A.HUS, 301/119. 22 Haziran 1310 [4 Temmuz 1894]; Ayar, 2007: 112.

⁴³ Ankara, 2 Ağustos 1894, No: 984: 2.

⁴⁴ Ankara, 29 Ağustos 1894, No: 987: 2.

⁴⁵ İkdam, 10 Ağustos 1894, No: 9: 1; İkdam, 15 Ağustos 1894, No: 14: 1; İkdam, 7 Eylül 1894, No: 37: 1.

⁴⁶ İkdam, 23 Ağustos 1894, No: 22: 1.

⁴⁷ İkdam, 26 Ağustos 1894, No: 25: 1.

⁴⁸ Unat, 1995.

Kolera, vilayet merkezinden önce Çorum sancağı sınırlarına ulaşmıştı. Sancağa bağlı olan İskilip'te 22 Haziran'da tespit edilen hastalık, 31 Ağustos'a kadar sürdü. İskilip'te hastalığa yakalanan 191 kişiden 141'i vefat etti. Belediye doktorunun raporunda nereden bulaştığı konusunda açıklama yapılmayan hastalığın salgın haline dönüşmesinde şehrin ortasından geçen ve halkın birçok ihtiyacını karşılayan çayın etkili olduğu düşünülmektedir.⁴⁹

Çorum merkez kazasına da 1 Temmuz 1911'de⁵⁰ bulaşan kolera, 9 Eylül'e kadar devam etti. Hastalığın Çorum'a Samsun ve Merzifon üzerinden bulaştığı düşünülmektedir. Yayılmasında ise iç etkenler etkili oldu. Sağlık şartları açısından yetersiz olan şehirde, tuvalet gider kuyularının basit çukurlardan oluşması, suların kirlenmesine sebep olmaktadır. Koleralı hastalara ait çamaşırların sokak çeşmelerinde yıkanması, salgının yayılmasında vasıta görevi gördü.⁵¹ Hastalık Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde bir hayli yayılınca alınması gereken tedbirlerle ilgili talimatlar gönderildi. Zira Temmuz ortasındaki son bir hafta içinde Sivas merkezinde, Merzifon ve Zile'de, Ankara vilayetine bağlı İskilip ve Çorum'da, yine Aydın ve Denizli çevresindeki köylerde artış görülmüştü.

Kolera hastalığının tıbbî olarak yok edilebilecek bir hastalık olduğunu ifade eden Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye İdaresine göre, koleranın böyle kasabadan kasabaya günden güne yayılması, hastalığın saklanması ve tedavisinin gereği gibi uygulanmamasından ileri gelmekteydi. Söz konusu idareye göre bu durumun nedenlerinden biri ahalinin bilinçsizliği, diğeri de kordonların ve karantina yerlerinin güvenliğini sağlayacak zaptiyenin yetersizliği idi. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye, koleranın imha edilmesi için aldığı kararları vakit kaybetmeden vilayetlere tebliğ etmişti. Bir yerde kolerayı bitirmek, oradaki ilk vakayı vaktinde haber almak ve bütün tıbbî vasıtalarla kolera mikroplarını orada yok etmekle olabirdi. İlk bulaşan vakadan sonra mikroplar, hastalar ve mikroplu eşyalar vasıtasıyla yayıldıkça hastalık hızlı bir şekilde artıyordu. Koleranın artması, bahsedilen dikkatsizliklerden kaynaklanmaktaydı. Hastalığın yayıldığı yerler arttıkça sağlık tedbirlerinin uygulanması da sıkıntıya girmektedir.

En fazla kasaba ve köylerin merkezlerinde, insanların yoğun olduğu yerlerde yayılma alanı bulan hastalık, buralardan bir türlü temizlenemiyordu. Bu nedenle halkın evlerini terk ederek bir süreliğine havası temiz, güneş gören yerlere, bahçelere ve bağlara giderek dağınık vaziyette oralarda ikamet etmeleri, hastalığın ortadan kaldırılması için bir çare olarak düşünüldü. Bu şekilde hastalık bulaşa dahi yayılış şiddeti kesinlikle artmayacaktı. Daha önceki yıllardan tecrübe edilen bu durum, sonuç veren en önemli tedbirlerden biriydi. Halk, koleralı zamanlarda memleket dışına bahçelere, bağlara, yaylalara çıkarak bu havadar yerlerde çadırlar kurmuş ya da geçici barakalar inşa etmişti. Böylece salgının etkisinin azaltılmasında önemli bir girişimde bulunmuşlardı. Bu girişim hem kendilerini koleradan korumuş hem de nüfus kaybının önüne geçmişti. Bu durum, sağlık görevlilerinin incelemesiyle de kesinlik kazanmıştı. 1911 salgını döneminde de hastalığın yayılışına karşı bu tedbire başvurulmalıydı. Bu tedbirin alınması ve halka anlatılması, ilgili birimlere de tebliğ edilmişti. Ayrıca halkın güvenliğinin sağlanması da vilayetlere bildirilmekteydi.⁵²

Salgınlarla ilgili birim, halkın iskan şekline dair tedbir alınmasını gerekli görmekteydi. Ancak 9 Eylül'e kadar devam eden koleradan Çorum'da bir hayli kayıp yaşandı. 91 erkek ile 87 kadın cesedi muayene edildi ve bunlarda kolera mikrobu tespit edildi. Vefat eden bu insanların koleranın kurbanı oldukları anlaşıldı. Yine hayatta olan 51 erkekle 60 kadın muayene edildi. Muayeneleri yapılamayanlarla birlikte Çorum merkez kazasında kolera hastalığına yakalananların toplam sayısı 527 olarak belirlendi. Bunların ise ancak 38'i hayatta kalabildi.

⁴⁹ Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 1328: 217.

⁵⁰ Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 1328: 217; Unat, 1995: 61.

⁵¹ Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 1328: 217.

⁵² BOA, DH.İD, 50/10. 6 Temmuz 1327 [19 Temmuz 1911]

Hastalığın görüldüğü kazalardan biri de Sungurlu'ydu. Çorum'da hastalığın tespitinden sonra Temmuz ayı başında Sungurlu'da da vakalar görüldü. Salgın haline dönüşen hastalık, 31 Ağustos'a kadar sürdü. Belediye doktoru, hastalığın o anda yaygın bir şekilde görüldüğü Samsun ve Çorum üzerinden bulaştığını düşünüyordu. Yayılmasında ise şehrin ortasından geçen Budaközü denilen çay etkili oldu. Zira çayın suyu; içme, yıkanma, çamaşır yıkama ve bostan sulama gibi birçok işte kullanılıyordu. Hastaların büyük bir kısmı, çamaşır yıkayan ve bağ ve bahçelerle tarlalarda çalışan kadınlarla bostancı, değirmenci, çiftçi ve amelelik yapan erkeklerdi. Bu da söz konusu çayın hastalığı bulaştırmasındaki oynadığı rolü ortaya koymaktaydı. Sungurlu'da 324 kolera hastasından 170'i öldü.⁵³ Böylece alınan tedbirlere rağmen Çorum sancağında, 70 günlük süreçte tespit edildiği kadarıyla 1.042 kolera vakasından 242'si kurtarılabılırken 800'ü hayatını kaybetti.

3. Çorum'da Frengi Hastalığı ve Frengi Hastanesinin Açılması Konusundaki Çalışmalar

Zührevî bir hastalık olan frengi, temas yoluyla ve çeşitli vasıtalarla insanlar arasında bulaşabilmektedir. Kazanılmış frengi olarak ifade edilen bu hastalık, hasta anneden doğmamış çocuğuna da geçebilmektedir. Buna ise doğumsal frengi denilmektedir.⁵⁴ 19. yüzyılın sonunda Çorum sancağında frengi hastalığı artmıştı. Hastaların büyük bir çoğunluğunu da ekonomik olarak zor durumda olan insanlar oluşturmaktaydı. Bu fakir halkın tedavisi için harcama yapılması gerektiğini bildiren Çorum Mutasarrıflığı, harcamanın nereden karşılanacağını sormaktaydı. Valilik, bu duruma çözüm yolu ararken hastalığın tedavisi için gereken yerlere geçici hastanelerin açılmasını üst makamlara önerdi. Bunun dışında kırsalda olan hastaların tedavisi konusunda da seyyar doktorların görevlendirilmesini talep etti. İhtiyaç duyulan ilacın merkezî hükümet tarafından verilmesi gerektiğine dair kararı da hatırlattı. Bu konuda yapılacak masrafların karşılanmasında belediye dairelerinin mevcut bütçeleri yetersiz kalmaktaydı. Dahiliye Nezaretine durumu bu şekilde arz eden valilik, -vergi adı açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte- hazine adına alınan *rüsumat-ı malumenin* yarısının belediyelere bırakılmasını istedi.⁵⁵

Dahiliye Nezaretine vergi gelirlerinin devri arz edilmişse de bu talep, bahsi geçen verginin yarısının yeterli olmayacağı gerekçesiyle kabul edilmedi. Hastalık, bölgede sadece Çorum'da değil Ankara vilayetine bağlı bazı yerleşim birimlerinde de vardı. Bu çevreye hastalığın yaygın şekilde görüldüğü Kastamonu'dan⁵⁶ bulaştığı düşünülüyordu. Dahiliye Nezareti, bu iş için daha önce Kastamonu'ya gönderilmiş olan Mösyö Düring vasıtasıyla Çorum'daki hastalığın tedavi ettirilmesi cevabını verdi.⁵⁷ Bahsi geçen kişi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye hocalarından Doktor Düring Paşa idi. Vilayetin yaptığı başvuru üzerine frenginin Düring Paşa'nın yönlendirmesiyle tedavi ettirilmesi Sadarettin Seraskerlik makamına da tebliğ edildi.⁵⁸ Doktor Düring'in Kastamonu'daki işini tamamladıktan sonra Çorum'a gitmesi ya da yanında bulunan doktorlardan birkaçını yeterli miktardaki ilaçla oraya göndermesi konusunda kendisiyle haberleşilmesi uygun görüldü.⁵⁹ Bunun üzerine Doktor Düring ile görüşüldü ve yanındaki doktorların azlığından ve Kastamonu vilayetindeki işin çokluğundan dolayı o anda Çorum'a gönderilebilecek kimsenin olmadığı cevabı alındı. Ancak Düring, daha sonraki bir tarihte bizzat kendisinin gideceğini ve yanında da yardımcılarından Yüzbaşı Mehmed Reşid Efendi'yi götüreceğini bildirdi.⁶⁰

⁵³ Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, 1328: 218.

⁵⁴ Unat, 1949: 309-310.

⁵⁵ BOA, BEO, 825/61845. 30 Mayıs 1312 [11 Haziran 1896]

⁵⁶ Özdemir, 2019: 42.

⁵⁷ BOA, BEO, 825/61845. 25 Haziran 1312 [7 Temmuz 1896]

⁵⁸ BOA, BEO, 809/60611. 30 Haziran 1312 [12 Temmuz 1896]; BEO, 856/64166. 7 Teşrinievvel 1312 [19 Ekim 1896]

⁵⁹ BOA, BEO, 825/61845. 29 Temmuz 1312 [10 Ağustos 1896]

⁶⁰ BOA, BEO, 849/63668. 26 Eylül 1312 [8 Ekim 1896]

Merkezi yönetim tarafından frengiye karşı alınacak tedbirler düşünülürken zaman geçmekte ve hastalık, Çorum'da günden güne yayılmaktaydı. 1896 yılının Ekim ayında mutasarrıflık tarafından hastalığın oranına ve seyrine dair bilgi verildi. Buna göre Çorum merkeziyle çevre köylerinde yaşayan ahalinin %8-10'u ve belki de daha fazlasında frengi mikrobu bulunmuştu bildirilmekteydi. Hatta hastaların bir kısmı hastalığın üçüncü-dördüncü evresindeydi. Frengi, günden güne artış gösterirken sağlık alt yapısının yetersiz olduğu Çorum'da diplomalı eczacı da yoktu. Ahali, attarlarda satılan zararlı ilaçlar vasıtasıyla bazı kişilerin tedavisine maruz bırakılmaktaydı. Bu konuyu belediye doktoru da raporla tasdik etmişti. Bunun üzerine ön tedbir olarak kırk kadar olduğu ifade edilen hayat kadınının toplumla bağlantısının kesilmesi, diplomasız kişilerin hastaları tedavi etmelerinin engellenmesi ve aktarlarda zararlı ilaçların satışının yasaklanması valilik tarafından Çorum Mutasarrıflığına tebliğ edildi. Ancak bunlar geçici tedbirlerdi. Böyle giderse hastalığın daha fazla yayılacağı ve sivil ve askerler arasında ne derece kayba sebep olacağı açık olduğunu ifade eden valilik, hastalığın kesin çözümlü için talepte bulundu. Valilik, frenginin Çorum'a Kastamonu'dan bulaştığını düşünmekteydi. Kastamonu vilayetinde olduğu gibi Çorum'da da bir hastane ve eczane açılmasını, buralarda görev yapacak doktor ve eczacının tayin edilmesini istedi. Bu şekilde halk, açılacak sağlık kurumlarında ücretsiz olarak tedavi edilebilecekti.⁶¹

Valiliğin talebi olumlu karşılandı, aradan biraz zaman geçse de Kastamonu'da bulunan Doktor Düring ve yardımcısı Mehmed Reşid Efendi'nin Çorum'a gönderilmesi ve bunların Çorum'a ulaşmasıyla da alınacak tedbirlerin kararlaştırılması istendi.⁶² Ekim ayının sonunda, önce Doktor Düring ve hemen arkasından da Mehmed Reşid Efendi Ankara'ya geldi.⁶³ Ankara'dan Sadaret makamına telgraf çeken ve vakit kaybetmeden Çorum'a gitmek istediğini bildiren Düring, harcırah konusunda olurun gelmediğini dile getirmekteydi. Ayrıca verdiği bilgiye göre Çorum'dan sonra Amasya ve Samsun'a oradan da tekrar Kastamonu sınırlarındaki İnebolu'ya gidecekti.⁶⁴

Doktor Düring ve yardımcısının vakit kaybetmeden Çorum'a gittiği anlaşılmaktadır. Zira aradan üç yıl geçtikten sonra frengi tekrar gündeme geldi. 1899 yılının sonunda Ankara Valiliğinin yazısına göre Düring ve yardımcısının Çorum'a ulaşmasından sonra değerlendirme yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Çorum'da frengi hastalarının tespit edilecek miktarıyla uygun bir hastanenin kurulmasının, ancak şimdilik acil tedbir olarak bir yer kiralanmasının ve burada 25 yataklı bir hastanenin açılmasının uygun görüldüğü bildirildi. Bu hastanenin kuruluş masrafıyla yıllık gideri, 133.360 kuruş olarak tespit edildi, hastanede görev yapacak doktorun dışında, iki doktor ve bir eczacıdan oluşacak seyyar bir ekip de kurulacaktı.⁶⁵

Daha sonra kiralık bir binada açılması planlanan geçici hastaneden vazgeçildiği ve yeni bir hastane yapımının gündeme geldiği görülmektedir. Zira Çorum'da yeni yapılacağı ifade edilen Frengi Hastanesinin inşası için iç malzemeleriyle birlikte ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğu soruluyordu. 17 Nisan 1900 tarihinde verilen cevaba göre dışarıda mutfak, çamaşırhane ve hademelere mahsus koğuş tasarlanmıştı. Bina içinde de müdür ve doktor odasıyla muayenehane, eczane ve 30 yatak almaya yeterli iki büyük ve iki küçük koğuş yapılacaktı. 286 metre-kare zemin üzerine yapılacak binanın altı bodrum olacak, üstünde de bir kat bulunacaktı. İnşaat masrafı 135 bin kuruş tutacak hastanenin mefruşatı için de 25 bin kuruşa ihtiyaç vardı. Keşif üzerine toplam 160 bin kuruş maliyet hesabının Düring Paşa'ya da iletiliği ve Paşa'nın vereceği cevabın beklendiği Dahiliye Nezaretinden bildirildi.⁶⁶ Hastanenin masrafı, merkezden

⁶¹ BOA, BEO, 856/64166. 12 Teşrinievvel 1312 [24 Ekim 1896]

⁶² BOA, BEO, 857/64225. 14 Teşrinievvel 1312 [26 Ekim 1896]

⁶³ BOA, BEO, 857/64225. 19 Teşrinievvel 1312 [31 Ekim 1896]

⁶⁴ BOA, BEO, 857/64225. 21 Teşrinievvel 1312 [2 Kasım 1896]

⁶⁵ BOA, DH.MKT, 2288/81. 12 Kanunievvel 1315 [24 Aralık 1899]

⁶⁶ BOA, DH.MKT, 2335/105. 10 Nisan 1316 [23 Nisan 1900]

kabul edildi ve Ekim 1899'da Ankara'ya gönderilen 300 bin kuruşluk havalenameden ödenmesi vilayete tebliğ edildi.⁶⁷

İnşaat kararı uygun görüldükten sonra sıra hastanenin nereye yapılacağına geldi. Bunun için Kastamonu'da bulunan Düring Paşa'ya tekrar Çorum'a gitme imkanının olup olmadığı soruldu. Ancak Paşa hem kendisinin hem de emrindeki doktorların görevinin başından ayrılamayacağını, 1900 yılında Kastamonu'ya görevlendirilen doktordan ikisinin yeni geldiğini ve dört doktora daha ihtiyaç duyulduğunu, bu doktorların gelmesi durumunda Çorum'a doktor gönderilebileceğini ifade etti. Ayrıca Paşa, dört yıl önce teftiş için gittiğinde alması gereken harcırahı alamadığını da ekledi. Merkezi idare, Paşa'nın gitmesini istiyordu. Zira Düring Paşa'nın Kastamonu'daki görevini geçici olarak bir vekille idare etmesi öneriliyor ve Paşa'ya orada kalacağı süre için harcırahının ve zarurî ihtiyaçlarının karşılığı olarak dahiliye ödeneğinden aylık 50 liranın (5.000 kuruş) verilmesi konusunda padişahın irade verdiği bildiriliyordu.⁶⁸ Dahiliye Nezareti, Paşa'nın Çorum'a gönderilmesini Kastamonu vilayetine tebliğ etti.⁶⁹ Bu arada frengi hastaneleri için 1899 yılı bütçesine 1 milyon 600 bin kuruş, Ankara ve Kastamonu vilayetleri arasında eşit bölüştürülmek üzere tahsis edilmişti.⁷⁰

Hastanenin yapımı için bütçenin hazır olduğu anlaşılınca birlikte geriye Düring Paşa'nın incelemesi kalmıştı. Paşa aldığı emir üzerine Çorum'a gitti ve gerekli incelemeyi yaptı. Harita ve keşifnamesinin de gönderildiği ifade edilen hastanenin yapımına Düring Paşa onay vermişti. Hastanenin arsa bedelinin dışındaki masrafının 136.188 kuruşa çıkacağı tespit edildi. Müdürlük ve tabiplik görevini yürütecek bir doktor ile bir katibin istihdamı uygun görüldü. Hizmet sınıfında da pansumancı, aşçı, çamaşırcı ve hizmetçi kadrolarına yedi hademe istihdam edilecekti. Bunların dışında bir de eczacının istihdamı gerekiyordu. Hastanenin bütün alt yapısı bu şekilde tasarlandıktan sonra Paşa ile müzakereli bir şekilde hastanenin hemen inşaatına başlanması ve bir sene içinde tamamlanması vilayete tebliğ edildi. Tefrişat malzemelerinin de satın alınması bildirildi. Çorum Frengi Hastanesinin inşaatının tamamlanmasından sonra fotoğrafının gönderilmesi, görevli maaşlarıyla birlikte aylık masrafının teferruatlı bir şekilde hesap edilerek bildirilmesi istendi.⁷¹

Kısa sürede açılması planlanan hastane, bütçe meselesinden dolayı yapılamadı. Hastane için 1899 yılının bütçesine ekleme yapılmışsa da resmî karara göre geçmiş senelerden giderlerin karşılanması yasaktı.⁷² 1902 yılı Ekim ayında bütçe meselesinin ciddi bir engel olduğu, hastanenin inşa edileceği arsanın satın alındığı ve hastalığın Çorum'da çok aşırı derecede arttığı bildirilmekteydi.⁷³ Bu artış sebebiyle yerel idarenin tekrar girişimde bulunduğu tahmin edilmektedir. Zira arsa alındığı bilgisinin verilmesinin hemen akabinde Frengi Hastanesi yapılmak üzere 30 bin kuruşa bir binanın satın alındığı haber verilmekteydi.⁷⁴ Alınan bina, daha önceden Maarif idaresi olarak kullanılan ve yine aynı kuruma ait bir yerdi.⁷⁵ Binanın idaresi de geçici olarak belediyede görevli doktora bırakılmıştı. Ancak bunun sürekliliği uygun görülmediğinden Çorum Mutasarrıflığı tarafından askerî bir doktorun tayini talep edildi.⁷⁶ Doktor tayini ile bina satış ücreti, bütçenin yetersizliği sebebiyle Kastamonu vilayetine ihale edildi. Kasta-

⁶⁷ BOA, DH.MKT, 2369/116. 22 Haziran 1316 [5 Temmuz 1900]

⁶⁸ BOA, DH.MKT, 2406/78. 11 Eylül 1316 [24 Eylül 1900]

⁶⁹ BOA, DH.MKT, 2408/14. 13 Eylül 1316 [26 Eylül 1900]

⁷⁰ BOA, DH.MKT, 2439/53. 3 Kanunievvel 1316 [16 Aralık 1900]

⁷¹ BOA, DH.MKT, 2487/64. 8 Mayıs 1317 [21 Mayıs 1901]

⁷² BOA, DH.MKT, 2483/17; DH.MKT, 2500/21; DH.MKT, 2511/29; DH.MKT, 2573/24; DH.MKT, 2598/105.

⁷³ BOA, DH.MKT, 458/11. 10 Teşrinievvel 1318 [23 Ekim 1902]

⁷⁴ BOA, DH.MKT, 458/11. 23 Kanunievvel 1319 [5 Ocak 1904]

⁷⁵ BOA, DH.MKT, 458/11. 11 Teşrinievvel 1320 [24 Ekim 1904]

⁷⁶ BOA, DH.MKT, 458/11. 23 Kanunievvel 1319 [5 Ocak 1904]

monu'dan ise Frengi Hastaneleri için ayrılan bütçeden para kalırsa istenen miktarın gönderilebileceği şeklinde cevap verildi.⁷⁷ Ancak vilayette bulunan doktorlardan hiçbirinin gönderilemeyeceği ifade edildi.⁷⁸

Çorum Frengi Hastanesinin açılması için 1905 yılına kadar yazışmalar takip edilebilmektedir. Binası tahsis edilmişse de Frengi Hastanesinin açılmadığı ve girişimlerin akim kaldığı düşünülmektedir. Söz konusu binada Çorum'da bu yıllarda açılmış olan Gureba Hastanesinin hizmet vermeye başladığı tahmin edilmektedir. Bu şekilde bütün girişimlerin sonuçsuz kaldığı ve Çorum'da yaygın bir durumda olan frengi hastalığının sancak dahilinde günden güne yayılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 1909 yılında Osmancık kazasında frengi ortaya çıktığında sancak merkezinde Frengi Hastanesinin varlığına dair herhangi bir bilgi geçmemektedir. Hastanenin açıldığı bir tarafa, Osmancık kazasına gönderilecek doktor konusunda dahi sorun yaşandığı görülmektedir.⁷⁹

4. Çorum Hapishanesinin Sağlık Koşulları ve Salgın Hastalıklar

Çorum Hapishanesi, hükümet dairesi yakınında eski bir binaydı.⁸⁰ Çorum'un kaza olduğu dönemde yapılmış olan hapishane, zaman içinde yetersiz kalmaya başladı. 19. yüzyılın sonunda hapishanedeki mahkum sayısının binanın iskan şartlarından fazla olması, sağlık koşullarını olumsuz etkilemekte ve mahkumların sağlığının bozulmasına sebep olmaktaydı. Bu olumsuz şartların düzeltilmesi için hapishanenin yeniden inşası talep edildi. Bu durum, adli açıdan da sorun teşkil ediyordu. Hapishanenin yetersizliği sebebiyle hüküm giyenlerin tamamı buraya alınamıyordu. Ancak hapishanedeki mahkumlar tahliye edildikçe bunların yerine cezası kesinleşenler alınabiliyordu. Bu durum ise cezası kesinleşenlerin serbest bırakılmasına ve cezalarını çekmeleri için aradan uzun bir süre geçmesine sebep oluyordu. Bu da hukukun zarar görmesi gibi olumsuz bir durumu ortaya çıkarıyordu.⁸¹ Hapishanenin ıslahı ve sağlık şartlarına uygun bir duruma getirilmesi için keşfinin yapılarak ilgili evrakının gönderilmesi, Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu tarafından istenmişti. Ancak bu konuda Ankara vilayetinden bir cevap alınmadığı ifade edilmektedir.⁸²

1899 yılında belediye doktoru, hapishanenin şartlarını inceledi ve bir rapor hazırladı. Buna göre hapishanedeki 116 mahkumdan 9'u hastaydı. Bu hastaların ikisine hüküm verilmemişken diğerlerinin de mahkumiyet süreleri, 3 günden 3 yıla kadar değişiyordu. Söz konusu 9 hastada mide, akciğer, zatüriye, kanlı basur gibi çeşitli hastalıklar vardı. Hastalıkların meydana gelme sebebi araştırıldığında hapishane şekline getirilen büyük koğuşun daha önceden süvari zabtiyesinin hayvanlarına ait ahır olduğu anlaşıldı. Zemini gübrelik olan koğuş, sağlıklı nefes almaya uygun değildi ve hiçbir tarafında da hava girebilecek bir yer bulunmuyordu. Mahkumun kalabalık olması, durumu daha da ağırlaştırıyor ve içerideki temiz hava yetersizliği hastalıkların çıkmasına sebep oluyordu. Doktor, yaz mevsiminin gelişiyi birlikte tifo, tifüs ve kolera gibi bulaşıcı hastalıkların görülebileceğine de işaret ediyordu. Bu hastalıklar, hapishaneden şehre de bulaşabilirdi.⁸³ Doktorun raporunun hemen akabinde Çorum İdare Meclisi üyeleri, hapishaneye gitti ve mahkumların yaşadığı yerlerde bizzat incelemelerde bulundu. Böylece doktorun verdiği raporun doğruluğunu yerinde gördüler.⁸⁴ Vilayet tarafından hapishanenin yeniden inşası için gerekli olan keşif yaptırıldı ve Dahiliye Nezaretine gönderildi.⁸⁵

⁷⁷ BOA, DH.MKT, 458/11. 15 Kanunisanı 1319 [28 Ocak 1904]

⁷⁸ BOA, DH.MKT, 458/11. 21 Kanunisanı 1319 [3 Şubat 1904]

⁷⁹ BOA, DH.MKT, 2842/57. 31 Mayıs 1325 [13 Haziran 1909]

⁸⁰ *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1318: 259.

⁸¹ BOA, DH.TMIK.S, 24/80. 3 Mart 1315 [15 Mart 1899]

⁸² BOA, DH.TMIK.S, 24/80. 20 Nisan 1315 [2 Mayıs 1899]

⁸³ BOA, DH.TMIK.S, 24/80. 13 Nisan 1316 [26 Nisan 1900]; Daşcıoğlu, 2008a: 244; Daşcıoğlu, 2008b: 1003.

⁸⁴ BOA, DH.TMIK.S, 24/80. 15 Nisan 1316 [28 Nisan 1900]

⁸⁵ BOA, DH.TMIK.S, 24/80. 5 Haziran 1316 [18 Haziran 1900]

1903 yılında hapishanenin yeniden inşası konusunda girişimde bulunulduysa da⁸⁶ bir sonuca ulaşılamadığı tahmin edilmektedir. Zira 1909 yılında bu mesele tekrar gündeme taşındı. Çorum Mutasarrıflığıyla Müdde-i Umumi Muavinliğinden gönderilen telgraflarda hapishanenin harap bir hale geldiği bildiriliyordu. Bununla birlikte güncel mevcuduna dair verilen bilgilerden hareketle hapishaneye ek bir bina açıldığı da akla gelmektedir. 1899 yılında 116 mahkumun bulunduğu hapishanenin yetersizliğinden bahsedilirken 10 yıl sonrasında mahkum sayısının 700'den fazla olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca sağlık şartlarının daha da bozulduğu anlaşılmaktadır. Verilen bilgilere göre hapishanede tifo, frengi ve uyuz hastalıkları, yaygın bir şekilde görülmekte ve her gün 2-4 arasında ölüm meydana gelmekteydi. Sancak yetkilileri tarafından hapishanenin mevcudunun sınırlanması veya tamirle birlikte genişletilmesi istendi. Buna rağmen yine de yeterli olmayacak olan hapishaneden 150 mahkum da diğer sancaklara nakledilecek ve böylece yaşanan sıkışıklık hafifletilebilecekti. Ancak diğer sancaklardaki hapishanelerin durumu, Çorum'dakinden çok da farklı değildi.

Hapishanelerdeki mevcut mahkum sayısının azaltılması için eski zamanlarda uygulanan başka bir çözüm yolu vardı. Bu da mübarek gün ve gecelere hürmeten cezalarının üçte ikisini tamamlayanların tahliyeleri idi. Ancak bu durum yasaklanmış ve suç ve ceza gerektirecek fiillerde de artış yaşanmıştı. Böylece dar ve harap durumda olan hapishaneler, sağlık koşullarından tamamen yoksun bulunuyor ve çeşitli hastalıkların çıkmasına sebep oluyordu. Bu koşullar altında yaz mevsiminin yaklaşması, yetkilileri daha da tedirgin ediyordu. Beş seneden fazla kürek cezasına mahkum olanların kürek yerlerine nakledilecekleri konusunda genel bir tebliğ yapılmışsa da bunların sayıları %10 raddesinde kalmaktaydı. Bu şekilde tehlikeli görülen durum ortadan kaldırılamayacağından Meşrutiyet'in ilanının yıl dönümünden umut edilmekteydi. Zira buna hürmeten cezalarının üçte ikisini çekenlerin affı, hapishanedeki sayının azalmasına vesile olacaktı. Yine tamir ve genişletme ile başka binaların kiralanarak hapishaneye ek bina olarak hizmet vermesi diğer çözüm yolları arasında görülmekteydi.⁸⁷

Sancak yetkilileri, hapishanenin hastane halini aldığını bildirdiler ve hasta olmayanların ayrılmasını talep ettiler. Ayrıca kasaba içinde güvenli bir yer veya hastane yapılmaya uygun bir han ve hanenin olup olmadığı araştırılmış fakat bulunamamıştı. Bu sebeple kasaba yakınındaki kışlanın alt katındaki bodrumun hapishane yapılmaya elverişli olduğu bildirildi. Buranın geçici olarak hapishane yapılmasıyla bazı mahkumlar nakledilecek olduğundan güvenliğinin sağlanması da gerekiyordu. Bunların ihtiyat askeriyle korunmaları düşünüldü. Kışlanın bu yönde kullanımı için idarî olarak bağlı olduğu Kastamonu Fırka Kumandanlığına emir verilmesi Harbiye Nezaretinden talep edildi.⁸⁸ Bu konuda Kastamonu Valiliğine de bilgi verildi.⁸⁹

Ankara Valisi Mehmed Ferid Paşa, 27 Temmuz 1910 tarihinde Çorum Hapishanesiyle vilayete bağlı yerlerdeki diğer hapishanelerin durumuna dair Dahiliye Nezaretine bir telgraf gönderdi. Devir sırasında buraları bizzat kendisinin gördüğünü ifade eden Paşa, hapishanelerin her yönden *mezba-ha-i beşer* olduğunu bildirmekteydi. Çorum Hapishanesinin de bunlardan biri olduğunu dile getiren Vali Paşa, böyle hapishanelerde insan bulundurulmasının hiçbir dönemde uygun olmadığını ifade etti. Hapishanenin temizliğine dikkat edildiğini bildiren Paşa, inşa tarzından dolayı yapılan temizliğin etkili olmadığını ve buranın kasaba sakinlerinin hayatını da tehdit ettiğini dile getirdi. Bulaşıcı hastalıkların görüldüğü hapishanenin yıkılarak yeniden

⁸⁶ Daşcıoğlu, 2008a: 236.

⁸⁷ BOA, DH.MKT, 2821/54. 8 Nisan 1325 [21 Nisan 1909]

⁸⁸ BOA, DH.MKT, 2821/54. 20 Nisan 1325 [3 Mayıs 1909]

⁸⁹ BOA, DH.MKT, 2822/7. 10 Mayıs 1325 [23 Mayıs 1909]; DH.MKT, 2847/30. 27 Mayıs 1325 [9 Haziran 1909]

inşa edilmesi gerektiğini, mahkumların buradan alınarak daha önce buldukları kışlaya gönderilmesini arz etti.⁹⁰ Ancak askerî binaya mahkum nakli, Adliye Nezaretinden uygun görülmedi, başka uygun bir yerin verilmesi tavsiye edildi.⁹¹ Bunun üzerine de uygun bir yerin kiralanması Dahiliyeden valiliğe bildirildi.⁹²

Büyük masraflarla yapılmış olan kışlanın boş bir durumda olduğu ve askeriye için de ihtiyaç olarak görülmediği mutasarrıflık tarafından öne sürüldü. Kışla bahçesinin çok geniş ve binalarının 3-5 bin kişiyi rahatça alabileceği, içinde yeterli miktarda lezzetli suyun aktığı, bulunduğu yerin havasının güzelliği ifade edilen bu mekanın kasabaya çok yakın olduğu da dile getirilmekteydi. Böylece mahkumların güvenliğinin sağlanmasının ve ihtiyaçlarının temin edilmesinin de kolay olacağı bildirilmekteydi.⁹³ Ancak Dahiliye Nezaretinin cevabı değişmedi ve uygun bir yerin kiralanması tekrar bildirildi.⁹⁴ Hapishanenin durumuna çözüm bulunamamakta ve sağlık durumu sürekli tehlike oluşturmaya devam etmekteydi. 1913 yılının başlarında 40-50 kişi tifoya yakalandı.⁹⁵ Bu olumsuz şartlar, şehri de tehdit ediyordu. Mahkumların akrabaları, hapishaneye yemek getiriyor ve bu şekilde ahali ile bağlantı kurulmuş oluyordu. Mecitözü kazasının adli işlerinin Çorum sancağına bırakılması, mahkum sayısında artış meydana getirmişti. Yetkililere göre bu durum, hapishaneyi tamamen *ölüm yeri* haline çevirmişti.⁹⁶

Hapishane inşasına hükümet sıcak bakmadı. Zira bu sırada uygun şehirlerde umumî hapishanelerin yapılması kararlaştırılmıştı. Bu şekilde Çorum Hapishanesi gibi yerlerdeki mahkum mevcudu azaltılacaktı. Bundan kaynaklı olarak “Çorum sancağı merkezinde bir hapishane inşasıyla masraf yapılmasına gerek görülmediği, bahsi geçen umumî hapishanelerin inşasına kadar hapishanenin mevcut durumuyla idare edilmesi” cevabı verildi.⁹⁷ Ankara Valiliği, mesele hakkında tekrar girişimde bulunmuşsa da bu defa da 1914 yılı bütçesinin yetersizliği öne sürüldü.⁹⁸

5. Diğer Hastalıklar

Hapishanede varlığı bilinen tifonun şehri tehdit ettiği daha önce ifade edilmişti. Bağışıklık rahatsızlığı olan tifo, hastalığı geçiren kişilerde bağışıklık oluşturmaktadır. Bununla birlikte hastalığı atlatanların bazıları, taşıyıcı olarak diğer insanları tehdit edebilmektedir. %80 oranında kanalizasyondan içme sularına ve buradan da başka insanlara geçen tifo, enfekte olmuş kişilerin eşyaları ve tüketilen gıdalar vasıtasıyla da bulaşmaktadır. Karasineklerle lağım fareleri, hastalığın taşınmasında önemli bir paya sahiptir.⁹⁹ Çorum Hapishanesinde varlığı bilinen hastalık, şehirde de zaman zaman görülmekte ve endemik olarak sürmekteydi.¹⁰⁰

Dönemde mücadele edilen hastalıklardan biri çiçekti. Milattan önceki tarihlere kadar götürülen çiçek, insanlara korku salan çok öldürücü bir hastalıktı. Kan yolu ve temasla bulaşan çiçek, bağışıklık bırakmaktadır.¹⁰¹ Hastalığa karşı Osmanlı Devleti’nde 17. yüzyılda yapıldığı bilinen aşı, 18. yüzyılın sonuna kadar kullanıldı. Avrupa’da daha etkili bir aşı bulundu ve bu aşıardan getirildi. Ancak bu aşı, hem pahalıydı hem de aşının saklanması zordu. Bu sebeple çiçek aşısı, 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti kurumlarında modern usullerle hazırlanmaya başlandı.¹⁰² 19. yüzyılın sonunda başlangıçta okullardaki çiçek çıkaran çocuklara, akabinde devlet memuru ve askerlere çiçek aşısının yapılmasına karar verildi. 1894 yılında da doğan

⁹⁰ BOA, DH.MUİ, 117/26. 14 Temmuz 1326 [27 Temmuz 1910]

⁹¹ BOA, DH.MB.HPS, 41/5. 11 Kanunisanı 1326 [24 Ocak 1911]

⁹² BOA, DH.MB.HPS, 41/5. 15 Kanunisanı 1326 [28 Ocak 1911]

⁹³ BOA, DH.MB.HPS, 41/5. 31 Kanunisanı 1326 [13 Şubat 1911]; Daşcıoğlu, 2008a: 237.

⁹⁴ BOA, DH.MB.HPS, 41/5. 6 Mart 1327 [19 Mart 1911]

⁹⁵ BOA, DH.MB.HPS, 37/16. 7 Mart 1329 [20 Mart 1913]; Daşcıoğlu, 2008a: 245; Daşcıoğlu, 2008b: 1005.

⁹⁶ BOA, DH.MB.HPS, 37/16. 17 Nisan 1329 [30 Nisan 1913]

⁹⁷ BOA, DH.MB.HPS, 37/16. 1 Mayıs 1329 [14 Mayıs 1913]

⁹⁸ BOA, DH.MB.HPS, 37/16. 17 Mayıs 1330 [30 Mayıs 1914]

⁹⁹ Onul, 1971: 689-691.

¹⁰⁰ Ankara Vilayet Salnamesi, 1325: 295.

¹⁰¹ Onul, 1971: 141.

¹⁰² Yıldırım, 1994b: 423-424.

bütün çocuklara yapılması zorunlu hale getirildi.¹⁰³ Bu zorunlu durum, Anadolu'da da karşılığını buldu. 1895 yılının Mart ayında İskilip'te 119,¹⁰⁴ Nisan ayında Çorum'da 410 ve İskilip'te 217 çocuğa aşı yapıldı.¹⁰⁵ Zorunlu hale getirildiğinden sonrasında da aşılama devam etti. 22 Ekim 1896-20 Şubat 1897 tarihleri arasında İskilip'te 2.220 çocuk aşılandı.¹⁰⁶ Sancakta 1902 yılının Mart ayından 1906 yılının Şubat ayı sonuna kadar aşı yapılanların sayısına dair yıllık veriler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. 1902 Mart-1906 Şubat Ayları Arasında Çorum Sancağında Çiçek Aşısı Yapılanlar

Dönem	Toplam Aşıl原因anlar	2. ve 3. Defa Aşıl原因anlar
1902 Mart-1903 Şubat	2.415	294
1903 Mart-1904 Şubat	4.397	599
1904 Mart-1905 Şubat	3.250	312
1905 Mart-1906 Şubat	7.075	798

Kaynak: *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1325: 350-351.

Aşısı bulunan diğer bir hastalık difteriydi. Boğaz, burun, göz ve ciltteki yaralara yerleşen difteri mikrobu, iltihaplı bir enfeksiyondur. Her yaşta ortaya çıkabilen hastalık, daha çok çocuklarda görülür.¹⁰⁷ Osmanlı'da kuşpalazı olarak da isimlendirilen difteri hastalığı, Avrupa'da yüzyıllardır bilinmekteydi. Bu hastalıktan kaynaklı ölümlerin önüne geçmek için 19. yüzyılın sonunda hastalığa karşı aşı bulundu. Osmanlı Devleti'ne başlangıçta Avrupa'dan getirilen difteri serumları, 1895'ten itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de yerli olarak üretilmeye başlandı.¹⁰⁸ Çorum sancağına gönderilen sayıya ulaşılamasa da 1902-1906 yılları arasında Ankara vilayetinin geneline gönderilen difteri serum şişelerinin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2. 1902 Mart-1906 Şubat Ayları Arasında Ankara Vilayetine Gönderilen Difteri Serum Şişesi

Dönem	Adet
1902 Mart-1903 Şubat	35
1903 Mart-1904 Şubat	22
1904 Mart-1905 Şubat	165
1905 Mart-1906 Şubat	265

Kaynak: *Ankara Vilayet Salnamesi*, 1325: 352.

Çorum sancağında az da olsa kızıl hastalığının varlığı tespit edilebilmektedir. Genel olarak sonbahar mevsiminde başlayan hastalık, kış mevsiminde artış gösterir ve ilkbaharda azalmaya başlar. Kızıl; ateş, nezle ve vücutta çeşitli dökme ve kızarıklarla beliren, ağırlıklı olarak 4-14 yaş arasındaki çocuklarda görülebilen bir hastalıktır.¹⁰⁹ Hastalığın 1898 yılında Çorum'da ortaya çıkması üzerine çeşitli tedbirler alındı. Yayılmasını engellemek için şehirdeki rüşdiye mektebiyle sıbyan mektepleri bir ay süreyle tatil edildi.¹¹⁰

1900 yılında Kargı nahiyesinde difteri hastalığının görüldüğü bildirildi. Bunun üzerine Çorum belediye doktorunun acilen gönderilmesi ve yanında 15 şişe serum ile şırınga götürmesi istendi. Doktor gönderildiyse de sancakta bulunmaması sebebiyle serum ile şırınga İstanbul'dan istendi.¹¹¹ Kargı'ya ulaşan doktor, hastalığın görüldüğü yerlerde inceleme yaptı. Nahiyyeye bağlı 12 köyde görülen hastalığın difteri olmadığını, kızıl hastalığı olduğunu tespit etti. Toplam 15

¹⁰³ Aktaş, 2015: 127.

¹⁰⁴ Ankara, 22 Nisan 1895, No: 1019: 1.

¹⁰⁵ Ankara, 20 Mayıs 1895, No: 1023: 2.

¹⁰⁶ Ankara, 2 Şubat 1897, No: 1105: 1; Ankara, 16 Şubat 1897, No: 1107: 1.

¹⁰⁷ Onul, 1971: 552-553.

¹⁰⁸ Dramur, 2006: 272-274.

¹⁰⁹ Onul, 1971: 488-490.

¹¹⁰ BOA, MF.MKT, 421/60. 26 Teşrinievvel 1314 [7 Kasım 1898]; Bingül, 2020: 94.

¹¹¹ BOA, DH.MKT, 2429/39. 5 Teşrinisani 1316 [18 Kasım 1900]

hastanın görüldüğü bu köylerde, vefat yaşanmamış ve hastalığın etkisi de azalmaya başlamıştı.¹¹²

Sonuç

Çorum'da salgın hastalıklar, 19. yüzyılın sonlarında belirgin olarak kendini hissettirdi ve halkı sosyo-ekonomik olarak etkiledi. Bu dönemde görülen başta kolera gibi bazı hastalıkları, küresel pandemilerin bir uzantısı olarak ele almak gerekir. Pandemi süreçlerinde Çorum ve çevresi de devletin genel sağlık politikası içinde değerlendirildi. 1894 salgını, vilayete bağlı diğer sancak merkezlerinde etkisini gösterirken Çorum şehir merkezinde çok sınırlı vaka tespit edildi. Bunda devletin aldığı tedbirlerle birlikte halk sağlığına dair bilinçlendirmelerin etkili olduğu görülmektedir. Fakat 1911 kolerasında durum aynı olmadı. Bu da 1894 kolerasında alınan tedbirlerin 1911 yılına göre daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Pandemi halinde seyreden koleranın dışında yerel anlamda şehri etkileyen tifo ve frengi vardı. Bunların ağırlıklı olarak görüldüğü hapishanenin inşasına dair çalışmaların bir sonuç vermediği anlaşılmaktadır. Frengiye karşı bütün alt yapısının hazır olduğu, bütçesinin vilayete aktarıldığı Frengi Hastanesinin açılışı gerçekleştirilemedi. Bütçedeki paranın hangi yıldan karşılanacağına dair anlaşmazlık, girişimin sonuçsuz kalmasında temel etken oldu. Bütçe yetersizliğinin bu konuda etkili olduğunun düşünülmesiyle birlikte devlet yetkilileri nazarında bu tarz hastalıkların pandemi şeklinde seyreden kolera gibi hastalıklardan daha farklı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum, halk sağlığı için çalışmaların başlamasına rağmen istenilen seviyeye ulaşmadığını düşündürmektedir. Buna rağmen eski dönemlerde büyük kayıplara sebep olan çiçek ve difteri gibi hastalıklara karşı yapılan aşılamanın Osmanlı başkentinde uygulanmasıyla birlikte Anadolu'da da vakit kaybedilmeden -sayısının az da olsa- yapılması sağlık alanındaki gelişmenin adımlarını göstermektedir.

Halk sağlığı konusunda istenilen seviyeye ulaşılamamasına rağmen bu yolda çabaların devam ettiğine işaret eden diğer bir gelişme sancak merkezinde açılan Gureba Hastanesidir. Bunlar, devletin sağlık alanındaki uygulamalarından ve imkanından Çorum ile bağlı kazalarındaki halkın da faydalanmaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler, aynı zamanda Tanzimat'ın ilanı ile birlikte başlayan devlet-birey arasındaki görev-hak kavramının taşradaki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Halk sağlığı konusunda toplumsal bilincin önemli olduğu aşıkardır. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin son döneminde gündemde olduğu görülmektedir. Ayrıca halk sağlığını etkileyebilen çevre faktörünün dikkate alındığı tespit edilebilmektedir.

Dikkat çeken diğer bir konu, yerleşim yerlerindeki kalabalık ortamın salgınlar döneminde çok büyük bir risk ortamı oluşturduğudur. İnsanlar, diğer insanlarla bağlantıdan ve enfekte riskinden kaçınmaları için kırsalda yaşam gibi çözüm önerileriyle yönlendirilmiştir. Osmanlı Dönemi'ndeki uygulamalar, bulaşıcı hastalıklara karşı hijyen ve tedbir meselesinin yalnız devletin karar altına alması gereken bir yöntem olmadığını, bu kararların toplumda uygulanması gereken bir çözüm olduğunun, böylece toplum sağlığını kitlesel olarak etkileyecek bir salgın tehlikesinin devlet-toplum işbirliğiyle önlenilebileceğinin açık örneğidir. Netice itibarıyla Osmanlı Devleti'nin son döneminde sağlık alanındaki yaşananlar, günümüz modern toplumlarının gelişme evresindeki önemli basamaklarından birini teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA)

¹¹² BOA, DH.MKT, 2431/82. 13 Teşrinisani 1316 [26 Kasım 1900]

Salnameler

Ankara Vilayet Salnamesi

Gazeteler

Ankara

İkdam

Sabah

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aktaş, Esat, (2015), *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyay, Necmettin, (1982), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Ayar, Mesut, (2007), *Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Aydın, Erdem, (2003), "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 18-20 Eylül 1996, İstanbul, 445-455.

Bingül, Şeyhmus, (2020), "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Mektep Tatilleri", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 77-104.

Daşcıoğlu, Kemal, (2008a), "Arşiv Belgelerine Göre Çorum Hapishanesi", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, (23-25 Kasım 2007, Çorum)*, Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 233-250.

_____, (2008b), "Osmanlı'da Hapishane Hastaneleri ve Hapishanelerin Sağlık Koşullarına Dair Belgeler", *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 20-24 Mayıs 2008, II, 999-1014.

Dramur, Rengin (2006), "Osmanlı Devleti'nde Kuşpalazı Hastalığı İçin Alınan Sıhhi Tebirler", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri*, 24-27 Mayıs 2006, Ankara: Nobel Yayınları, 272-284.

Kara, Adem, (2008), *Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Korkmaz, Şerif, (2003), *Çorum'un İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Onul, Behiç, (1971), *İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.

Özdemir, Seda, (2019), *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Salgın Hastalıklar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sarıyıldız, Gülден, (1994), "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Bellekten*, LVIII/222, 329-376.

_____, (1998), "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 319-321.

Şahin, İlhan, (1993), "Çorum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 373-376.

Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye (1328), 1326 ve 1327 Senelerinde Memalik-i Osmaniye'de Zuhur Eden Koleraya Dair Malumat-ı İhsaiyyet ve Bu Babda İttihaz Olunan Tedabir, Dersaadet: Selanik Matbaası.

Unat, Ekrem Kadri, (1949), *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, İstanbul: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.

_____, (1995), "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 1, 55-65.

Yıldırım, Nuran, (1994a), "Karantina", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 459-461.

_____, (1994b), "Salgınlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 423-424.

Sezer, Cemal, “Bolu Sancağında Frengi (1912-1918)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.125-139.
DOI: 10.31765/karen.875633

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

Cemal SEZER**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Bolu/TÜRKİYE
✉ sezer_c@ibu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5143-4023

Anahtar Kelimeler: Bolu Sancağı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Frengi

Keywords: Bolu Sanjak, Balkan Wars, the First World War, Syphilis

BOLU SANCAĞINDA FRENGİ (1912-1918)*

Öz: Zührevi bir hastalık olan frengi, Balkan Savaşları döneminde Bolu sancağında oldukça etkili olmuştur. Bu sıralarda Bolu’da bulunan Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif’in izlenimleri bunu doğrulamaktadır. Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağı Mart-Ekim 1914 tarihleri arasında frengi taramasından geçirilmiştir. Belirtilen bölgeleri muayene eden sağlık heyetinin başında bulunan Mehmet Suat’ın raporu, seyyar doktorların ve hastanelerin faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Gerçekleştiren taramalar sonucunda 400 binin üzerinde köylü muayene edilmiş, köylülere kinin ve ilaç dağıtılmış, çocuklara çiçek aşısı vurulmuştur. Ayrıca mevcut hastanelerde binlerce frengili hasta tedavi edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da etkisini sürdüren frengiyle mücadele kapsamında, Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağını içeren bir nizamname çıkarılmıştır. Savaşın sona terhis olan ya da esir düşen askerlerin memleketlerine yani Bolu sancağına dönmesiyle frengili hasta sayısında ciddi bir artış olmuştur. Hem Balkan Savaşları hem de Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde halkın hastalığa karşı bilinç düzeyinin düşüklüğü, şüphesiz hastalığın yayılmasında önemli bir faktör olduğu da belirtilmelidir. Dolayısıyla bu makalede; Bolu sancağında, Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadarki dönemde (1912-1918), frenginin etkileri ve hastalığa karşı alınan tedbirler incelenmiştir.

SYPHILIS IN BOLU SANJAK (1912-1918)

Abstract: Syphilis, which is a venereal disease, was quite common in Bolu sanjak throughout Balkan Wars. The statements of Ahmet Şerif, an author in Tanin newspaper in Bolu, confirm this unfortunate happening. Kastamonu province, Bolu sanjak was screened for the syphilis disease between March and October 1914. The report of Mehmet Suat, the head of the board of health who worked in the field, gives us significant information about the activities of traveler doctors and hospitals during these harsh times. At the end of the medical screening, which included more than 400.000 villagers, kinin and medications were delivered to the villagers, and children were vaccinated against smallpox. On the other hand, thousands of patients with the syphilis disease were cured at hospitals. A regulation to be executed in Kastamonu province and Bolu sanjak was prepared for fighting with syphilis which continued during the

Geliş Tarihi / Received Date: 06.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.04.2021

First World War. There was a serious increase in the number of patients when the discharged and captive soldiers had come back home, Bolu sanjak. It should be noted that the ignorance of the public about the disease during the Balkan Wars and the First World War was a significant factor

that affected the spreading of the disease. The purpose of this article is to analyze the effects of syphilis in Bolu sanjak throughout Balkan Wars, until the end of the First World War (1912-1918), and the precautions of the authorities against the disease.

Giriş

Uzun zamandır var olduğu düşünülen ve zührevi bir hastalık olan frengi,¹ cinsel yolla bulaşsa da ortak kullanılan eşyalar, hastalığın yayılmasında en etkili yolu oluşturmaktadır. Bu duruma “masumlar frengisi” de denilmektedir.²

Frenginin Kristof Kolomb ve beraberindekiler tarafından Avrupa’ya taşındığı düşünülmektedir. Kolomb ve çevresindekiler Espanola Adası’ndan veya Haiti’den frengiyi kapmışlar, ardından uğradıkları yerlere hastalığı taşımışlardır.³ Mart 1493 tarihinde Amerika’dan dönen Kolomb, kıta keşfi hakkındaki edindiği bilgileri Barcelona Sarayı’nda bulunan Kral’a anlatmıştır. Bundan birkaç hafta sonra frengi Barcelona’da yayılmaya başlamıştır.⁴ Fransız Kralı VIII. Charles, Napoli Krallığını hakimiyeti altına almak için İsviçre, Almanya, Rusya ve Fransa’dan 50.000 kişilik asker kiralayarak saldırıya geçmiştir. Bu şekilde frengi bütün Avrupa’da görülmüştür.⁵ Osmanlı Devleti’nde ise özellikle Avrupalılarla ilişkilerin arttığı bir dönemde hastalığın ülkede yayıldığı tahmin edilmektedir.⁶ Yayılma Osmanlı liman kentlerinden iç taraflara doğru olmuştur.⁷ Avrupa’dan çıkarılan Yahudi kadınları Fas’a;⁸ buradan da çevre liman kentlerine gitmişlerdir. Dolayısıyla frenginin Osmanlı’ya bu kadınlar vasıtasıyla da girdiği tahmin edilmektedir. Özellikle 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde Ruslar tarafından alınan topraklardan yayılan frengi, 1853-1856 Kırım ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra daha hızlı bir şekilde Osmanlı topraklarında yayılma göstermiştir.¹⁰

¹ Hot, 2001: 72.

² Şenel, 2015: 258; Karcı, 2019: 464. Frenginin üç evresi bulunmaktadır. Bunlardan ilki temas yoluyla kabaran bölgede bir ağrı meydana getirmektedir. Bu aşamada bakteri yayılmakla birlikte ortadan da kaybolabilmektedir. İkincisinde; ateş, boğaz ağrısı, halsizlik, kas ağrıları gibi belirtiler ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü yani son evrede ise 3-15 yıl gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde kendini göstermektedir. Ciltte, kemiklerde veya iç organlarda büyük tümörler çıkmakta; göz hastalıklarına, felç veya psikiyatrik sorunlara neden olmakta; hatta aort denilen damara zarar verdiği için ölümcül olabilmektedir. Bkz. Mumyılmaz, 2020: 120-121.

³ Nikiforuk, 2010: 123.

⁴ Yıldırım, 2014: 41.

⁵ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57; Nikiforuk, 2010: 125; Yıldırım, 2014: 41. İspanya ve Napoli’den yayılan frengi, İsviçre, Fransa, Almanya’dan iki yıl sonra 1499 yılında Macaristan ve Rusya’da ortaya çıkmıştır. 1498’de Hindistan, 1505’te Güney Çin ve 1596’da Japonya’da görülmüştür. Bkz. Hot, 2001: 72-73. 16. yüzyılda frengi hastalığı Avrupa’da toplumun her kesimine bulaşmıştır. Bunların içerisinde köylüler, dilenciler, rahipler, krallar hatta papalar bile yer almaktadır. Papa II. Julius’un başparmağını frengi nedeniyle çürüdüğü dedikodusu çıkmıştır. Bkz. Nikiforuk, 2010: 136. Avrupalı ülkeler hastalığa komşularının isimlerini vermişlerdir. Fransızlar; “*Napolitan Hastalığı*”, Almanlar ve İngilizler; “*Fransız Mikrobu*”, Portekizliler; “*Castilla Hastalığı*”, Polonyalılar; Almanları, Ruslar; Polonyalıları, Arapları, İspanya’dan çıkarılan Yahudileri suçlamışlardır. Hintliler ve Türkler ise aynı isimle “*Frenk*” adını koymuşlardır. Bkz. Nikiforuk, 2010: 125; Yıldırım, 2014: 41. 16.

⁶ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57.

⁷ Şenel, 2015: 257.

⁸ Frenginin Osmanlı Devleti’nde ilk olarak Yahudiler vasıtasıyla görülmeye başladığına dair Avram Galanti, Hitler Almanya’sının ajanları tarafından gerçekleştirilen bir propaganda olduğunu belirtmektedir. Bkz. Özekmekçi, 2012: 85 dipnot 4.

⁹ Bu savaştan sonra Rus askerleri tarafından bulaştırılan frengi, Osmanlı askerlerinin terhis edilmesiyle tüm yurttan yayılmaya başlamıştır. Bkz. Özdemir, 2005: 45.

¹⁰ Hot, 2015: 118-119; Yıldırım, 1985: 1329; Şenel, 2015: 258. Anadolu’nun birçok yerinde frenginin yayılması terhis olan askerler vasıtasıyla olmuştur. Bkz. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 63.

Osmanlı Devleti'nde bu hastalığa değişik isimler verilmiştir. Bunlar; “*frenk uyuzu, frenk zahmeti*”, “*illet-i efrenci, maraz-ı efrenci, dâü'l- efrenc, cüzam-ı nefsanî, vebâü'l- efrenc, marazü'l-halîk, marazü'l-hacele ve illetü'z zina*”dır.¹¹ Ayrıca “*illet-i müthişe*” de denilmiştir.¹²

Kırım Savaşı'ndan sonra frenginin yayılması üzerine fuhuşu kontrol altına almak amacıyla 1856-1858 yıllarında İstanbul'da ilk genelev açılmıştır. Fakat genelevdeki kadınların çoğu yabancı olduğu için kapitülasyonlar gereği özgürlükleri kısıtlanacağı düşünüldüğünden gerekli kontroller gerçekleştirilememiştir. Altıncı Belediye Dairesi frengiyle mücadele etmek için Dr. Serviçen Efendi'nin de içerisinde olduğu sağlık komisyonuna bir rapor hazırlatmıştır. Cemiyet-i Mülkiye-i Tıbbiye üyesi Miralay Dr. Agop Handanyan ve Dr. Michael, 1879'da yazdıkları bir raporda genelevlerdeki kadınların sağlık kontrollerinin sağlanmaları gerektiğini bildirmişlerdir.¹³

Osmanlı ordusunun modernizasyonu için Almanya'dan gelen Baron von der Goltz, Osmanlı askerleri arasında frenginin yaygın olduğunu görünce, durumu Osmanlı makamlarına bildirmiştir. Daha sonra yapılan girişimler sonucunda Alman Dermatolog Unna'nın tavsiyesiyle Mektebi Tıbbiye'de Deri Hastalıkları ve Frengi Dersi ve Poliklinik Profesörlüğü, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Başhekim Yardımcılığı, Ankara ve Kastamonu Vilayetleri Genel Sağlık Müfettişliği görevleri verilen Dr. Ernst von Düring Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.¹⁴ 1889-1902 yılları arasında görev yapacak olan Dr. Düring, 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan sağlık ekibiyle Anadolu'yu 14 kez taramıştır. Taranan yerlerde görev yapan doktorlara kurslar vermiştir. Dr. Düring, içerisinde Bolu sancağının da olduğu Kastamonu vilayetindeki frenginin %70-80 gibi yüksek bir oranda olduğunu tespit etmiştir.¹⁵ Ayrıca frengiyle mücadele etmek için Dr. Düring'in önerisiyle Sinop, Bolu, İnebolu ve Kastamonu hastanelerinin kapasiteleri genişletilmiş; Çankırı, Ereğli, Bartın, Düzce ve Cide'de yenilerinin açılmasına karar verilmiştir.¹⁶ Dr. Düring'in faaliyetleri sonucunda frengiyle mücadele sistemli bir hale gelmiş,¹⁷ 1897 yılında hazırlanmış olduğu “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi*” isimli talimatnameyle; hastaneler, seyyar doktorlar ve sağlık memurlarıyla frengiye karşı mücadele edilmiştir.¹⁸

13 Haziran 1910 tarihli 45 maddelik “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyyeye Dair Nizamname*”; Kastamonu vilayetinde 6 hastane kurulmasını ve yatak sayısının en az yarısının frengililere ayrılmasını içermiştir. Yine nizamnamenin ikinci kısmında da seyyar sağlık heyetinin görevleri belirtilmiştir. Seyyar sağlık heyetleri üçer kişiden oluşacak ve sekiz muayene koluna ayrılacaktır. Bu kollardan üçü Bolu'da ve aynı sayıda Kastamonu vilayetinde, geride kalan ikisinden biri Sinop'ta ve diğeri de Çankırı'da görev yapacaktır.¹⁹ 19 Haziran'da ise tek maddelik “*Frengi Hastalığının Men-i Sirâyet-i Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkili Hakkında Madde-i Nizamiye*” çıkarılmıştır. Kastamonu için geçerli olan nizamname daha sonra genişletilerek Hüdavendigar, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya, Bağdat, Basra, Musul'u da kapsamıştır. Bu nizamnameyle seyyar

¹¹ Yıldırım, 2014: 41-42.

¹² Besim Ömer, 2020 (C. 4): 200.

¹³ Yıldırım, 1985: 1329; Hot, 2001: 76; Karıcı, 2019: 464-465.

¹⁴ Yıldırım, 1985: 1330.

¹⁵ Çalık-Tepekaya, 2006: 212.

¹⁶ Besim Ömer, 2020 (C. 2): 626.

¹⁷ Şenel, 2015: 262.

¹⁸ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 228; Hot, 2001: 89; Şenel, 2015: 265. 1900 yılında Bolu, Sinop ve İnebolu hastaneleri genişleyecek şekilde bakım ve onarımdan geçirilecekti. Kastamonu, Bartın, Cide, Ereğli ve Düzce hastanelerinin de dış yüzeyleriyle ilgili planlar çizilmiştir. Ayrıca hastanelere müracaat eden hastaların tedavilerinin bedava olması için hastanelere maddi destek sağlanacaktı. Bunların dışında Dr. Düring, yazları üç ay boyunca Kastamonu vilayetinde frengiyle mücadele kapsamında gerçekleştirilen faaliyetleri yerinde denetleyecekti. Bkz. BOA, DH. MKT., 2330/15. Lef 1.

¹⁹ Çavdar-Karacı, 2016: 165.

doktorlar üç ya da dört kişiden oluşacak ve yanlarında bir eczacı bulunacaktı.²⁰ 13 Haziran 1910 tarihli nizamname çerçevesinde 1912 yılında “*Memleket Hastanelerinin Suret-i ve Vezaif-i Tıbbiye*” adıyla bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre kurulacak 6 hastanenin 50’şer yataklı olması ve yatak kapasitesinin yarısının frengililere tahsisi, yatak sayısı arttıkça da frengilere ayrılan sayının aynı oranda artırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca hastane sağlık personellerinin maaşları, hastanelerin denetlenmesi ve mali idaresine ilişkin maddeler de nizamnamede yer almıştır.²¹

1. Balkan Savaşları Döneminde Bolu Sancağında Frengi

Bolu, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra Kastamonu vilayetinden ayrılarak müstakil bir sancak haline gelmiştir. Dolayısıyla sancağın idari taksimi de Bolu merkez dışında Ereğli, Bartın, Devrek, Düzce, Zonguldak, Gerede, Göynük ve Mudurnu kazalarından oluşmuştur.²²

Balkan Savaşları²³ sırasında frengi en çok Karadeniz kıyılarında görülmüştür.²⁴ Aslında Bolu ve Kastamonu bölgelerinde yıllardır frengi vardı. Öyle ki Bolu ve Kastamonu denilince herkesin aklına ilk olarak bu hastalık gelmekteydi. Bolu, aşçılarıyla meşhur bir yerdi. Halk arasında aşçı, helvacı mesleklerinin yanı sıra kayıkçılıkla uğraşanlar da İstanbul’a gittiklerinde burada uzun süre kalyordu. Ayrıca İstanbul’da görev yapmak üzere Bolu’dan asker alımları göz önünde bulundurulduğunda, Bolu ve çevresinde frenginin neden yaygın bir şekilde görüldüğü anlaşılmaktadır.²⁵

Bolu sancağının genel sağlık durumunun Kastamonu Sıhhiye Müfettişliğine bağlı olması ve vilayet tarafından tam bir denetimin gerçekleştirilememesi şikayetlerin artmasına neden olmuştur. Bu durum sancağın Dâhiliye Nezareti ile yaptığı yazışmalarda da görülmektedir. Bolu mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Ağustos 1912 tarihli yazıda şunlar belirtilmiştir:

“Sancak her ne kadar Kastamonu Sıhhiye Müfettişliğine bağlı olsa da merkez ile beraber 9 kazayı ve 400.000 nüfusuyla müstakil olarak yönetilmektedir. Sancağın genel sağlığı, büyüklüğü ile önem arz etmekte olmasına rağmen, merkezi Kastamonu’da bulunan Sıhhiye Müfettişliğinin denetiminden şimdiye kadar hiçbir gün yararlanılamamıştır. Sadece yılda bir ya da iki gün merkezde kalmak üzere gerçekleşen denetim faydalı olmadığı gibi boş yere harcırah verilmektedir. Dolayısıyla sadece Bolu sancağında görev yapacak bir sağlık müfettişi tayin edilmelidir. Eğer müfettiş görevlendirecek para bulunamıyorsa, o zaman buradaki seyyar doktorlardan birinin görevine son verilmesiyle açılacak kadro için gerekli kaynak sağlanabilir”.²⁶

Dâhiliye Nezaretinden Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Umumiyesine gönderilen 3 Eylül 1912 tarihli yazıda da; Bolu mutasarrıflığının istekleri belirtilmiş ve frenginin “*müthiş*” derecede yayıldığı, hatta “*ehemmiyet-i sıhhiyesini*” tehlikeye attığı ifade edilmiştir.²⁷ Sonuç olarak 4 Eylül 1912 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Kastamonu vilayeti ve Bolu mutasarrıflığına gön-

²⁰ Çavdar-Karcı, 2016: 166.

²¹ Çavdar-Karcı, 2016: 167-168.

²² Konrapa, 1964: 31, 637.

²³ Osmanlı’nın elde kalan “*Rumeli*” adı verilen Balkan topraklarını ele geçirmek amacıyla Ekim 1912 tarihinde Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Ardından Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan savaşa dahil olmuştur. 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile Birinci Balkan Savaşı sona ermiştir. Balkan Devletlerinin toprak kazanımları hususunda anlaşamamaları İkinci Balkan Savaşı’na neden olmuştur. Osmanlı Devleti bu durumdan yararlanarak Edirne’yi geri almıştır. İkinci Balkan Savaşı’nda Bulgaristan’a karşı birlikte hareket eden Yunanistan, Sırbistan ve Romanya’nın arasında 10 Ağustos 1913 tarihinde Bükreş Antlaşması; ardından Osmanlı Devleti ile Balkan ülkeleri arasında farklı tarihlerde barış antlaşmaları imzalanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, 2003: 651-695; Uçarol, 2000: 437-447.

²⁴ Macar, (Basım Yılı Yok): 89.

²⁵ Ahmet Şerif, 1999: 416-417; Karcı, 2019: 465.

²⁶ BOA, DH.İD., 46/71. Lef 2.

²⁷ BOA, DH.İD., 46/71. Lef 1.

derilen yazıda ise; Bolu'ya ayrıca bir müfettişin atanmasına gerek olmadığına, Kastamonu Sıhhiye Müfettişinin Bolu merkez ve çevresini maddi imkansızlıklar nedeniyle düzenli olarak denetleyemediğini ve hali hazırda görevli müfettişin sancağın genel sağlık durumuna ilişkin tedbirler alması için Müfettişlik makamına gerekli tebligatın yapılacağı bildirilmiştir.²⁸

Tanın gazetesinin yazarı olarak Anadolu'yu gezen ve gözlemlerini aktaran Ahmet Şerif, 1913 Kasım'ında Bolu sancağının sağlık bakımından genel olarak hiç iyi görünmediğini belirtmektedir.²⁹ Ona göre hastalığın başlıca sebeplerinden birisi, bu hastalığın toplumda ciddiye alınmaması ve acayip bulunuyor olması idi. Örneğin uzman ve ilgililerden biri, kendisine şunu ifade etmiştir: "*Frengililer vardır. Bizzat görülmüştür ki, diyor, hiçbir ağrısı sızısı olmayan hastalıklarına hükümetin ne için bu kadar önem verdiği, para sarf ettiğine hayrettedirler!*".

Başka yetkili bir kimse de şunu söylemektedir: "*Frengiden korkmak, sakınmak şöyle dursun, arzu ediyorlar. Hatta hükümetin tekalifine karşı bir paratoner gibi kullanmak istiyorlar. Memuriyeti sebebiyle köylerde dolaşan bir kimse, sırf askerlikten kurtulmak fikriyle askerlik muayenesine gidecek iki sağlam delikanlının, frengili kadınlarla münasebetini bizzat tahkik etmiştir. Bartın'da doktorlar yine sırf askerlikten kurtulmak emeliyle birtakım otlar ve diğer şeylerle ağzını dağlayarak frengi belirtilerine benzer eserler gösterenlere rast gelmişlerdir*".³⁰

Bolu'daki izlenimlerini aktarmaya devam eden Ahmet Şerif'e göre; "*Bolu'da her gün askerlik dairesine gelen birçok adamları doktorlar muayene ediyor. İçerisinde frengi hastaları da bulunuyor. O kadar ilgisizlik, gevşeklik içindedirler ki insanın hemen boğazını sıkacağı geliyor...*".³¹

Bazı dönemleri şiddetli olmak üzere Bolu sancağında uzun zamandır frenginin görülmesine rağmen hastalığın tehlikeli boyutunu kavrayacak bilincin bir türlü yerleşmemesi, halk kesimi arasında hastalığa karşı oluşan ilgisizlik ya da boş vermişlik, şüphesiz eğitimsizlikten³² kaynaklanmaktadır. Ayrıca bazı gençlerin askeri vazifelerini yapmak yerine, hastalığı göze almaları ya da hastalığa yakalanmış gibi belirtiler göstermeleri dikkati çekmektedir. Yine Ahmet Şerif'in belirttiklerine göre izin kâğıdı alarak evlenecek çiftlerden sadece erkeklerin muayene edilmesi, hastalığın tam olarak kontrol altına alınmasını engellemiştir. Halbuki Dr. Von Düring Genel Müfettiş iken kadınlar da muayeneden geçirilmiştir.³³

Mudurnu'da frenginin yayılması; bakır ve ahşap kaplardan su içilmesi, temizliğin olmaması, lağımın açıldıktan akması gibi" masum *frengi*" denilen yolla gerçekleşmiştir.³⁴ Bartın'da son beş yıl içerisindeki (1908-1913) hasta istatistiklerine bakıldığında, hastaların %60'ı frengililer oluşturmaktadır. Frenginin yayılmasında özellikle eski ve kullanılmış elbise satan dükkanların, giyecekleri hiç temizlemeden ve buhardan geçirilmeden satışlarından kaynaklanmıştır. Ayrıca benzer şekilde çanak, çömlek her türlü eşyayı satan dükkanlar da hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.³⁵

Ahmet Şerif, Bolu ve çevresindeki frengiyle ilgili izlenimlerini aktarırken Bolu hastanesini de ziyaret etmiş, hastane kayıtlarını incelemiştir. Onun vermiş olduğu bilgilere göre 1 Mart-28 Kasım 1913 tarihleri arasında 233'ü Gureba, 197'si Frengi kısmında olmak üzere toplam 430 hasta yatarak tedavi edilmiştir. Ayrıca aynı zaman dilimi içerisinde 277 frengili de ayakta tedavi görmüştür. Bir önceki yıl istatistiklerine bakıldığında yani 1912 yılında ise frengili yatan hasta sayısı 1913 yılına göre daha fazla idi. Toplam 243 frengi hastasının 90'ı kadın, 153'ü

²⁸ BOA, DH.İD., 46/71. Lef 3-4.

²⁹ Ahmet Şerif, 1999: 412, 439. Önceki yıllarda da benzer bir durumun olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1865 yılında Bolu Mutasarrıfı Tefik Bey, frengili hastaların tedavisinde yeterli sayıda doktorun olmaması ve hastaların bilimsiz olmasının frenginin yayılmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Bkz. Şenel, 2015: 261.

³⁰ Ahmet Şerif, 1999: 413.

³¹ Ahmet Şerif, 1999: 413.

³² Bu bilgi için bkz. Ahmet Şerif, 1999: 413.

³³ Ahmet Şerif, 1999: 420.

³⁴ Özekmekçi, 2012: 89; Ahmet Şerif, 1999: 419.

³⁵ Ahmet Şerif, 1999: 419.

erkekti ve erkeklerden 2'si vefat etmiştir. Gureba kısmında ise toplam yatan 300 hastadan 3'ü kadın, 18'i erkek olmak üzere 21 kişi ölmüştür.³⁶ Fakat her iki yıl karşılaştırıldığında 1913 yılının henüz sona ermediğini, tarih olarak 28 Kasım'a kadar ki sayıların verildiğini göz önünde bulundurmak gerekir.

2. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bolu Sancağında Frengi

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce 1914 başlarında frengi hastalığı çoğunlukla Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağının sahil kenarlarında görülmüştür. Kıyılardan merkeze doğru gidildikçe hastalıkta bir azalma olmuştur. Bunun nedeni hastalıkla mücadele eden hastanelerin ve belediye doktorlarının varlığı idi.³⁷ Kastamonu-Bolu Hastaneleri ve Seyyar Tabipler Genel Müfettişi olarak Mehmet Suat'ın 11 Nisan 1915 tarihinde yazmış olduğu raporda, Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında frengiyle mücadele kapsamında seyyar doktorların 1914 yılında sağlık taramasından geçirdikleri köyler ve mevcut hastanelerin faaliyetleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.³⁸ Müfettişliğin bu faaliyeti, şimdiye kadarki yapılanların en başarılı olanıydı.³⁹ Üstelik iki yıl önceki tahsisattan daha az bir para sarf edilerek gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

2.1. Seyyar Doktorlar

Seyyar doktorlar Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağı içerisinde 21 bölgenin her birinde bir doktor olmak üzere görev yapmışlardır. Doktorlar gittikleri bölgelerdeki köyleri ziyaret gitmiş, elindeki kayıtlı deftere göre köy halkına çağrıda bulunarak, onları muayene etmiştir. Muayene sırasında frengili olduğu tespit edilenler hasta defterlerine kaydedilmiştir.⁴¹ 1914 Mart'ında başlayan muayene işlemi haziran ayında sekteye uğramıştır. Çünkü seyyar doktorların bir kısmı Askere Alma şubelerinde görev almak zorunda kalmışlardır. Doktorlar, temmuz ayında yeniden asıl görevlerine dönmüş olsalar da bu sefer ağustos başında seferberlik kararının çıkması üzerine yine seyyar doktorların bazıları Askere Alma şubelerinde görev yapmak üzere geri çağrılmışlardır. Yalnız Bolu sancağında görev yapan seyyar doktorlar biraz daha geç bir zaman içerisinde eylül, ekim aylarında asker muayenelerini gerçekleştirmişlerdir. Asker Alma şubelerinde görev almalarının dışında her seyyar doktorun farklı sürelerde çalışmaları veya adli işlemler nedeniyle çağrılmaları da görevlerinin aksamasına neden olmuştur. Seyyar doktorların görevlerini sürdürmelerinde düzensizlikler olsa da köylülerin sağlık taramalarını başarıyla gerçekleştirmişlerdir.⁴² Köylüler muayene edildiği gibi çocuklara da çiçek aşısı vurulmuş,⁴³ gerekli yerlerde kinin ve ihtiyaç sahibi kimselere ücretsiz ilaç dağıtımında bulunulmuştur.⁴⁴

Seyyar doktorların muayene ettikleri kişi sayısı 401.380'dir. Bu sayının 12.043'üne frengi teşhisi konmuştur. Bartın, Ayancık, Taşköprü, Boyabat bölgeleri belirtilen sayıya dahil değildir. Çünkü Bartın, Taşköprü ve Boyabat'a başka doktorlar atandığından, Ayancık doktorunun ise yeni görevlendirilmiş olduğundan, buralarda muayeneler gerçekleştirilmemiştir.⁴⁵

³⁶ Ahmet Şerif, 1999: 418, 430-431.

³⁷ Mehmet Suat, 1331: 547. Fakat ekonomik imkansızlıklar frengiyle başarılı bir şekilde mücadele edilmesini olumsuz etkilemiştir. Merkezden vilayet ve mutasarrıflıklara yeterli miktarda para gönderilmediği gibi vilayet ve mutasarrıflıklar da sağlık faaliyetleri için bütçelerinden gerekli ödeneği ayıramamışlardır. Bununla ilgili yazışmalar için bkz. BOA, DH.İD., 46/96. Lef 1-5.

³⁸ Mehmet Suat, 1331: 572.

³⁹ Mehmet Suat, 1331: 571.

⁴⁰ Mehmet Suat, 1331: 565.

⁴¹ Mehmet Suat, 1331: 555-557.

⁴² Mehmet Suat, 1331: 557-559.

⁴³ 12.201 çiçek aşısı vurulmuştur. Bkz. Mehmet Suat, 1331: 561.

⁴⁴ Mehmet Suat, 1331: 565.

⁴⁵ Mehmet Suat, 1331: 558- 559; Hot, 2001: 80.

Tablo 1. Seyyar Doktorlar Tarafından Muayene Edilen ve Tespit Edilen Frengili Hasta Sayısı (1914)

Bölge	Muayene Edilen	Frengi Sayısı
Kastamonu	8.726	27
İnebolu	3.737	214
Sinop	43.563	1.411
Boyabat	-	-
Cide	41.500	2.120
Daday	25.000	350
Taşköprü	-	-
Çankırı	-	33
Safranbolu	15.000	350
Çerkeş	14.000	226
Araç	37.765	232
Tosya	18.172	261
Ayancık	-	-
Bolu	30.000	1.250
Bartın	-	521
Ereğli	35.350	1.830
Göynük	20.000	450
Devrek	41.000	1.734
Düzce	7.970	217
Gerede	48.600	177
Mudurnu	11.000	640
TOPLAM	401.380	12.043

Kaynak: Mehmet Suat, 1331: 573-574.

Tabloya bakıldığında toplam muayene edilenlerin içerisinde frengi oranı %3'tür.⁴⁶ Bolu ve kazaları tabloda koyu harflerle gösterilmiştir. Bartın hariç diğer kazalarda muayene taraması gerçekleştirilmiştir. Toplam muayene edilen 401.380 kişinin 193.870'i Bolu ve kazalarına aittir. Bu sayının da 6.819'una frengi teşhisi konmuştur. Bu durumda muayene edilen sayı Kastamonu vilayetine nazaran daha az olmasına rağmen, toplam teşhisin yarısından fazlası Bolu ve çevresinden olmuştur. Sancak içerisindeki frengili sayısında da Ereğli ve Devrek'ten sonra Bolu merkez yer almaktadır. Fakat oransal olarak göz önünde bulundurulduğunda Mudurnu %5,81 ile ilk sırada, ardından Ereğli %5,17, Devrek %4,22, Bolu %4,16, Düzce %2,72, Göynük %2,25, Gerede %0,36'yla gelmektedir.

2.2. Hastaneler

1913 yılında 6 olan hastane sayısı bir yıl sonra 4 hastane daha eklenerek 10'a çıkarılmıştır.⁴⁷ Bu hastaneler Kastamonu, İnebolu, Sinop, Safranbolu, Cide, Çankırı, Boyabat, Bolu, Bartın ve Ereğli'de faaliyet yürütmüştür.⁴⁸ Fakat hastaneler, Kastamonu ve Bolu bölgesi için yetersiz gelmiştir. Çünkü vilayet ve sancakta muayene bölgesi 21'e ayrıldığından hastane sayısı da aynı olmalıydı. Böylece hasta sayısı azalacak olan hastanelerin yükü hafifleyecekti. Örneğin Bolu'daki hastaneye gelen hastaların 1/3'ü Düzce kazasından geliyordu. Düzce'de yeni bir hastane⁴⁹ açılır ise Bolu'ya gelen hastaların sayısında da aynı oranda azalma olacaktı. Benzer durum Bartın hastanesi için de geçerliydi. Buraya gelen hasta sayısının azalması Devrek'te bir

⁴⁶ Mehmet Suat, 1331: 559.

⁴⁷ Mehmet Suat, 1331: 562.

⁴⁸ Mehmet Suat, 1331: 577.

⁴⁹ 1897 yılında Dr. Düring'in önerilerinden sonra Düzce'de hastane açılmıştır. 1905 yılında hastanede Müdür ve Tabip Binbaşı Ali Hurşit Bey, Seyyar Tabibi Yüzbaşı Kemalettin Bey, Kâtip Arapkirli Ziya Bey, 2'şer erkek ve kadın hademe

hastanenin faaliyete geçirilmesine bağlıydı. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla Devrek, Düzce, Mudurnu ve Çerkeş'te hastanelerin açılması gerektiği Müfettişlik tarafından belirtilmiştir. Ayrıca yeni açılacak hastaneler sayesinde hastaların hastanelerle olan mesafeleri de azalacaktı. Böylece Kastamonu ve Bolu'da frengiyle mücadelede başarıya ulaşılmasında önemli yol kat edilecekti.⁵⁰

Tablo 2. Hastanelerde Tedavi Gören Frengili Hasta Sayısı (1914)

Hastane Yeri	Tedavi Gören	Medeni Hal		Cinsiyet		Devreden (1913)	Giren (1914)	Çıkan (1914)	Vefat	Devreden (1915)
		Evli	Bekar	Erkek	Kadın					
Kastamonu	854	477	377	478	376	22	464	447	1	38
İnebolu	873	450	423	476	387	37	485	484	2	36
Sinop	581	341	240	360	221	25	355	366	3	11
Safranbolu	1.165	681	484	652	513	31	722	733	3	17
Çankırı	400	223	177	264	136	-	104	125	3	36
Cide	1.052	591	461	605	447	-	604	591	-	13
Boyabat	398	278	120	186	212	-	252	226	-	26
Bolu	1.116	669	447	689	427	39	681	678	4	38
Bartın	2.072	1.100	972	1.094	978	68	1.311	1.337	5	37
Ereğli	719	375	344	387	332	-	373	351	1	21
TOPLAM	9.230	5.185	4.045	5.201	4.029	222	5.411	5.338	22	273

Kaynak: Mehmet Suat, 1331: 579-580.

Tablo incelendiğinde toplam 10 hastanenin 3'ü Bolu merkez ve Bolu'nun kazaları olan Bartın ile Ereğli'de yer almaktadır. Hastanelerde tedavi gören 9.230 frengilin 3.907'si buralarda tedavi görmüştür. Bolu ve kazalarında hastanelerin sayısı Kastamonu vilayetine göre daha az olmasına rağmen hasta sayısının %42,32'sini oluşturması, frenginin bu bölgelerde daha etkili olduğu göstermektedir. Ayrıca hastalık hem evlilerde ve hem de kadınlara göre erkeklerde daha yaygındır. Yine tabloya bakıldığında hastanelerin önceki yıla göre devraldığı veya devrettiği hasta sayısı Bolu'da hemen hemen aynı iken Bartın'da neredeyse bir önceki yılın yarısı kadar olmuştur. Tabloda dikkat çeken diğer bir husus ise bölgede frengi etkisini gösterse de ölüm sayılarının düşük olmasıdır. Tedavi gören toplam 9.230 hastanın 22'si ölümlerle sonuçlanmış ve oransal olarak %0,23'e karşılık gelmektedir. Ancak ölümlerin yaklaşık yarısının Bolu ve kazalarından olduğunu da ifade etmek gerekir.

3. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Bolu Sancağında Frengi

Birinci Dünya Savaşı başladığında⁵¹ ülkenin her tarafında frengi hastalığı yaygın bir hal almıştır.⁵² Hatta hastalık tehdit edici bir boyutta olmuştur.⁵³ Özellikle frengili askerler yayılmanın en önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir.⁵⁴ Bu nedenle önlem olarak frengili asker adaylarının sevkleri ertelenmiş, askerde olanlar için de "Frengi Bölükleri" kurulmuştur. Böylece askerler gözetim altında tedavi edilmişlerdir.⁵⁵ Asker alımları sırasında muayene olan adayların frengiye yakalandıkları tespit edilenlerin askerlik görevleri ertelenmiş ve kendilerinden tedavi olmaları istenmiştir. Fakat bu kişilerin tedavi olmadıkları sonradan yapılan asker alım

ile 1 aşçı hastane kadrosunda yer almıştır. Bkz. *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerinde Bolu Sancağı (İkinci Cilt: 15-21)*, 2011: 825. Fakat daha sonra hastane kapatılmıştır.

⁵⁰ Mehmet Suat, 1331: 568-572.

⁵¹ Birinci Dünya Savaşı İngiltere ve Almanya'nın başını çektiği ittifak ile ittifak denilen iki blok arasında meydana gelmiştir. İttifak bloğu içerisinde yer alan Osmanlı Devleti'ne 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa savaş ilan etmiştir. Osmanlı ise 12 Kasım 1914 tarihinde karşılık vermiştir. Birçok cephede mücadele eden Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Uçarol, 2000: 461-510; Armaoğlu, (Basım yılı yok): 99-143.

⁵² *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57.

⁵³ Özdemir, 2005: 318.

⁵⁴ Ocak, 2019: 8.

⁵⁵ Bulut, 2009: 114.

muayeneleri sırasında anlaşılmuştur. Dolayısıyla frengi hastalığı teşhisi konulan asker veya asker adayları için şöyle bir yol benimsenmiştir: İstanbul'da ikamet edenler ya da İstanbul dışından olup burada yaşayan frengililerin askerliği ertelenerek frengi defterlerine kaydedilecekti. Bunlar Cerrahpaşa, Beyoğlu Erkek hastaneleri ya da Üsküdar'daki sıhhiye dispanserinde tedaviye alınacaklardı. İstanbul'un kazalarında kalanlar ise buldukları kazaların belediye doktorları tarafından tedavi edileceklerdi. İstanbul dışında da mülkiye ya da belediye hastanelerinde bakılacaktı. Fakat askerler görevleri sırasında frengiye yakalanırsa tedavileri önce askeri hastanelerde ya da kıtalarında olacaktı. Tedavi süreci bitmeden terhis olurlar ise buldukları yerde tedavilerine devam edilecekti. Mülkiye ve Belediye hastaneleri frengili hastaların tedavisinin düzenli takiplerinin sağlanması için bir frengi tedavi defteri tutacaklardı. Bu defterlerden ayrıca Askere Alma şubeleri ile askeri hastanelere de verilecekti. Böylece askeri hastaneler ya da kıtalarında tedavi gören frengililerin hastalıkla ilgili geçirdiği aşamalar ayrıntılı olarak kayıtlara geçirilmiş olacaktı.⁵⁶

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de artan frengi vakaları karşısında Tıp Fakültesinde bir tedavihane açmış, Cemiyet buraya müracaat eden herkese bakmıştır.⁵⁷ Ayrıca çıkarılan nizamname ve talimatnamelerle de frengiye karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Sağlık Müdürlüğü Teftiş Heyeti Başkanı olan Tevfik Rüştü Bey yeni bir nizamnamenin gerekliliğini belirtmiştir. Çünkü 13 Haziran 1910 tarihli “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyeye Dair Nizamname*” ile vilayette hastalık aşamalı olarak azaltılmış ise de istenilen düzeyde bir başarı sağlanamamıştır. Çünkü bu nizamname ile sağlık heyetlerinin görevleri tam olarak ayrılmamıştır. Ayrıca doktorların sağlık dışında başka işlerle de uğraşmaları, hastalığa karşı yürütülen mücadelenin başarıya ulaşmasını etkilemiştir. Eğer eksiklikler giderilip, aksaklıklar düzeltilir ve frengiyle yıllarca süren mücadelenin getirdiği tecrübe de eklenirse, hastalıktan 5-6 yıl içerisinde tamamen kurtulacağı ümit edilmiştir.⁵⁸ Yapılan görüşmeler sonucunda⁵⁹ “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi*” 14 Haziran 1915 tarihinde çıkarılmıştır. 12 maddeden oluşan nizamname şu hususları içermektedir:⁶⁰

“ ‘Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilat-ı Sıhhiyesi’ ” bir Genel Müfettişin idaresinde yönetilecekti. Müfettişin yönetiminde 11 hastane, 25 seyyar doktor ile 25 küçük sıhhiye memuru yer alacaktı. Hastane, doktor ve hademe sayısı bütçe dahilinde artabilecekti. Birinci sınıf hastaneler iki kısımdan meydana gelecekti. Bunlardan birincisi zührevi ve dahili; ikinci kısım ise cerrahiden oluşacaktı. Hastane ve seyyar doktorlar uzmanlık sınavından başarılı olurlarsa göreve başlayacaktı. Genel Müfettişliğe bağlı bir kâtip heyeti ile seyyar doktorlardan biri devamlı olarak Genel Müfettişin eşliğinde görev yapacaktı. Doktorların denetlenmesi, sağlık görevlilerinin mesailerinin ayarlanması, makamlar arası yazışmalar ve gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili genel bir rapor ve istatistik düzenlenmesi, Genel Müfettişliğin görevleri arasında olacaktı. Müfettişlik, Genel Sağlık Müdüriyetinden gönderilen talimatlar dışına çıkmayacak ve görevlendirmeler yapmayacaktı. Genel Müfettiş en çok 4.000, birinci sınıf hastane baştabibi 2.500, ikinci sınıf baştabibi 2.000, hastane operatörlerine 2.000, seyyar doktorlara 1.000'er kuruş maaş verilecekti. Bütün çalışanların görevleri talimatnameyle belirlenecekti. Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında ikamet edenlerden evlenmek isteyen erkek ve kadınlar buldukları yerlerde sağlık belgelerini ibraz edeceklerdi. Belgelerini ibraz edemeyenler ise

⁵⁶ BOA, DH. HMS., 22/72. Lef 1-2. Ayrıca bu bilgi için bkz. BOA, DH. MB. HPS., 156/14. Lef 1; BOA, DH. UMVM., 124/6. Lef 1; BOA, DH. EUM. LVZ., 30/103. Lef 1.

⁵⁷ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, (Basım yılı yok): 40.

⁵⁸ BOA, İ.MMS., 197/12. Lef 1; BOA, ŞD., 43/15. Lef 4.

⁵⁹ Bkz. BOA, İ.MMS., 197/12. Lef 1-2.

⁶⁰ BOA, İ.MMS., 197/12. Lef 3; BOA, MV., 240/51. Lef 1; BOA, ŞD., 43/15. Lef 3,5; Şenel, 2015: 271; Çavdar-Karcı, 2016: 168-169. Savaş sırasında Biga, Çan gibi yerlerde frenginin yaygın olarak görülmesi üzerine Kastamonu ve Bolu için geçerli olan 14 Haziran 1915 tarihli nizamname Kale-i Sultaniye'de de uygulanacaktı. Bkz. Mumyalmaz, 2020: 124.

seyyar ya da Tıp Fakültesi mezunu bir doktora muayene olup, alacakları belgeyi göstereceklerdi. Sağlık belgelerinin geçerlilik süresi bir yıl olacak ve seyyar doktorlar bu belgeleri ücretsiz düzenleyeceklerdi. Sağlık belgelerini ibraz etmeyenlerin nikahları kıyılmayacaktı. Ayrıca Kastamonu vilayetinde kurulacak olan hastaneler ve seyyar doktorlara ilişkin 13 Haziran 1910 tarihli nizamname hükümleri artık geçersiz olacaktı”.

Bunun dışında 11 maddelik “*Emrâz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname*” 18 Ekim 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Buna göre zührevi hastalıkların önlemesi amacıyla hastalığa yakalandıkları belirlenen kişilerin başkalarıyla ilişkiye girmelerine izin verilmeyecek ve hastaneye gönderilerek tedavi görmeleri sağlanacaktı.⁶¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında faaliyet gösteren hastaneler vasıtasıyla frengiyle etkin bir şekilde mücadele edilmeye çalışılmıştır. Kastamonu, İnebolu, Sinop, Safranbolu, Çankırı, Cide, Boyabat, Ayancık, Bolu, Bartın ve Ereğli’de hastaneler bulunmaktaydı.⁶² Savaşın ortalarında 11 hastane için 400.000 kuruşluk ödenek ayrıca gönderilmiştir.⁶³

Bolu’daki hastane 1886 yılında eski Bolu Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey döneminde frengiyle mücadele etmek için kurulmuştur. 1897’de 70 yataklı hale getirilerek Memleket Hastanesine dönüştürülmüş, 1916’da ise memur odaları, eczane, muayene, yemekhane, hamam, erkek ve kadınlara ait 6 büyük odayı içeren hastane, Bolu ve çevresi için çok faydalı hizmet görmüştür.⁶⁴ 1916 yılında hastanenin kadrosu şu kişilerden oluşmaktadır:⁶⁵ Sertabip: Ali Rumân Bey, Operatör: Pertev Bey, Seyyar Frengi Tabibi: Yusuf Kenan Bey, Eczacı: Ali Şükrü Bey, Kâtip: Mustafa Efendi, Aşçı: Ahmet Ağa, Hastabakıcı: Ali Efendi ile 6’sı erkek ve 5’i kadın olmak üzere toplam 11 hademe görev yapmıştır.

Hastanede Temmuz 1892- Temmuz 1922 tarihleri arasında 30 yıl süreyle 17.770 hastaya yatılı olarak bakılmıştır. Bunların 6.409’u erkek, 3.969’unu da kadınların oluşturduğu toplam 10.378’i frengiden tedavi görmüştür. Belirtilen süre içerisinde ölen 528 hastanın % 3’ü frengili idi. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında hastanede poliklinik hizmetiyle günde 1.000 kadar hastaya bakılmıştır.⁶⁶ 1917-1922 yılları arasında frengi ve diğer hastalıklarla ilgili dağılım ise şöyledir:⁶⁷

Yıl	Frengi	Diğer Hastalıklar	Toplam
1917	349	294	643
1918	665	764	1.449
1919	487	153	640
1920	438	521	959
1921	484	1.102	1.586

1918 ve 1919 yılları, mütarekenin imzalanmasıyla esir askerlerin Bolu’ya dönmelerine rastlanmaktadır. Bu nedenle 1917 yılına göre belirtilen yıllarda frengili sayısı artmıştır. Yine aynı hastanede ilk defa frengiye yakalandığı belirlenen hasta sayısı da yıllara göre şöyledir: 1917’de 101, 1918’de 250, 1919’da 220, 1920’de 134 ve 1921’de 171 olmak üzere toplam 876’dır.⁶⁸

⁶¹ Hot, 2001: 90; Mumyakmaz, 2020: 124 dipnot 17.

⁶² Hot, 2015: 121; Şenel, 2015: 267.

⁶³ Çalık-Tepekaya, 2006: 213.

⁶⁴ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdî 1916*, 2008: 159-160; *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmî 1341 Milâdî 1925*, 2008: 227; Konrapa, 1964: 562.

⁶⁵ *Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi Hicri 1334 Milâdî 1916*, 2008: 42; Özdiç, 2020: 13.

⁶⁶ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmî 1341 Milâdî 1925*, 2008: 227; Özdiç, 2020: 13.

⁶⁷ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmî 1341 Milâdî 1925*, 2008: 233; Özdiç, 2020: 16.

⁶⁸ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmî 1341 Milâdî 1925*, 2008: 234; Özdiç, 2020: 16.

Bolu merkez dışında Bartın ve Ereğli’de de hastaneler bulunmaktaydı. Bartın Memleket Hastanesinde; Sertabip Nikolaki Efendi, Operatör Sabri Bey, Kâtib-i Vekilharç Kadri Efendi ile 6 hademe⁶⁹ var iken Ereğli Hastanesinde; Sertabip Mustafa Bey, Kâtip Rıza Bey, Aşçı Mehmet Ağa, Aşçı Yamağlı Sait Ağa ile erkeklerden 3, kadınlardan 2 olmak üzere toplam 5 hademe görev yapmıştır.⁷⁰

Bolu sancağına bağlı Gerede kazasında bir zamanlar yıkıcı etkileri olan frengi Birinci Dünya Savaşı sırasında yeniden görülmeye başlanmıştır.⁷¹ Düzce’de ise frengi oldukça yaygındı. Düzce’ye bağlı Yığılca nahiyesi hastalığın merkezi gibiydi. Frenginin etkisi ancak kaza merkezinde bulunan frengi hastanesinin yeniden açılmasıyla azaltılabilirdi.⁷² Devrek’te romatizma, kalp vb. hastalıklar diğer yerlerde olduğu gibi burada da vardı. Fakat “*müthiş frengi*” kazanın her yerinde görülüyordu. Frengiye yakalananlar Ereğli, Bartın hastanelerinde tedavi olmak için gitmişlerdir.⁷³ Ereğli’de frenginin azalmasında, buradaki hastanenin çok büyük katkısı olmuştur.⁷⁴ Bartın’a bağlı Amasra nahiyesinde oldukça yıkıcı etkisi olan frengiden başka bulaşıcı hastalık bulunmuyordu.⁷⁵ Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında frengiyle olan mücadelede hastaneler önemli bir görev üstlenmiştir. Yalnız Ereğli ve çevresinde ikamet eden frengililerin tedavi olmak için burayı tercih etmeleri, hastanenin mevcut kapasitesinin aşılmasına ve doğal olarak daha iyi hizmet vermesini engellemiştir. Bu nedenle hastanelerin sayısının, yapılamıyorsa kapasitesini arttırılması gerekiyordu. Düzce’de de yaygın olan frengiden kurtulmanın yolu, ancak buradaki hastanenin yeniden faaliyete geçirilmesine bağlıydı. Eğer hastane açılır ise, bu durum Bolu’daki hastaneyi de rahatlatıacaktı.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Kastamonu ve Bolu çevresinde frengiyle mücadele etmek için 1897 yılında kurulan “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı*” 1920 yılında kaldırılmış, hastaneler ve seyyar doktorlar sağlık müdürlüklerine bağlanmıştır.⁷⁶

Sonuç

Frengi, 19. yüzyıldan itibaren özellikle savaşlar neticesinde ve çalışmak üzere yurt dışına çıkanlar tarafından Osmanlı coğrafyasında yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmada Kastamonu ve Bolu bölgesi önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı ordusunu modernleştirmek için Almanya’dan gelen von der Goltz, Osmanlı askerleri arasında frenginin yaygın olduğunu görünce Osmanlı makamlarına durumu bildirmiştir. Bunun üzerine frenginin etkisinin ortadan kaldırılması için Almanya’dan getirilen Dr. von Düring 10 yıldan fazla Osmanlı Devleti’nde görev yapmıştır. Onun döneminde ilk defa frengiyle programlı bir şekilde mücadele edilmiştir. Dr. von Düring sağlık ekibiyle birlikte Anadolu’yu taramış, Kastamonu ve Bolu çevresinde frengi yoğun görüldüğü için hastalıkla mücadelede bu bölgeler ayrıca ele alınmıştır. Bunun için bir teşkilat kurulmuş ve nizamname çıkarılmıştır. Böylece Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında frengiyle mücadelede izlenecek yol belirlenmiştir. Fakat zamanla Dr. Von Düring’in önermiş olduğu usullerin terk edilmesi frengiyle olan mücadeleyi olumsuz etkilemiştir.

Frengiyle mücadele kapsamında Genel Müfettişliğe bağlı seyyar doktorlar Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağına bağlı köylerde her yıl yaptıkları sağlık taramasını 1914 yılında da gerçekleştirmiştir. Yapılan tarama sonucunda 400 binin üzerinde köylü muayene edilmiş ve bu sayının 200 bine yakını Bolu ve ona bağlı kazalar oluşturmuştur. Sağlık görevlilerinin adli işlemler, rutin asker muayeneleri için ya da seferberlik ilanı üzerine Asker Alma şubelerine çağrılmaları istikrarlı bir şekilde görev yapmalarını engellemiştir. Buna rağmen ulaşım şartlarının zorluğu

⁶⁹ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 175.

⁷⁰ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 135.

⁷¹ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 238.

⁷² *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 207.

⁷³ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 193.

⁷⁴ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 137.

⁷⁵ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 181.

⁷⁶ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 228; Temel, 2008: 31; Özdiç, 2020: 17.

da dikkate alındığında, köylü nüfusunun büyük bir çoğunluğuna ulaşılması, sağlık görevlilerinin başarıyla görev yaptıklarını göstermektedir. Onların bu çabası takdire şayandır.

Frengiyle mücadele kapsamında hastaneler de önemli vazifeler üstlenmiştir. 6 olan hastane sayısı 1914 yılında 10'a çıkarılmıştır. Bu hastaneler Bolu, Bartın ve Ereğli'de olmak üzere sadece üçü sancak sınırları içerisinde yer almıştır. Her ne kadar hastaneler başarılı bir şekilde faaliyet göstermiş olsa da yenilerinin eklenmesi gerekiyordu. Çünkü çevre köy ve kasabalardan gelen hastalar, hastanenin beklenenin üzerinde faaliyet yürütmesine neden olmuştur. Fakat Birinci Dünya Savaşı öncesi kötü olan Osmanlı maliyesine, savaşın getirdiği yük eklenince, mevcut şartlar içerisinde yeni hastanelerin açılması zorlaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kastamonu ve Bolu'da frengiyle etkin bir şekilde mücadele etmek için 12 maddelik "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi" çıkarılmıştır. Böylece Genel Müfettişliğin, seyyar doktorların ve hastanelerin görev ve sorumlulukları yeniden belirlenmiştir. Bu şekilde frengiye karşı olan mücadelede başarılı olunacağı yetkili makamlarca düşünülmüştür.

Sonuç olarak 1912-1918 yılları arasında Bolu sancağında frengiyle mücadelede tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştır. Belirtilen dönemin savaş yılları olması ve kötü ekonomik koşullar frengiyle mücadeleyi olumsuz etkileyen nedenlerin başında gelmektedir. Ayrıca frengi hem cinsel yolla hem de temas ile bulaşan bir hastalık olmasına rağmen 1912-1918 yılları arasında yapılan incelemeler sonucunda temasla yayılmanın daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Hijyen koşullarının sağlanamaması ve hastalığa karşı bilinç düzeyinin düşüklüğü, bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla bulaşıcı hastalıklarla mücadelede başta sağlık çalışanlarının olmak üzere devlet görevlilerinin elde edilen başarıda katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Fakat asıl görev bireylerde olup üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmek durumundadırlar. Zira bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelede elde edilecek başarının kalıcı olması buna bağlıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Sürelî Yayınlar

Yayınlanmış Salmameler

Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmî 1341 Milâdî 1925 (2008), (Haz. Hamdi Birgören), Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları-2.

Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdî 1916 (2008), (Haz. Hamdi Birgören), Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları-1.

Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerinde Bolu Sancağı (15-21) (2011), 2, (Haz. Güray Önal) Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi.

Kitap, Makale ve Tezler

Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, I, (Haz. Mehmet Çetin Börekçi), Ankara: TTK Yayınları.

Armaoğlu, Fahir, (2003), *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Yayınları.

** Arşiv belge numaraları metinde verilmiştir.

_____, (Basım Yılı Yok), *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, İstanbul ve Ankara: Alkım Yayınevi.

Besim Ömer, (2020), *Nevsâl-i Âfiyet*, C. 2, (Haz. Ahmet Zeki İzgöer), İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: 2.

_____, (2020), *Nevsâl-i Âfiyet*, C. 4, (Haz. Ahmet Zeki İzgöer), İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: 2.

Bulut, Fatma, (2009), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: “Frengi”, *Tarih Okulu*, III, 109-123.

Çalık, Ramazan ve Tepekaya, Muzaffer, (2006), “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 205-228.

Çavdar, Necati ve Karıcı, Erol, (2016), “XIX. Yüzyıl Sonları- XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, 157-175.

Hot, İnci, (2001), *Sıhhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001.

_____, (2015), “Tanzimat Sonrası Osmanlı’da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, (Ed: İbrahim Başoğlu-Ahmet Uçar-Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Yayınları, 113-149.

Karacı, Erol, (2019), “Sinop Frengi ve Gureba Hastanesine Dair Bazı Tespitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, 461-483.

Konrapa, M. Zekâi, (1964), *Bolu Tarihi*, Bolu: Bolu Vilayet Matbaası.

Macar, Oya Dağlar, (Basım Yılı Yok), *Balkan Savaşları’nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, İstanbul: Libra Yayınları.

Mehmet Suat, (1331), “Kastamonu-Bolu Hastaneleri ve Seyyar Etıbbası Müfettiş-i Umumiliğinden Vürüd İden 1330 Senesi Raporu”, *Sıhhiye Mecmuası*, 8/3, 547-586.

Mumyakmaz, Hatice Gül, (2020), “İlet-i Müthişe”: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye’de Frengi İle Mücadele”, *Akademik Hassasiyetler*, 7/13, 119-148.

Nikiforuk, Andrew, (2010), *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev. Selahattin Erkanlı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, Başak, (2019), “Hamidiye Etfal Hastanesi’nin Kurucusu İbrahim Paşa’nın Frengi Hakkındaki Lahiyası”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, Bahar 2019, 5-25.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928) (Basım yılı yok), (Yay. Haz. Mehmet Uluğtekin-M. Gül Uluğtekin) Ankara: Pulat Basımevi.

Özdemir, Hikmet, (2005), *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara: TTK Yayınları.

Özdinç, Ahmet, (2020), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salname-lerde Bolu Sancağı Örneği”, *Abant Tıp Dergisi*, 9/1, 8-19.

Özekmekçi, M. İnanç, (2012), “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi İle Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10/1, 83-101.

Şenel, Şennur, (2015), “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *Celal Bayar Üniversitesi (CBÜ) Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 256-274.

Temel, Mehmet, (2008), *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul: Nehir Yayınları.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57-63.

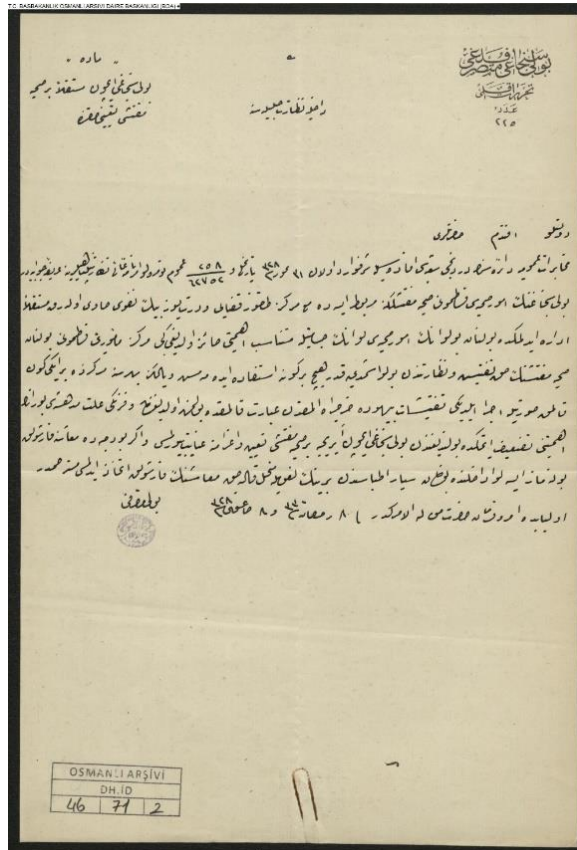
Uçarol, Rifat, (2000), *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Yıldırım, Nuran, (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1320-1338.

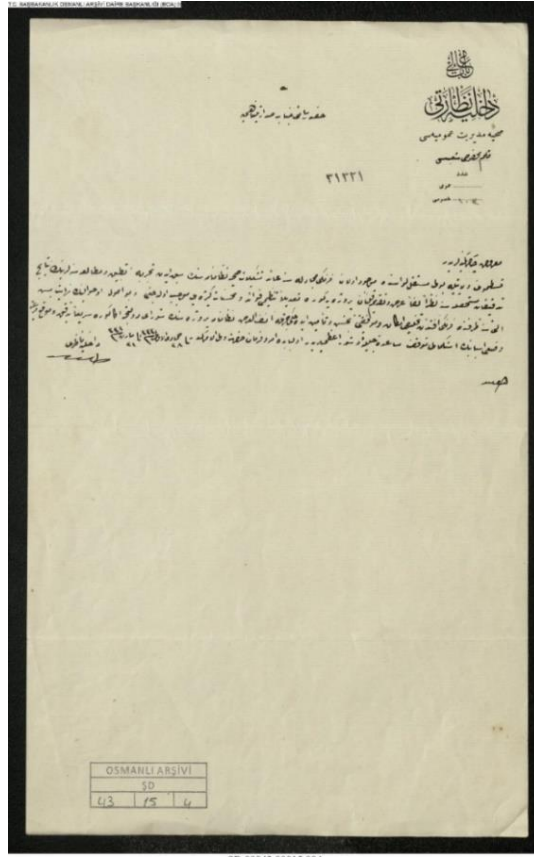
_____, (2014), "Alâ'im-i Cerrâhîn'de Frengi", *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalılar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazılar-1*, (Yay. Haz. Derya Önder), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 40-53.

EKLER

Ek 1. Bolu mutasarrıflığının Kastamonu vilayetinden ayrı bir sağlık müfettişinin atanması isteği hakkında. Bkz. BOA, DH. İD., 46/71. Lef 2.

Ek 2. Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında frengiyle mücadelede başarı sağlanacağı hakkında. Bkz. BOA, ŞD., 43/15. Lef 4.

Ek 3. 1914 yılında seyyar doktorların Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında muayene ettikleri yerleri gösteren harita. Bkz. Mehmet Suat, 1331: 585.

Okur, Mehmet – Berk, Abdullah, “Amerikan Basınında Pontus Rum Propagandası (1914-1921)”,
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7/12, ss.141-157.
DOI: 10.31765/karen.959437

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

AMERİKÂN BASININDA PONTUS RUM PROPAGANDASI (1914-1921)*

Mehmet OKUR** - Abdullah BERK***

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Prof. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE
 okur25@yahoo.com

ORCID : 0000-0002-8788-9038

*** Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim
Dalı, Trabzon/TÜRKİYE
 abduallah.berk@yahoo.com

ORCID : 0000-0003-2087-0006

Anahtar Kelimeler: ABD Basını, Pontus
Rum, Trabzon, Doğu Karadeniz

Keywords: U.S. Press, Pontus Greek,
Trabzon, East Black Sea

Öz: XIX. yüzyılın hemen başlarında Balkanlarda Hristiyan unsurların başlattığı ve Batılı güçlerin destek verdiği isyan hareketleri, sonraki süreçte Anadolu’da da baş göstermiş ve Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle birlikte tıpkı Balkanlarda olduğu gibi yeni siyasi yapıların ortaya çıkma tehlikesini doğurmuştur. Yunanistan’ın, Fener-Rum Patrikhanesi’nin, metropolitlerin ve Rum okullarının yarattığı *Pontusçu düşünce* ile Doğu Karadeniz Bölgesi’nde bir Pontus Rum Devleti kurma hayaline kapılan Rumlar, İtilaf Devletleri’nin de desteği ile Osmanlı Devleti’ne isyan ederek silahlı gruplar kurmuşlar ve Türk halkını hedef alan saldırılara başlamışlardır.

Mondros Mütarekesi ile beraber siyasi faaliyetlere de başlayan Pontusçu Rumlar, Paris Barış Konferansı ile beraber Doğu Karadeniz kıyılarına yönelik iddialarını uluslararası platforma da taşımışlardır. İddialarına meşru bir zemin yaratma adına yoğun bir propaganda faaliyetine girişen Rumların bu iddiaları Amerikan basınında da geniş şekilde karşılık bulmuştur. Öyle ki bölgede faaliyet yürüten Amerikalı misyonerlerin, Rum din adamların ve diğer Rum yanlısı kişi veya grupların demeçleri Amerikan gazetelerinde çarpıcı başlıklar eşliğinde yayımlanmakta, kamuoyu etkilenmeye çalışılmaktaydı. Bu haberlerde Rumların Türkler tarafından katliama uğradığı iddia edilmekte, bölgedeki Hristiyan varlığının tehlikede olduğu ileri sürülmekteydi.

Kaleme aldığımız bu çalışmada, yukarıda kısaca özetlediğimiz gelişmelerin ABD basınına yansımaları haber ve yorumlar eşliğinde irdelenmekte, ortaya atılan Rum/Yunan iddialarının amacı üzerinde durulmaktadır.

PONTUS GREEK PROPAGANDA IN THE U.S. PRESS

Abstract: Uprising movements in Balkans initiated by Christian elements and supported by Western Powers in XIX. century, thereafter influenced also Christian minorities in Anatolia and created the danger of new political structures to rise as in Balkans with the outbreak of the First World War. Greeks who dreamed of establishing a Pontus State in East Black Sea Region with *the Pontus idea* formed by Greece, Fener-Greek Patriarchate, metropolitan bishops and Greek schools, revolted against Ottoman State with armed gro-

Geliş Tarihi / Received Date: 07.05.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.05.2021

ups with the support of Entate Powers.

After the Armistice of Mudros, Pan-Pontian Greeks began political activities and carried their claims on the Eastern Black Sea coasts to the international arena during the Paris Conference. With the aim of creating a legitimate basis to these claims, also an intense propaganda activity run by Greeks and these activities were also given wide publicity in American press. As such, the statements of American missionaries, Greek reverends and the other pro-Greek people or groups who had been operating in the region,

were published on American newspapers with striking headlines in order to influence the public. While the claims of the Greeks that they were massacred by Turks were reflected in U.S press, the news underlining Greeks' existence in the region before Christ, also created a different perception about the region.

In this paper, the reflections of the developments on American press which we summarized shortly above, have been analyzed with the comments and news. Also, the aim of the Greek claims has been dwelled on.

Giriş

XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa karşısında geri çekilme sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti, özellikle XIX. asırda baş gösteren Hristiyan azınlıkların ayaklanma hareketleriyle birlikte egemenliği altındaki toprakların bir bölümünü hızla kaybetmeye başlamış, artık Büyük Güçlere ek olarak yakın zamanda kendi içeresinden çıkan devletlerin de hedefi haline gelmiştir. 1830'da Büyük Devletlerin ve Avrupa kamuoyunun desteğiyle ortaya çıkan Yunanistan, şüphesiz bu devletlerin başında gelmektedir. Kuruluşundan itibaren "Büyük Yunanistan" yaratma peşinde koşan Yunan politikacılar; Ege adaları, Kıbrıs, Trakya, Batı Anadolu ve Karadeniz Bölgesi üzerinde de hak iddia etmeye başlamışlar, eğitim, din, siyaset, propaganda ve silahlı eylemleri kapsayan çok yönlü faaliyetler yürütmüşlerdir. Osmanlı coğrafyasındaki Ortodoks Hristiyanlar üzerinde ciddi etkiler bırakan bu faaliyetler 1914'da başlayacak Genel Savaş sonrası Yunan taleplerinin de başlıca dayanağı olacaktır.

Karadeniz Bölgesi'nin gerek siyasi tarih, gerekse sosyal yapı açısından Yunanlılarla ciddi anlamda bir ilişkisi olmamasına rağmen M.S.1204'de kurulan Trabzon Komnen Krallığı'nı M.Ö. 302/301'de Pers Hanedanından Mithradates'in kurduğu ve coğrafi isimlendirmeden hareketle sonradan Pontus Krallığı olarak tanımlanan¹ devletin devamı olarak gören Yunan politikacıların ve din adamlarının yarattığı hayali "Pontus Rum Devleti", yukarıda belirttiğimiz faaliyetler sonucunda Karadeniz Rumlarını politize etmiş, Batum'dan İnebolu'ya uzanan Karadeniz hattında bu hayali devleti gerçeğe dönüştürmek için Balkan Savaşlarından itibaren içeride silahlı eylemlere, dışarıda ise propaganda faaliyetine başlamışlardır.²

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olması Pontusçu Rumlara, başta Yunanistan olmak üzere İtilaf Devletleri desteğinin önünü açarken, Yunanistan'a da uzun süredir planlamış olduğu emellerini gerçekleştirme fırsatını vermişti. Nitekim Yunanistan, Büyük Devletlerin Osmanlı coğrafyasını taksim planlarına ortak olmuş, *Megali İdea*³ hedefinde kendi stratejisini uygulamaya koymuştu. Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, Mondros Mütarekesi'nden sonra Ortodoks Hristiyan nüfusun da bulunduğu Batı Anadolu, Trakya'nın hemen

¹ Sarınoy, 1999: 4; Arslan, 2007: 13.

² Okur, 2007: 4-5.

³ Yunan emellerinin temelini oluşturan *Megali İdea* kavramı, Yunancada "Büyük Düşünce" anlamına gelmektedir ve merkezini İstanbul'un oluşturduğu, Bizans-Yunan İmparatorluğu'nu yeniden kurarak büyük bir coğrafyanın Yunan Krallığı'na katılması amacını gütmektedir. Bağımsızlığını kazanmasının ardından var olan topraklarla yetinmek istemeyen Yunanlılar bu "ülküyü" gerçekleştirme adına yayılmacı bir politika izlemiş ve Girit, Tesalya, Epir, Makedonya, Trakya ve Ege adalarıyla birlikte Doğu Karadeniz Bölgesi'ni de Yunan Krallığı'na katılacak topraklar arasında saymıştır. Bkz. Smith, 2002: 16.

tamamı ve Ege Adaları üzerinde açıkça hak iddia ederken, Doğu Karadeniz Bölgesi'ni ise Pontusçu Rumlara silah göndermek, cemiyetler ve cemaatler üzerinden desteklemek suretiyle Türklerden koparmaya çalışmıştır.⁴

Yunanistan'la başlayan Pontusçu Rumlara yönelik cephaneye temini ve göç desteği özellikle diplomatik alanda İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri ile devam etmiş, her biri farklı amaçlarla bölge Hristiyanlarının hamisi haline gelmişlerdir.⁵ Büyük güçlerin bölgeyi kontrol etmeye yönelik politikalarını lehlerine çevirmek isteyen Pontusçu Rumlar Avrupa ve ABD hükümetleri ile kamuoylarını etkilemek üzere gazetelere Karadeniz Bölgesi'ndeki demografik yapılarına dair gerçek dışı raporlar, yazılar, resimler ve istatistikler göndererek bölgedeki Rum nüfusunun Türklerden çok olmasa bile azımsanmayacak bir nispette olduğunu iddia etmeye ve Wilson Prensiplerine göre milli devletlerinin kurulması için destek arayışına girişmiş⁶, Batı kamuoyunu uzun bir süre manipüle etmeyi başarmışlardır. Nitekim Fransa'nın önde gelen gazetelerinden Le Temps'de 30 Nisan 1919'da çıkan bir yazıda; "*Küçük Asya'da Rum unsurunun ticaretteki ve ziraattaki üstünlüğü herkes için kabul edilmiş bir gerçektir*" ifadesi yer alırken, "*Küçük Asya'nın Tarihi Coğrafyası*" adlı eserin meşhur yazarı Sir William Ramsey ise "*İstikbal, Küçük Asya Rumlarının elindedir. Bu gerçeği tanımayan ve kuracağı binanın temelini ona dayandırmayan kişi ve politika başarıya ulaşamaz*" değerlendirmesinde bulunmaktaydı.⁷ Morning Post gazetesi ise, Trabzon Metropolitisi Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu ve bölgenin nüfus yapısı hakkında gerçektışı bilgiler veren muhtırasından⁸ hareketle Karadeniz sahilinin kuzeyinde yedi yüz bin Rum'un yaşadığını yazmakta ve Karadeniz şehirlerinin Yunanistan'dan uzak olmasının, Rumların başka bir milletin idaresi altına konulmasını gerektireceğini ileri sürmekteydi.⁹

Osmanlı Devleti'ne savaş ilanında bulunmasa da Birinci Dünya Savaşı'nın ardından galip tarafta yer alan Amerika Birleşik Devletleri ise Mondros Mütarekesi'nin ardından Türkiye'nin parçalanmasına dair yapılan müzakere sürecinde yer almış¹⁰ ve İstanbul ile Boğazların idaresinden başka Doğu Karadeniz Bölgesi'ni de içerisine alacak bir Ermeni yurdu üzerinde de manda yönetimini üstlenmesi konusunda mütteliklerin ısrarlarıyla karşılaşmıştır.¹¹ Bu dönem içerisinde Anadolu'nun parçalanmasına meşruiyet kazandırmada ön plana çıkan Wilson Prensipleri, yukarıda da ifade edildiği gibi Hristiyan azınlıkların gerçektışı nüfus istatistiklerini gündeme taşımalarına neden olmuş, dolayısıyla Trabzon ve Doğu Karadeniz üzerinde Rum ve Ermenilerin iddiaları ön plana çıkmıştı.

Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin paylaşılma tasarıları görüşülürken, ABD basınında Türkiye'deki gayrimüslimler hakkında çok sayıda haber ve yorum yer almaya devam etmiştir. Ancak ABD

⁴ Yunanistan Başbakanı Venizelos, 3-4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada özellikle İngiltere'nin desteğini almak amacıyla Doğu Karadeniz'e yer vermese de Pan-Helenizm düşüncesinden de vazgeçilmiş değildi. Nitekim Yunanistan Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumların sayısını arttırmaya, propaganda faaliyetlerinde bulunmaya, Pontusçu çetelere askeri eğitim ve cephaneye desteği vermeye başlayarak bir sonraki adıma zemin hazırlanmaktaydı. Kitsikis, 1963: 23; Sonyel, 1971: 12.

⁵ Özgören, 2017: 10-30

⁶ Goloğlu, 2008: 31-41; Okur, 2004: 94.

⁷ Ekincikli, 1984: 79

⁸ 2 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra sunan Hrisantos, bu muhtırasında; Pontus olarak adlandırılan bölgede daha önce 600.000'den fazla Rum'un yaşadığını fakat Türklerin zulmünden dolayı bunlardan 250.000 kadarının Kafkasya'ya ve Rusya kıyılarına göç etmek zorunda kaldıklarını, bunlarda eklendiği zaman toplam Rum nüfusunun 850.000'ini bulduğunu, buna karşılık bölgede 836.000 Müslümanın, 50.000'i Trabzon Vilayetinde olmak üzere 78.000 Ermeni'nin yaşadığını iddia etmişti. Halbuki gerek Türk gerekse yabancı kaynaklarda hemen bütün Doğu Karadeniz Bölgesi'nde; 920 bin Türk ve Müslüman nüfusa karşılık 160 bin Rum, 38 bin Ermeni ve diğer unsurlar olmak üzere toplam 200 bin civarında gayrimüslim nüfus olduğu tespit edilmiştir. Karpat, 1985: 180; Bostan, 1999: 45; Pontus Meselesi, 1995: 62; McCarthy, 1998: 93-95.

⁹ Okur, 2004:

¹⁰ MacMillian, 2004: 11 vd.

¹¹ Ar, 2011: 181; Özkan, 2016: 61.

basını bu haber ve yorumları genelde tek taraflı bir bakış açısıyla ele almış, yaşanan gelişmeleri sadece belli bir kesimin, yalnızca Hristiyan unsurların iddiaları üzerinden kamuoyuna duyurmuştur. Şüphesiz bu tür haber ve yorumların ortaya çıkmasında Büyük Devletlerin ve Batı kamuoyunun Osmanlıya geleneksel yaklaşımı kadar gazetelerin dayandıkları haber kaynaklarının da rolü büyüktü. Bu kaynaklardan ilki yaklaşık yüz yıldır Türkiye’de faaliyet yürüten Amerikan Misyoner teşkilatları, ikincisi ise azınlık cemiyetleri ve din adamlarının verdiği bilgilerdi. Nitekim Osmanlı Devleti’ne dair meselelerin gerek diplomatik tarafında gerekse asayiş konularında sadece Hristiyan unsurların yaşadıkları mağduriyetler ön plana çıkarılmış ve Anadolu’nun taksimi sürecinde basında çıkan bu tür yayınların kamuoyu üzerinde tek taraflı bir etki bırakması kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde okyanus ötesine iletilen haberlerde özellikle Rum ve Rum yanlısı çevrelerin sesi duyulmuş ve Karadeniz kıyılarında yaşanan hadiselerle ilgili Türkler, haber sütunlarında ekseriyetle Hristiyanlara karşı düşmanca davranan, acımasız, katledici, barbar suçlamalarına maruz kalmıştır.

1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Amerikan Basınında Pontus Rum Propagandası

Balkan Savaşlarına kadar fikri alt yapısı oluşturulmuş olan “Pontusçuluk ülküsü”, bu savaşla beraber çete faaliyetlerine, Birinci Dünya Savaşı ile beraber ise Çarlık Rusyası’nın da desteği ile büyük bir silahlı isyana dönüşmüştür. Seferberlik çağrılarına uymayan yahut askere alındıktan sonra firar eden silahlı Rumlar, artık Türk köylerine saldırmaya ve sivil halkı katletmeye başlamışlardı.¹²

Amerikan basınına bakıldığında ise bu dönem içerisinde herhangi bir silahlı Rum gruptan bahsedilmediği gibi Hristiyanlık kimliği üzerinden Doğu Karadeniz’deki Rum ve Ermenilerin varlığına dikkat çekiliyor ve bu unsurların Türkler tarafından katledildiğine dair haberler gazete sütunlarında göze çarpıyordu. Nitekim Osmanlı Devleti’nin savaşa katılmasından kısa süre sonra basına yansıyan bir haberde “3 Hristiyan Öldürüldü” başlığı altında Trabzon’da Hristiyanlara ait dükkânların yağmalandığı, yaşanan olaylarda Rum ve Ermenilerin öldürüldüğü öne sürülüyordu. Haber kaynağı olarak ise İstanbul’dan Atina’ya gönderilen bir telgraf gösteriliyordu.¹³ 1915 yılı yazında *The Boston Globe* gazetesinde yayımlanan uzun bir makalede de Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıklar için “adalet” isteniyordu. Trabzon bölgesine yayılmış olan Rumlardan da söz edilen yazıda Rumların üstün ticari becerilere, köklü bir kültür ve tarihe sahip olduğundan bahsediliyordu. İlgili makalede Türkler ise, yeniliklere açık olmayan bağnaz bir millet olarak suçlanmakta ve Rumların Türklere nazaran oldukça yüksek olan refah seviyelerini göz ardı ederek bu istenmeyen yöneticilerin Hristiyanları asırlarca açlığa ve sefaletle mahkûm ettikleri iddia edilmekteydi.¹⁴

Özellikle Trabzon’un Ruslar tarafından işgaliyle birlikte Amerikan gazetelerinde Trabzon bölgesindeki Yunan/Rum varlığı iddialarını öne çıkaran haberler yayımlanmaya başlamıştı. Bu haberlerden birinde Erzurum’un ardından Rusların Trabzon’a ilerlediği bildirilirken bu antik şehrin İsa’dan önce 800 yılında Rumlar tarafından kurulduğu iddia edilmiş¹⁵ ve bu bölge için; “Türk yönetimi altındaki Trabzon bir Türk şehri olmaktan uzak” ifadesi kullanılmıştı.¹⁶ Başka

¹² Balcıoğlu, 1991: 66.

¹³ The Evening Sun, 23 Kasım 1914; The Standard Union, 23 Kasım 1914.

¹⁴ The Boston Globe, 18 Temmuz 1915; Esasında adı geçen makalenin belli bir amaca yönelik kaleme alındığı açıktı. Zira bir yandan Rumların zenginliğinden ve ticari faaliyetlerde ön planda olmalarından bahsedilmekte, diğer yandan ise kendilerinin asırlarca Türkler tarafından açlık ve sefaletle mahkûm edildiği öne sürülmekteydi.

¹⁵ Rum/Yunanların ataları olarak iddia ettikleri Miletoslar bölgeye geldiklerinde burada İskit ve Kimmerlerin öncül grupları ve aynı zamanda bölgenin yerli kavmi olan Kolkhoi, Moskhi, Makronai, Khalyb ve Marsa halkları yaşamaktaydı. MÖ. 401 yılında katıldığı bir sefer sonunda bu bölgeden geçmek zorunda kalan Ksenophon bu halklardan söz ederken onların Pontos’un en eski yerli kavimleri olduklarını ve Hellenlerle herhangi bir bağlantılarının olmadığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Emir, 2020: 20.

¹⁶ Evening Star, 12 Mart 1916.

bir haberde ise “*Bir Zamanlar Bir İmparatorluğun Merkezi Olan Trabzon*” başlığı altında bölgeye yönelik M.Ö 400 yılına dayanan ve daha önce ifade edildiği gibi bir Rum/Yunan propagandası olan Pontus-Komnen Krallığı bağlantısına atıf yapılmaktaydı. Buna göre şehirdeki Bizans mimarisine sahip eserlerden ve bölgenin stratejik öneminden bahsediliyor, bölgedeki Türk varlığına ise 1461 yılındaki fethin dışında herhangi bir şekilde değinilmiyordu.¹⁷ Hâlbuki bölgenin Türkleşmesi eskiçağlardan itibaren başlamış, Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde artarak devam etmiş, Osmanlı Hâkimiyeti ile zirveye ulaşmıştı.¹⁸

İlerleyen dönemde Rumlar lehine haberler Amerikan basınına artarak devam etmiş, temelsiz tarihi bilgiler abartılı katliam rakamları ile birlikte çarpıcı başlıklarla haber sütunlarına taşınmıştır. Söz konusu haberlerin başlıca kaynaklarını ise; Rum, Yunan ve Hristiyan azınlıklarla sıkı ilişki içerisinde olan Amerikan misyonerleri oluşturmaktaydı. Örneğin birden fazla gazetede yayımlanan bir haberde; “*Türkler Anadolu’da Rumlara Zulmediyor*”,¹⁹ “*Türklerin Kurbanı 700,000 Rum*”,²⁰ “*Türklerin Uygulamaya Geçen Rum Nefreti*”²¹ gibi çarpıcı başlıklar eşliğinde Türkler suçlanmaktaydı. İlgili haberlerde Anadolu Rumları Yardım Komitesi başkanı Amerikalı Frank W. Jackson’un açıklamalarına yer verilirken, kendisi “bazı güvenilir kaynaklardan” edindiği iddiaları dile getiriyordu. Buna göre, Ermenilerde olduğu gibi 700.000’in üzerinde Rum’un Türkler tarafından sürgün ve katliama uğradığını belirten Jackson, Rumların kıyı bölgelerden iç bölgelere tehcir edildiğini belirtiyor²² ve Washington’daki Yunan siyasi temsilcisi Georgios Roussos’un bu yöndeki mektubuna yer veriyordu. Roussos ise ABD’ye yönelik kaleme aldığı mektubunda Rumların Anadolu’da en etkili ve en fazla nüfusa sahip millet olduğunu öne sürüyor, Almanlar tarafından desteklenen Türklerin Rum ulusunu yok etmeyi hedeflediğini iddia ediyordu. İlgili haberlerde giriştikleri ayrılıkçı faaliyetlere değinilmeyen Rumlardan “*daima kanunlara uyan ve Türk yönetimine son derece sadık*” bir millet olarak bahsedilirken bu “mükemmel” vatandaşların sebepsiz yere katledildiği yönünde bir algı oluşturuluyordu.

1918 yılı başında yine birçok Amerikan gazetesinde yer bulan başka bir iddia da Lazaros George Macrides adındaki Trabzonlu Rum bir tüccarın oğluna dayandırılan katliam iddialarıydı. “*Milyonlarca Rum Katledildi ve Denize Atıldı*”, “*1.000,000 Rum’un Katledildiği Rapor Edildi*” gibi abartılı başlıklarla basına yansıyan haberlerde bir Amerikan yardım kuruluşu aracılığıyla New York’a geldiği belirtilen Macrides, kadın ve çocuklarla birlikte en az bir milyon Rum’un Türkler tarafından katledildiğini öne sürüyor ve bu katliamı Alman ve Türklerin planlı bir şekilde organize ettiğini söylüyordu.²³ İlerleyen günlerde Rusların Trabzon’dan geri çekilmesiyle birlikte Türklerin şehre girdiği ve Rumlarla Ermenilere karşı katliam uyguladığı iddiası tekrar bir haberde gündeme taşınırken, bu yöndeki bilgilerin Yunan başkentinden iletilen bir telgraf aracılığıyla edinildiği göze çarpıyordu.²⁴

Anadolu Rumları Yardım Komitesi’nin açıklamalarına yer veren başka bir haberde ise daha önce tehcir edildiği iddia edilen Rumların sayısı bu sefer 700.000 değil 250.000 olarak belirtilmekteydi. Anadolu’nun kıyı şeridinde yaşayan iki yüz elli bin Rum’un iç bölgelere sürüldüğünü belirten haberde, katliam iddiaları Hristiyanlık kimliği ön plana çıkarılarak Amerikan

¹⁷ The Indiana Gazette, 25 Nisan, 1916; The Sun, 10 Mayıs 1916.

¹⁸ Okur, 2007: 4.

¹⁹ Evening Star, 17 Ekim 1917.

²⁰ The Brooklyn Daily Eagle, 18 Ekim 1917.

²¹ The Miami Herald, 18 Ekim 1917.

²² Görüldüğü üzere Amerikan basınında Rumlara yönelik tehcirin sebebi açıkça belirtilmemiştir. Hâlbuki İttihat ve Terakki iktidarı tarafından 1916 yılında Rumlar için alınan tehcir kararı, Amerikan gazetelerine yansımaya da savaş döneminde Rumların Türkler aleyhine giriştikleri faaliyetler sebebiyledir. Bu dönemdeki kargaşa ortamından yararlanan silahlı Rum gruplar bir taraftan Türk köylerini basıp katliam yaparken diğer yandan Ruslara casusluk edip Türk cephesi gerisinde düşmanlık faaliyetinde bulunmuşlardır. Nitekim Samsun’u işgal etmesi için Ruslara çağrı yapan Rumlar, savaş döneminde Rusya’dan yüklü miktarda silah yardımı da almıştır. Balcioğlu, 1991: 67.

²³ Chicago Daily Tribune, 01 Ocak 1918; The Boston Globe, 01 Ocak 1918.

²⁴ Evening Star, 27 Mart 1918; El Paso Herald, 27 Mart 1918.

kamuoyuna aktarılıyordu. Buna göre “Anadolu’nun en zengin ve barışsever insanları olan Hristiyan Rumlar” yağma ve katledilme konusunda dikkatleri üzerine çeken bir millettir ve katledilmelerindeki ana sebeplerden biri de “inançlarıydı”.²⁵ Açıklamanın sonunda ise Rumların tek umudunun ABD olduğu belirtilirken, Amerikan kamuoyuna bölgeye yönelik yardım çağrısı yapılıyordu.²⁶

Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan gazetelerinde ekseriyetle Rum ve Rum yanlısı tarafların sesi duyulmuş, Amerikan misyoner yardım örgütlerinin bölgeye daha çok yardım toplama adına Hristiyan unsurlara yönelik öne sürdükleri katliam iddialarında Rum tezleri gündeme getirilmişti. Doğu Karadeniz Bölgesi’ne dair verilen bilgilerde ise mevcut durumdan ziyade bölgede binlerce yıl geçmişe giden Yunan-Rum varlığı ön plana çıkarılırken, bölgeye yönelik farklı bir algı oluşturulmuş ve asırlardır bu coğrafyada yaşamakta olan Türk milleti adeta görmezden gelinmişti.

2. Mondros Mütarekesi Sonrası Amerikan Basınında Pontus Rum Propagandası

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte mağlup tarafta yerini alan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamış ve ardından İtilaf Devletleri bu anlaşmadaki şartlarını gerekçe göstererek ülkenin belli noktalarını işgale başlamışlardı. Bu süreçte istedikleri ortamı bulan Rumlar ise Karadeniz Bölgesi’nde olası bir yabancı işgale zemin hazırlama adına birtakım faaliyetlere girişerek oluşturuldukları silahlı gruplarla bölgede bir asayişsizlik ortamı yaratmışlar²⁷ ve Avrupa kamuoyunda bölgeye yönelik gerçekdışı bir algı oluşturmaya çalışmışlardı.

Oluşturulmaya çalışılan bu algı Avrupa’da olduğu gibi okyanus ötesinde de yankı bulmuştu. Nitekim mütarekenin birkaç gün öncesinde ABD başkanı Wilson’un Anadolu’daki Rumlara yönelik kaleme aldığı mektubu Amerikan basınına yansımıştı. İlgili mektup, Ermeni meselesinde olduğu gibi Amerikan yönetiminin en üst kademesinde Rumlara duyulan sempatiyi gösterirken, aynı coğrafyada yer alan Türklerin acılarını yok sayıyordu. Anadolu Rumları Yardım Komitesi Başkanı F. W. Jackson’a yazdığı mektupta Wilson şöyle diyordu:

“...Anadolu’daki Rumların çektikleri korkunç acıları hafifletmek için Birleşik Devletler halkının göstermiş olduğu her çabaya yürekten sempati duyuyorum. Kimse onların haksız bir şekilde çektiği acıdan daha fazlasını çekmemiştir. Onlar, dünyadaki otokratik hükümetlerin baskı ve zulmü altında ezilen diğer zayıf ulusları kurtarmak için savaştan özgürlüğüne düşkün milletlere pek çok bağla bağlıdır. Anadolu’daki Rumlar, tasarruf ve girişimleriyle birlikte bu verimli ülkenin gelecekteki ekonomik gelişimi için en gerekli niteliklere sahip olduklarını göstermişlerdir. Hristiyanlık inancından vazgeçmeleri için yapılan her türlü teşvik ve tehdit karşısında dinlerine sadık kalmaları, din özgürlüğüne inanan herkesçe övgüye layıktır. Ayrıca anayasal yönetime olan bağlılıkları onları özellikle Amerikan halkının samimi anlayışının bir nesnesi haline getirmiştir, zira Amerika özgürlük ve bağımsızlık üzerine inşa edilmiş bir siyasi yapıya sahiptir. (...)”²⁸

Savaş zamanında Rum yanlısı çevrelerin iddialarını sütunlarına taşıyan ABD basını, mütareke sonrasında da Rumların katledildiğine yönelik haberler yayımlamaya aynı şekilde devam etmişti. Buna göre “*Türkler Yaklaşık İki Milyon Rum ve Ermeni’yi Katletti*” başlığıyla verilen bir haberde Türkleri suçlayıcı ifadeler yer alırken, haberin detaylarına bakıldığında bu çarpıcı iddianın “Yunan-Rum kaynaklarından” edinildiği anlaşılmaktaydı.²⁹ Öte yandan Büyük Savaş so-

²⁵ Savaş bölgesinde Rumların ayrılıkçı faaliyetlerden bahsetmeden onların sadece inançları dolayısıyla katledildiğine yönelik iddiaların gerçeği yansıtmadığı tarihsel süreç göz önüne alındığında anlaşılmaktadır. Nitekim Türkler, Ortodoks Rumların yaşadığı bölgeleri hâkimiyetleri altına aldıkları dönemde onların dini inançlarını güvence altına almış “Rum milleti” adı altında bu unsurların Ortodoks Kilisesi Patrikliği dini ve idari otoritesi altında faaliyetlerini sürdürmelerine müsaade etmiştir. Güler, 2003: 12.

²⁶ The San Francisco Examiner, 3 Ağustos, 1918.

²⁷ Onar, 1985: 39-40; Gökbilgin, 2011: 26.

²⁸ New York Herald, 26 Ekim 1918.

²⁹ Star Tribune, 02 Aralık 1918.

nucu Osmanlı Devleti'nin mağlup olası Rumlarda büyük bir sevinç yaratmış, Osmanlı başkanının işgal güçlerinin kontrolünde olmasından cesaret alan Rumlar bu sevinçlerini açıkça sergilemekten çekinmemişti. Bu kapsamda yayımlanan bir haberde ise İstanbul'da ateşkes sonrası kutlama yapan Rumların Türk hükümeti tarafından engellendiği bildiriliyordu. Aynı haberin devamında, İstanbul'da Hristiyanlık karşıtı bildirimlerin dağıtılmaya başlandığı belirtilirken Trabzon'da birtakım grupların Rum evlerini yağmalayarak sivil Rumları katlettiği öne sürülüyordu. Aktarılan bu yöndeki haberler ise yine bir Yunan kaynak olan *Athens News Agency*'ye dayandırılıyordu.³⁰

1919 yılı başında yayımlanan "*Rumlar Türk Gaddarlığının Devam Ettiğini Söylüyor*" başlığına sahip Selânik merkezli başka bir haberde ise savaş döneminde Samsun, Giresun ve Trabzon bölgesinden sürülen Rumlardan bahsediliyor ve bu bölgelerde onlarca Rum köyünün yakıldığı öne sürülüyordu. Haberin alt başlığında kullanılan; "*Halkların Tek Umudu Türkiye'nin Parçalanması*" ifadesinin ise esasında Rumlar tarafından dile getirilmesi de bölgeye yönelik asıl niyeti açıkça ortaya koymaktaydı. İlgili haberde Doğu Karadeniz Bölgesi için bu bölgeyi Türkler yönetse bile aslında nüfusun neredeyse tamamının Rumlardan oluştuğu ve bölgedeki kontrolün Rumlara geçmesi gerektiği belirtiliyordu.³¹

İlerleyen dönemde Amerikan gazeteleri Rumların iddialarını sorgulamadan haber sütunlarına taşımaya ve iddialı başlıklarla kamuoyuna duyurmaya devam etmiştir. Amerikan kamuoyunu ajite etmeyi amaçlayan bu asılsız haberlerin kaynağını Fener Rum Patrikhanesi oluşturmakta³², bazıları ise "*Neogolos*"³³ adlı bir Rum gazetesi tarafından servis edilmekteydi. *New York Herald*, *The Los Angeles Times* gibi gazeteler aracılığıyla ABD kamuoyuna aktarılan haberlerde; "*Türklerin Rumlara Yönelik Baskısı Devam Ediyor*", "*Türklerin 250.000 Rum'u katlettiği İddia Ediliyor*", "*Türkler Rum Toplumunu Taciz Ediyor*" gibi başlıklar kullanılmakta ve ateşkesine rağmen Karadeniz'deki limanları Türklerin kontrol ettiği gibi garip suçlamalarda bulunulmaktaydı. Yine Rusya'dan gelen Rum mültecilerin hapse atıldığı yazılmakta,³⁴ Rumlara eziyet edilmeye ve mallarına el koyulmaya devam edildiği ileri sürülmekteydi.³⁵

³⁰ Evening Star, 12 Aralık 1918; The Brookly Daily Eagle, 12 Aralık 1918.

³¹ The Buffalo Times, 17 Ocak 1919; The Evening Journal, 26 Ocak 1919.

³² Fener Rum Patrikhanesi, Anadolu'daki bütün Metropolitlere birer yazı göndererek Türkler aleyhinde İtilâf Devletleri temsilcilerine şikâyetle bulunmalarını ve Yüksek Komiserliklere telgraflar çekmeleri emrini vermiş ve bu emir üzerine Karadeniz Bölgesi'ndeki ve Anadolu'nun diğer bölgelerindeki birçok metropolit, Türklerin Hristiyanlara zulmettiği iddiasında bulunmaya, hükümete ve İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine telgraflar çekmeye, asılsız iddialar ileri sürmeye başlamışlardı. Okur, 2020: 117.

³³ 1863 yılında İstanbul'da Rumlar tarafından çıkarılmaya başlanan Neogolos gazetesi Bizans'ı yeniden canlandırma amacıyla olan radikal bir yayın organıydı ve açıkça şu fikri dile getiriyordu: "*Yunan ırkının megalî ideası, Yunan eğitimi, Yunan yaşamı ve uygarlığının Osmanlı Devleti'nin koruyucu gücü altında, Osmanlı İmparatorluğu ve doğuya yayılmasıdır... Mademki bütün ekonomik girişimler ve birçok kamu hizmetleri Rumlar tarafından ve Rum sermayesi sayesinde gerçekleştirilmektedir, o halde ekonomik olarak Türkiye bir Yunan devletidir.*" Koloğlu, 1992: 28.

³⁴ Mütareke sonrasında Samsun ve Trabzon bölgesinde bir Pontus devleti kurma adına oluşturulan çetelerin bir kısmının da Rusya'dan muhacir adı altında bölgeye getirilen Rumlardan oluştuğu bilgisi o dönem bölgedeki durumu araştıran Türk yetkililerin raporlarına yansımış, bazı yerlerde yol geçiş noktalarını kesen Rum çetelere karşı askeri birliklerin dahi yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Gökbilgin, a.g.e., 194; Ayrıca Erzurum Kongresi'nin ardından 7 Ağustos 1919 tarihinde yayımlanan beyannamede, Rusya'dan planlı bir şekilde Karadeniz'e göç eden Rumlardan bahsedilerek Pontus tehlikesine dikkat çeken şu ifadeler kullanılmıştır: "*(...) Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen yabancı Rumların ve bu meyanda da musellah eşkıya çetelerinin sevk ve celb edilmesi gibi hadisat karşısında mukaddes vatanın inkisam ve inhilal tehlikesini gören milletimiz hiçbir irade milliyeye istinad etmeyen hükümeti merkeziyetinizin bu elem ve fecayite çaresiz olamayacağına (...).*" Karabekir, 1960: 106.

³⁵ The Los Angeles Times, 30 Ocak 1919; New York Herald, 30 Ocak 1919; The San Francisco Examiner, 30 Ocak 1919.

Diğer yandan 1919 yılı Ocak ayında Paris Konferansı'nın toplanmış ve Türkiye'yi paylaşım tartışmaları başlamıştı. Rumlar ise konferans öncesinden itibaren siyasi propaganda faaliyetlerine başlamışlar,³⁶ Osmanlı Devleti'ne karşı yıkıcı faaliyetler temelinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus Devleti kurma amacıyla harekete geçmişlerdi. Bu kapsamda Fener Rum Patrikhanesi, metropolitler, Rum cemiyetleri ve Yunanistan gerek Paris Barış Konferansı'nda gerekse Avrupa kamuoyu üzerinde siyasi destek arayışlarına başlamıştı.³⁷

Rumların bu destek arayışları Amerikan gazetelerinde de karşılık bulmakta ve kendilerinin Karadeniz Bölgesi'nde bir devlet kurmak için giriştikleri siyasi faaliyetler haber sütunlarına yansımaktaydı. Buna göre Rumlar Paris Konferansı'na bir muhtıra sunarak Doğu Karadeniz'de bir Rum devletinin kurulmasını istemekte, milattan önce bu bölgede yaşayan halkların varisi olduklarını iddia etmekte ve bu bölgenin geçmişte Rumlar tarafından yönetilmiş olduğunu ileri sürmekte idiler. Samsun, Giresun ve Trabzon'u da içine alan bir bölgeyi talep eden Rumlar, ilettikleri mesajda taleplerine gerekçe olarak şu ifadeyi kullanıyorlardı: "(...)Aksi haldeki her çözüm bir memnuniyetsizlik kaynağı olacak ve bu da doğudaki barışı mütemediyen tehlikeye sokacaktır".³⁸ Rumlara göre bölgeye barışın gelmesi ancak taleplerinin karşılanması halinde mümkün olabilecekti.

Bununla birlikte Anadolu'da devlet kurma hayaline kapılan tek unsur Rumlar değildi. Anadolu'nun doğusunda bir devlet kurma planları yapan Ermeniler de "Büyük Ermenistan'ı" kurma faaliyetleri yürütüyordu. Ancak bu devletin sınırlarının Trabzon'u da içine alması Rumlarla Ermenileri karşı karşıya getirmiş ve bu iki azınlık unsur bölgeye yönelik kendi iddialarını haklı çıkarıma uğraşına girmişti. Bu süreçte ABD'deki Ermeni yanlısı çevreler ve Yunan-Rum menşeli cemiyetler harekete geçerek Amerikan yönetimini kendi lehlerinde etkilemeye çalışmış, Amerikan gazeteleri de Trabzon'a yönelik Ermeni ve Rum iddialarını sütunlarına taşımıştı. Nitekim Paris'teki konferans devam ederken, *The Washington Post* gazetesine yansıyan bir habere göre Amerika'daki "American Committee for the Independence of Armenia" (*Bağımsız Ermenistan için Amerikan Komitesi*) adındaki Ermeni yanlısı örgüt, Anadolu'da kurulacak olan Ermenistan devletinin bağımsızlığı konusunda başkan Wilson'dan yardım istemiş ve Trabzon kıyılarını da bu yeni devletin sınırları arasında sayılmasını talep etmişti. Başkan Wilson ise bu konuda Ermenistan adına elinden geldiğince dikkatli olacağına söz vermişti.³⁹ Buna karşın başka bir haberde daha önce ABD'ye geldiği söylenen Rumların bu durumu protesto ettiği ve bu bölgenin Ermenistan'a katılmasına karşı çıktığı belirtiliyordu. Habere göre, ABD'nin çeşitli yerlerinde merkezleri bulunan "Greek American Pontus League" (Rum Amerikan Pontus Cemiyeti) adlı örgüt, başkan Wilson'la birlikte İngiliz ve Fransız başbakanlarına bir mesaj göndererek bağımsız bir Rum devletinin kurulması yönünde çağrıda bulunmuştu.⁴⁰ Bütün bu tartışmalarda bölgede yaşayan Türklerin adı herhangi bir şekilde dahi gündeme gelmemişti.

Ancak Trabzon'a yönelik Ermenilerle yaşanan bu çatışma sürecinde Rumlar, Yunanistan'dan istediği desteği alamamış, Yunan başbakan Venizelos Trabzon'un Ermenilere verilmesi yönünde bir politika izlemişti. Nitekim henüz Paris Barış Konferansı'nın toplandığı dönemde Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Yunan iddialarını dile getirdiği bir açıklaması Amerikan basınına yansımıştı. Venizelos açıklamasında Trabzon'da 350.000 Rum olduğunu ileri sürmekle

³⁶ Yurtdışında da örgütlenme faaliyeti yürüten Rumlar Ekim 1918'de "Pontus Merkez Birliği" adında bir örgüt kurmuş, ardından Kasım ayında Marsilya'da bir Kongre düzenleyerek Karadeniz kıyılarında bir Pontus devleti kurma hazırlıklarına başlamışlardı. Balcıoğlu, 1991: 69; Pontus Meselesi, 1995: 84.

³⁷ Okur, 2007: 10.

³⁸ Detroit Free Press, 27 Şubat 1919.

³⁹ The Washington Post, 15 Şubat, 1919.

⁴⁰ The Brooklyn Citizen, 19 Şubat 1919.

beraber⁴¹ yine de bu vilayetin, içerisinde yaşayan Rumlarla birlikte Ermenistan'a bağlanabileceğini söylemişti.⁴² İlerleyen aylarda ise Venizelos başka bir beyanında; Doğu Karadeniz'de Ermeni ve Rumların bir konfederasyon hükümeti kurabileceğini belirterek: “*Ben kesinlikle Pontus bölgesiyle konfedere olmuş bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasından yanayım.*” demişti.⁴³ Esasında Venizelos, Batı Anadolu, Adalar ve Trakya gibi çok daha büyük taleplerine öncelik vermiş, Doğu Karadeniz üzerindeki iddialarının üzerini şimdilik örtmüştü. Ancak bu politika geçici de olsa şüphesiz Pontusçu Rumları yüzüstü bırakmak anlamına geliyordu.⁴⁴

İlerleyen dönemde ABD basını üzerinden Trabzon'a yönelik iddialarla ilgili olarak Rum ve Ermenilerin adeta bir propaganda savaşı yürüttüğü görülebiliyordu. Nitekim bir haber başlığında “*Ermenistan Bir Amerikan Koruması Altında Kurulabilir*” ifadesinin hemen altında yayımlanan Ermenistan haritasında Trabzon ve kıyıları da yer alıyordu.⁴⁵

The New York Times gazetesine gönderilen ve “*Trabzon'un Geleceği*” başlığıyla yayımlanan bir mektupta ise Trabzon konusunda Ermenilerin iddialarıyla birlikte Yunan başbakan Venizelos'un izlediği politika eleştiriliyordu. Buna göre mektubu kaleme alan N.J. Cassavetes,⁴⁶ Rum ve Ermeniler arasındaki dostluğa vurgu yaparken, Trabzon'a yönelik Ermenilerin basında çıkan iddialarına karşı çıkıyordu. Her iki millet açısından adil bir çözüm bulunabileceğinin belirtildiği yazıda, bir “Pontus Cumhuriyeti”nin kurulmasının ardından, Ermeni Devleti için de Karadeniz kıyılarında uygun bir liman bulunabilirdi. Bununla birlikte ilgili yazıda, Venizelos'un bölgeye yönelik yaklaşımına da değinilirken, Yunan başbakanın Pontus Rumlarıyla ilgili herhangi bir tasavvurda bulunma hakkının olmadığı söylenmiş ve asıl meselenin Venizelos'un değil, Pontus Rumlarının ne istediği olduğuna dikkat çekilmişti.⁴⁷

Başka bir haberde ise Yunan-Rum iddialarına bir Türkiye haritası eşliğinde yer verilmişti. Buna göre, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Sivas'la birlikte ayrı çizilmiş ve bu bölge için “*Önerilen Pontus Cumhuriyeti*” ifadesi kullanılmıştı. Bölgenin etnik olarak Rumlara ait olduğu öne sürülen yazıda, Türkler hususunda sadece kötü yönetim ifadesi geçiyor ve artık Trabzon şehri konusunda asıl meselenin bu bölgenin Rumlara mı yoksa Ermenilere mi bırakılacağı olduğu belirtiliyordu. ABD'de örgütlü yapıdaki Rum diasporasının bu kapsamda etkin bir şekilde faaliyet yürüttüğünün anlatıldığı yazıda, New York'ta oluşturulan çeşitli organizasyonlar tarafından Pontusçu kampanyalar düzenlendiği, bu örgütler aracılığıyla Paris'teki delegeler ve İstanbul'daki Rum Patrik Dorotheos ile iletişim halinde bulunduğu aktarılıyordu.

Aynı yazıda ABD'deki bu diaspora örgütlerinden birine mensup olduğu söylenen Trabzon doğumlu bir Rum'un açıklamalarına da yer veriliyordu. *Nicholas P. Zarokilli* adlı bu kişi ise kurulacak olan yeni Pontus Devleti sınırlarının Trabzon vilayetiyle birlikte Kastamonu, Sivas vilayetinin neredeyse tamamını ve Ankara'nın da bir bölümünü kapsayacağını belirtirken, doğudaki sınırın Batum'a kadar uzanacağını söylüyordu. Bu bölgede yaşayan iki milyonluk nüfusun yarısından çoğunu Rumların oluşturduğunu öne süren Zerokilli,⁴⁸ Ermenilerin bölgeye yönelik

⁴¹ Venizelos'un Trabzon vilayeti için ortaya attığı bu sayı esasında Yunanlıların Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirme adına kullandıkları, “Rum Patrikhanesi 1912 İstatistikleri” ve “1910 yılına ilişkin Türk resmi istatistikleri” adıyla söz edilen ve hiçbir resmi belgeye dayanmayan sahte verilerden ibaretti. Bu iki başlıkta ileri sürülen verilere göre Trabzon nüfusunda Rumların sayısı sırasıyla 353.533 ve 351.104 olarak geçiyordu. Dolayısıyla ilgili haberde Venizelos'un belirttiği sayının da bu sahte verilerle uyduğu görülmektedir. McCarty,1998: 93.

⁴² The Miami Herald, Jan 16, 1919; Smith,2002: 170.

⁴³ The Times Dispatch, Jun 15, 1919.

⁴⁴ Pallis, 1997: s.39.

⁴⁵ Evansville Press, 13 Mart 1919.

⁴⁶ Aynı zamanda Amerika'daki “Amerika Epirseverler Cemiyeti” (*Pan-Epirotic Union of America*) adlı cemiyetin başkanı olan Cassavetes, savaş sonrası Yunanistan'ın toprak talepleriyle ilgili faaliyet yürütmüş ve bu yöndeki faaliyetleri Amerikan basınına da yansıtmıştır.Bkz. New York Herald, 14 Ağustos, 1921.

⁴⁷ The New York Times, 11 Mayıs,1919; Küçükler, 2015: 388.

⁴⁸ O dönemde Anadolu'daki toprak taleplerine meşruiyet kazandırma adına Rumlar, bölgedeki Müslüman nüfustan daha fazla sayıda oldukları iddiasıyla gerçekdışı ve uydurma veriler öne sürmüşler ve bu iddialarını Batı kamuoyunda

iddialarına karşı çıkıyor ve Ermenilerin bu bölgede azınlıkta olduğunu, yeni kuracak Ermenistan'ın denize çıkış kapısı olması amacıyla Trabzon'un istendiğine dikkat çekiyordu.⁴⁹ Bu yöndeki iddiaları başka bir gazete; "*Trabzon Rum Cumhuriyeti'nin Merkezi Olabilir*" başlığıyla birlikte sütununa taşırken,⁵⁰ "*ABD'deki vatansever arkadaşları tarafından desteklenen Anadolu'daki büyük Rum kolonisi, Karadeniz Kıyılarında Helen Bir Devlet Kurmayı Umuyor*" ifadesi altında aynı iddialar farklı tarihlerde farklı gazetelerde yayımlanıyordu.⁵¹

Öte yandan Karadeniz kıyılarında Rumların Türkler tarafından katledildiği yönündeki iddialar Amerikan basınında aynı şekilde yayımlanmaya devam ediyor, Rum ve Ermeni ayaklanmalarına bizzat destek sağlayan Merzifon Amerikan Koleji'nin eski müdürü Dr. George E. White'ın beyanları,⁵² Amerikan gazetelerinde geniş bir şekilde yer alıyordu.⁵³ Hristiyanlık inancı üzerinden Türk karşıtı bir tutum sergileyen Dr. White, Amerikan Yakın Doğu Yardım Örgütü temsilcisi sıfatıyla gazetelere yansıyan bir mektubunda, Türkleri katliam yapmakla suçlayarak binlerce Rum'un feci şekilde ölüme mahkûm edildiğini iddia ediyordu. Dr. White'ın farklı tarihlerde pek çok gazetede yayımlanmış ifadeleri ise şu çarpıcı haber başlıkları eşliğinde duyurulmuştu: "*Rumlar Türkler Tarafından Haşlandı*",⁵⁴ "*Türkler 250.000 Kişiyi Haşladı*"⁵⁵, "*Kurbanları Öldürmede Yeni Yöntem Uygulandı*",⁵⁶ "*Türkler Sıcak Hamamlarda Pek Çok Kişiyi Haşlamakla Suçlanıyor*",⁵⁷ "*Türk Hamamı Silahı*".⁵⁸ Buna göre savaş döneminde Karadeniz kıyılarında yaşayan kadın ve çocuklarla birlikte 250.000 Rum'un bir kısmı önce Türk hamamlarında buhar odalarında aşırı ısıya maruz bırakılmış, ardından da giysileri kendilerine verilmeden yarı giyinik vaziyette zatürreden ölmeleri için dışarıya atılmışlardı. Daha önce dile getirilmeyen bu çarpıcı iddialar "*Türk yetkililerine yönelik suçlamalar*" ifadesi kullanılarak haber detaylarına yansırken, White'ın beyanı dışında bu abartılı suçlamaları teyit eden bir kanıt ortaya konulmuyordu.

ABD basınında Amerikalı misyonerlerin beyanlarının yanı sıra Pontusçu isyanda aktif rol üstlenen Rum din adamlarının da iddiaları yer buluyordu. Bunlardan birinde Amasya ve Samsun Metropoliti Germanos'un⁵⁹ yazdığı bir mektup Amerika'daki Rum-Amerikan Pontus Cemiyeti

-----
sıklıkla dile getirmişlerdir. Ancak giriş kısmında da belirtildiği üzere gerek Türk gerekse yabancı kaynaklarda Rumların sayısının Müslümanlardan çok daha az olduğu görülmektedir.

⁴⁹ The New York Times, 13 Nisan, 1919.

⁵⁰ Daily Arcansas Gazette, Apr 29,1919.

⁵¹ Great Falls Tribune, Jun 8, 1919.

⁵² White tarafından kaleme alınan bir mektupta kendisinin ne derece Türk ve Müslüman karşıtı bir görüşte olduğu açıkça görülmektedir. White, mektubunda şöyle demektedir: "*Hristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslüman devletlerin en kuvvetlisi de Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi yıkmak için Ermeni ve Rum dostlarımızı yalnız bırakmamalıyız. Hristiyanlık için, Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından birçok Hristiyan feda edildi. Bunlardan birçoğu Müslümanlara karşı yapılan savaşlarda şehit oldular. Unutmayalım ki, kutsal hizmetimizin sonuna kadar daha pek çok böyle şehit verilecek, Hristiyan kanı akıtılacaktır.(...) Hristiyanlara, şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı, onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılamalıyız. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve başarılı da olduk.*" Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), 1974: 283.; Ayrıca George E. White sadece Rumlara yönelik değil, Amerika'da Ermeni yanlısı propaganda faaliyetlerinde de aktif rol almıştır. Güven, 2010: 571-587

⁵³ 1916 yılı içerisinde savaş bölgesi ilan edilen alan içerisinde yer alan Merzifon Amerikan Koleji'nin Osmanlı Devleti tarafından geçici süreliğine tahliye edilmesine karar verilmiş ve kolej müdürü George E. White dâhil olmak üzere tüm yabancı personel Merzifon'u terk etmek zorunda kalmıştı. Dr. White'ın Ermeni ve Rumların ayrılıkçı faaliyetleri ve tehcir kararlarının da ortaya çıktığı bu sürecin bizzat içinde bulunması ise kendisinin ABD'ye dönüşünün ardından kamuoyunda yakından takip edilmiş, aynı yıl bölgedeki gelişmelere yönelik açıklamaları Amerikan basınında yer bulmuştu. The Brooklyn Daily Eagle, Jul 2, 1916; The New York Times, Aug 13, 1916; Buffalo Evening News, Oct 25,1916

⁵⁴ The Washington Times, Jul 1, 1919.

⁵⁵ The New York Times, Jul 31, 1919.

⁵⁶ Evening Star, 31, 1919.

⁵⁷ The Miami News, Aug 7, 1919.

⁵⁸ The Daily Republican, Nov 14, 1919.

⁵⁹ Karadeniz bölgesindeki Rum ayaklanmasına bölgedeki Ortodoks Rum din adamları da aktif destek vermekteydi. Bunlardan biri de Samsun Metropoliti Germanos'tu. Nitekim M. Kemal Paşa 1919'da Samsun'a çıktığı vakit yöredeki toplulukların liderlerini görüşmeye çağırılmış ancak Germanos bu davete katılmamıştı. Mustafa Kemal ise 22 Mayıs

başkanı Sava Kahaya aracılığıyla *The New York Times* gazetesinde yayımlanmıştı. “*Türklerin Rumlara Nasıl İşkence Ettiği Anlatılıyor*” başlığıyla verilen mektupta Germanos, Türklerin Ermenilerden sonra aynı şekilde Rumları da katlettiğini öne sürüyor ve savaş döneminde “Pontus”ta yaşanan bu felaketten sadece İttihat ve Terakki yönetimini değil tüm Türk milletini sorumlu tutuyordu.⁶⁰

Rumların Karadeniz Bölgesi üzerindeki emellerini gerçekleştirme adına giriştikleri bu çabalar ve batı kamuoyunu etkilemeye yönelik yoğun propaganda faaliyeti Amerikan gazetelerinde kendine yer bulsa da Trabzon bölgesine yönelik toprak iddialarında Batılı güçler Ermenilerin talebini gündeme almıştı. Nitekim 1920 yılında Londra Konferansı’nda alınan karara göre Ermenilerden daha fazla sayıda Rum yaşasa da Trabzon’un Karadeniz’e bir çıkış noktası olarak Ermenistan devleti sınırlarına dâhil edileceği Amerikan basınına yansımıştı.⁶¹ Bununla birlikte Londra Konferansı’nın yapıldığı dönemde ABD başkanı Wilson, Müttefik kuvvetlere bir nota göndererek Türkiye’ye yönelik Amerikan taleplerini iletmiş ve kurulacak “Büyük Ermenistan” devletinin sınırlarının Trabzon’u kapsaması gerektiğini şu sözlerle ifade etmişti:

“(…)Ermenistan’ın sınırları Ermeni halkının tüm meşru iddialarını tanıyacak ve özellikle onlara denize kolay ve engelsiz bir erişim imkânı sağlayacak bir şekilde çizilmelidir. Yüksek Konsey’in üzerinde durduğu mülahazaları bilmemekle birlikte, Lazistan üzerinden tanınan özel haklarla birlikte Ermenistan’a varlığı için vazgeçilmez olan deniz erişim hakkının kısmen teminat altına alınacağı düşünülmektedir. Trabzon’un daima Ermenistan üzerinden geçen bir ticari rota olduğu ve o bölgenin Rumları adına Sayın Venizelos’un Türkiye’den ziyade Ermenistan’a bağlanma tercihini dile getirdiği hesaba katılırsa, büyük güçlerin de Trabzon’u Ermenistan’a vermeyi isteyeceği umulmaktadır.”⁶²

Büyük güçlerin Ermeniler lehine tutumuna rağmen Rumlar Pontusçu fikirlerinden vazgeçmiş değildi. Öyle ki Trabzon Metropoliti Hrisantos Paris Konferansı başladığından bu yana Avrupa’da Rumlara yönelik destek arayışına devam etmekteydi.⁶³ Bu kapsamda Trabzon Metropoliti, Doğu Karadeniz’de otonom bir devlet kurma konusunda İngiliz Hükümeti’nin ve İngiliz Kilisesi’nin desteğini almak için 1920 senesinde Londra’ya gitmişti. Burada *New York Herald* gazetesine konuşan Hrisantos için “*özellikle Türklere çok kızgın*” ifadesi kullanılıyor, Hrisantos ise Türklerin kurtuluş mücadelesi verdiği bir dönemde Amerikan basınına yaptığı açıklamada Rumların toprak talebiyle ilgili şunları söylemekten çekinmiyordu:

“Pontus Rumlarının amacı, Trabzon’u Rum cumhuriyetinin başkenti yapmaktır. Bu sayede Karadeniz’in hinterlandındaki büyük Rum nüfus demokratik bir yönetim şekli elde ederek topraklarını gelişme ve kültürün merkezi yapma fırsatını kazanacaklardır. Bizim vatanımız İsa Mesih’ten önce de Helendi ve asırlar boyunca süren kötü Türk yönetimi ve zulmüne rağmen halen de öyledir. Türklerin kötü yönetimi sonucu vatanımızdan sürülen 270.000 Rum şimdi Kafkasya ve Güney Rusya’da muhacirdir. Nüfusunun sarsılmaz iradesine uygun olarak otonom bir Rum Devleti olacak olan Pontus güvence altına alındığında, bu 270.000 de geri dönecektir.”⁶⁴

Ancak Hrisantos’la birlikte Pontusçu Rumların Batılı çevrelerde giriştikleri destek arayışları sonuçsuz kalmış görünüyordu. Zira San Remo Konferansı’nın ardından alınan kararlarda, Türk

1919 tarihinde İstanbul’a gönderdiği raporda bölgedeki durumla ilgili olarak; Germanos’un idaresi altındaki Rum çetelerin Türklere kıyasla çok daha fazla sayıda olduğunu ve bölgede etkin bir siyasi güce ulaştıklarını bildirmekteydi. Balcıoğlu, 1991: 74

⁶⁰ The New York Times, Jul 5, 1919.

⁶¹ Evening Star, Mar 9, 1919; Her ne kadar İtilaf Devletleri Rumların Doğu Karadeniz kıyısında bir Pontus Devleti kurma planlarına açık bir diplomatik destek vermemiş olsa da bölgedeki Rum metropolitlerin ve çetelerin yürüttüğü ayrılıkçı hareketler yine bölgede görev yapan İtilaf temsilcileri tarafından yeterince destek görmüştü. Jaeschke, 1971: 58.

⁶² The Washington Post, Mar 31, 1920; New York Tribune, Mar 31, 1920.

⁶³ Doğu Karadeniz’deki Pontusçu ayaklanmada aktif rol alan Hrisantos, Paris Barış Konferansı’nın sürdüğü dönemde Fener Rum Patrikhanesi tarafından Paris’e gönderilen heyet içerisinde yer almış ve İtilaf Hükümetleri ile Türk karşıtı çevreler nezdinde “Pontus Devleti” için girişimlerde bulunmuştu. Pontus Meselesi, 1995: 84.; Türk İstiklâl Harbi VI nci Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), 1974: 285,286.

⁶⁴ New York Herald, Apr 25, 1920.

toprakları üzerinde kurulacak olan yeni Ermeni devleti sınırlarının ABD başkanı Wilson tarafından belirlenmesi gündeme gelmiş, Amerikan basınına yansıyan bir haberde Erzurum, Van ve Bitlis'le birlikte Trabzon vilayetinin de Ermenistan'a bağlı bir bölge olacağı Mayıs 1920 tarihinde *The New York Times* gazetesine yansımıştı.⁶⁵

Artık bu durumun ardından ABD basınında 1920 yılı içerisinde Pontusçu iddialara yönelik haber ve yorumlarda önceki döneme kıyasla önemli derecede bir azalma olmuştu. ABD yönetiminin Ermeniler lehine tercihi ve Milli Mücadele Hareketi'nin Anadolu'da teşkilatlanarak güç kazanmaya başlaması bu azalma da önemli rol oynamıştı. Ancak hemen belirtelim ki bu haber ve yorumlardaki azalmanın daha ziyade siyasî talepler konusunda olmuş, Türklere yönelik sürgün, cinayet, katliam gibi suçlamalar devam etmiştir. Nitekim Ankara Hükümeti'nin Pontusçu çetelere yönelik aldığı idarî ve askeri tedbirler Amerikan basınında "Rumlar katlediliyor" şeklinde propaganda edilmiş, Türklerin Hristiyanları tamamen yok etmeyi amaçladığı işlenmeye başlanmıştır. Örneğin New York Times gazetesi "Cinayetler ve Sürgünler" başlığı ile verdiği bir haberde Türkiye'de 700 bin Rum'un katledildiği, sürüldüğü veya açlıktan öldüğünü yazmakta ve bu sayının en az yarısının Pontus Rum'u olduğunu iddia etmekteydi.⁶⁶ Aynı gazete başka bir haberinde ise Türk yetkililerin Samsun'daki Amerikalıların Rumlara yardım etmesini engellediğini ileri sürmekteydi.⁶⁷ Bu süreçte yapılan haber ve değerlendirmelerde özellikle Osman Ağa ismi ön plana çıkmaya başlamıştı. Bu haberlerde Rum çetelerinin yaptığı katliamlara değinmeksizin yalnızca Osman Ağa suçlanmakta, onun azılı katil olduğu, Rum, Ermeni ve Yahudilere baskı yaptığı, erkekleri hapse attırdığı, "Pontus" bölgesindeki Hristiyan nüfusu yok ettirdiği, köylerini yağmalattırdığı ileri sürülerek kamuoyu ajite edilmeye çalışılmaktaydı. Yine ilgili haberlerde Osman Ağa, Giresun Valisi", "albay" ya da "general" gibi unvanlarla tanımlanarak⁶⁸ onu Ankara Hükümeti'nin bölgedeki yetkilisi şeklinde göstermeye, böylece Rumlara yapıldığını iddia ettikleri katliamları Türk Milli Hareketinin planlı bir eylemi şeklinde göstermeye çalışmışlardır.

Sonuç

XX. yüzyılın başından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi'nde örgütlü bir yapıya bürünmeye başlayan Pontusçuluk faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle yükselişe geçmiş ve Rumlar, bir taraftan Osmanlı topraklarındaki savaş ortamında faydalanarak çeteler oluştururken, diğer yandan yurtdışında ayrılıkçı faaliyetlerine destek aramışlardır. Nitekim bu faaliyetler okyanus ötesine de taşınmış, ABD'de kurulmuş olan Yunan-Rum menşeli cemiyetler Amerikan basını üzerinden Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki mevcut yapının değişmesine yönelik çok yönlü ve etkili bir propaganda yürütmüşlerdir. Bu propagandalarda Hristiyanların tek kurtuluş çaresinin Türkiye'nin parçalanması olduğu ifade edilmiş aksi takdirde bölgedeki tüm Hristiyanların yok olacağını ileri sürülmüştür. Anadolu'daki ayrılıkçı unsurlara destek veren Amerikalı misyonerler de Rum/Yunan cemiyetlerinin iddialarına ve isteklerine destek olmuşlardır.

Amerikan gazeteleri ise bu çevrelerden gelen bilgilerin doğruluğunu göz ardı ederek bölgedeki duruma yönelik iddiaları haber başlıkları üzerinden kamuoyuna duyurmuş ve bölgedeki gelişmeleri tek taraflı bakış açısıyla aktarmıştır. Özellikle Rus işgalinin ardından yayımlanan haberlerde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin milattan önceye varan tarihinin ön plana çıkartıldığı yazılar basında göze çarparken, Rumların bölgede hem ekonomik hem de idari anlamda etkin bir

⁶⁵ The New York Times, May 23, 1920; İlerleyen aylarda basında çıkan haberlere paralel olarak Kasım 1920 tarihinde Wilson, Türkiye-Ermenistan sınırlarını çizmiş ve bu süreçte bölgedeki Türk çoğunluğunu göz ardı ederek, Trabzon'u yeni kurulacak Ermeni devletine dâhil etmişti. Bölgedeki Ermeni nüfusun Rumlardan da az olduğunu bilen Wilson, Ermenistan'ın ekonomik yönden gelişimini sağlamak adına bu devlete Doğu Karadeniz kıyısından bir çıkış noktası vererek Ermeni çıkarlarını ön plana almış ve Wilson Prensipleri kapsamına giren milliyetler prensibine tamamen aykırı hareket etmekten çekinmemişti. Armaoğlu, 1997: 145,146.

⁶⁶ The New York Times, July 29, 1921.

⁶⁷ The New York Times, December 2, 1921.

⁶⁸ Küçükler, 2015: 395-396.

konumda buldukları ve nüfus olarak çoğunlukta oldukları öne sürülmüştür. Ancak aynı haberlerde bu unsurların asırlardır Türkler tarafından baskı ve zulme uğratıldığına yönelik iddialar ise ileri sürülen bilgiler arasındaki çelişkiyi gözler önüne sermiştir. Ayrıca katliam iddialarının ekseriyetle Yunan-Rum menşeli kaynaklar yahut Rum ayaklanmasına destek veren Amerikalı misyonerler aracılığıyla kamuoyuna aktarılması, söz konusu haberlerin güvenilirliğini sorgulanır hale getirmiştir.

Pontusçu Propaganda da özellikle Trabzon, hakkında en fazla söz edilen, haber yapılan bölge olmuş, üzerinde çok sayıda gerçek dışı iddia gündeme getirilmiştir. Öncelikle bölgede yaşayan Türklerin siyasî ve demografik hâkimiyeti yok sayılmış, sadece Rum ve Ermeni yanlısı kesimlerin iddiaları haber sütunlarına taşınmıştır. Aynı şekilde gerek Birinci Dünya savaşı sürecinde gerekse mütareke sonrasında bölgede devam eden Pontusçu çete faaliyetleri hakkında Amerikan gazetelerinde en küçük bir haber yer almazken, Türkler ister ittihatçı, ister millici olsun; “katliam”, “tecavüz”, “sürgün”le gündeme gelmiş, Hristiyan ve Rum-Ermeni düşmanı olarak itham edilmişlerdir. Böylece Pontusçu Rumlara haksız bir mağduriyet kazandırılırken Türklerin uğradıkları katliamlar, yaşadıkları can, mal ve siyasî hak kayıpları görmezden gelinmiştir.

Öte yandan ABD basınındaki Pontusçu propagandanın bir diğer hedefini ise Trabzon’a yönelik Ermeni talepleri olmuştur. Rum/Yunan cemiyetler; sahte istatistiklerle bölgedeki çoğunluğun kendilerinde olduğunu iddia edip, Pontus Rum Devleti’nin kurulmasını talep ederken, Amerikan kamuoyunun ve hükümetin Ermenilere olan sempatisini de göz ardı etmeyerek bu toplulukla işbirliğine açık kapı bırakmışlar, sık sık Rum ve Ermeniler arasındaki dostluğa vurgu yaparak, her iki millet açısından adil bir çözüm bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Buffalo Evening News

Chicago Daily Tribune

Daily Arcansas Gazette

Detroid Free Press

El Paso Herald

Evansville Press

Evening Star

Great Falls Tribune

New York Herald

New York Tribune

Star Tribune

The Boston Globe

The Brooklyn Citizen

The brooklyn Daily Eagle

The Buffalo Times

The Daily Republican

The Evening Journal

The Evening Sun

The Indiana Gazette

The Los Angeles Times

The Miami Herald

The Mimami News

The New York Times

The San Francisco Examiner

The Sun

The Times Dispatch

The Washington Times

The Washington Post

Kitaplar ve Makaleler

Ar, Kâmil Necdet, (2011), *Türk- Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Armaoğlu, Fahir, (1997), “Amerika, Sevres Antlaşması ve Ermenistan” Sınırları”, *Belleten*, LXI/230, 133-147.

Arslan, Murat, (2007), *Romanın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator*, İstanbul: Odin Yayıncılık.

Balcıoğlu, Mustafa, (1991), *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu’da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara: Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası.

Bostan, Hanefi, (1999), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Yaşayanların Türk Olduğuna Dair Bir Muhtırası”, *Milli Mücadelede Giresun Sempozumu*, 6-7 Mart 1999, İstanbul.

Ekincikli, Mustafa, (1984), *Fransız Basınında Türk Milli Mücadelesi (1919-1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Emir, Osman, (2020), “Pontos/Pontus Kavramı ve Tarihsel Süreç”, *Karadeniz’de İsyân Mücadele ve Propaganda*, (Editör: İsmail H. Demircioğlu-Rahmi Çiçek-Mehmet OKUR), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Goloğlu, Mahmut, (2008), *Milli Mücadele Tarihi-I, Erzurum Kongresi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbilgin, Tayyib, (2011), *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güler, Ali, (2003), *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, Ankara: Türkar Yayınları.

Güven, Cemal, (2010), “Merzifon Amerikan Koleji Başkanı George E. White (1916 - 1919)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 571-587.

Jaeschke, Gotthard, (1971) *Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karabekir, Kazım, (1960), *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Karpat, Kemal, (1985), *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, London: The University of Wisconsin.

- Kitsikis, Dimitri, (1963), *Yunan Propagandası*, İstanbul: Meydan Neşriyat.
- Koloğlu, Orhan, (1992), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükler, Yüksel, (2015), "Milli Mücadele Döneminde Yabancı Gazeteler Üzerinden Yürütülen Pontus Propagandası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, 384-387.
- Mccarty, Justin, (1998), *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev. Bilge UMAR), İstanbul: İnkılap Yayınları.
- MacMillian, Margaret, (2001), *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayn Hikayesi*, (Çev. Belkıs Dişbudak), İstanbul: ODTÜ Yayıncılık.
- Okur, Mehmet, (2004), "Pontusçu Rumların Avrupa'daki Faaliyetleri ve Paris Barış Konferansı'ndaki Girişimleri", *ATA Dergisi*, 12, 93-104.
- _____, (2007), "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 14, 1-18.
- _____, (2020), "Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Siyasi Faaliyetleri", *Karadeniz'de İsyân, Mübadele ve Propaganda*, (Editörler: İsmail H. Demircioğlu - Rahmi Çiçek - Mehmet OKUR), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 113-136.
- Onar, Mustafa, (1985), *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özgören, Aydın, (2017), *Osmanlının Son Döneminde Pontus Rumları, Büyük Güçler, Diaspora ve Silahlı Kalkışma*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özkan, Kenan, (2016), *Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Milli Mücadele Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri 1918-1923*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Pallis, Alexander Anastasius, (1997), *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (Çev. Orhan Azizoğlu), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pontus Meselesi*, (1995), Kurt, Yılmaz (Haz.), Ankara: T.B.M.M. Basımevi.
- Sarınay, Yusuf, (1999), *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sonyel, Salahi R., (1971), "Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı", *B.T.T.D.*, 49, 11-19.
- Smith, Michael Llwellyn, (2002), *Yunan Düşü*, (Çev. Halil İnal), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, (1974), Ankara: Genelkurmay Basımevi.

EKLER

Ek 1. The Anaconda Standart, 1 Ocak ,1918

MILLION GREEKS MEN AND WOMEN CRUELLY KILLED

Result of Organized Massacres by Turco-Teutons—Females and Old Men Held for While and Then Drowned in Black Sea, Others Impressed Into Army Service—"Only Hope of Future Lies in America."

New York, Dec. 21.—At least 1,000,000 Greeks, men, women and children, have perished as the result of organized massacres and deportations by the Turco-Teutons in Asiatic Turkey, according to a statement by Lazzaros George Macrides, son of a leading merchant of Trebizond, made public through the Armenian and Syrian relief committees here today.

Macrides, who recently arrived here, says he was one of a party of 2,000 Greeks which was rescued by the Russian fleet that bombarded the town of Ordu late last August and took the refugees aboard. He had been taken to Ordu, he said, when the Turks raided Trebizond and seized his father's store, along with those of other Greek merchants.

"Those of us who were between the ages of 16 and 40 were drafted into the Turkish army," said Macrides. "Our women and children and the older men were placed temporarily in homes and orphanages until the opportunity offered to dispose of them in the approved Turco-Teuton fashion, which in this instance turned out to be by wholesale drowning."

Drowned in Black Sea.

"The unfortunate survivors of deportations were towed out for several miles into the Black sea and then calmly dumped overboard just like so much garbage. None of them survived. German efficiency has simply organized the natural brutality of the Turk and made it many times more effective than ever before. I should think that, at the most conservative estimate, at least 1,000,000 of my fellow countrymen have perished miserably through the organized cruelty of this Turco-Teutonic alliance. The only hope of the future lies in America."

GUATEMALAN SITUATION SERIOUS AS TO PROPERTY DEATHS ARE NOT MANY

Guatemala City, Guatemala, Dec. 21.—Each shock that began here at 11 o'clock on Christmas night and are still continuing caused millions of dollars damage to this city, the death of a few persons and the injury of about 100 others.

Every house in the city was rendered uninhabitable and the entire population is living in the parks and open spaces. The first shocks were light, giving warning of the heavy ones that might follow. In the interim every one had opportunity to seek safety in the open air.

The devastation wrought was widespread. The presidential palace, the postoffice, the cathedral, all the churches, the hospitals, the schools and Marconi temple were seriously damaged. The electric lighting system was put out of commission and telegraphic and railway communication interrupted.

The government is relieving the situation by the distribution of provisions. Every one is prohibited from remaining inside any of the buildings in the city. Excellent order has been preserved.

WEATHER FORECAST.

For Muzama—Generally fair Tuesday and Wednesday; probably rain west of the district.

Ek 2. Evening Star, 27 Mart,1918

Turkish Atrocity at Trebizond.

LONDON, Tuesday, March 26.—The entry of the Turks into the port of Trebizond was marked by atrocities against Greeks and Armenians, Greeks who have arrived in Athens from the Black sea report, according to an Exchange Telegraph dispatch from the Greek capital. The Turks also pillaged the towns and caused much property destruction.

Ek 3. Evansville Press, 13 Mart,1919

Ek 4. The New York Times, 13 Nisan,1919

GREEK MAJOR AND MINOR CLAIMS AT PARIS—Showing the Proposed Pontian Republic and the Territory Sought in Asia Minor and Europe.

Ek 5. Daily Arcansas Gazette, 29 Nisan,1919

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Başaran, Ali, “Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Yeltsin Döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz, 1992-2000”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.159-179.

DOI: 10.31765/karen.870659

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu çalışma İstanbul Esenyurt Üniversitesi ve Omsk Devlet Üniversitesi tarafından düzenlenen Birinci Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Sempozyumu: Türkiye-Rusya Arasında Bilimsel, Teknolojik ve Ekonomik İşbirliği (İstanbul, 2-3 Mayıs, 2019)'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Uluslararası Ticaret Bölümü,
Karabük/TÜRKİYE
 alibasaran3@gmail.com

ORCID : 0000-0002-1870-2495

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Yeltsin Dönemi, Rusya Federasyonu, Türkiye, Basın Müşavirliği

Keywords: Black Sea, Yeltsin's Era, Russian Federation, Turkey, The Office of Press Counsellor

Geliş Tarihi / Received Date: 29.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.03.2021

MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ BASIN MÜŞAVİRLİĞİ HABER-YORUM KOLEKSİYONUNA GÖRE YELTSİN DÖNEMİNDE TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİNDE KARADENİZ, 1992-2000*

Ali BAŞARAN**

Öz: 1992-2000 yılları için ortaya çıkarmaktır. SSCB yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına genelde savunma ve saldırı planları açısından bakmışlardı ya da bakmak zorunda kalmışlardı. “Yeltsin dönemi RF yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına barış ve refahı planlamak için bakarken Türkiye yöneticilerine şüpheleri süregitmiştir” hipotezi sınanmıştır. Bu hipotezi aydınlatan, doğrulayan ya da yanlışlayan emareler, karineler, kanıtlar basın müşavirliği koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır. Araştırmada odaklanan döneme ait gizli resmî belgeler meri mevzuata göre en erken 2023-2031 yılları arasında açılacaktır. Bu şartlar altında hipotezin sınanmasında basın müşavirliğinin koleksiyonu çok önemlidir.

BLACK SEA IN TURKEY AND RUSSIAN FEDERATION RELATIONS IN YELTSIN'S ERA ACCORDING TO NEWS AND COMMENT COLLECTION OF MOSCOW OFFICE OF PRESS COUNSELLOR, 1992-2000

Abstract: The aim of the article is to determine approach and practice of Russian Federation administration to Black Sea for 1992-2000. SSCB administrators generally looked at or had to look at the map of Black Sea and its coastal countries for defense or attack planning. Administrators of Yeltsin's era looked at the map of Black Sea and coastal countries for peace and welfare planning, while their doubt carried on with administrators of Turkey, the hypothesis was tested. Clarifier, verifier, or falsifier indicators, presumptions, evidence for the hypothesis were inquired in the collection of the office of the press counselor. As to valid legislation secret official documents recorded in focused time will be opened for explorations at the earliest between 2023 and 2031. Under the circumstances collection of the office of press counsellor is very important for testing the hypothesis.

Giriş

Türk-Slav, Türk-Rus toplumlarının iktisadi, siyasi, kültürel ilişkilerinde Karadeniz yüzyıllarca önemli yer tutmuştur. SSCB sonrası 1992-2000 yılları arasında RF toplumu ve devletinin Karadeniz'e baktığı açının ve gördüklerinin anlamlandırılması gereklidir. Böylece Türk ve Rus toplumuna Karadeniz'in günümüz ve gelecekte etkisi ölçülebilir, şuuruna varılabilir.

Öncelikle Karadeniz'in Türk-Rus ilişkilerindeki tarihini hatırlatmak gerekir. Osmanlı yönetiminin Karadeniz kıyılarını tamamen ele geçirdikten sonra Karadeniz'e bakışı ve uygulamasını ifade eden kavramlar sahiplenme ve yabancılara kapatmadır. Rusya İmparatorluğuna Karadeniz 1774'te açılmış, sonraki yıllarda ise Rusya İmparatorluğunun Karadeniz'e ortaklığı süreci başlamıştır. Bu süreçle birlikte Rusya İmparatorluğu ortaklıktaki payını, Karadeniz kıyısı topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genelde Karadeniz çevresinde yaşanan savaşlar sonrası genişletmiştir. Son Osmanlı-Rusya İmparatorluğu savaşı iki devleti de yıkmıştır.

Yıkılan iki devlet sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB yöneticileri 1945'e kadar resmen dost kaldıktan sonra Gorbaçov'un son yıllarında kadar Karadeniz ve kıyısı toprakların haritasına saldırı ve savunma planları için bakmak zorunda kalmışlardır. Gorbaçov döneminde Karadeniz'in siyasi haritası değişmiş RF'nin yanı sıra Karadeniz'e kıyı yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. 24 Aralık 1991'de Türkiye, SSCB'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde Rusya Federasyonu'nu tanımıştır. 25 Aralık 1991'de ise SSCB'nin ilk ve son başkanı Mihail Gorbaçov "görevinden ayrıldığını" bildirmiştir. SSCB sonrası RF yöneticilerinin Karadeniz'e bakışı ve uygulamaları nelerdir sorusu RF gazetelerinden Moskova Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan haber, yorum, telkinlerden istifade edilerek cevaplandırılmıştır.

Araştırmanın gerekçesini, yöntemini, amacını, verilerin kaynağını kısaca belirtmekte fayda vardır. Bu araştırmanın gerekçesinin, farklılığının, özgünlüğünün kaynağı, Yeltsin döneminde Karadeniz'in RF-Türkiye ilişkilerindeki yeri ve öneminin TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıtlarına göre bulunmasıdır. Yeltsin dönemi (1992-2000) gizli resmî belgeleri en erken 2023-2031 yıllarında açılacağından Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtları önem arz etmektedir.

Bu araştırmada nitel araştırmalarda sıklıkla başvuru belge, kayıt incelenmesi yöntemi kullanılmıştır. Odaklanılan yıllara ilişkin araştırma sorularının cevabı, 7. Rostovskiy Per., No: 12 adresindeki Moskova Büyükelçiliğinin araştırmacılara müsaade edilen arşivlerinde, büyük ölçüde Moskova Basın Müşavirliğinin RF gazete, dergi, TV yayını, internet kaynaklı koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır.

Makalenin amacına gelince RF yönetiminin Karadeniz'e bakışını ve uygulamalarını 1992-2000 yılları için ortaya çıkarmaktır. Amaç ile doğrudan ya da dolaylı bağlantılı "TC Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonuna göre Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkilerinin Yeltsin döneminde (1992-2000) Karadeniz neyi/neleri ifade eder?" sorunun cevabı aranmıştır.

Araştırma verileri büyük ölçüde TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi,¹ TC Dışişleri Bakanlığı "Uluslararası Antlaşmalar" veri tabanı,² TC Moskova Büyükelçiliğinin bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarından toplanmıştır. Basın Müşavirliği koleksiyon kayıtları hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Basın Müşavirliğinin makalede istifade edilen koleksiyon kayıtları 04 Ocak 1993 ile 29 Aralık 2000 tarihleri arasında kapsamakta, 836.318 sözcükten ve 2.565 sayfadan oluşmaktadır. Koleksiyonda 503

¹ <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>, (06 Mart 2018).

² <http://ua.mfa.gov.tr>, (06 Mart 2018).

kez Karadeniz sözcüğü tekrarlanmaktadır. Basın Müşavirliğinin RF vatandaşı Tataristan kökenli tercümanı Anatoliy Hayrettinov tarafından Türkçeye çevrilen gazete, dergi, TV, internet yayınları (haber, yorum) içerikleri elektronik sistemle T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. BYEGM içerikleri istifade edeceği farz edilen devlet kurumlarına yönlendirmiştir. Basın Müşavirliği mensupları takibinde yarar gördükleri, Türkiye'de ilgili kurumlar personelinin bilmesinin yararlı olacağını farz ettikleri gazete, dergi, TV, internet yayınları içeriğini Türkçeye çevirmiştir. Tercüme edilen içerikler, büyükelçiye sunulduğu ve ilgili devlet kurumlarına yönlendirildiği için RF ve Türkiye yöneticilerinin Karadeniz ve çevresine ilişkin politikalarının karşılıklı yankılanmasına neden olmuştur.

Basın Müşavirliği koleksiyonuna tercüme edilip, arşiv numarası verilerek kaydedilen ve bu makalede istifade edilen RF gazetelerinin ve televizyonlarının özelliklerini açıklamakta fayda vardır. Tercüme edilen içeriklerin (haber, yorum, telkin, vd.) yayınlandığı gazetelerin tamamına yakının sahipliği kamu, oligarhlar ya da yabancılar arasında dağılmaktadır. Basın Müşavirliği mensuplarının tercüme ettiği içerik ile içeriğin yayınlandığı gazete sahibinin (kamu, özel) görüşünün, hedeflerinin çelişmediği görülmüştür. Bu nedenle gazetelerin sahiplerini bilmekte fayda vardır. Gazetenin sahipliği Karadeniz'e ilişkin haberlerin sıklığını etkilenmiştir şöyle ki gaz nakli ile ilgili haberler daha ziyade Gazprom'un Trud ve Vek gazetelerinde yoğunlaşmıştır.

SSCB'nin son yıllarında özel gazetelere müsaade edilse de gazete ve televizyon yayıncılığında kamunun büyük payı Yeltsin döneminde süregitmiştir. Kamu kesimi Yeltsin döneminde çoğu gazetenin ya doğrudan ya da dolaylı sahibiydi. Krasnaya Zvezda gazetesi Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'nın yayın organıydı. Rossiyskaya Gazeta hükümetin, Parlamamentskaya Gazeta meclisin gazetesiydi. İzvestia gazetesi'nin sahibi kamu şirketi Lukoil idi. Trud ve Vek gazeteleri Gazprom'un denetimindeydi.

Bazı gazete ve televizyonların sahibi ise oligarhlardı. Oligarh tabiri devlet kaynaklarıyla büyüyen az sayıda devasa büyüklükte Batı ile bağlantılı özel holding sahiplerini betimliyordu. Gazete, dergi, televizyon sahibi oligarhlar devlet kaynakları ile oluşup/oluşturularak büyüdüklerinden Yeltsin yönetimine yakındılar. Oligarhlar devlet kaynaklarını (ucuz ya da negatif faizli kredi, özelleştirilen tesisler, haklar, imtiyazlar vb.) yutarak ve emerek büyüdükleri için Başkan Yeltsin'i gazeteleri ve televizyonları vasıtasıyla destekliyorlardı. Etkili bazı gazetelerin sahibi oligarhları anmakta fayda vardır. Nezavisimaya Gazeta oligarh Boris Berezovsky'nin denetimi altındaydı. Kommersant Daily Vladimir Yakovlev tarafından kuruldu, Eylül 1992'de yayınlanmaya başladı, oligarh Boris Berezovsky tarafından satın alındı. Segodnya gazetesi Most Bank kurucusu oligarh Viladimir Gusinskiy tarafından kontrol ediliyordu.³

Dışişleri Bakanlığı diplomatik arşivi önemli bir veri, belge kaynağı olsa da tasnif işlemleri sonuçlandırılmadığından belgelere erişilememektedir.⁴ Diğer önemli veri kaynağı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi kayıtlarıdır. Osmanlı arşivlerinde 04 Ekim 2016 tarihi itibarı ile başlığında Karadeniz'i içeren yazılı ve görsel (harita, plan, proje, kroki, vd.) 2.029 belge olduğu görülmüştür.⁵ Cumhuriyet arşivinde ise başlığında Karadeniz'i içeren 393 belge olduğu görülmüştür. Karadeniz'e ilişkin belge sayısının Akdeniz'e göre yüksek olmasının bir anlamı olsa gerektir.

Geçerlik ve güvenilirlik makul düzeyde sağlanmıştır. Verilerin toplanması ve sonuçların yorumlanıp, ilişkilendirilmesi aşamalarında hassasiyet gösterilmiştir. Araştırma verileri betimsel geçerliğe uygun, önyargısız toplanmıştır. Erişime açık hiçbir belge, veri kasti olarak araştırma

³ Tanrısever, 2005: 160-163.

⁴ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>, (10 Ocak 2017), <http://www.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>, (10 Ocak 2017), http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa, (10 Ocak 2017).

⁵ <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, (04 Ekim 2016).

dışında bırakılmamıştır ancak gizli belgelerin Cumhuriyet Arşivinde ve Dışişleri Bakanlığı arşivlerde erişime açılmadığı/açılmadığı akıldan tutulmaktadır. Veriler tasnif ve tasvir edilmiştir. Verilerin güvenilirliğinde şüphe yoktur.

1. SSCB Sonrası Karadeniz

TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarından elde edilen bulgular, araştırmada yanıtı aranan Karadeniz, Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkilerinin Yeltsin döneminde (1992-2000) neyi/neleri ifade eder, RF yönetiminin Karadeniz'e bakışı ve uygulamaları nelerdir sorusunun cevabına yönelik olarak alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Bulgulara ve bulguların yorumuna geçmeden önce anılması gereken SSCB sonrası Karadeniz'e sahildevlet devlet sayısının değiştiği ve Türkiye'nin SSCB'nden bağımsızlığını ilan eden RF'yi 24 Aralık 1991'de⁶ tanımasıyla Karadeniz, Türkiye-SSCB ilişkilerinden çıkıp Türkiye-RF ilişkilerinin konusu olduğudur. RF'nin, SSCB'nin devam eden devleti olduğu iddiasını Türkiye reddetmediği için diğer tüm anlaşmalar gibi Karadeniz'e dair SSCB devri anlaşmaları da geçerliliğini sürdürmüştür. SSCB sonrası Türkiye ile RF, Karadeniz havzasında rekabet ya da işbirliği seçenekleriyle karşı karşıya kalmıştır.

SSCB sonrası Karadeniz belirsizliklere, istikrarsızlıklara, işbirliği arayışlarına, çevre sorunlarına konu olmuştur. Yeni bağımsız devletlerin geleceği, Kırım'ın geleceği, Karadeniz çevresinde SSCB limanları, Transdinyester, SSCB'nin Karadeniz donanmasının bölüşümü, Gürcistan'da ve Moldova'da iç siyasi karışıklıklar, erken petrolün Novorossiyk ya da Supsa'ya nakli, Karadeniz'in üzerinden petrol nakli, Karadeniz'in altından gaz nakli, Karadeniz'in kirlenmesi, Karadeniz'de çevre sorunları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, ABD'nin Karadeniz'e ilişkin politikaları, Karadeniz'de arama kurtarma, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliği süreci, KEİ ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı girişimi, boğazlardan geçiş Yeltsin döneminde Karadeniz'e ilişkin önemli konu başlıklarını oluşturmuştur.

Soğuk Savaş sonrası Karadeniz çevresinin siyasi haritası değişmiştir. Soğuk Savaş, Türkiye'nin yer aldığı Batı Bloğunun zaferiyle sona erince Karadeniz yakınında bağımsız devlet sayısı bilinen binlerce yılan beri en çok sayıya ulaşmıştır. SSCB'nden bağımsız kalan Gürcistan ve Ukrayna'nın eklenmesiyle Karadeniz kıyısındaki bağımsız devlet sayısı 4'ten 6'ya yükselmiştir. Moldova, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Karadeniz'e kıyısı olmamakla birlikte en yakınlarındaki deniz (bu ülkelerin dünyaya açılan deniz yolları) olması hasebiyle anılan ülkeler için fevkalade önemlidir. SSCB'nin devam eden devleti RF hem Baltık cumhuriyetlerindeki limanlarından hem de Karadeniz'de Ukrayna topraklarında kalan Yalta, Odesa, Sivastopol ve Nikolayev limanlarından mahrum kaldığından Karadeniz'den daha fazla yararlanma çabalamıştır. Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarında yer alan Volsky'nin değerlendirmesi önemlidir:

“ ... Rusya'nın Karadeniz'de kısacık bir sahili ve sadece bir tane uluslararası limanı Novorossiyk kalmıştır. Ama bu, Karadeniz'in Rusya için önemini yitirdiği anlamına da gelmiyor. Tam tersine, Karadeniz'in Rusya için taşıdığı önem, bölgedeki uluslararası işbirliği imkânları göz önüne alındığında, giderek artmaktadır. Sovyetler Birliği Karadeniz'de tek başına hareket edebiliyordu, ama Rusya için bu oldukça zordur.”⁷

⁶ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01>, (25 Ağustos 2016).

⁷ Volsky, Dimitry “Karadeniz: Ufkun Ötesinde ne Var?”, *New Times*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 031: HBR_00052029: 02/07/1993 13:41:39.61.

SSCB sonrası RF için Karadeniz ve boğazların önemi azalmamıştır. Bunu RF Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı görevlisi Andrey Voloşın ve Anatoli Sestakov ifade etmiştir: “Türkiye’nin kontrolündeki Karadeniz Bölgesinin ve Boğaziçi ile Çanakkale Boğazının Rusya için önemi birkaç etkenle belirlenir. ... Rusya’nın dış ticaret hacminin yarısından fazlası bu boğazlardan geçer.”⁸

RF’nin SSCB’ne nazaran Karadeniz ve kıyısı topraklardaki etkisi azalsa da sona ermemiş, Türkiye-RF ilişkilerine negatif tesiri olmuştur. Karadeniz’e kıyı yeni bağımsız devletlerde SSCB’nin kültürel, ekonomik, siyasi izleri kapanmadığından, deniz ve kara üsleri kaldığından SSCB’nin devam eden devleti RF’nin etkisi devam etmiştir. Türkiye, SSCB’den bağımsız kalan Gürcistan ve Ukrayna’nın RF’nin kültürel, siyasi, iktisadi tesirinden kurtulma çabalarını desteklemiştir. Yine Türkiye, SSCB nüfuzundaki Romanya ve Bulgaristan’ın RF’nin kültürel, siyasi, iktisadi tesirinden kurtulmasına taraftar olmuştur. Bu maksatla Türkiye, Bulgaristan ve Romanya’nın NATO üyeliğini desteklemiştir.⁹ NATO, Soğuk Savaşın sona ermesini müteakip ikinci genişleme dalgasında, 2004’te Bulgaristan, Romanya’yı üye kabul etmiştir.

SSCB, Türkiye’ye göre Karadeniz’de askeri üstünlüğe sahipken bu durum SSCB sonrası Türkiye lehine değişmiştir. Karadeniz’de, SSCB Karadeniz donanması ile Türk deniz kuvvetleri arasındaki oran 1991’de 2’ye 1 iken, bu oran 1994’te 1’e 1 olmuştur. Bu yeni durum RF toplumu kaygılandırmıştır. Karadeniz donanmasının 1983-85 yıllarındaki komutanı Aleksey Kalinin’in değerlendirmesi önemlidir: “Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Karadeniz donanmasının gücünün azalması, Türkiye’ye Karadeniz’in gerçek sahibi olma ve eski gücünü yeniden bulma şansını veriyor.”¹⁰ Vadim Markusin ise Karadeniz’de Türkiye’nin cepheleşmeyi devam ettirmek istediğini belirtmiştir: “Cepheleşme döneminde Karadeniz’de ‘Sovyet askeri tehdidini caydırma kalesi’ rolüne almış olan Ankara, bu klişede ‘Sovyet’ sözcüğünü ‘Rus’ sözcüğüyle değiştirerek, bu rolü yeni şartlarda sürdürmek istiyor. ...”¹¹

2. Karadeniz’de Tarafların Güvenlik ve Refah Arayışı, KEİ, KEİT

Karadeniz kıyılarında yaşayan toplumlar (Romenler, Bulgarlar, Türkler, Ruslar, Gürcüler, Gagauzlar, vd.) Soğuk Savaş yıllarında endişeli, güvenlikten ve yüksek refahtan yoksun yaşamışlardır. Bir toplumun, bir ferдин bir muhitte varlığını sürdürmesi ancak güvenlik ve refahını asgari seviyede teminiyle mümkündür. Barış ile güvenlik her zaman aynı durumu ifade etmez. II. Dünya Savaşı sonrası SSCB-Türkiye uluslararası hukuka göre barış halinde olsalar da karşılıklı güvensizlik süre gitmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Japonya ile SSCB barış andlaşmasına varamamışlardır. Barış andlaşması imzalamadıkları için uluslararası hukuka göre savaş hali günümüze değin süre gelmiştir. Ancak Japonya ile SSCB yöneticileri barış halinde olmasalar da toplumlarının can ve malları endişeli güvende kalmıştır, can ve mallarını tehlikeye atacak girişimlerden uzak durmuşlardır.

Soğuk Savaşın başlaması Karadeniz kıyılarının siyasi, askeri, iktisadi durumu değiştirmiştir, askeri yığınak yapılmış, Karadeniz cephe denizine dönüşmüştür. Karadeniz kıyılarında yaşayan toplumlar Soğuk Savaştan olumsuz etkilenmiştir. Soğuk Savaş sona ererken, uluslararası politikanın değişimi Türkiye’nin Karadeniz’e bakışını değiştirmiştir. ABD ve SSCB Soğuk Savaş’ı sona erdirirken, Gorbaçov ve Bush yeni dünya düzenini kurgularken SSCB’nin, Moskova’nın Karadeniz’e bakışı da değişmiştir. Bu durumu Şükrü Elekdağ şöyle özetlemiştir:

⁸ Voloşın, Andrey ve Anatoli Sestakov (05 Mayıs 1993), “Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya’daki Jeopolitik İkilem”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 020: HBR_00049714: 06-Mayıs-1993 12:12:46.97.

⁹ Özlem (2001): 48.

¹⁰ Kalinin, Aleksey (13 Nisan 1994), “Karadeniz Donanması Kurtarılabilir mi? Türk Deniz Kuvvetleri Rusya ve Ukrayna Kıyılarında Üstün Olmaya Başlıyor”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 009: HBR_00061546: 14/04/1994 10:35:03.08.

¹¹ Markusin, Vadim “Türkiye Genelkurmayı Yönelimlerini Kesinleştiriyor”, *Krasnaya Zvezda*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 134: HBR_00075495: 16/03/1995 19:09:29.66.

“..., Dışişleri Bakanı da projeye kuvvetle karşı çıkıyordu. ... Türkiye’deki iş çevreleri ise, fikri benimsediler ve desteklediler. Özellikle, Türkiye-Sovyetler Birliği İş Konseyinin yıllık toplantısında bu konuda yaptığım konuşma çok büyük ilgi ve destek gördü. ... 150’den fazla Rus işadamı vardı, konuşmamı ayakta alkışladılar. Gorbaçov’un perestroika yaklaşımı Rusya’da yeni bir hava estiriyordu. ... Bu ortamda Karadeniz’i çevreleyen ülkeler arasında müzakereler başladı, Sovyetler Birliği dağılınca da, bağımsızlıklarına kavuşan Bulgaristan’dan, Romanya’dan başka, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan da, Karadeniz Ekonomik İşbirliği müzakerelerine katıldılar.”¹²

KEİ girişimi neden 1990’lı yılların başında ortaya çıkmıştır sorusunun cevabı önemlidir. 1990’lı yılların başında KEİ girişiminin ortaya çıkmasının iki ana nedeni; uluslararası politika (uluslararası sistemin yapısı ve süreçleri, işleyişi) ve Türkiye’nin ekonomi politikalarıdır. 1990’lı yıllarda uluslararası siyasi sistem dönüşmüştür. Uluslararası siyasi sistem büyük savaşlar sonrası dönüşür. Uluslararası siyasi sistemde dönüşüm; uluslararası teşkilatların kurulması ya da dağılmasıyla birlikte gerçekleşir. Milletler Cemiyeti, BM, IMF, IBRD, GATT, AET, NATO, Varşova Paktı, KEİT, AB, WTO verileri (kuruluş tarihleri, kurucuları, işleyişi, sonu) bu iddiayı doğrulamaktadır. KEİ, 1990’lı yıllarda dönüşen uluslararası siyasi sistem sayesinde belirlemiştir. Gorbaçov’la başlayan süreçle birlikte uluslararası siyasi sistem dönüşmeseydi, KEİ girişimi olamazdı. KEİ; II. Dünya Savaşı sonrası Doğu ile Batı arasında olası savaş düşüncesinin doğurduğu siyasi ve iktisadi ayrışmaya dayalı uluslararası siyasi sistem sona ererken ortaya çıkmıştır.¹³

Karadeniz kıyılarında güvenlik ve refah yetersizliği sonucu, güvenlik ve refah arayışı, KEİ girişimini doğurmuştur. Örgüt kuramına göre tüm örgütler yetersizlikten doğar, yetersizlik ortadan kalkınca dağılır. KEİ de tüm uluslararası teşkilatlar gibi yetersizlikten, ihtiyaçtan doğmuştur.¹⁴ Uluslararası teşkilatı kuracak ülkelerin yöneticileri yetersizliği hisseder ya da yöneticileri etkileyen lobiler yetersizliği yöneticilere hissettirir. Uluslararası bir teşkilata ihtiyacı hisseden, kurulmasının yararları, kurulmamasının zararlarının farkına varan ülke yöneticileri harekete geçer ya da lobiler yöneticileri harekete geçirir.

Yetersizliğin türüne göre -güvenlik yetersizliği, iktisadi yetersizlik- uluslararası örgütler kurulur. Güvenlik yetersizliği savunma teşkilatlarının kurulmasına yol açar. Bir devletin yöneticileri uluslararası siyasi ortamdan endişelenirlerse ve muhtemel tehditle yalnız mücadele etmeme ya da edememe kararına varırlarsa, uluslararası güvenlik teşkilatı kurulmasına ya da mevcut teşkilata/teşkilatlara katılarak güvenlik yetersizliğini gidermeye çabalarlar. Bir devletin yöneticileri iktisadi yetersizliklerle yalnız mücadele etmeme ya da edememe kararına varırlarsa uluslararası ekonomik teşkilat kurulmasına ya da mevcut teşkilata/teşkilatlara katılarak iktisadi yetersizliği gidermeye çabalarlar. Yetersizlikten doğan teşkilatlar yetersizliğin sona ermesi ya da örgütün yetersizlik karşısında kifayetsiz kalması halinde teşkilat feshedilir ya da teşkilattan ayrılımlar yaşanır.

Karadeniz odaklı uluslararası bir iktisadi teşkilatın kurulması Karadeniz kıyısında tek bir ülkenin egemenliğinin bulunmamasına dayanır. Karadeniz kıyıları tek bir ülkenin egemenliğinde olsa Karadeniz merkezli, odaklı bir uluslararası teşkilat kurulmasına gerek kalmazdı. Yeltsin döneminde Karadeniz’e ilişkin en dikkat çekici başlık KEİ teşebbüsüdür. Yeltsin döneminde ve öncesinde Karadeniz ülkelerinin iktisadi işbirliği yapmasına yönelik görüşmeler yapılmıştır. Yeltsin’den önce Gorbaçov döneminde KEİ’ne ilişkin ilk toplantı 19 Aralık 1990’da yapılmıştır. Yeltsin öncesi uluslararası siyasi sistemin dönüşümüne tesir eden Gorbaçov KEİ’ye giden süreci ve uluslararası siyasi ortamı açıklamıştır:

¹² https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=8545&P5=B&page1=43&page2=43, (26 Ocak 2019).

¹³ Başaran, 2013: 137.

¹⁴ James ve Rao, 1991: 137.

“... Sayın Özal’la pek çok şeyi konuşma olanağı bulduk ve böylece yeni bir sayfa açmayı başardık bu ilişkiler içerisinde. Karadeniz bölgesi ülkeleri arasında bir işbirliği yaratma projesi ortaya çıktı, ... pek çok halkı ve kültürü birleştiren bu bölgede yeni bir işbirliği olanağı açılmıştır.

...

“Karadeniz bölgesi ülkeleri arasındaki işbirliği konusunda, sanıyorum ki bizler elimizdeki şansın farkına yeterince varamıyoruz. Bu şansın farkına varmalıyız; Soğuk Savaş geride kaldı, ideolojik yönelimlere göre dünyanın bölünmesi geride kaldı ...”¹⁵

Gorbaçov döneminde KEİ ile ilgili ilk toplantı Türkiye’nin girişimi ile 19-21 Aralık 1990’da Ankara’da yapılmıştır.¹⁶ Karadeniz’e kıyı bağımsız Türkiye, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan’ın resmi temsilcilerinin yanı sıra, Sovyetler Birliği heyeti içinde; Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ermenistan Cumhuriyetleri’nin Dışişleri Bakan Yardımcıları yer almıştır. Toplantıda taraflar, Türkiye’nin hazırladığı, önerilen işbirliğinin temel ilkelerini kapsayan taslak üzerinde çalışmışlar, sonuç bildirgesinde KEİ’nin kurulmasında anlaştıklarını resmen açıklamışlardır. 12-13 Mart 1991’de Bükreş’te, 23-24 Nisan 1991’de Sofya’da uzmanlar düzeyinde toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda KEİ’nin amaçları ve ilkeleri üzerinde ortak bir anlayışa varılmıştır. 11-12 Temmuz 1991’deki toplantıda, KEİ andlaşma metni üzerindeki çalışmalar sonuçlandırılarak, imzaya hazır hale getirilmiştir. Moskova toplantısında taraflar, KEİ andlaşmasının yakın bir gelecekte Türkiye’de imzalanması konusunda anlaşmışlardır. 3 Şubat 1992’de Türkiye’de; Türkiye, RF, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna ve Bulgaristan temsilcileri KEİ ile ilgili temel belgeyi parafe etmişlerdir.¹⁷

KEİ girişimi Türk-Rus ilişkileri tarihi açısından önemlidir. Karadeniz ve çevresi Osmanlı-Rusya Çarlığı-Rusya İmparatorluğu devrinde silahlı çatışma alanı olmuşken II. Dünya Savaşı sonrasında 1990’lı yıllara kadar SSCB-Türkiye arasında muhtemel silahlı çatışma alanı olarak algılanmıştır. KEİ girişimi çatışma algısından uzaklaşıp işbirliğine dönüşüm iradesinin göstergesi, işbirliğinin uluslararası teşkilat statüsünde kurumsallaştırılması gereğinin sonucudur. KEİ girişiminden, toplantılarından KEİT’e ulaşılmasıyla Türklerin ve Slavların öncülüğünde ilk uluslararası teşkilatlardan birisi kurulmuştur. Türkiye ile RF arasında ikili hükümetler arası andlaşmalar önemli olmakla birlikte, çok taraflı bir andlaşmayla uluslararası tüzel kişiliğe haiz bir teşkilatın kurulması çok daha önemlidir. Çünkü uluslararası teşkilatlar onları kuran hükümetlerden çok daha uzun yaşar ve bir aktör olarak uluslararası sisteme dâhil olup, işleyişini etkilerler. Türkiye ve RF yöneticileri bunun şuurunda olarak KEİT andlaşmanı imzalamışlardır. KEİ bildirgesi incelendiğinde kurulması öngörülen bir teşkilat olmadığı, sadece ortak değer ve temennilerin bildirgeye yansıdığı görülür.¹⁸ KEİ girişiminden, toplantılarından, bildirgesinden zamanla KEİT’e ulaşılmıştır.

Türkiye, KEİ girişimine SSCB devrinde, SSCB’nin varlığının devamını varsayarak başlamış, Karadeniz’e kıyı ülkeler Bulgaristan, Romanya ve SSCB ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kurumsallaştırmak amacıyla yola çıkmıştır. RF’nin 25 Haziran 1992’de imzaladığı KEİ bildirgesi metni için SSCB yöneticileri, diplomatları ile uzlaşmaya varılmıştır. SSCB’nin dağılması/dağıtılması KEİT’e ulaşmayı geciktirmiştir. SSCB sonrası RF, KEİ girişimine, toplantılarına mesafeli yaklaşmıştır. SSCB’nin dağılması sonrasında, Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyon kayıtlarına alınan RF basınından haber ve yorumlarda, Karadeniz çevresinde Türkiye’nin nüfuzunu KEİ vasıtasıyla arttırdığı/arttıracığı yorumları görülür:

¹⁵ Gorbaçov, 1995: 84.

¹⁶ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/PTcMZ/date/1990-12-08>, (05 Aralık 2017).

¹⁷ Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) <http://www.tarim.gov.tr/BSGM/Belgeler/UluslararasıC4%B1%20KuruluC5%9Flar/KE%C4%Bo.pdf>, (26 Ekim 2016).

¹⁸ Başaran, 2002: 91-92.

"Karadeniz bölgesinin" oluşturulması durumunda, Türkiye'ye, burada bir lider güç ve ayrıca Rusya, Ukrayna, Moldova, Romanya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan vb. ülkeler arasındaki ilişkilerde bir bağlantı, arabulucu ve hakem rolü de hazırlanmış olacaktır."¹⁹

"Çoğu gözlemci, Cindoruk'un ziyaretini, nüfuz alanlarının Rusya ile Türkiye arasında resmen paylaşılmasının başlangıcı olarak görmekte. Ankara'nın Karadeniz bölgesindeki liderliği ile mutabık kalan Yeltsin, basında da kaydedilmiş olduğu gibi, şu koşulu ileri sürmüştür: Türkiye, Orta Asya'nın Rusya'nın stratejik çıkar alanı olduğunu göz önünde bulunduracaktır."²⁰

"Ülkemizin, Karadeniz dışında, suyu donmayan denizleri yoktur. Rusya'nın yararlanabileceği liman sayısı da azalmıştır. Bütün bunlar biliniyor. Ama, gözden kaçan başka bir nokta var: acaba Türk diplomasisi, Rusya'ya yönelen bu deneme atışından sonra, Karadeniz bölgesindeki hegemonist çabalarına yeniden başlamada ne kadar ilerlere gidecek?"²¹

Yukarıda Basın Müşavirliğinin koleksiyonuna RF basınından 1993-1994'te aldığı haber, yorumlara benzer şekilde Gorbaçov, Türkiye ziyareti sırasında, 27 Nisan 1995'te, Karadeniz'de işbirliği için nüfuz alanı oluşturma politikasının, Panslavizm ve Pantürkizm'in, engel teşkil ettiğini belirtmiştir:

"Bizde Slav ülkeler arasında bir birliğin kurulmasına yönelik Panslavist görüşten vazgeçildi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ... sizde de Pantürkizm akımı canlanmaya başladı. ... Bu görüşler birleştirici değil, bölücü nitelik taşır. Bizler, Panslavizm ya da Pantürkizm'i gerçekleştirmeye çalışırsak, Karadeniz bölgesinde nasıl bir işbirliği oluşturabiliriz? ..." ²²

"Türkiye'de, bu cumhuriyetlerde etki alanı oluşturma eğilimi ya da coşkusu vardı başlangıçta. Bu bölgeleri etki alanları değil, işbirliği alanları olarak görmemizin daha doğru olacağını bilmemiz gerekiyor."²³

Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonuna RF basınından 1995 ve sonrası yıllarda Karadeniz ve kıyı ülkelerinde Türkiye'nin etkisinin artmasının endişesini yansıtan çok sayıda haber, yorum, makale eklenmiştir:

"Türkiye ilk önce Kırım'da ve Moldova'nın Gagavuzya'sında olmak üzere, parçalanmış SSCB'de etnik Türklerin çıkar ve haklarını savunma gereğiyle, Karadeniz bölgesinde nüfuzunu artırmak istiyor. Kiev'in Moskova'yla muhtemelen daha yakın ilişkiler kurmasına karşılık olarak, Ankara-Kiev mihverinin sağlamaştırılması öncelikli hedef olarak ele alınmaktadır."²⁴

"SSCB'nin dağılması ve bunun akabinde Türkçe konuşan beş devletin ortaya çıkması Türkiye'nin önünde bazı politikacıların başını döndüren ufuklar açmıştır. Dil ve din unsurları bu ülkeleri birbirine bağlamış, Karadeniz'den Sarıdeniz'e kadar uzanacak "büyük Türkistan" hayali yeniden Avrupa üzerinde belirmiştir."²⁵

"Karadeniz'de Türk bayrağının hâkim olması Moskova'yı sınırlendiriyor. Moskova, Ankara'nın eskiden SSCB'nin birer parçası olan Transkafkasya ve Orta Asyalı cumhuriyetlerle oldukça başarılı

¹⁹ Vermeşeva, Seda (3-9 Şubat 1993), "Türk Yine Kötülük Yapıyor", *Rossiya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 059: HBR_00046285: 04/02/1993 15:40:16.60.

²⁰ Vermeşeva, Seda (3-9 Şubat 1993), "Türk Yine Kötülük Yapıyor", *Rossiya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 059: HBR_00046285: 04/02/1993 15:40:16.60.

²¹ Himenko, Anatoli "Ekonomi ve Politikadaki Harikalar", *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 135: HBR_00061422: 11/04/1994 20:54:02.15.

²² Gorbaçov, 1995: 85.

²³ Gorbaçov, 1995: 90.

²⁴ Dolgov, Boris (23 Şubat 1996), "Ankara'nın İslam Motifi ... Türkiye, Genel Seçimlerden Sonra", *Pravda*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 045: HBR_00011254: 26/02/1996 14:01:03.01.

²⁵ Jager, Mihail (13 Nisan 1997), "Karadeniz'den Sarıdeniz'e Kadar Uzanacak Olan Türkistan", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0081: 17/03/1997 16:47:36.

flörtünü kuşkuyla izliyor. Moskova, boğazlardaki seyrüsefere Türkiye'nin uyguladığı sıkı sınırlamaları hassasiyetle karşılıyor.”²⁶

Pantürkistler Adriyatik Denizinden başlayarak Türklerin anası sayılan “Bozkurt Dışisinin” doğduğu yer olan Altay bölgesine kadar uzanacak Turan devletinin kurulmasını arzu ediyorlar.²⁷

Basın müşavirliği koleksiyonuna alınan RF'deki siyasi endişeleri yansıtan haber, yorumlar, Türkiye-RF arasındaki sorunlar, KEİ girişiminin uluslararası kişilik kazanmasını geciktirmişse de Türkiye ile RF arasında iktisadi ilişkilerin artması KEİ girişiminin akamete uğramasını önlemiştir. RF-Türkiye ilişkilerindeki iktisadi ilerleme, siyasi endişenin, gerilimin azaltılmasına imkân sağlamıştır. Artan iktisadi bağlantılar siyasi gerilimleri dengeleyici bir unsur olmuştur. İşlevselci okulun iddiaları bağlamında RF-Türkiye ilişkilerinde iktisadi ve insani bağların güçlenmesi, hem siyasi sorunlara yönelen bir dış politika söyleminden uzaklaşılmasına hem de ikili ilişkilerin KEİ görüşmeleri içerisinde geliştirilmesine olanak sağlamıştır.²⁸

SSCB'nin dağılması sonrası RF'nin Ukrayna ile anlaşmazlığı, Kafkasya'da istikrarsızlık ve RF'nin Karadeniz limanlarının çoğunu kaybetmesi nedeniyle RF'nin Karadeniz'deki nüfuzu SSCB'ne nispeten azalmıştır. Böyle olunca RF Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı görevlileri; Andrey Volosin ve Anatoli Sestakov Karadeniz'den Orta Asya'ya kadar alandaki boşluğu Türkiye'nin doldurmaya çabaladığını iddia etmişlerdir.²⁹ KEİ, RF'de Türkiye'nin nüfuzunu artırma girişimi olarak algılanmaya başlamıştır. 10 Mart 1994'te faaliyete geçen daimî sekreteryaya başkanlığına bir RF büyükelçisi getirilmiştir. Böylelikle RF'ye, Türkiye'nin KEİ girişimini Karadeniz çevresinde nüfuz alanını genişletme aracı olarak kullanmayacağı mesajı verilmiştir.

Sonuç olarak Yeltsin döneminde Türkiye ile RF arasında siyasi endişeler, sorunlar nedeniyle KEİ görüşmeleri uzamış, KEİT'in kurulması gecikmiştir. KEİ görüşmeleri siyasi sorunların görüşüldüğü bir ortam haline gelmiştir. Uzayan görüşmelere rağmen Türkiye ile RF arasında 1992'den itibaren sürekli artan ticaret hacmi KEİ fikrinin temelsiz olmadığını göstermiştir. 1996'da Moskova'daki KEİ zirvesinde KEİ'nin bölgesel bir iktisadi teşkilata dönüştürülmesi ve bu amaçla KEİ tüzük taslağının hazırlanması kararlaştırılmıştır.³⁰ Uzun gecikmelerden sonra KEİT Şartı 5 Haziran 1998'de Yalta'da imzalanmıştır. Siyasi sorunlar nedeniyle birkaç kez savaş tehditlerinin savrulduğu Yeltsin döneminde Osmanlı-Çarlık, SSCB-Türkiye ve RF-Türkiye ilişkileri tarihinde bir ilk yaşanarak iki ülke bir uluslararası örgütün kurulmasına öncülük etmiş, vesile olmuştur.

Türkiye ve RF, KEİ'nin Karadeniz kıyılarına refah ve güvenlik getirmesi umundundaydı. KEİ'nden iktisadi beklentilerin yanında siyasi sorunların görüşülmesini ve çözümünü temin edecek bir kurumsal ortam beklentisi de vardı.³¹ Kurtcebe Alptemoçin iktisadi ilişkilerin olumlu siyasi sonuçlar doğuracağını 1999'da şöyle ifade etmiştir:

“Diğer bir husus da, bir zamanlar Karadeniz Ekonomik İşbirliğini kurarken, rahmetli Özal'ın söylediği gibi; eğer biz ülkelerimiz arasında insan dolaşımını, mal dolaşımını ve para dolaşımını sağlarsak ülkeler birbirini daha iyi tanırlar. Birbirlerinin adetlerini, geleneklerini görürler. Birbirlerini daha iyi anlarlar. Böylece, güven ortamı kendiliğinden oluşur.”³²

²⁶ Borovoy, Yakov, “Şanssız Ada”, *Novoye Vremya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0014: 06/10/1997 10:52:07.

²⁷ Sabov, Aleksandr, “Çifte Standart”, *Rossiyskaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0110: 08/06/1999 23:21:24.

²⁸ Purtaş, 2006: 45.

²⁹ Volosin, Andrey ve Anatoli Sestakov (05 Mayıs 1993), “Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya'daki Jeopolitik İkilem”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 020: HBR_00049714: 06/05/1993.

³⁰ Kasayev, Alan ve Vyaçeslav Lebedev, (05 Haziran 1998), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgenin Sınırlarını Açmaktadır”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0066: 05/06/1998 16:16:25.

³¹ Uzgel, 2004: 302.

³² Alptemoçin, 1999: 60.

3. Türk Boğazlarından Petrol Nakli

Yeltsin döneminde petrol tankerlerinin boğazlardan³³ geçişinin düzenlenmesi sorunu yaşanmıştır. RF, Hazar Denizi/Gölü³⁴ enerji kaynaklarının tankerlerle Türk boğazlarından naklini zorlarken, Türkiye, İstanbul ve Çanakkale kıyılarında çevre sorunları ve boğazlarda seyrüsefer riskine vurgu yapmıştır. Bu gerekçelerle Türkiye, boğazlardaki trafiği düzenleme yönünde adımlar atmıştır. RF ise Türkiye'nin trafiği düzenleme hakkının olmadığını iddia etmiştir. Montrö'ye göndermeler yapılmıştır. Basın Müşavirliği koleksiyonunda yer verilen Siponov'un değerlendirmesi iki tarafın tutumunu özetlemiştir: "Ankara'dakiler, II. Nikola'nın ele geçirmeyi çok arzuladığı boğazlardan süper tankerlerin geçmesinin Montreux'de imzalanan anlaşmada öngörülmediğini tekrarlayıp duruyorlar. Tabii, tankerler sadece bir başlangıç olacak diye düşünen Rusya, kendisinden beklenen anlayışı göstermiyor."³⁵

Türkiye boğazlardan geçişi düzenleyen yeni seyrüsefer tüzüğünü³⁶ 1 Temmuz 1994'te³⁷ uygulamaya koymuştur. 13 Mart 1994'te Kıbrıs bandıralı Rus petrolü taşıyan, Nassia tankerinin Karadeniz'den boğazlara girerken uğradığı kaza, tankerlerin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçişlerine sınırlamalar getirilmesinin resmi gerekçesini oluşturmuştur.³⁸ Türkiye'nin, boğazlardan geçişi düzenleyen yeni seyrüsefer tüzüğünü, 1 Temmuz 1994'te yürürlüğe koymasından önce Rusya 30 Haziran 1994'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne memorandum vermiştir. Memorandumda, tüzüğün seyrüseferin tamamen durdurulmasına varan haksız sınırlamalar getirmekte olduğu ve bunun boğazlardaki seyrüsefer sözleşmesine aykırı olduğu kaydedilmiştir. Memorandumda, Karadeniz ve boğazlardaki seyrüsefer serbestliğinin hem Rusya ve hem de diğer Karadeniz ülkelerinin ekonomileri için önem taşıdığı belirtilmiştir. Moskova'nın, geçiş için izin alınmasını ve belirli gemilerin geçişinin yasaklanmasına kadar varan tek taraflı sınırlamaları haklı olarak kabul edemeyeceği ifade edilmiştir. Memorandum, Türkiye'yi, bu aşamada, tüzüğün, tüm ülkelerce tanınan ilkelere ve uluslararası deniz hukukuna ters düşen maddelerinin uygulanmasından vazgeçmeye çağırmıştır.³⁹

Hazar petroleri ile "boğazlardan geçiş meselesi" ilişkilendirilmiştir. Hazar petrolünün uluslararası pazara hangi yolla sevk edileceğine dair farklı teklifler ortaya çıkınca RF de önerisini sunmuştur. Bakü ve Ankara, petrolün Akdeniz'deki Türk terminali Ceyhan üzerinden Batı'ya ulaştırılmasını tercih ederken Rusya petrolün Karadeniz'deki Novorossysk limanına pompalanmasını önermiştir.⁴⁰ RF, Hazar petrolünün mevcut boru hatlarıyla Novorossysk'e nakli, oradan da Karadeniz ve boğazları geçerek uluslararası pazara sevkiyatını çıkarları açısından en uygun yol olarak değerlendirmiştir. RF bu yolun işleyebileceğini göstermek istemiştir. RF'nin 1994 sonlarında başlattığı Çeçenistan harekâtının nedenlerinden biri de petrol naklinin

³³ "Boğazlardan geçiş" ile Çanakkale Boğazı-Marmara Denizi-İstanbul Boğazından geçiş ya da ters istikamette geçiş kastediliyor. "İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizinden oluşan Türk Boğazlar sistemi..." bkz. <http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa>, (26 Ocak 2019) Boğazları kullanan tüm ülkelerin tankerleri kastediliyor. Türkiye'nin münhasıran Rusya bandıralı tankerlerin boğazlardan geçişinin kolaylaştırılması ya da zorlaştırılmasına ilişkin düzenleme düşüncesi yoktu.

³⁴ Hazar'ın göl mü deniz mi olduğuna yönelik anlaşmazlık vardı.

³⁵ Siponov, Mihail (18 Ağustos 1993) "Çanakkale Boğazı'nı Kullanmamız İmkânsız...", *Kuranti*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 065: HBR_00053474: 18/08/1993 15:38:04.50.

³⁶ "Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük" Resmi Gazete 11 Ocak 1994 Sayı: 21815, 3-47 <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21815.pdf>, (26 Ocak 2019).

³⁷ <http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa>, (erişim tarihi: 26 Ocak 2019).

³⁸ Baranovski, Andrey, "Türkiye, Orta Asya Petrolünün Bir Kısmını Kapmak İstiyor Tankerlerin Boğazlardan Geçişine Uygulanan Sınırlamalar 450 Bin Ton Petrol Kaybına Eşdeğer", *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 079: HBR_00074196: 21/02/1995 17:16:07.69.

³⁹ "İstanbul Boğazı ile İlgili Tartışma Ankara, Boğazlardan Geçiş Zorlaştırıyor", *Rossiyskaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00065130: 14/07/1994 16:14:25.74.

⁴⁰ Polonski, Vsevolod, "Hazar Denizi Petrolü İçin Mücadele", *Obsaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 111: HBR_00079843: 26/05/1995 17:49:15.51.

önerdiği yolla mümkün olduğunu göstermektedir. RF, Çeçenistan'dan geçen mevcut Bakü-Novorossiysk hattının güvenliğini sağlayıp Novorossiysk'ten yüklenen tankerlerin Karadeniz ve boğazlar yoluyla dünya piyasalarına çıkışının mümkün olacağını uluslararası petrol şirketlerine göstermek için Çeçenistan'a müdahale etmiştir.

1995'e gelindiğinde Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarındaki Karadeniz'e ilişkin yazıların içerisinde bazı kelimeler dikkat çekiyordu, sıkça tekrarlanıyordu: Hazar petrolü, Karadeniz, boğazlar, Çeçenistan, Novorossiysk, Ceyhan, uluslararası petrol şirketleri. Özellikle devlet kontrolündeki gazetelerin devlet politikaları ile çelişmeyeceği varsayımından yola çıkarak Gazprom'un denetimindeki Trud gazetesinde yayınlanan "Ankara'nın 'Çeçen Haritası'" başlıklı yazıya dikkat çekmek gerekir. Bu yazıda Azeri petrolünün nakli konusunda karar alınırken Ankara'nın "Çeçen kozunu" oynadığı, Rusya'nın güneyindeki istikrarsızlığın petrolün Ceyhan limanına nakledilmesi lehine gerekçe olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Boğazlarda gemi trafiği için özel düzenlemenin de aynı açıdan değerlendirilebileceği, bu uygulamanın serbest seyrüsefer hakkını kısıtlayıp Karadeniz ülkelerini zarara soktuğu, Türk tarafının Çeçen muhalefetiyle doğrudan bağ kurduğu iddia edilmiştir.⁴¹

RF'nun Karadeniz ve boğazlar yoluyla petrol nakli önerisine Türkiye ve Azerbaycan başından beri karşı çıkmıştır. RF, Türkiye'nin boğazlardan geçişi düzenlemeye yönelik tedbirlerinin gerekçesi olan kazaların önlenmesi ve çevrenin korunmasına kuşkuyla bakıp bunun Hazar petrolünün Türkiye üzerinden sevkiyatı lehine alınan tedbirler olduğuna inanmıştır. Türk tarafı İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçişi düzenleyici tedbirler alınca, RF önerisinin gerçekleşmesi güçleşmiştir. Türkiye, ABD'nin desteğini alarak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesini tamamlamıştır.

4. Mavi Akım

Yeltsin döneminde Karadeniz'in üzeri petrol nakline, Karadeniz'in altı ise gaz nakline konu olmuştur. Türkiye, Karadeniz ve boğazlar üzerinden devasa tankerlerle petrol nakline kaza olasılığı ve çevrenin korunması gerekçesi ile düzenleme, sınırlama getirmişken Karadeniz'in altından gaz naklinde bir sakınca görmemiştir. Karadeniz'in altından gaz boru hattı geçirilmesi görüşmeleri Yeltsin döneminde başlamıştır. ABD, Türkmenistan ve Azerbaycan Karadeniz'in RF kıyısından batıp, Karadeniz'in altından geçip, Karadeniz'in Türkiye kıyısından çıkacak, RF kontrolündeki gazın yerine, Türkmenistan ve Azerbaycan gazının Türkiye'ye naklini (trans-Hazar projesi) önermişlerdir. RF önerisi mavi akım ile, ABD, Türkmenistan ve Azerbaycan tekli trans-Hazar rekabeti yaşanmıştır. ABD'nin yeterince destek vermemesi üzerine trans-Hazar proje olarak kalmıştır.⁴² RF yönetimi mavi akım projesini çok önemsemiş ve gerçekleşmesi için aşırı çaba harcamıştır. Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan RF yayınlarında mavi akıma sıkça rastlanması, 289 kez tekrarlanması, RF yönetiminin mavi akıma verdiği önemi yansıtmaktadır.

"Mavi akım" olarak bilinen andlaşma 15 Aralık 1997'de imzalanmıştır. Antlaşmanın 1 Nisan 1998'de TBMM'ce 4357 sayılı kanunla onaylanması uygun bulunmuştur. Mavi akım projesinin Türkiye-RF arasında boğazlardan petrol tankerlerinin geçişi hususundaki mücadeleye olumlu

⁴¹ Cerepahin, Viktor, (30 Kasım 1995), "Ankara'nın 'Çeçen Haritası'", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00006941: 30/11/1995 16:23:53.08.

⁴² Tınç, Ferai, (21 Mayıs 2000), "Türkmen Gazı Hayal Oldu", *Hürriyet*.

yansıyacağı iddia edilmiştir.⁴³ NATO üyesi Türkiye’de ve Yakındoğu’da nüfuzunu kaybetmekten korkan ABD, projeye “ilgisizliğini” ifade etmiştir.⁴⁴ ABD’nin aktif olarak trans-Hazar doğalgaz projesinin lobiciliğini yapması, mavi akım projesinin gerçekleşmesini şüphelendirmiştir.⁴⁵

ABD, trans-Hazar teklifini bakanlık düzeyinde takip etmiştir. ABD enerji bakanı Bill Richardson 16 Ağustos 1999’da Ankara’da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile görüştüktan sonra 17 Ağustos 1999’da Bakü’ye gitmiştir. Bakan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’yi bağlayacak trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşaat projesini hızlandırmak amacıyla ziyaretlerde bulunmuştur. Moskova, Bill Richardson’ın gayretlerini mavi akım projesini engelleme çabası olarak görmüştür.⁴⁶ RF Dışişleri Bakanlığı, ABD enerji bakanının ziyaretlerine ilişkin yayınladığı bildiri, “birtakım Amerikan yetkilileri "mavi akım" Rus-Türk doğalgaz projesini küçük düşürmek amacıyla politik vb. baskı araçlarını kullanmak için giderek faaliyetlerini artırırlar” ifadesine yer vermiştir.⁴⁷

Aslında RF yöneticileri ABD’nin, Türkiye’de ve Karadeniz’de nüfuzunun azalacağına yönelik kaygılarının gerçekliğini teyit etmişlerdir. RF başbakan yardımcısı Viktor Hristenko, Eylül 1999’da mavi akım hattının RF’deki Beregovoye Köyü’nden Samsun’a kadar olan kısmının inşasına ilişkin Rusya ile Türkiye arasındaki protokol taslağının Rusya hükümetince onaylanması konusuna değinerek, RF’nin bölgedeki jeopolitik konumunu iyileştireceğini ve nüfuzunun artmasına yardımcı olacağını vurgulamıştır.⁴⁸

ABD’nin Türkiye ve Karadeniz’de nüfuzunu koruması, Hazar’da etkinliğini arttırması çabalarına RF ve Türkiye yetkililerinin yaklaşımı ilginçtir. Gazprom başkanı Rem Vyakhirev, “ABD, Türkmen doğalgazının Türkiye’ye ve bu ülke üzerinden Avrupa’ya sevki için trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşaat projesini hızlandırmak için emsalsiz bir baskı ve şantaj yapmaktadır.” demiştir.⁴⁹ İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı, Gazprom başkanı Rem Vyakhirev’in ABD’ye dair iddialarını Eylül 1999’da doğrulayıp, ezilmemek ve ayakta kalabilmek için RF ve Türkiye’nin, Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar uzanan iktisadi birlik kurması gerektiğini ifade etmiştir. Andrey Stepanov’un İstanbul Milletvekili ve Türk Demokrasi Vakfı Başkanı Bülent Akarcalı ile mülakatı “Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor” başlığı altında Trud gazetesinin 28 Eylül 1999 tarihli sayısında yayınlanmıştır.⁵⁰

“Biz Avrupa Birliği, NAFTA ve Asya-Pasifik bölgesi ekonomik birliği gibi güçlü bir bölgesel ittifaklar çağında yaşıyoruz. Bunlar arasında ezilmemek ve ayakta kalabilmek için Rusya ve Türkiye’nin, Balkanlar’dan Orta Asya’ya kadar uzanan ekonomik bir birliği kurması gerekiyor. Bu birliğin potansiyeli ülkelerimizin ortak potansiyelinden çok daha büyük olarak ekonomik gelişmeye devasa bir ivme kazandıracaktır. Bölgede siyasi istikrarın sağlanması için yatırım imkânlarının yıllık 50 milyar doları aşması gerekiyor. "Mavi akıntı" projesi böyle bir birlik için başlangıç noktası olabilir.

⁴³ Bovt, Georgi (27 Aralık 1997), “‘Mavi Akım’ Siyasi Engelleri Ortadan Kaldıracaktır”, *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0065: 18/12/1997 13:54:28.

⁴⁴ Vladimirov, Aleksandr, (14 Nisan 1998), “Mavi Akım’ın Stratejisi”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0053: 14/04/1998 14:23:31.

⁴⁵ Mihaylov, Vladimir ve Georgi Smolnikov (04.Kasım 1998), “‘Transhazar’ Boru Hattı ‘Mavi Akım’ın Rakibi”, *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0117: 04/11/1998 20:48:35.

⁴⁶ Chubchenko, Yuri (18 Ağustos 1999), “ABD, Türkmenistan’ı Batı’ya Çekiyor”, *Kommersant*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0163: 19/08/1999 20:58:10.

⁴⁷ Chubchenko, Yuri (18 Ağustos 1999), “ABD, Türkmenistan’ı Batı’ya Çekiyor”, *Kommersant*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0163: 19/08/1999 20:58:10.

⁴⁸ Yastrebtsov, Gennadi (15 Eylül 1999), “Denizde Rekabet”, *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0085: 15/09/1999 18:42:50.

⁴⁹ İvanov, Nikolay (17 Eylül 1999), “Rus Parlamenterler ‘Mavi Akım’ı Amerikan Rakiplerden Koruyacak”, *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0041: 17/09/1999 14:15:13.

⁵⁰ Stepanov, Andrey (28 Eylül 1999), “Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor”, *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0070: 28/09/1999 17:30:18.

Amerikalılar, Rus doğalgazının Karadeniz'in altından geçerek Türkiye'ye gelmesini öngören bu projenin hayata geçirilmesine itiraz etmektedirler. "Mavi akıntı" projesi, karşılıklı çıkar ve milli prestij açısından hayati önem taşıyan bir konudur."⁵¹

1999 sonuna yaklaşılırken doğal gaz için iki ayrı hat arasında (mavi akım ile trans-Hazar) ve petrol için iki ayrı hat (Bakü'den Novorossiysk limanına oradan Karadeniz ve boğazları geçecek hat ile Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı) arasında rekabette sona yaklaşıyordu. 1999 Kasım'ında mavi akım, BTC, trans-Hazar anlaşmalarının imzalanması bekleniyordu. Bu sırada ABD desteklediği trans-Hazar ve BTC hatları için baskı ve yönlendirmelerini arttırmıştı.⁵² Başbakan Bülent Ecevit'in 4-6 Kasım 1999 tarihli Moskova ziyareti sırasında Başkan Yeltsin ile görüştürülmemesi, RF kuvvetlerinin Grozni'ye saldırısı, Çeçen katliamı, "Washington entrikaları" imzalanması beklenen mavi akım inşa protokolünü engellemiştir.⁵³

Kasım ayı içinde petrol nakli ve gaz nakli anlaşmaları imzalanmıştır. Hazar petrolünün Karadeniz, boğazlar üzerinden taşınması seçeneği yerine BTC boru hattıyla nakli anlaşması 18 Kasım 1999'da imzalanmıştır. Bir hafta sonra ise trans-Hazar seçeneği yerine 27 Kasım 1999'da mavi akım anlaşması imzalanmıştır. Kasım 1999'da imzalanan petrol ve gaz nakli anlaşmalarına varıluncaya kadar rekabet halindeki hatlarla bağlantılı olduğu düşünülen olaylar yaşanmıştır. ABD Hazar petrolünün İran'ı aşarak Basra Körfezine nakline ilişkin bir anlaşmaya varılması düşüncesine kolayca engel olmuşken RF'nin Karadeniz üzerinden ve boğazlardan petrol nakli önerisi yerine BTC seçeneğinin kabul edilmesi için uzun yıllar çabalamıştır. RF, önerdiği hattın güvenli olmadığı, hattın geçtiği Çeçenistan'da güvenliği temin edemediği itirazlarını geçersiz kılmak için Çeçenistan'a 2 kez (1994 ve 1999) askeri müdahalede bulunmuştur. RF diğer seçenek BTC'nin de güvenli olmadığını göstermek için önerilen güzergâhta PKK faaliyetlerini desteklemiştir.⁵⁴ RF önerdiği güzergâh (Novorossiysk'ten tankerlere yüklenecek petrolün izleyeceği Karadeniz, boğazlar) üzerinde Türkiye'nin seyrüsefer güvenliği ve çevre riski kısıtlamaları getirdiğini iddia etmiştir.⁵⁵ Önce ABD,

⁵¹ Stepanov, Andrey (28 Eylül 1999), "Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0070: 28/09/1999 17:30:18.

⁵² Stepanov, Andrey (20 Kasım 1999), "Boru Hattının Sonu Çıkmaza mı Giriyor?", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0021: 23/11/1999 11:15:55.

⁵³ Guli, Sergey, (16 Kasım 1999), "Bayrama Doğru Ateşkes", *Noviye İzvestia*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0036: 21/11/1999 16:21:02.

⁵⁴ "Türkler, Rusya'nın, Kürt hareketi ile gizli temaslar içinde olması ve onların yardımı ile Hazar Denizi havzasından "büyük petrolün" nakledileceği Bakü-Ceyhan boru hattı inşaatını engellemesinden şüpheleniyorlar. Gerçekten de Moskova, petrolün Bakü'den dünya pazarlarına Novorossiysk üzerinden nakledilmesini istiyor. Kommersant Daily'nin elindeki bilgilere göre, Rusya son yıllarda PKK ile dondurulmuş olan ilişkilerini yeniden canlandırarak, Mayıs ayında, Rus tarafının isteği üzerine Öcalan'ın savaş arkadaşlarından Mahir Velat, Moskova'ya gelmiş ve PKK'nın legal politik kanadı olan Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin Moskova temsilcisi olmuştur." Gankin, Leonid, (22 Ekim 1998), "RF Dışişleri Bakanlığı, PKK Liderinin Moskova Bölgesinde Saklandığı Yolundaki İddiaları Yalanladı", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0067, 22/10/1998, "... Kürt partizanlarının siyasi kanadını Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi oluşturmaktadır. Bu örgütün BDT temsilcisi Mahir Velat'la bir söyleşi yaptık: ...." "Soru: Siz, Rusya ve Kürtleri müttefik olarak ilan ederek, stratejik çıkarlarımızın uyduğunu söylediniz?" .... "Hazar petrolünün naklini öngören iki ana proje vardır. Bunlar Rus ve Amerikan projeleridir. Türk-Amerikan önerisine gelince; bunun gerçekleşmesi söz konusu değildir. Rus projesinin gerçekleşmesi gerekiyor. Bu da bize bağlıdır. ..." Soru: Rus istihbaratından yardım aldığınız söyleniyor? Cevap: Biz, Rus istihbaratı ile ilişkilerimizi sürdürüyoruz. ..." Guli, Sergei (10 Ekim 1998), "Kürtler, 'Türkiye'ye Karşı İşbirliği' İçin Rusya'ya Çağrıda Bulunuyor", *Noviye İzvestiya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0120, 12/10/1998. Gankin, Leonid (07 Ağustos 1998), "Kürtler Moskova'nın Kendilerini Desteklemesi Halinde Rus Boru Hattı İçin Mücadele Etmeye Hazırlar", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 00696440, 07/08/1998. "Mahir Velat (Numan Uçar)...Velat, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın esir edilmesi sürecinde örgütün Rusya'daki birinci dereceden sorumlusuydu. ....Rus dış politikası pragmatisttir. Ne kadar kullanır ve faydalanırım diye düşünür. Kurulan bütün ilişkiler taktik bir ilişki olduğu için hep güçlüünün yani Rusya'nın menfaatine sonuçlanmıştır." http://www.kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=596&Itemid=1, (26 Ocak 2019).

⁵⁵ "Ankara'nın boğazlardan tankerlerle petrol sevkinin düzenlemesi, daha doğrusu sınırlamalar getirmesi "petrol kampanyasının" sadece bir parçasıdır. Kampanyanın diğer parçası ise, boru hattının Türk topraklarından geçmesi için sürdürülen mücadeledir." Bovt, Georgi, (24 Şubat 1995) "Transkafkasya'da Satranç ... Hamleler Zorunlu", *Kommersant*

Abdullah Öcalan'ı 16 Şubat 1998'de Türkiye'ye verip BTC hattı üzerinde PKK engelini zayıflatmıştır. Sonra 29 Ekim 1998'de Ankara'ya gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye adına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz ile ABD adına gözlemci olarak Enerji Bakanı Bill Richardson'un imzaladığı bildiriye Hazar petrolünün Bakü-Ceyhan hattından geçmesi gerektiği teyit edilmiştir.⁵⁶ Bundan bir yıl sonra BTC andlaşması 18 Kasım 1999'da İstanbul'da Bill Clinton şahitliğinde "Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşma" adıyla imzalanmıştır.⁵⁷ BTC andlaşmasını müteakiben 27 Kasım 1999'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında Rus doğal gazının Karadeniz altından Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin 15 Aralık 1997 Tarihli Anlaşmaya Ek Protokol" imzalanmıştır.⁵⁸

ABD, Abdullah Öcalan'ı Türkiye'ye vererek BTC güzergâhında PKK engeli zayıflatıldıktan sonra RF Bakü-Novorossiysk hattı üzerinde II. Çeçenistan Savaşını başlatmıştır. Eylül ayındaki RF saldırıları sonrası Başbakan Bülent Ecevit'in Moskova ziyareti öncesi 1 Kasım 1999'da RF Savunma Bakanlığından yapılan açıklamada, Çeçenistan'ın ikinci büyük kenti Gudermes'in tamamen kuşatıldığı, başkent Grozni'nin de güneyi dışında bütün kesimlerinin abluka altına alındığı harekât sırasında 100 Çeçen milisin öldürüldüğü bildirilmiştir.⁵⁹ 5 Kasım'da Moskova'da, Başbakan Bülent Ecevit başkanlığındaki heyetle görüşülmüş ancak beklenen mavi akım protokolü imzalanmamıştır. RF Başbakanı Vladimir Putin, Türk heyetinin Moskova ziyaretini yorumlayarak, "mavi akım protokolü imzalanacak ve ABD buna karşı çıkamayacaktır. Bu, Rusya ile Türkiye'nin iç işlerdir" demiştir.⁶⁰ RF basını Hazar ve Karadeniz bölgesini stratejik çıkar bölgesi olarak ilan eden ABD'nin Başbakan Bülent Ecevit'in 4-6 Kasım 1999'daki Moskova ziyareti sırasında mavi akım projesini aktif olarak engellediğini iddia edilmiştir.⁶¹

BTC andlaşmasını müteakiben 27 Kasım 1999'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Protokol"ün imzalanması sonrası 3 Aralık 1999'da Duma'da Gazprom Başkanı Rem Vyakhirev "biz, bu projeyi hazırlarken, ilk kez Amerikan şirketleriyle açıkça mücadeleye girdik ve kazandık" demiştir. Vyakhirev, ABD'nin trans-Hazar projesini desteklemekle ve daha başka nakil koridorları oluşturmakla, Rusya'yı, Orta Asya, Türkiye ve Balkanlar'dan uzaklaştırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Rem Vyakhirev, "mavi akım'ın Rusya açısından jeostratejik önemi vardır." demiştir.⁶²

Sonuç olarak Yeltsin döneminde Karadeniz'in üzeri petrol, Karadeniz'in altı gaz nakline konu olmuş, ABD'nin desteği ile Hazar petrolünün Karadeniz ve boğazlardan geçişinin alternatifi

-----
Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 060: HBR_00074357, 24/02/1995. "Ekolojik gerekçelerin arkasında her halde ekonomik gerçekler yatmaktadır." Zamyatin, Viktor (17 Mayıs 1994), "Türkiye'nin Boğazlardaki Yeni Trafik Rejimi Hakkında Görüşü ... Ankara, Moskova'ya 'Size Türk Kıyısı Gereksiz' Diyor", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 064: HBR_00062776: 17/05/1994.

⁵⁶ <http://lib.aliyevheritage.org/tk/1628501.html>, (26 Ocak 2019). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2585 ÖİK: 597, Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu Boru Hattı Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, Ankara 2001, 35.

⁵⁷ Antlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77448>, (25 Kasım 2016).

⁵⁸ Protokol metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/co34/tbmm21034103sso384.pdf>, (26 Ocak 2019).

⁵⁹ <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1999-11-29>, (02 Aralık 2016).

⁶⁰ Cilavyan Arman, (10 Kasım 1999), "Transkafkasya Semaları Kararıyor", *Nezavisimaya Gazeta*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no:0133: 10/11/1999 23:20:35.

⁶¹ Yastrebtsov, Gennadi, (06 Kasım 1999), "Türkiye, Mavi Akımı Bekliyor", *Trud*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0032: 06/11/1999 19:14:28.

⁶² Davidova, Milana, (04 Aralık 1999), "Vyakhirev, Mavi Akım Projesi Hakkında Duma'ya Bilgi Sundu", *Segodnya*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0025: 06/12/1999 13:43:33.

olan BTC andlaşması imzalanmıştır. BTC antlaşmasının hemen sonrası RF'nun önerdiği mavi akım andlaşması imzalanıp ABD'nin önerdiği trans-Hazar projesi gerçekleşmemiştir.

5. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkilî Görüşmeleri (Blackseafor)

“Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkilîne Dair Anlaşma” ile sonuçlanan görüşmeler Yeltsin döneminde başlamıştır. Karadeniz’de Rusya gemilerinin aranması ve kurtarılmasının önemi Küçük Kaynaca ile Rusya gemilerinin Karadeniz’de seyretmesine kadar geri gider.⁶³ 1998’de Türkiye, Karadeniz’e kıyısı olan devletlere Karadeniz’de işbirliği teklif etmiştir. Karadeniz’de barış ve istikrarın idamesi maksadıyla; bölgesel işbirliği faaliyetlerinin artırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olarak sahildevletleri devletlerin katılımı ile çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri ilk olarak 1998 yılında Varna/Bulgaristan’da yapılan İkinci Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı’nda Türkiye tarafından gündeme getirilmiştir. Blackseafor kuruluş andlaşması⁶⁴ 02 Nisan 2001’de Çırağan Sarayı’nda Karadeniz’e sahildevletleri temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Anılan imza törenine Karadeniz’e kıyı ülkelerin deniz kuvvetleri komutanları iştirak etmişlerdir.⁶⁵

Andlaşmanın dibacesinde geçen “Karadeniz sahildevletleri arasındaki işbirliği ve diyalogun daha da geliştirilmesi gereğine inanarak; bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunmayı ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmeye isteyerek;” ifadesi önemlidir. Andlaşmanın 4’üncü maddesinde hedefler ve görevler sayılmıştır. Bunlar arama ve kurtarma, insani yardım, mayın karşı tedbirleri, çevre koruma, iyi niyet ziyaretleri, tüm taraflarca kararlaştırılacak diğer görevlerdir. Ayrıca Blackseafor’un görevlerinin icrasındaki yeterliliğini ve karşılıklı kullanılabilirliği arttırmak maksadıyla tatbikatlar icra etmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Türkiye ve RF’nin öncülüğünde Karadeniz merkezli başka bir uluslararası kuruluş uluslararası sisteme dâhil olmuştur.

6. S-300 Füzelere Karadeniz ve Boğazlardan Geçiş

Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkilerine S-300 füzeleri sorunu eklenmiştir. Yunanistan 1997 yazında S-300 alma talebini Moskova’da dile getirmiştir. 1997 yazında ve 1998 yazında Rusya’nın Karadeniz limanlarından demir alıp boğazlardan geçen gemiler Türk makamlarınca aranmıştır. 27 Ağustos 1997’de Moskova’yı ziyaret eden Yunan Genelkurmay Başkanı, RF Genelkurmay Başkanı ile S-300 füzelerini görüşmüştür. Aynı günlerde Türk Hükümeti 26 Ağustos 1997’de, El Kusayr adlı Mısır gemisinde S-300 parçaları bulunduğu ve geminin İstanbul Boğazından geçeceği istihbaratını değerlendirip, geminin aranmasına karar vermiştir. 3 ile 7 Eylül tarihleri arasında Türkiye, boğazlarda, Kıbrıs gemisi dâhil olmak üzere 20’den fazla gemiyi aramıştır. Füze sisteminin boğazlar yolu ile taşınacağına iddia edilmesinden sonra, Türkiye’nin transit geçen gemileri arama yetkisi olup olmadığı tartışılmıştır. Türkiye, aramalarını Montrö’ye uyarlamaya çalışmıştır. RF aramaların Montrö’ye aykırı olduğunu belirtmiştir. RF basınına göre aramalarındaki hedef S-300 hava savunma füzelerinin ve parçalarının Kıbrıs’a sevk edilmesini önlemektir.⁶⁶

RF basınına göre, Türkiye, Montrö Sözleşmesi uyarınca boğazların hukuki statüsünü kabaca ihlal ettiğine dair suçlamalardan kaçmanın yollarını ustaca bulmuştur. RF’ye göre Türkiye’nin şüphelendiği gemileri araması, boğazlar statüsünün fiilen ihlaliydi. Özü bakımından RF’nin

⁶³ Rusya için Karadeniz’de arama, kurtarma Rusya ticaret gemilerinin 1774’ten itibaren Karadeniz’de seyretmeye başlamasıyla önem kazanmıştır. Rusya kaptanları ilk zamanlarda Karadeniz’i iyi tanımadıkları için pek çok fırtınaya yalananarak gemileri karaya vuruyor ve zaman zaman sahildeki görevliler veya halk mallarının bir kısmına el koyuyordu. Bu sebeple Tuna boğazına, Şile yakınlarında Ağva’ya, Sinop’a kazazede olarak düşen bu gemilerin durumları ile ilgili Rusya İzn-i Sefine hükümlerinde pek çok bilgi bulunmaktadır. Bostan 1995: 376-377.

⁶⁴ Andlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77060>, (erişim tarihi: 30 Eylül 2016).

⁶⁵ https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=242&dil=1&blackseafor=1, (erişim tarihi: 30 Eylül 2016).

⁶⁶ Koretski, Aleksandr (06 Eylül 1997) “Boğazlar Çıkmazı”, *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10/09/1997.

aleyhine olan bu hareketlere RF Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisi ilginçti. Bakanlık, Eylül'ün ilk günlerinde boğazlardaki aramaları takip ediyor, fakat karışmıyordu. Bunun en az iki nedeni vardı; ilki hiçbir RF gemisi aranmamıştı. Dolayısıyla, RF Dışişleri Bakanlığına göre, diplomatik protesto için bir vesile yoktu. İkincisi, en az üç gemide yapılan aramalar, boğazlarda sağlık denetimi bahanesiyle gerçekleştirilmişti. RF Dışişleri Bakanlığı'nın gemilerin aranmasının hukuki durumuyla ilgili Eylül başındaki açıklamasında: "Türk askerlerinin S-300 füzeleri ile parçalarını bulmak için boğazlarda ticari gemileri durdurarak arama yapmaları, ticari gemilerin boğazlardan serbest geçişini öngören 1936 tarihli Montrö andlaşmasına aykırıdır." dendi.⁶⁷ Moskova'nın Türkiye ile barışçı, iyi komşuluk ve dostça ilişkiler içerisinde olması dileği ile iki ülke arasında önemli iktisadi işbirliğinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bu açıklamanın gösterdiği gibi RF-Türkiye arasında siyasi sorun çıkması durumunda Türkiye'nin iktisadi çıkarlarının zarar göreceği ifade edilerek, iktisadi ilişkiler siyasi sorunları yumuşatma ve çözme aracı olarak görülmüştür.⁶⁸

Türk makamları 15 Haziran 1998'de İstanbul Boğazından transit geçen Malta bandıralı "Nataşa-1" adlı gemiyi durdurarak arama yapmıştır. Ankara açıklamalarında gemide Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne nakledilen S-300 füze parçalarının bulunduğu iddiası üzerine gümrük yetkililerinin arama yaptıklarını belirtmiştir.

S-300 füzeleri parçalarının Karadeniz ve boğazlar yoluyla nakli Türkiye ve RF arasında siyasi bir başka sorununun ortaya çıkmasına hatta savaş tehditlerine neden olmuştur. Türkiye, Batı desteğini arkasına almaya çabalamıştır. Türkiye'nin boğazlardan petrol nakli ile S-300 füze parçalarının boğazlardan nakline müdahalesi RF'nin Montrö Sözleşmesine atıfta bulunmasına neden olmuştur.⁶⁹

Sonuç ve Tartışma

Karadeniz ve sahili ülkeler 1637'den sonra Osmanlı-Rusya arasında dolaylı ya da doğrudan mücadeleye konu olmuştur. Mücadele iki devletin sonunu getirmiştir. Kurulan iki yeni devlet, TC ve SSCB, 1945 sonrası yeniden mücadeleye başlamıştır. SSCB'nin mücadeleyi kaybederek yıkılışına yakın ve yıkılışı sonrası Basın Müşavirliği kayıtlarından elde edilen bulgulardan hareketle RF yönetiminin Karadeniz'e bakışı ve uygulamalarının değiştiği, değişmek zorunda kaldığı sonucuna erişilmiştir.

SSCB ile RF'nin Karadeniz'e bakışının aynı olmamasının birçok nedeni vardır. Öncelikle SSCB'ye göre RF'nin Karadeniz'e sahili topraklarının uzunluğu azalmış, azalan SSCB topraklarında bağımsız Gürcistan ve Ukrayna siyasi haritada yer almıştır. Türkiye, SSCB sonrası hem bağımsızlaşan Karadeniz'e sahildar Gürcistan ve Ukrayna'da hem de daha önce SSCB nüfuzundaki bağımsız Romanya ve Bulgaristan'da RF tesirinin azalmasına çabalamış ve bu ülkelerin Moskova'dan uzaklaşmasını desteklemiştir.

SSCB ile RF'nin Karadeniz'e bakış ve uygulamalarının aynı olmamasının bir diğer nedeni RF'nin Karadeniz donanmasının SSCB donanmasına itibariyle gerilemesidir. Karadeniz'de, SSCB donanması ile Türk donanması arasındaki oran 1991'de 2'ye 1 iken, bu oran 1994'te 1'e 1'e düşmüştür. RF, Karadeniz'de eşitlikçi bir yaklaşımı kabul etmek zorunda kalmıştır.

⁶⁷ "Türk Askerleri Yetkilerini Aştılar... Dışişleri Bakanlığının Resmi Görüşü", *Rossiyskaya Gazeta*, 06 Eylül 1997, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10 09 97 14:13:26.

⁶⁸ Koretski, Aleksandr (06 Eylül 1997) "Boğazlar Çıkmazı", *Kommersant Daily*, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10/09/1997.

⁶⁹ "NATO, Rus silahının Akdeniz ülkelerine satışını çok hassas karşılamaktadır. Zira bunda, Rusya'nın imparatorluk politikasını yeniden kurmasını görmektedir. Bunun için, 1998 yılında Kıbrıs'ın Rusya'dan S-300 füzeleri alımıyla ilgili skandalı hatırlamak yeterlidir. O zaman NATO'da geniş yankılar yaratan tartışmadan sonra uzlaşıcı bir çözüm bulunarak, füzeler ikiye bölünmüş Kıbrıs'ta değil, Yunanistan'a ait Girit adasında konuşlandırılmıştır." Cubcenko, Yuri (27 Haziran 2000) "Yunanlılar, Ortodoks Silaha Bel Bağladı" *Kommersant*, TC Moskova Basın Müşavirliği kayıt no: 0071: 27/06/2000 19:53:39.

Üçüncü bir neden SSCB'nin yıkılışına yakın mücadeleden işbirliğine eğilimin RF yönetimince de devam ettirilmesidir. Gorbaçov döneminde 19 Aralık 1990'da ilk toplantısı yapılan KEİ vizyonu, hedefleri ağır aksak da olsa RF yöneticilerince üstlenilip, sürdürülmüştür. RF ve Türkiye yöneticilerinin Karadeniz ve sahillerinde Osmanlı-Rusya, 1945 sonrası SSCB-Türkiye mücadelesinin zararlarını kavramaları, işbirliği ve güvenlik yönünde ilerlemenin faydasına inançlarını KEİT ile kurumsallaştırmışlardır. İşbirliğinin bir diğer örneği Blackseaför'un oluşumu yönünde adımların atılmasıdır.

SSCB'nden farklı olarak RF yöneticileri Karadeniz'in su yüzeyini petrol, tabanını ise gaz nakliye hattı olarak görmüştür. RF yönetimi, Türkiye'nin Karadeniz ve boğazlar üzerinden petrol nakline uluslararası hukuka aykırı maniler çıkarmaya çabaladığını iddia etmiştir. RF'nin Bakü-Novorossiysk, Karadeniz ve boğazlar üzerinden Hazar petrolü nakli önerisine ABD'nin BTC boru hattı rakip olmuşken, Türkiye'nin gaz ihtiyacının teminine ilişkin RF'nin Karadeniz'in tabanından doğal gaz nakli teklifine ABD'nin trans-Hazar rekabeti yaşanmıştır. RF'nin Karadeniz ve boğazlar üzerinden petrol nakli ısrarı RF-Türkiye ilişkilerini topyekûn mücadele seçeneğine yaklaştıran iki önemli hadiseler yumağından ilkinin oluşturmuştur. RF'nin Bakü-Novorossiysk güzergâhının güvenliği için bu hattın geçtiği Çeçenistan'a kanlı müdahalesi RF-Türkiye siyasi ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Basın Müşavirliği koleksiyonunda İstanbul ve Çanakkale boğazından çok sayıda devasa petrol tankerinin geçişinin seyrüsefer riski, boğaz kıyısında yaşayanların riski ve çevre güvenliği gerekçesiyle Türkiye'nin aldığı önlemleri RF'nin uluslararası hukuka aykırı ve BTC'nin hayata geçmesine yönelik bir çaba olarak niteleyen kayıtlar vardır.

RF-Türkiye ilişkilerini topyekûn mücadele seçeneğine yaklaştıran hadiseler yumağından ikicisi RF'nin Kıbrıs Rum kesimine S-300 füze teslimi sürecidir. Basın Müşavirliği koleksiyonunda RF'nin füze parçalarını Karadeniz, boğazlar yoluyla nakledeceği şüphesi ile Türkiye'nin ticari gemileri arama yetkisinin olmadığı Türkiye'nin uluslararası hukuka aykırı hareket ettiğine dair iddiaları içeren kayıtlar vardır.

Bu makalede Karadeniz'in Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkilerinin Yeltsin döneminde (1992-2000) neyi/neleri ifade ettiği TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan haberlere, yorumlara göre belirlenmiştir. Bu araştırmanın devamı mahiyetinde "TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Putin Döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz" başlıklı iki araştırma önerilir. 2023-2031 yıllarında TC ve RF arşivlerinin araştırmacılara açılmasını müteakip "Arşiv kayıtlarına göre Yeltsin döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinde Karadeniz" başlıklı bir araştırma yapıp iki araştırma bulguları karşılaştırılabilir.

Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtları halka yönelik, halka açık kaynaklardan (gazete, dergi, TV, vd.) oluşmaktadır. Halktan gizlenen diplomatik görüşme kayıtları, RF yönetimi iç kayıtları ile TC yönetimi iç kayıtlarının araştırmacılara açılması sonrası erişilen sonuçlar arasında büyük fark olmayacağı tahmin edilmektedir. Çünkü RF basını incelenen dönemde büyük oranda kamu sahipliğinde, denetiminde olduğundan basında yer alan haber ve yorumların RF yönetiminin halka açık olmayan kayıtlarına ters düşmeyeceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Alptemoçin, Kurtcebe, (1999), "Türk-Rus Ekonomik İlişkilerinde Bölgelerin Rolü", Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, 14-16 E kim 1999 Antalya Topkapı Palace Tatil Köyü, 1999, DEİK, 48-62.

Baranovski, Andrey, (1995), "Türkiye, Orta Asya Petrolünün Bir Kısımını Kapmak İstiyor Tankerlerin Boğazlardan Geçişine Uygulanan Sınırlamalar 450 Bin Ton Petrol Kaybına Eşdeğer", Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 079: HBR_00074196: 21/02/1995 17:16:07.69.

Başaran, Ali, (2002), “Onuncu Yaşında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Girişimi Beklentiler, Gerçekleşenler, Sorunlar, Umutlar”, Avrasya Etüdları, 23, 85-126.

_____, (2013), Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Borovoy, Yakov, (1997), “Şanssız Ada”, Novoye Vremya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0014: 06/10/1997 10:52:07.

Bostan, İdris, (1995) “Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, Belleten, 54, 225, 353-394.

Bovt, Georgi, (24 Şubat 1995), “Transkafkasya’da Satranç ... Hamleler Zorunlu”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 060: HBR_00074357, 24/02/1995.

_____, (27 Aralık 1997), “‘Mavi Akım’ Siyasi Engelleri Ortadan Kaldıracaktır”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0065: 18/12/1997 13:54:28.

Cerepahn, Viktor, (30 Kasım 1995), “Ankara'nın ‘Çeçen Haritası’”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00006941: 30/11/1995 16:23:53.08.

Chubchenko, Yuri, (18 Ağustos 1999), “ABD, Türkmenistan’ı Batı’ya Çekiyor”, Kommersant, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0163: 19/08/1999 20:58:10.

Cilavyan, Arman, (10 Kasım 1999), “Transkafkasya Semaları Kararıyor”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0133: 10/11/1999 23:20:35.

Coşkun, Birgül Demirtaş, (2001), “Turkish-Bulgarian Relations in the Post-Cold War Era: The Exemplary Relationship in the Balkans”, The Turkish Yearbook of International Relations, 32, 25-60.

Cubcenko, Yuri, (27 Haziran 2000), “Yunanlılar, Ortodoks Silaha Bel Bağladı”, Kommersant, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0071: 27/06/2000 19:53:39.

Davidova, Milana, (4 Aralık 1999), “Vyakhirev, Mavi Akım Projesi Hakkında Duma’ya Bilgi Sundu”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0025: 06/12/99 13:43:33.

Dolgov, Boris, (23 Şubat 1996), “Ankara'nın İslam Motifi ... Türkiye, Genel Seçimlerden Sonra”, Pravda, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 045: HBR_00011254: 26/02/1996 14:01:03.01.

Gankin, Leonid, (22 Ekim 1998), “RF Dışişleri Bakanlığı, PKK Liderinin Moskova Bölgesinde Saklandığı Yolundaki İddiaları Yalanladı”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0067, 22/10/1998.

_____, (07 Ağustos 1998), “Kürtler Moskova'nın Kendilerini Desteklemesi Halinde Rus Boru Hattı İçin Mücadele Etmeye Hazırlar”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 00696440, 07/08/1998.

Gorbaçov, Mihail Sergiyeviç, (1995), Gorbaçov Türkiye’de İstanbul ve Ankara Konferansları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Guli, Sergey, (16 Kasım 1999), “Bayrama Doğru Ateşkes”, Noviye İzvestia, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0036: 21/11/1999 16:21:02.

_____, (10 Ekim 1998), “Kürtler, ‘Türkiye’ye Karşı İşbirliği’ İçin Rusya’ya Çağrıda Bulunuyor”, Noviye İzvestiya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0120, 12/10/1998.

“İstanbul Boğazı ile İlgili Tartışma Ankara, Boğazlardan Geçışı Zorlaştırıyor”, Rossiyskaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 062: HBR_00065130: 14/07/1994 16:14:25.74.

Himenko, Anatoli, (1994), “Ekonomi ve Politikadaki Harikalar”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 135: HBR_00061422: 11/04/1994 20:54:02.15.

İvanov, Nikolay, (17 Eylül 1999) “Rus Parlamenterler ‘Mavi Akım’ı Amerikan Rakiplerden Korumayacak”, Segodnya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0041: 17/09/1999 14:15:13.

Jager, Mihail, (13 Nisan 1997), “Karadeniz’den Sarıdeniz’e Kadar Uzanacak Olan Türkistan”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0081: 17/03/1997 16:47:36.

James, P.A. ve A. Amruta Rao, “Chester I. Barnard”, Administrative Thinkers, 1991.

Kalinin, Aleksey, (13 Nisan 1994), “Karadeniz Donanması Kurtarılabilir mi? Türk Deniz Kuvvetleri Rusya ve Ukrayna Kıyılarında Üstün Olmaya Başlıyor”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 009: HBR_00061546: 14/04/1994 10:35:03.08.

Kasayev, Alan ve Vyaçeslav Lebedev, (05 Haziran 1998), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgenin Sınırlarını Açmaktadır”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0066: 05/06/1998 16:16:25.

Koretski, Aleksandr, (6 Eylül 1997), “Boğazlar Çıkmazı”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0037: 10/09/1997.

Markusin, Vadim, (1995), “Türkiye Genelkurmayı Yönelimlerini Kesinleştiriyor”, Krasnaya Zvezda, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no:134: HBR_00075495: 16/03/1995 19:09:29.66.

Mihaylov, Vladimir ve Georgi Smolnikov, (04 Kasım 1998), “‘Transhazar’ Boru Hattı ‘Mavi Akım’ın Rakibi”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0117 04/11/1998 20:48:35.

Özlem, Kader, (2007), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Romanya’nın Dış Politikasında Batı Dünyası ve Türkiye’yle İlişkiler”, Karadeniz Araştırmaları, 12, 35-47.

Polonski, Vsevolod, (1995), “Hazar Denizi Petrolü İçin Mücadele”, Obsaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 111: HBR_00079843: 26/Mayıs/1995 17:49:15.51.

Purtaş, Fırat, (2006), “Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Dışlanmışlar Ekseni mi? Avrasyacı Yakınlaşma mı?”, Global Strateji, 6, 40-56.

Sabov, Aleksandr, (1999), “Çifte Standart”, Rossiyskaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0110: 08/06/1999 23:21:24.

Siponov, Mihail, (18 Ağustos 1993), “Çanakale Boğazı’nı Kullanmamamız İmkânsız...”, Kurantı, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 065: HBR_00053474: 18/08/1993 15:38:04.50.

Tarısever, Oktay F., (2005), “The Predicament of Civil Society in Post-Soviet Russia: Dynamics of Media Politics”, Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region, (Yay. Haz. Ayşe Ayata, Ayça Ergun ve Işıl Çelimli), New York, I. B. Tauris, 157-170.

Uzgel, İlhan, (2004), Ulusal Çıkar ve Dış Politika Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü 1983-1991, Ankara: İmge Kitapevi,

Tınc, Ferai, (21 Mayıs 2000), “Türkmen Gazı Hayal Oldu”, Hürriyet.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2585 ÖİK: 597, Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu Boru Hattı Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, Ankara 2001.

Stepanov, Andrey, (28 Eylül 1999), “Kader, Beraber Olmamızı Gerektiriyor”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0070: 28/09/1999 17:30:18.

_____, (20 Kasım 1999), “Boru Hattının Sonu Çıkmaza mı Giriyor?”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0021: 23/11/1999 11:15:55.

Vermişeva, Seda, (3-9 Şubat 1993), “Türk Yine Kötülük Yapıyor”, Rossiya, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 059: HBR_00046285: 04/02/1993 15:40:16.60.

Voloşin, Andrey ve Anatoli Sestakov, (05 Mayıs 1993), “Karadeniz Bölgesi ve Transkafkasya’daki Jeopolitik İkilem”, Nezavisimaya Gazeta, , TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 020: HBR_00049714: 06/05/1993 12:12:46.97.

Volsky, Dimitry, (1993), “Karadeniz: Ufkun Ötesinde ne Var?”, New Times, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 031: HBR_00052029: 02/07/1993 13:41:39.61.

Vladimirov, Aleksandr, (14 Nisan 1998), “Mavi Akım’ın Stratejisi”, Nezavisimaya Gazeta, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0053: 14/04/1998 14:23:31.

Yastrebtsov, Gennadi, (15 Eylül 1999), “Denizde Rekabet”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0085: 15/09/1999 18:42:50.

_____, (06 Kasım 1999), “Türkiye, Mavi Akımı Bekliyor”, Trud, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 0032: 06/11/1999 19:14:28.

Zamyatin, Viktor, (17 Mayıs 1994), “Türkiye’nin Boğazlardaki Yeni Trafik Rejimi Hakkında Görüşü ... Ankara, Moskova’ya ‘Size Türk Kıyısı Gereksiz’ Diyor”, Kommersant Daily, TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 064: HBR_00062776: 17/05/1994.

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/PTcMZ/date/1990-12-08>, (05 Aralık 2017).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1999-11-29>, (02 Aralık 2016).

<http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01>, (25 Ağustos 2016).

<http://lib.aliyevheritage.org/tk/1628501.html>, (26 Ocak 2019).

<http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>, (06 Mart 2018).

<http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, (04 Ekim 2016).

<http://ua.mfa.gov.tr/>, (06 Mart 2018).

<http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77060>, (30 Eylül 2016).

<http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77448>, (25 Kasım 2016).

http://www.kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=596&Itemid=1, (26 Ocak 2019).

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa, (10 Ocak 2017).

<http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa>, (26 Ocak 2019)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21815.pdf>, (26 Ocak 2019).

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>, (10 Ocak 2017).

<http://www.tarim.gov.tr/BSGM/Belgeler/Uluslararası%20Kurululu%C5%9Flar/KE%20Bo.pdf>, (26 Ekim 2016).

<http://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>, (10 Ocak 2017).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=8545&P5=B&page1=43&page2=43, (26 Ocak 2019).

https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=242&dil=1&blackseafort=1, (30 Eylül 2016).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/co34/tbmm21034103ss0384.pdf>, (26 Ocak 2019).

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından 2015 ve 2016’da yılda bir sayı; 2017’den itibaren Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap yorumları” türünden metinler de değerlendirmeye alınır.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini, telefon ve varsa faks numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler. Yazarlar bu sistem üzerinden yazılarının durumunu ve hakem raporlarını kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Ayrıca derginin yayımlanmış sayılarında hakem listesine yer verilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü’ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi

• Tek Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• **Tez**

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• **Makale**

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• **Kongre/Sempozyum/Bildiri**

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), "Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus", *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• Çevirisi Yapılmış Yayınlar

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• Gazete

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• Ansiklopedi Maddesi

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar**• İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• Yazarı Belli Olmayan Makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• **Arşiv Belgesi**

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayınlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal that was published annually in 2015 and 2016; starting from the year 2017, it publishes scientific studies twice a year, one in June and one in December.

The publishing language of KAREN is Turkish. However, “Articles”, “A Letter to the Editor” and “Compilations” submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses, phone and fax numbers during submission. Peer-reviewing process can also be followed carrying out membership login from the same page.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

• Book by a Single Author

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsni (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Se-rander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), "Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus", *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• Translated Works

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• **Film or Documentary**

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• **Archives**

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

KAREN

Yıl/Year: 2021 Cilt/Volume: 7 Sayı/Number: 12

- 1 Afgan Göçmen Profili Üzerine Bir Araştırma: Trabzon Örneği
- 19 Samsun Müzesi'nden Bir Grup Amphora
- 39 5 Yıldızlı Şehir Otellerinde Çalışan Aşçıların Karadeniz Mutfağı Üzerine Bilgileri ve Uygulama Düzeylerinin Belirlenmesi; Bursa Örneği
- 59 Bazı Seyyah ve Araştırmacıların Gümüşhane Şehrinin Kuruluşuyla İlgili İddialarına Dair Eleştiriler
- 75 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Romanya ve Kuzey Dobruca Sorunu (1877-1878)
- 95 John F. Baddeley'in Ahıska'ya İlişkin Gözlemleri Üzerine Bir Değerlendirme
- 107 Çorum Sancağında Salgın Hastalıklar (1894-1914)
- 125 Bolu Sancağında Frengi (1912-1918)
- 141 Amerikan Basınında Pontus Rum Propagandası (1914-1921)
- 159 Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Yeltsin Döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz, 1992-2000